

KÖRUNK

EGYÜTTÉLÉSÜNK DOKUMENTÁ-
CIÓJA • DIMITRIE GUSTI ÉS AZ
ERDÉLYI MAGYAR FALUKUTA-
TÓK • A ROMÁN ETNIKUM SA-
JÁTOSSÁGAI • EGY HAZAI SZO-
CIOLÓGIAI MŰ JELENTŐSÉGE •
TÁRSADALMI SZERKEZETÜNK
MODELLJE • ROMÁN—MAGYAR
MŰVÉSZKAPCSOLATOK • A MAI
ROMÁN PRÓZA • EGY ÉRTELMI-
SÉGI NEMZEDÉK ÚTJA • KACSÓ
SÁNDOR: VILÁGNÉZETI SZÉL-
VERÉSBEN • • • • •

1970 | 6

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Alexandru, Ioan
Aradi József
Arvai Árpád
Benetato, Grigore
Bugnariu, Tudor
Kemény Péter
Mezei József
Păunescu, Adrian
Săhleanu, Victor
Stroe, Aurel

Kolozsvár

Bakó Béla
Balogh Edgár
Bodea, Gheorghe I.
Buzura, Augustin
Engel Károly
Gáll Ernő
Huszár Andor
Jancsik Pál
Jánky Béla
Kacsó Sándor
Kántor Erzsébet
Kántor Lajos
Kiss István
László Ferenc
Lázár József
Marino, Adrian
Mărgineanu, Nicolae
Pop, Liana
Ritoók János
Szegő Katalin
Szilágyi Júlia
Sztrányiczki Gábor
Ujvári József
Venczel József

Marosvásárhely

Dankanits Ádám
Fugulyán Gergely

Nagyszeben

Gündisch, Gustav

Szatmár

Czimbalmos László

Temesvár

Anavi Ádám
Titel, Sorin

Külföldi szerző

Vekkerdi László

Aranyos-mente
(Kabai Béla felvétele)

KORUNK

havi szemle

TUDOR BUGNARIU	Levél a Korunk szerepéről	803
BALOGH EDGÁR	Az együttélés dokumentációja	806
NICOLAE MÁRGINEANU	A román etnikum sajátosságai	810
SZTRÁNYICZKI GABOR	Egy hazai szociológiai mű jelentősége	815
VENCZEL JÓZSEF	Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók	821
HUSZÁR ANDOR	Társadalmi szerkezetünk modellje	826
ADRIAN MARINO	Jegyzetek a mai román prózáról	833
SZILÁGYI JÚLIA	Világra nyíló ablak	840
ADRIAN PĂUNESCU	Duna (vers, Ritoók János fordítása)	844
ENGEL KÁROLY	Hídverők példamutatása	845
VICTOR SĂHLEANU	Román természetbúvárok humanizmusa	854
*	Egészséges emberek, erős ország — Beszélgetés Grigore Benetato akadémikussal (lejegyezte Adrian Păunescu)	858
*	Ion Barbu vagy a tudomány költészete	861
JÁNKY BÉLA	A dogmatikus tojás, Szabadégés (versek, Jánký Béla fordításai)	862
ION BARBU	Jegyzetek a román zenei avantgarde köréből	864
AUREL STROE	Kezek, Elégia, Statiszták, Ősz (versek, Jancsik Pál fordításai)	866
IOAN ALEXANDRU	Téli utazás (Anavi Ádám fordítása)	869
SORIN TITEL	Felfedezések (Kántor Erzsébet fordítása)	876
AUGUSTIN BUZURA	Világnézeti szélverésben	880
KACSÓ SÁNDOR		
HAZAI TÜKÖR		
UJVÁRI JÓZSEF	Hidrológus az árvívről	894
JEGYZETEK		
*	Fábry Zoltán öröksége	900
*		
LÁZAR JÓZSEF	Rendezni lélekben is...	901
MEZEI JÓZSEF	A főváros képzőművészeti térképéhez	902
KEMÉNY PÉTER	Törvény és összefüggés	906
ARADI JÓZSEF	Stockholmi látogatás	908
ÉLŐ TÖRTÉNELEM		
GUSTAV GÜNDISCH	Elias Nicolai munkássága	911
ARVAY ÁRPÁD	Román—magyar művészkapcsolatok a XIX. század derekán	915
GHEORGHE I. BODEA	Aláírás egy fényképhez	922

FÓRUM

DANKANITS ÁDÁM	Művelődési gondok és olvasmányok	925
IFJÚSÁG — NEVELES		
BAKÓ BÉLA	Közművelődés — nyelvkultúra	927
DOKUMENTUMOK		
VEKERDI LÁSZLÓ	A harmadik Valóság	933
TECHNIKA ÉS TÁRSADALOM		
KISS ISTVÁN	Zajvédelem az iparban	942
TUDOMÁNYOS SZEMLE		
GÁLL ERNŐ	Egy értelmiségi nemzedék útja (A dialógus jegyében)	947
SZEGŐ KATALIN	Etikai Kiskönyvtár	951
POP LIANA	Román szociológiai sorozat	953
IRODALOM — MŰVÉSZET		
KÁNTOR LAJOS	Az írói gond változásai (Kövek)	956
LÁSZLÓ FERENC	XIX. század — redivivus?	960
JANCSIK PÁL	Kiss Jenő két újabb kötetéről	962
LEVELEK		
A SZERKESZTŐSÉGHEZ		
FUGULYÁN GERGELY	Szemüveg és művelődés	974
CZIMBALMOS LÁSZLÓ	Megjegyzések egy érdekes úrkutatási cikkhez	975

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten felvétel George Apostu műterméből és Octav Grigorescu rajzai
Sabin Bălașa, Buda Lőrinc, Hora Coriolan, Constantin Piliuță, Gheorghe Șaru és Szathmáry Papp Károly festményei
Bardócz Lajos, Radu Gabor, Șerban Gabrea, Octav Grigorescu, Ion Nanu, Florin Pucă, Surány Erzsébet és D. Varga Katalin grafikái
Kabay Béla és Szabó Tamás fotói

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.

Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

Levél a Korunk szerepéről

A felszabadulás előtt a Korunk sikerrel teljesítette a marxizmus terjesztésének feladatát a romániai magyar nemzetiség soraiban; a két világháború közötti társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális jelenségek marxista magyarázatával jelentősen hozzájárult a magyar munkásság és értelmiség kommunista meggyőződésének elméleti megalapozásához. A folyóirat az ország határain túl is hatott, s egyben számos, magyarul tudó román értelmiségi tájékoztató forrása volt. A lapban meghonosodott szocialista internacionalizmus hozzájárult a demokráciáért és jogegyenlőségért harcoló hazai román és magyar haladó erők kapcsolatainak megszilárdításához; a közreadott tanulmányok és cikkek pedig elősegítették magyarok és románok történelmének és kulturális értékeinek kölcsönös megismerését, barátságának megalapozását.

Az akkori körülmények között a román—magyar összefogásnak nem volt meg az elégséges alapja a polgári-földesúri Románia társadalmi és állami rendszerében. Az ilyen társadalmakban az embernek ember általi kizsákmányolása súlyosbodik azzal is, hogy egyik nép elnyomja a másikat. Ez az elnyomás ugyanabban az államban az uralkodó nemzet és az együttélő nemzetiségek viszonylatában nyilvánul meg. Minthogy a nemzet és az együttélő nemzetiségek vezetésének szerepét a burzsoázia tölti be, ez utóbbi saját jellegzetességeinek bélyegét nyomja rá mind az állam uralkodó nemzetére, mind az együttélő nemzetiségekre; a nacionalizmus, a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók közötti „nemzeti egység” ideológiáját hirdeti, s a gyűlölet és a viszály magvát hinti el a népek között. Ilyen körülmények között a népek barátsága a különböző közösségek osztály- vagy csoportérdekeinek háttérébe szorul. A társadalom e fejlődési szakaszában mind az uralkodó nemzetet, mind az együttélő nemzetiségeken belül az osztályok különbözőképpen értelmezik a nemzeti érdekeket. A saját szűkkeblű érdekeit a nemzet érdekeivel azonosító burzsoáziától eltérően, a tőkés társadalom haladó erői — elsősorban a munkásosztály — a nemzet érdekeiben a történelmi fejlődésnek — a tömegek felszabadulásának, sokoldalú kibontakozásának — a kifejeződését látják, függetlenül nemzetiségüktől. Ezért az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége — a kapitalizmus feltételei között — a demokráciáért folyó általános harc függvénye. A demokrácia biztosíthatja — a kapitalizmusban egyáltalán lehetséges kereten belül — nemcsak az együttélő nemzetiségek nemzeti érdekeit, hanem (éppen ennek révén) a többség nemzeti érdekeit is. Figyelembe véve a burzsoá nemzet és a nemzetiségek korlátait, az em-

bernek ember általi kizsákmányolása és mindenféle elnyomás ellen harcoló munkásosztály a jelenkor egyetlen olyan társadalmi osztálya, mely következetesen száll síkra a nemzet reális érdekeiért, s így az egyetlen következetesen hazafias osztály.

A kapitalizmus jellegzetességeiből eredően a népek barátsága nem nyilvánulhat még meg az egész nemzetnek és az együttélő nemzetiségek egészének síkján. A különböző etnikai közösségek elnyomott osztályai közös elnyomók ellen egyesülnek éppúgy, mint ahogyan az utóbbiak nemzeti különbség nélkül szűk osztályérdekeik alapján fognak össze mind a saját etnikai közösségükhöz, mind a más közösségekhez tartozó dolgozók követeléseivel szemben.

Ily módon a népek közötti barátság ideológiája, valamint az ennek életbeültetéséért folyó harc — noha megfelel a különböző nemzetiségekhez tartozó elnyomott osztályok bizonyos reális szükségleteinek és ennek révén az általános nemzeti érdekeknek — nem fejezheti ki az egész etnikai közösség, az uralkodó nemzet s az együttélő nemzetiségek akarátát. A népek barátságának ideológiája és megvalósításának gyakorlata a kapitalizmusban az élcsapata vezette munkásosztály, az általa befolyásolt tömegek, valamint a haladó polgári rétegek attribútuma, vagyis azoké, akikben tudatosodik a nacionalizmus, a sovinizmus, a fajgyűlölet káros következménye saját nemzetük vagy nemzetiségük sorsát illetően.

Ilyen körülmények között, történelmi távlatban, világossá válnak a Korunk amaz erőfeszítései, melyeket a románok és magyarok közeledéséért, kölcsönös megértésükért, a román és magyar reakció elleni harc kibontakoztatásáért tett. E törekvéseiben a lap gyümölcsöztette a román és magyar nép közös harcainak történelmi hagyományait, mint amilyen például a bábolnai, a Dózsa György-féle felkelés, a Horea, Cloșca, Crișan nevéhez fűződő megmozdulás, az 1848-as közös forradalmi harc, valamint újabban a Román Kommunista Párt vezette küzdelem a reakció, a két világháború közötti fasizáló mesterkedések ellen.

A románok és magyarok közeledéséért szállva síkra, közös kulturális értékeiknek, a közös történelmi tetteknek az ismertetésével s a kölcsönös megértés szükségességének hangsúlyozásával a Korunk oly harcra és alkotó elődök erőfeszítéseit folytatta, mint amilyen Mihail Halici, Pápai Páriz, Balassi Bálint, Nicolae Bălcescu, George Barițiu, Cezar Bolliac, Tánicsics Mihály, Petőfi Sándor, Alexandru Ioan Cuza és Klapka György tábornok, Emil Isac és Ady Endre. S ebben közreműködött mind a lap hasábjain, mind az ország politikai és kulturális életének síkján egy értelmiségi csoport, románok és magyarok, élükön a kommunistákkal.

A román és magyar haladó erők harca saját reakciós rétegeik ellen, közös küzdelmük a nacionalizmus, a fasizmus, valamint Romániának a Szovjetuniót megtámadni kész agresszorok oldalára történő lecsatlakozása ellen mélyen hazafias jellegű volt. Együtt harcolva a szabadságjogokért és összefogva a román nemzet és az együttélő nemzetiségek vezető köreiből a nacionalizmusa ellen, felszínre hozta a nemzetiségek beilleszkedésének irányzatát a demokratikus nemzeti államba, amelyben a románság és az együttélő nemzetiségek nemzeti érdekei — még a kapitalizmus feltevélei között is — bizonyos mértékben összhangba hozhatók. A nacionalista uszítás, a fasizmus előretörésének, az uralkodó osztályok kezében levő államhatalom hozta megkülönböztető intézkedéseknek a támogatása

viszont a nemzeti kisebbségek centrifugális irányzatait segítette elő. Ez a politika tehát alapvetően hazaellenes volt, s a nemzeti állam egységét ásta alá.

A Román Kommunista Párt azzal, hogy a burzsoázia hatalmának megdöntésére és a szocializmus megteremtésére mozgósította a munkásosztályt és nemzetiségre való különbség nélkül a lakosság széles tömegeit, egyben előkészítette a szocialista nemzetek és a szocialista államban a román nemzet és az együttélő nemzetiségek barátságának igazi feltételeit. A Román Kommunista Párt már az illegalitás időszakában következetesen harcba mozgósított a nemzeti kérdés marxista—leninista megoldásáért. A Korunk érdeme az is, hogy — az akkori szűk törvényes lehetőségek között — népszerűsítette a párt álláspontját a nemzeti kérdésben. De a nemzeti kérdés marxista—leninista szellemű megoldása csupán a szocialista építés során vált lehetővé.

Az új kapcsolatok megteremtése és a nemzeti kérdés megoldása a szocialista államban szorosan összefügg a társadalmunkban végbement mély szerkezeti átalakulásokkal. A nemzetben belül felszámolva a kizsákmányolást, a szocializmus megszüntette azokat az objektív feltételeket is, amelyek meghatározzák egyik nemzet elnyomását a másik által. A szocializmus megteremti a valóban szabad és szuverén nemzetek kialakulásának előfeltételeit. A szocialista nemzetek kialakulása magasabb fokon fejezi ki a szocialista forradalmat véghez vitt társadalmi osztályok politikai és társadalmi önrendelkezésének megnyilvánulásait. S ebben az értelemben széttéphetetlen kapcsolat van a minden vonatkozásban fejlődő szocialista rendszer és a szocialista nemzet kialakulása, a szocialista demokrácia és a szocialista nemzet fejlődése között. Ebben az összefüggésben fejlődik és szilárdul meg a román nemzet és a hazánkban élő nemzetiségek barátsága is, amelynek objektív alapját a termelési viszonyokban, az államban, az ideológiában bekövetkezett változások alkotják.

A szocialista termelési viszonyok azonban nem határozzák meg spon-tán módon a szocialista nemzetek testvéri együttműködését s baráti kapcsolataikat az együttélő nemzetiségekkel. A szocialista nemzet kialakulása ugyanis nemcsak a munkásosztály hatalomra jutását és a szocialista termelési viszonyok megteremtését tételezi fel, hanem az emberek mentálitásának megváltozását is. Ez viszont csak a szocialista kultúra elsajátítása, a marxista ideológia széles körű térhódítása révén valósítható meg, valamint azzal, hogy a társadalmi folyamatok irányításából kirekesztjük a szubjektívizmust. Ez szükségszerűen megköveteli a szocialista társadalom tagjainak internacionalista szellemben történő nevelését, a román nemzet és a nemzetiségek szocialista együttélésével kapcsolatos párt- és állami intézkedések tiszteletben tartását.

A párt marxista—leninista nemzeti politikája megteremtette a szocialista román nemzet és az együttélő szocialista nemzetiségek tartós barátságának alapját. A közös építőmunka, a közös tevékenység a pártban és az állami szervekben, a nemzetiségi dolgozók tanácsainak megalakulása elősegíti e barátság elmélyítését.

A Korunk értékes részt vállalt a tudatalakítás munkájában, a román nép és az itt élő nemzetiségek testvéri összefogásáért szállt és száll síkra. Ezt igazolja e lapszám tartalma is.

Az együttélés dokumentációja

„Ezen a helyen is köszönjük Miron R. Paraschivescu kollegánknak, amiért jelen számunk eredeti román kézíratai egyrésznének megszerzésében segítségünkre volt“ — olvashatjuk a Korunk 1936. 2. számának legvégén. A sajtótudomány szempontjából mindig jelentősek a szubjektív toldalékok, akár „kopf“-ként jeleznek előre, akár kolofonban adnak záró magyarázatot. Ezekben a mellékműfajokban maga a szerkesztés, a szerkesztői elv, a főszerkesztő — a mi esetünkben egyszemélyben: Gaál Gábor — nyilatkozik, közöl, definiál, rögzít. A Korunk híres „román számá“-ról van szó, mely kiemelten és hangsúllyal tárta az erdélyi magyar közönség elé történelmileg kiszélesült gazdasági-népességrajzi és társadalmi-kulturális életkeretét s annak központi fejlődésvonalát a román nép és tudat változásaiban. Gaál Gábor később megfogalmazott „romániaiság“-tétele kapott itt okos előszámítást mindannak bemutatásával, aminek ismerete egyben a romániai magyarság önfenntartásának esedékes feltétele volt. Érdemes figyelmesen újraolvasnunk ezt a Korunk-számot, mely annak idején nem is vágybeli, hanem valóságos hidat vert a haladó román és honi magyar szellemiség közé, s nem marad haszon nélkül, ha közelebről vizsgáljuk meg a jelen-ség keletkezéstörténetét s utóéletét.

Nyilvánvaló, hogy esszé-szerű összegezésünkben nem mélyíthetjük monografi-kussá a tárgykört, de már a fokozott érdeklődés is fontos minden leendő Korunk-kutatás és benne saját nemzetiségi tudatalakulásunk elemzése számára. A szóban forgó szám — a mai „súlypontos“ szerkesztés értékes modellje — kerek tematikai képet igyekezett adni a romániai föld lehetőségeitől az ország gazdasági keresztmetszetén s benne az erdélyi falu ellentmondásain át a román szellemiség kialakulásának, a román művészetnek és irodalomnak, s nem véletlenül ma is időszerű fordulattal az egykorú román ifjúság mozgalmainak bemutatásáig. Ilie Cristea, Andrei Șerbulescu, Vasile Munteanu, Gheorghe Dinu, a szerkesztésben segítő Miron Radu Paraschivescu tanulmányai egy roppant válság forrpontján bontják ki a román metamorfózis benső feszültségeit, s az irodalmi vetület — Tudor Arghezi két verse Korvin Sándor fordításában, Stoian Gh. Tudor matróz-karcolata és Alexandru Sahia falu-szociográfiája — ugyancsak reális körképbe léptette be az erdélyi magyar olvasót: a román környezet valóságába. Ebbe a panorámába épültek a magyar szerzők (Keleti Sándor, Méliusz József) krónikái is a Királyi Alapítvány megrázó nép-egészségügyi jelentéseiről és Petre Bellu egy dramatizált és tömegsikerig jutott embervédelmi regényéről. Minden cikk, minden sor mai összehasonlítást igényelne, ha nem másért, úgy egy kételkedő új nemzedék okulására, a ma érzékelhető körkép értékeinek tudatosabbá tételére. No de éppen ez volna az esedékes Korunk-monográfia feladata.

Most elég annyi, hogy egy fasizálódási folyamat, a növekvő antiszemitizmus, nemzeti gyűlölködés, hitleri csatlósság, zöldinges terror áradatával szemben szögezi itt le emberségét és kötelezi el magát a magyar nemzetiség elemi érdekeivel azonos demokrácia s a közös népi-osztályharcos kibontakozás mellett egy román szellemi élcsapat. Közvetlenül a párt nem jelentkezik. Tudjuk: súlyos illegalitásból irányítja a tömegek felvilágosítását, az antifasiszta küzdelmet. Mégis: ma olvasva a har-

Az emlékezetes
„román szám“
címlapja

KORUNK

VILÁGNÉZETI ÉS IRODALMI HAVI SZEMLE

TARTALOM

ILIE CRISTEA: A románok föld-lebontása
ANDREA ȘERBULESCU: Románia gazdasági helyzete
VASILY MURZEAŃU: Az erdélyi falu (történelmi és
geográfiai) BIRU: A román szellemiség kialakulása
MIRON H. PARASCHEVSCU: Művészet és irodalom a mai Romániában
GHITA IONESCU: A női román ifjúság
TUDOR ARGHEZI: versek
STOIAN GH. TUDOR: Hotel Mamaia (Rajz)
ALEXANDRU NAFHA: János székely (Emlékezés)

KULTURHONIKA

Románia népéletéről (Kosztolányi Sándor)
Göcsönybirtok (Irodalom) (Kosztolányi Sándor) — Gyarmatosság és
csivitelés (A. D.) — Irodalom „Kulturhoni” állásban (a. a.) — Fiume
Csopán tuma — az Igazság (Hálat János) — Földrajz — A román
világi magyarság kultúrája (Bartók Árpád) — Petre Belu
hazafiasa (Mall. sz. József) — A magyarországi szellemi élet

GAZDASÁG ÉS POLITIKA

Magyarországi konvergencia (Ádám Előd)

SZEMLE

Luigi Mammi: Anvil
Giuseppe Valentini: Emlékek — Krist Glaser: Der letzte Oly-
fiat — M. De. Stamm: Deutschland redet — Rudi Tschelchly:
Erekség — Jan Olshaus: Herz a Strie — Tumlak Arso: Jégföld
Hálya — Kovacs Lora: Buló Magyarország — Vera Péter:
Aztalán pártok

NYELVTAN

Mikszáthról Jánoskivég (Féber Zoltán)
Tegye ki a német nyelv tanításának (Ujvári László)
A Beszámoló (Mélysz János)

LAPOK, FOLYÓIRATOK

Újabbok az Újkor és Magyar Folyóiratokból (M. T.)
KORUNK KIHET

11. ÉVFOLYAM 1936 2. SZÁM
F E B R U Á R

minennyi évvel ezelőtt írottakat, minden sor mögött ott találjuk a tiszta fogalmak, a tudományos gondolkodás, a marxi—lenini tudat és betájolódás elvi fedezetét. Egyelőre még a tanítás fokán voltunk. „Nem a kihasználó szándék és a középkor félelmetes fegyelme mentheti meg Romániát — olvassuk a román ifjúságról szóló valómásban —, hanem ép ellenkezőleg, az összes nemzeti alkotó erők felszabadtítása és az a felsőbbrendű cél, amelyben minden bizonylan egyesül majd minden nemzeti erő: hogy — mégpedig gyorsan — elérjük az egyetemes szellem és értékek magaslatait, helyet foglaljunk keretei között és elősegítsük további kifejlődését és virágzását. Ezt a célt azonban a föllépésében forradalmi, de mai gondolkodása szerint maradi ifjúság csak akkor érheti el, ha felismeri, hogy igazi szövetségesei... egyedül azok az osztályok, amelyek történelmi rendeltetése a haladás és a felszabadtítás.“

A „román szám“ nem volt előzmények nélkül való. Mi sem természetesebb, hogy egy romániai folyóirat ilyen tematikába ágyazódjék, de még 1936-ban vagyunk, az uralkodó tökés-bojár világ nem kedvez a magyar tömegek itthon-érzete kialakulásának, a háttérből a Horthy-rendszer, mögüle a Berlin—Róma tengely szítja a nemzeti ellentéteket, s az elmaradt vidéki-kispolgári körülmények közt a honi magyar értelmiség jórészt egy semmiképpen sem valóságos „transzilvanizmus“ történelmi mítoszában keres támasztékot... A Korunk magatartása tehát esedékes úttörés a reális helyzetismeret és önösszeszedés szempontjából. Nem lett volna azonban sikeres a szerepe, ha csak úgy, az égből pottyán. Szerencsére nyomon követhet-

jük érési folyamatát a Korunk lapjain, attól a fordulattól kezdve, melyet Gaál Gábor adott az eredetileg polgári magazinnak indult, információit nem szelektáló, a honi begyökerezést elkerülő, bár már akkor is érdekes és gondolatébresztő folyóiratnak. A harmincas évek elejére jelentkezik a Korunk végleges világnézeti kifejelete, s ez egyaránt tartalmazza a marxi-lenini osztályfelfogást és a romániai magyar tömegekkel konkrét közösségvállalást. A Román Kommunista Párt hatása ez, hiszen tudjuk, hogy pártunk hamar kilábalva a balosság gyermekbetegségeiből, össznépi, összországi felelősséggel nyitott távlatokat a szocializmus felé. Nem volt anacionális, nem ismerte a nemzeti nihilizmust, hanem a népből való nemzetalakulás forradalmi demokráciáját állította szembe a burzsoá-nacionalizmus kicsinyes kasztszellemeivel s annak sovíniszta osztálymanővereivel vagy éppenséggel nemzetárulásával.

Egy nagyon mélyről fakadó román népi-nemzeti tudat nemhogy ellentétbe került volna az együttélő nemzetiségek hasonló eszmeiségével, hanem ellenkezőleg: serkentően hatott a romániai magyarság új, egészséges magáraeszmélésére is. Amikorra a „román szám” megjelent, Gaál Gábor lapja régen megfogózkodott már a magyar népelet adottságaiban. Gaál Gábor letette a garast — Kacsó Sándorral egyértelembe — a „vallani és vállalni” eszmei vitájában; túladott a szekta-szellemen, kiállva akár Bartók Béla és Móricz Zsigmond, akár József Attila vagy éppenséggel Illyés Gyula, Veres Péter mellett; pályát nyitott valóságírodalmunknak egy Balázs Ferenc, Nagy István, Szilágyi András, Tamási Áron kritikai támogatásával; szociológiailag elemeztette a magyar ifjúság és középosztály soros kérdéseit; figyelemmel foglalkozott a falukutatókkal; a munkásosztály mozgásjelenségeit következetesen a néptömegek diktálta „új nemzetiségi törekvés” képletébe állította. Nem légüres térbe, hanem egy lassan, de szívósan felsorakozó romániai magyar népmozgalomba s a vele szolidáris értelmi körökbe robbant tehát a „román szám” minden igazsága, szocialista jövőt jelző hazafisága. Különben közvetlenül is ezt a számot készítette elő Varga László cikke a román államiság kialakulásáról, Geo Bogza élményszerű bányariportázsa vagy Izsák László (írói nevén Bálint István) cikksorozata a romániai gazdaságról, mely az általános európai válság ellenére is bekövetkezett román ipari fellendülés marxi—lenini magyarázatát tudta megadni.

És bizonyára nem érdektelen ama 1936. 2. szám szerepének méltatása a folytatás — egy xenopoli értelemben vett „történelmi sor” — szempontjából sem. Hiszen a logikai menet nyomvonalán csak ezután jutunk el a „romániaiság” teljes témakibontásáig a Győri Illés István szerkesztette *Metamorphosis Transylvaniae* Gaál-cikkében, mely már az új hazába szétáramló magyar dolgozók teljes irodalmi befogadását követeli meg íróinktól, s kiszívetelés helyett „a román polgárosulás nagy élettényében”, vagyis a román dolgozókkal közös sors ország-egészeiben villantja fel a honi magyar mondandót. És csak azután következik a MADOSZ pártos szellemi fegyverténye: a Vásárhelyi Találkozó, melynek előkészítéséből a sajátos nemzetiségi felelősségére ébredt Korunk ugyancsak kiveszi részét. Az addigi „kisebbségi politika” tekintélyi felépítettségével ellentétben itt nyilvánult meg a fiatal romániai magyar értelmiség demokratizmusa: a kézfogás a magyar munkások, kisiparosok, földművesek és alkalmazottak képviselőivel mind a romániai magyarság jogegyenlősége, mind a román néppel való békés együttélés szellemében. „Nem adok fel semmit — írja Gaál Gábor 1937 végén Méliusz Józsefnek —, de ha senki se veszí komolyan, én komolyan veszem a marosvásárhelyi találkozót. Komolyan kell vennem. S azután: a lap romániaiságát mind erőteljesebben kifejezésre akarom juttatni. Ez a lap egyre kizárólagosabb bázisa, s végül is: nő a nemzedék, amelyik bekapcsolható.” Itt szerepel először a szállóigévé vált „romániaiság”, egyaránt jelezve a logi-

kus megegyezéseket és természetes különbözőségeket, úgy, ahogy az a világháborús kataklizma után újrafogalmazódott, most már a gyakorlatban is, mint a román nemzet és a vele együttélő magyar nemzetiség családi egysége.

A valamikori „román szám“ művelődéstörténeti jelentőségét méltatva elébe kell vágnunk bármily összehasonlításnak. Ma ilyen jellegű „súlypontra“ nincs már szükségünk... A szocialista „romániaiság“ elemi valóság, a testvéri együttélés valósága. Logikus tehát, hogy ma, a negyedfél évtizeddel ezelőtt szerkesztett laptípus helyébe egy új: az együttélés dokumentációja került. Nehéz volna ezt a mára szinte végtelenül sokoldalú, rendkívül összetett szimbiózist teljességében visszaadni, de ahogyan 1936-ban a jelzések mindent kifejeztek, úgy bizonyára társul a cikkekhez ma is a képzetek gondolati láncolata. Román munkatársaink részvétele ebben a számban nem kivételes, hiszen közel másfél évtizede minden számunkban közösen jelenünk meg, legyen azonban a mai hangsúly erősebb, a közös téma kinyíltabb, feltüntetettebb: magunkat adjuk egymásnak, hogy nemzet és nemzetiség szocialista frige a mindennapiságon átítve mai szintjén váljék bizonyossá ország-világ előtt.

Az alkalom nagy és szép.

E számunkkal mondunk köszönetet pártunknak folyamatosan szélesülő és mélyülő szocialista demokráciánk újabb vívmányáért: Románia Szocialista Köztársaság Magyar Nemzetiségű Dolgozói Tanácsának érvénybe lépett Működési Szabályzatáért.

Sabin
Bălașa:
Anyaság
(olaj-
festmény)

A román etnikum sajátosságai

Az idők folyamán három különböző úton közeledtek a román etnikai specifikum kérdéséhez; s a három egymást követő közelítési mód csak a szocialista rendszer szakaszában találkozott.

Az első a történeti út volt. A krónikások nyitották meg, Bălcescu és Kogălniceanu tovább haladtak rajta; Alexandru D. Xenopol, Nicolae Iorga és Vasile Pârvan, újabban Constantin Giurescu, napjainkban pedig a Ion Petrovici, Constantin Daicoviciu, David Prodan, Andrei Oțetea, Ștefan Pascu és mások szerkesztette *Istoria Românilor* című kézikönyv tökéletesítette a módszert a meghatározás teljessége jegyében. Ezzel a módszerrel kutatták eredetünket és kontinuitásunkat e tájakon, különös tekintettel etnikai lényünk szerepére a kultúra vezéreszméinek érvényesülésében és kibontakozásában. Logikai szempontból a történeti vizsgálódás az összesség és a fejlődés kutatását jelentette. A kutatók figyelmét kultúránk sajátossága és egyetemessége egyaránt magára vonta, úgyszintén a kontinuitás és diszkontinuitás is, amely a fejlődés szükségszerű velejárója. Kevesebbet törődtek azzal, hogy etnikai lényünket összehasonlítsák más népekével, akár a környezőkével is.

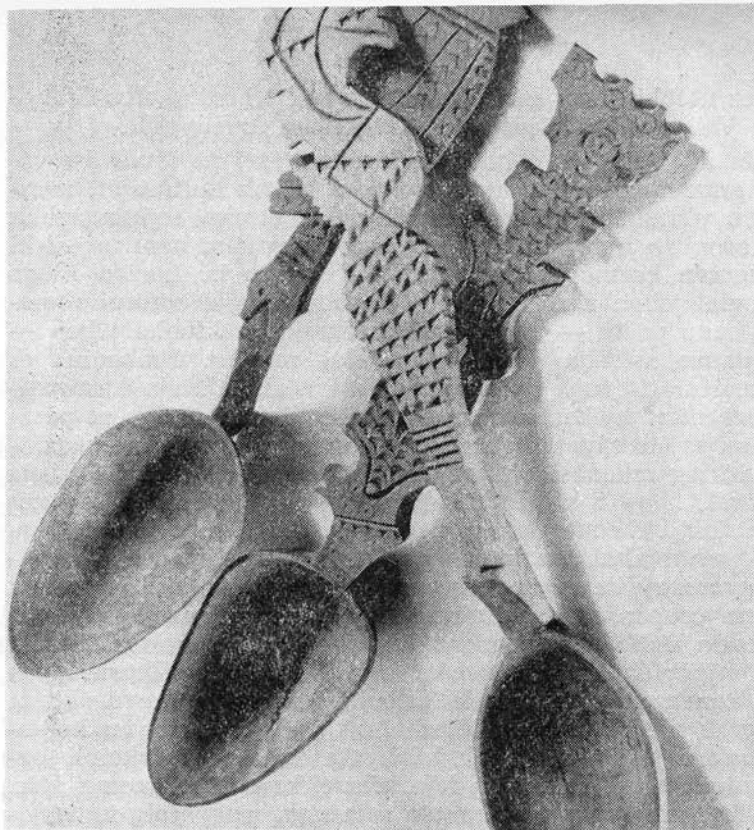
A második utat a múlt századbéli — éppen a korhoz való felzárkózásról folyó — vita nyitotta meg. A negyvennyolcasok — élükön Constantin A. Rosettivel — a nyugati *formák és intézmények* haladéktalan átvételét követelték, Titu Maiorescu viszont kiállt a *lényeg* elsőbbsége mellett. Vitájuk a kultúra és civilizáció általánosságának és egyetemességének szempontjait firtatta, nem terjedt ki etnikai lényünk sajátosságára és egyediségére, ezt csak Eminescu közelítette meg. Eugen Lovinescu megítélése szerint (*Istoria civilizației române*) kultúránk szintézise Rosetti téziséből és Maiorescu antitéziséből jön létre. Lovinescu nem tárgyalja a társadalmi-politikai és kulturális felépítmény függését a gazdasági alépítménytől, nem foglalkoztatja őt etnikai lényünk egyedisége és sajátossága sem, s így tárgyalásmódja — akárcsak a Rosettié és a Maiorescué — beéri az emberi művelődés általánosságának és egyetemességének a szempontjával. A vita egyoldalúsága még hangsúlyozottabb Garabet Ibrăileanu *Spiritul critic în cultura românească* című művében, amely a szépirodalom területére szorítkozik. Ezzel szemben a mód, ahogyan Dobrogeanu-Gherea és Ștefan Zeletin a gazdasági alépítménnyel foglalkozik, lehetővé teszi, hogy a társadalmi-politikai és kulturális felépítmény jellegére következtessünk. Érzékeltetik a gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális determináltságok teljességét, de figyelmük nem terjed ki a sajátosság és általánosság, egyediség és egyetemesség egymást kölcsönösen kiegészítő jellegére. Akárcsak Rosetti, Maiorescu, Lovinescu és Ibrăileanu, Dobrogeanu-Gherea és Zeletin is csak kultúránk *növekedési válságát* tanulmányozzák az általánosság és egyetemesség szempontjából, s elhanyagolják sajátos jegyeit, e jegyek szerepét a sajátos földrajzi elhelyezkedés

viszonylatában; ez utóbbi szempont csupán Simion Mehedinți, Ion Simionescu és George Válsan emberföldrajzi kutatásaiban érvényesül.

A felzárkózás a korhoz és a határok kiegészülése, az általános választójog és az agrárreform beemelte a vitába a falvak kultúráját, nemcsak a jelentősebb városit. Így bontakozik ki aztán etnikai sajátosságunk vitája is, amely azonban nem lép túl a falu szempontjain, nem terjed ki a — talán túlságosan kozmopolitának hitt — városra is. Lucian Blaga akadémiai székfoglalójában a román falut dicsőíti (*Elogiu satului românesc*), Liviu Rebreanu pedig — ugyancsak akadémiai székfoglalójában — a román parasztot magasztalja (*Laudă țăranului român*). Frobenius és Spengler kultúrmorfológiájának nyilvánvaló hatása alatt Blaga a mioritikus körrel (*spațiul mioritic*) határozza meg a földművelői és főként pásztori jellegű etnikai sajátosságot. Rebreanu a román paraszt rög-imádatáról, nyelvéhez való ragaszkodásáról, hagyománytiszteletéről szól. De Blaga megfélekedzik arról, hogy a mioritikus kör hegyes-völgyes domborzatát nem csak mi mondhatjuk a magunkénak, hanem a Föld majdnem kétharmadára jellemző, tehát általános, nem csupán sajátos. Ugyanez elmondható a föld, a hagyomány, az anyanyelv szeretetéről is, amelyről Rebreanu szólt. Mindez nem csupán a *Ion* című regény hőseit jellemzi, és Petrét a *Lázadásból*, hanem Bulinát is Reymont *Parasztokjából*, s Balzac, Hardy, Hawthorne parasztjait: általános is tehát, nem csupán *specifikus*. Éppen ezért nem való a nemzetek és népek különbözőségeit sajátosságokként kezelni, hiszen ezek a sajátosságok létezhetnek is, meg nem is: helyesebb ugyanazoknak a sajátosságoknak különféle fejlettségi fokairól beszélni. Végül is minden embernek van feje, törzse, keze, lába, szeme, füle, esze: mindenekelőtt emberek, s csak azután románok, magyarok, jugoszlávok, franciák, németek. Valóban: a sajátosságok általánosak. Specifikusak csupán e sajátosságok fejlettségi fokai, kombinációi vérmérsékleti, emotív színezettségük szerint, s ezek is csupán fokozataikban, nem pedig minőségükben különbözők. Így hát a népek különbözőségei nem kutathatók és értelmezhetők Arisztotelész klasszikus logikája szerint, amely elvonatkoztat a — csakis matematikailag megközelíthető — fejlődési fokozatoktól; e vonatkozásban tehát egy olyan dialektikus logikához kell folyamodnunk, amely önmagát a matematika eszközével teszi teljesebbé, így határozván meg nem csupán a különféle sajátosságokat, hanem fejlettségük fokát is.

Ha elfogadjuk a létező vagy nemlétező — s ha nemlétező, akkor fejlettségi fokkal sem bíró — sajátosságok feltevését, akkor a népek csupán *egymás mellé rendelt entitások* lehetnének, s nem volna lehetőségük egymás megértésére. A lényegében azonos sajátosságok — neveléssel módosítható — különböző fejlettségi fokai szempontjából a népek a mindet átfogó *emberiség* részei.

Wilhelm Wundt *A nemzetek és bölcséletük* című művében kifejti, hogy a franciák racionalisták, az angolok empiristák, a németek idealisták, az amerikaiak pragmatisták, a spanyolok patetikusak, az olaszok líraiak, az akkori idők oroszai misztikusak. Csakhogy a fizikában a racionalizmus legfontosabb képviselője az angol Newton volt, viszont Condillac és Comte empirista, francia létére, miként Leibniz is racionalista, pedig német. A világ minden népe empirista, racionalista, idealista, lírai és így tovább.

Népi
faragások

(Szabó
Tamás
felvétele)

Csupán ezen általános emberi vonások fejlettsége, illetve kapcsolódásuk kombinációi változnak.

Ezeket az állításokat teljes mértékben alátámasztja a korszerű biológia, lélektan, szociológia és társadalmi-művelődési antropológia.

Másrészt viszont a nemzeti kultúra alapos megértésében és értelmezésében nem különféle általános attribútumaik fejlettségi fokának a *különbözőségei és hasonlóságai* a fontosak (a tudomány a kutatást a kapcsolódások és integrálódások többé-kevésbé egyedi, könnyen leírható, összehasonlítható és osztályozható módozataival csak elkezdi, de nem ezzel fejezi be). Fontosabb a nemzeti kultúra egységében értelmezett gazdasági, társadalmi-politikai és művelődési *céloknak* a nemzeti kultúra egészében betöltött szerepe, valamint a nemzeti kultúra szerepe az emberiség kultúrájában. Végeredményben a népek különbözőségei és hasonlóságai adottságaikból és tudatosított céljaikból következnek, s így ezzel magyarázhatók. Történéseink foglalkoztak is ezzel a hivatással, még ha megoldásaikat nem jellemezte is minden esetben a meghatározás teljessége. Azonban Blaga és Rebreanu, valamint Vulcănescu a *Dimensiunea existenței românești*-ben nem tartotta fontosnak e problémákat.

Még fontosabb: a célok fejlődése, amiből — a történelmi fejlődés távlatában — a különbözőségek és hasonlóságok erednek. Ezzel a kérdéskörrel is csak történéseink foglalkoztak, még ha megítéléseik értékelméleti és kultúrfilozófiai szempontjai nem voltak is minden esetben eléggé ki-

műveltek s körvonalazottak. Talán csak Xenopol és Pârvan jelent kivételt. A népek különbözőségei nem annyira a térbeli egyidejűségben, hanem inkább a történelem sodrában nyilvánulnak meg. A történészek persze evolutív, nem pedig statikus jellegük szerint értelmezték ezeket a különbözőségeket. Míg Blaga — metafizikai elmélkedésekbe merülten — az idő folyásától, Vulcănescu már a térbeliségtől és a kultúrától is elvonatkoztatott. Csakhogy a népek különbözőségei nem idő és tér fölé emelkedők, hanem az idő és a tér birodalmába tartozók. Másrészt Rebreanu azt állította, hogy paraszti nép voltunk, vagyunk és leszünk. Bebizonyosodott azonban, hogy éppen olyan jó iparosok is lehetünk. Aztán meg szegény sem lesz többé a földműves, mint ahogy ezt Rebreanu hitte, hiszen magának, nem pedig elnyomóinak dolgozik.

Most már az előzőkben kifejtettek világánál felmérve tanulmányunk kérdéskörét, megállapíthatjuk a következőket: ha etnikai lényünket teljességében akarja meghatározni, akkor a kutatásnak *összehasonlító* jellegűnek kell lennie, vagyis — a térbeliségben — más népek sajátosságainak ismeretében kell vizsgálódnunk, de nem a sajátosságok diszkontinuumában, hanem fejlődési fokozataikban, az egy és ugyanazon folyamatos attribútumok társulási és integrálódási módozatainak megfelelően. Ugyanekkor e vizsgálódás legyen *elemző és szintetizáló*, figyelme összpontosuljon délkelet-európai, európai, emberi szerepünkre, amelyből sajátosságunk ered. Megjegyzendő, hogy az extenzív meghatározás egyik népet a másikkal hasonlítja, leírja és osztályozza a *különbözőségeket* és *hasonlóságokat*, de semmit nem magyaráz meg. Ezzel szemben az elemző magyarázat és szintetizáló értelmezés, amely dialektikus, jelentéssel és fejlődésiránnyal rendelkező oksági összefüggéseken alapszik, hozzásegít mind a különbözőségek, mind a hasonlóságok tisztázásához. Ez teszi lehetővé, hogy megértsük a gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális értékeknek az etnikai kultúra egészébe való integrálódását, valamint e kultúra funkciójának a felmérését az emberiség kultúrájában. Így ez a módszer a részlegesség és az egyetemesség fogalmára támaszkodik — hiszen a *részt* veszi tekintetbe, és a Világegyetemet mint a legmagasabbrendű *egészt* —, nem pedig a fajlagosság és nembeliség fogalmára, mert hiszen nem a fajt és a föléje rendelt nemet (genus) tartja szem előtt. A két meghatározás egymást kölcsönösen kiegészíti, de — ellentétben e nehezen megragadható, bonyolult kérdéskör legtöbb kutatójának elképzelésével — egymásra vissza nem vezethető. Kölcsönös, dialektikus kiegészítődésüket aztán nyomon kell követni a történelem folyamán, hogy ki lehessen következtetni a fejlődés különbözőségeit és e különbözőségek irányát, okait.

A szocialista forradalom révén a „szükség“ gazdaságából átmegyünk a jóléthez, a sokrétű és harmonikus kiteljesedésbe. Erről tanúskodnak a falvak új házai és a városok derűs tömbházai. Persze akad még tenni-való. Am az eddigi megvalósítások igazolják a jövőbe vetett hitet.

Társadalmi-politikai vonatkozásban itt, „a birodalmak keresztútján“ — ahogy L. Romier írja —, s így „minden rosszak útjában“ — ahogy viszont Miron Costin írta —, kialakítottuk szabadon és szívesen vállalt felfogásunkat, amelyet *emberség* szavunk jelöl. Emberség hatja át a gyulafehérvári egyesülési nyilatkozatot is. Az emberiség legmagasabb fórumán Titulescu, aztán Corneliu Mănescu emelt szót az emberek és népek jobb egyetértésének, a szabadságnak és a mindenkit megillető jogoknak

az ügye mellett. Három ízben volt a miénk az elnöki szék az emberiség e fórumán, s ezt éppen annak köszönhetjük, hogy az „emberségre“ kívánjuk alapozni az emberek és a népek kapcsolatait. Ez a mi aranyunk az emberiség kincsestárában.

Ez az emberség tette derüssé életünket. Valójában soha nem mondtunk le az életörömről, művészetünk magát a drámát is harmóniává változtatta, példa erre a *Miorița* és *Manole mester balladája*. A bús, de tiszta érzelmek szimfóniája csendül fel Eminescu, Blaga, Argehei életművében. S a Rebreanuében meg a Sadoveanuében is. Az életuntságot és a halálfélelmet a Nyugatnak hagytuk, amely — Spengler szerint — hanyatlani készül. Igaz, a mi színeink nem a szívárvány színei: kissé cimosódtak az öregek ruháin, fénylőbbek a fiatalokén. Méltóságteljesek a szóttesek, a szőnyegek, a kendők, a párnák a tisztaszobában, e családi „oltárokon“. Őseink idején tisztaszoba csak a gazdagok házaiban volt. A mi időnkben már a parasztházakban is van.

Mentalitásunkat mindig a lehető legfejlettebb, igazán élénk valóság-érzék jellemezte. A meddő fantáziálás közvetlenül létünkben fenyegetett volna. Csobánjaink szerint rendkívüli erejű viharban — amilyen történelmünk volt — egyetlen menekvés van: hasra vágódni. Akárcsak Ceresz istennő sarja: a földtől mi sem szakadtunk el soha. Agyunkat nem lepté be köd, s álltuk a sarat. Megőriztük arányérzékünket, s hogy biztosabbak legyünk, nemcsak a saját fejünkkel gondolkoztunk, hanem néha a faluével is, amely begyűjtötte történelmünk egész bölcsességét, néha még kissé tudálékos is volt, ahogy Anton Pann mondta, s Creangă, szellemiségünk legtisztább megtestesítője. Minálunk a józan ész a jóérzéssel társul.

Soha nem veszítettük el azt, ami a legfontosabb a világon: a bizalmat az igazságban, amelynek egyszer csak el kell jönnie. Talán éppen ezért a máramarosi és érchegységbeli templomok történelmünk legszebb jelképei. Szerény anyagiségükben a földhöz tapadnak, ám karcsú tornyuk a derús égbe magasodik. Mi a *Végtelen oszlop* jegyében élünk. Brâncuși ezt tudatta a világgal.

Kultúránk és etnikai lényünk egysége a sokféleségben nemcsak gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális értékeket szolgál, tehát a belső Jót, Igazat és Szépet, hanem külső szolgálatukat is ellátja az egész világon, amelyet mintájukra modellálnak szeretnénk tudni, anyagi és szellemi jólétben, szabadságban és mindenkit megillető igazságban, ahogyan azt „emberségünk“ megkívánja. Áldozatokat hoztunk az emberi kultúra vezéreszméiért, harcoltunk is értük, s készek vagyunk további áldozatokra és harcra.

Egy hazai szociológiai mű jelentősége

Általános szociológiai elmélet-e a materialista társadalomfelfogás, vagy pedig szükség van egy külön marxista szociológia kimunkálására? A kérdés távolról sem mai keletű, de nem is porlepte, már csak azért sem, mert időről időre újra terítékre kerül. Sokatmondó ebből a szempontból például az a tény, hogy a New York-i Társadalomtudományi Főiskola kiadásában megjelenő *Social Research* című tekintélyes folyóirat 1967. 3. számát a marxista szociológia időszerű kérdéseinek szentelte, és ezen belül elsősorban a történelmi materializmus és a szociológia viszonyának problematikájáról érdekes tanulmányokat közölt olyan ismert marxista szociológusok tollából, mint a lengyel J. J. Wiatr, az NDK-beli Erich Hahn, a szovjet I. Sz. Kon, a jugoszláv O. Mendić, a cseh E. Urbanek és mások.

Am ha a vita változó alakban és hangsúllyal mindegyre kiújul, önkéntelenül is felmerül az a feltevés, hogy nem is vagy-vagy alternatívával állunk szemben, hanem inkább azzal a nehézséggel, amelyet a történelmi materializmus társadalomfilozófiai és szociológiaelméleti funkciója között fellépő számos átmeneti mozzanat kidolgozatlansága okoz. Ezt a jogos és mindenképpen termékeny feltevést sugalmazza és erősíti meg azt a tanulmánykötet, amely *Sociologie generală* (Általános szociológia) címen, Miron Constantinescu szerkesztésében immár második kiadását éri meg. Jellemző, hogy a 17 tanulmány egyikében sem merül fel közvetlenül maga a vitatott probléma, annak ellenére, hogy — legalábbis kettő közülük — Miron Constantinescu *Fapte, fenomene și relații sociale* (Társadalmi tények, jelenségek és viszonyok) című, gazdag mondanivalójú esszéje, valamint Haralambie Culea *Teoria cunoștinței sociologice* (Szociológiai ismeretelmélet) című dolgozata tárgyánál fogva akár közvetlen hozzáállás is lehetett volna az egyébként nagyon csábító polémiához. Már itt érdemnek kell tekinteni, hogy a kötet szerzői nem engednek ennek a csábításnak, túleszik magukat a vitán; nem fordítanak neki hátat, hanem úgy fogalmazzák meg a kérdéseket, mint akik „a hátuk mögött” tudják a vitát mind átvitt, mind konkrét értelemben. Átvitt értelemben, amennyiben mondanivalójuk „mögött” helyül-közrel ott kísért az át nem hidalat alternatíva, konkrét értelemben, amennyiben olyan látószögéből próbálják megközelíteni a kérdéseket, amelyet az alternatíva pozitív meghaladása kínál. Persze, egy ilyen „előlegezett” meghaladásra csak megfelelő erőforrások fedezetében nyílik lehetőség. A kötet szerzői ezt az erőforrást a marxi társadalomszemlélet korigényű és kritikai önszembesítésében keresik és találják meg. Legfőbb érdemük, hogy helyesen ismerték fel azt az időszerű gyakorlati követelményt, amellyel az évek óta vajúdo vitán túl a marxista társadalomszemléletnek szembe kell néznie.

Hiszen végtére is, akár általános szociológiai elméletnek tekintem a történelmi materializmust, akár egy viszonylag önálló marxista szociológia kimunkálásának szükségessége mellett török lándzsát, a legégetőbb feladat ugyanaz marad: a korszerű követelmények szellemében, a kortárs nem marxista szociológiai gondolkodással folytatott élő dialógus alapján *újra átgondolni* a materialista társadalomfelfogás egészét mind ontológiai, mind logikai-episztemológiai, mind pedig metodológiai vonatkozásaiban.

Amennyire meghökkenítő paradoxon, legalább annyira elvitathatatlan igazság az, hogy a korszerű, vagyis a mai tudományos igények szintjén művelt marxista szociológia alapmodelljét a száz év előtti eredeti forrásokban lehet és kell felfedezni. Ahogyan nő az időbeli távolság, amely bennünket Marxtól elválaszt, úgy szaporodnak a bizonyító erejű tudományos tények arról, hogy korunk élenjáró szociológiai — és nem csupán szociológiai — gondolkodása az eredeti marxi források (elsősorban a politikai gazdaságtan bírálatával kapcsolatos írások) tanulmányozása útján ismeri fel korszerű, tehát mai önmagát. Elegendő csupán a különböző strukturalista irányzatokra utalni. Jellemző, hogy Miron Constantinescu már említett, kötetnyitó tanulmányában Étienne Balibarnek a *Lire le Capitalban Mode de production: manière de produire* címmel közzétett dolgozatát a kor követelményei szintjén művelt marxi társadalomelmélet példajaként idézi.

Marx újraolvasása már csak azért is időszerű parancs, mert életművének számos, jelentős részlete a legutóbbi időkig rejtve maradt számunkra. Talán felesleges is hangsúlyozni, hogy elsősorban a *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* címen hosszú évtizedekkel Marx halála után közreadott *Nyersvázlatra* gondolok, amely — sajnos — még ma is jórészt hozzáférhetetlen a hazai kutatás számára. A *Nyersvázlat* jelentőségét mindenekelőtt abban látom, hogy bepillantást nyújt Marx elméleti műhelyébe, a *tőke* logikáját, dialektikáját, ismeretelméletét mintegy „nyers“ mivoltukban, fogantatásuk és önelemzésük folyamatában tárja elénk. A *Sociologie generală* című kötet úgyszólván valamennyi tanulmánya — természetesen elsősorban a közvetlenül elméleti tárgyúak — közvetlenül vagy közvetve, hol pozitív, hol negatív értelemben, de mindenesetre egyöntetűen azt a következtetést sugalmazza, hogy a valóban marxista igénnyel fellépő mai szociológiai gondolkodásnak végig kell járnia a *Nyersvázlat* iskoláját.

Ha egyelőre óvatosan is, és főleg csupán a próbálkozás igényével, az első lépések mégiscsak megtörténtek ebben az irányban; ezt tanúsítja Nicolae S. Dumitru *Prospectarea personalităţii comuniste* (A kommunista személyiség felvázolása), valamint Miron Constantinescu *Marx şi societatea socialistă* (Marx és a szocialista társadalom) című tanulmánya. Ez utóbbi, kétértelműnek szánt írás jókora passzust közöl (Sulamita Constantinescu fordításában) a *Nyersvázlatnak* egy olyan töredékéből, amelynek mondanivalója talán előbb és időszerűbb, mint valaha. Egy szó mint száz: mindkét tanulmány, noha egyik sem törekszik többre a vonatkozó töredékek hiteles szövegértelmezésénél, kényszerítő erővel bizonyítja a *Grundrisse* nélkülözhetetlenségét a marxista szociológia fogalmi apparátusának sokoldalú ki-munkálásában. Csak sajnálni lehet, hogy Haralambie Culea *Teoria cunoştinţei sociologice* című, egyébként magvas, a tudományos szigorúságot az egyéni hozzáállással szerencsésen ötvöző tanulmánya nem merített vagy nem tudott meríteni ebből a társadalom-episztemológiai vonatkozásban különben gazdag és mindenekfelett hiteles kútforrásból. A szóban forgó marxi szövegek ez irányú elvi jelentőségét már csak azért is aláhúznám, mivel a konkrét szociológiai kutatásokhoz elengedhetetlen operacionalista fogalomrendszer kidolgozását a jelenkori szociológiai gondolkodás legnevesebbjei is (például R. K. Merton) úgy képzelik el, mint valamiféle elméleti-logikai hídverést a filozófiai általános és a pozitivisták empirikus szint között.

Nos, véleményem szerint a marxista szociológia esetében az operacionális az elsőrendű feltétele az empirikus és a gondolati konkrétság viszonyának logikai-episztemológiai és metodológiai tisztázása, márpedig ez olyan feladat, amely a közvetlenül Marx elméleti műhelyében szerzett ismeretek és gyakorlat híján úgyszólván megoldhatatlan.

Az említett társadalom-episztemológiai tanulmány szerzője csak úgy sebtében több mint félszáz különféle, egymástól többé-kevésbé eltérő, de mindenesetre a hivatalos szakirodalomban polgárjogot kapott meghatározást sorol fel a szociológia tárgyáról. Már maga ez a tény is sejteni engedi, hogy a társadalmiságot, pontosabban a „társadalmi“ lényegét mennyire különböző módon értelmezik az egyes szociológiaiak. Furcsán hangzik, de való igaz, hogy a „társadalmi“ fogalma, amely egyébként a szociológiai szótár szinte valamennyi alapvető szóösszetételében szerepel, még ma is — vagy talán ma inkább, mint bármikor — a legtöbb zavar, félreértés és buktató első számú forrása. *Társadalmi tény, társadalmi jelenség, társadalmi viszony, társadalmi szerep, társadalmi környezet, társadalmi érték, társadalmi személység, társadalmi determinizmus* — hogy csupán néhányat soroljunk fel a szociológia leginkább használatos terminusaiból — megannyi jól ismert kifejezés, legalábbis első pillantásra, hogy aztán közelebbi vizsgálódáskor kiderüljön a közös elgátló megítélésű többértelműsége.

Bármennyire töri is magát az általános szociológia, hogy a „társadalmi“ területén a maga saját határmezsgyéit kicövekelje, határjelzői minduntalan kérdőjelekké változnak. Nem csoda, hiszen a feladat önmagában ellentmondásos: a szociológiának, ha általános társadalomelméleti funkcióra támaszt igényt, a társadalmat, ezt a bonyolult totalitást, egészében kell megragadnia; csakhogy oly módon kívánja ezt elérni, hogy egyszersmind kategorikusan elhatárolja a maga birodalmát a többi társadalomtudomány területétől. Korántsem az a hiba, hogy a „minden szociológiai társadalmi, de nem minden társadalmi szociológiai is egyben“ jelszó „külön bejáratú“ társadalmiságot igényel a szociológia számára, hanem ellenkezőleg, éppen az, hogy a sajátos szemszögből véghezvitt elvonatkoztatás és általánosítás a „társadalmiból“ történetesen a konkrét emberi cselekvés, a szubjektivitás mozzanatát szűri ki. Az érvényben levő meghatározás szerint „a szociologizált társadalmi“ logikai körülhatárolást szolgáló öt ismerve közül négynek az a rendeltetése, hogy valamilyen, az egyéni momentumtól tökéletesen megtisztított és teljesen mentes „társadalmi“ állítson elő. Summa summarum, az így kikerekedő meghatározásból az derül ki, hogy az egyént mint szubjektivitást száműzni kell a szociológia birodalmából. De vajon az egyén „szociologizálása“, szubjektivitás-mivoltának zéróra redukálása egy meghatározott társadalmiság kivonása révén nem szegényíti-e el magának a társadalminak a fogalmát is, nem eredményez-e olyan méretű és jellegű elváltozást e fogalom logikai tartalmában, hogy az már ne legyen összeegyeztethető azzal a marxi társadalom-ontológiai képlettel, amelyben az egyén mint cselekvő lét, mint szubjektivitás tételezett.

A szubjektivizmus elleni harc hevében — és főleg a személyi kultusszal összefüggő, sekélyes, dogmatikus szemlélet nyomán — a hivatalos materialista történelemfelfogásban is meghonosodott a „társadalminak“ valamiféle elvont, egyének feletti, az embertől teljesen független létként való értelmezése. Az általános marxista szociológia fogalmi apparátusának kimunkálása óhatatlanul megköveteli e téren is a valóban marxista szellemű, kritikai önszámmonkérést. Durkheim kirekesztette a társadalmi tény fogalmából az egyéni tudat megnyilvánulásait azon a címen, hogy az egyéni tudat-tények a pszichológia körébe tartoznak. De milyen címen utasíthatná ki az egyént a marxista szociológia? Talán a társadalmi tény objektív, anyagi természete nevében? Csakhogy ily módon nem teszünk egyebet, mint egyszerűen visszajára fordítjuk a durkheimi szociologizmust, és ezzel máris egy töröl metszett ökonómiai materializmus útvesztőjében találjuk magunkat. Ștefan Costea a társadalmiság durkheimi felfogásáról *Specificitatea și esența socialului la Durkheim* (A társadalmi sajátossága és lényege Durkheimnél) címmel értekező tanul-

mányában, ha periferikusan és tételesen ki nem mondottan is, de ott lappang az a számunkra igen fontos tanulság, hogy a szociologizmus és a pszichologizmus antinómiája csupán sajátos visszfénye az emberi cselekvés objektivitását nem ismerő társadalomszemléletnek, amely az egyének tárgyi cselekvésében objektiváló társadalmiságot az egyénektől teljesen független és az egyének felett lebegő elvont társadalmi létté abszolutizálja.

A *Sociologie generală* című kötet, noha távolról sem vállalkozik az egyén szociológiai rehabilitálására, szemelláthatóan törekszik arra, hogy felszínre hozza a marxista társadalomszemlélet tudományos-humanista tartalmát. Roth Endre tanulmánya már címében is — *Individ, colectivitate, societate* (Egyén, közösség, társadalom) — a társadalmiság egyoldalú abszolutizálását elutasító álláspontot fejez ki. Ha nem is egészen egyértelműen, elméleti következtetéseinek egyikében a szerző lényegi követelményként fogalmazza meg a szociológia számára a konkrét emberi viszonylatok kutatását. Az a jól ismert metodológiai követelmény — írja —, amely az egyénnek a társadalmira való visszavezetését követeli meg, teljes mértékben indokolt és szükségszerű szociológiai szempontból abban az esetben, mikor a kutatás tárgya az objektív ősztársadalmi determinizmus, de nem akkor, mikor a kutatás tárgya maga az egyén, nem akkor, mikor az egyén és a társadalom közti viszonyokat a konkrét ember vonatkozásában vizsgáljuk azok között a közvetlen és közvetett viszonyok között, amelyekben tevékenysége lezajlik. A kérdés mármost az, vajon az ősztársadalmi determinizmus vizsgálata valóban egyértelmű-e az embertől való teljes elvonatkoztatással? Szerintem érdemes és időszerű volna alaposabban végiggondolni az egyénnek a társadalmira való visszavezetését követelő módszertani elvet, ha másért nem, legalább azért, hogy meggyőződjünk róla: valóban jogosult-e az egyénitől a társadalmihoz visszavezető folyamatban „a nemtársadalmi“-mozzanat jelenvalóságának és szerepének figyelmen kívül hagyása, elhanyagolása.

Mihelyt az egyént pusztán „mennyiségi meghatározottságként“ kezeljük, az a veszély fenyeget, hogy a szubjektivitás mozzanatát szem elől tévesztjük. Holott — és ezt Ion Tudosescu, Aneta Busuioc *Funcționalismul și determinismul istoric* (A funkcionalizmus és a történelmi determinizmus) című közös tanulmánya félreérthetetlenül meg is fogalmazza: a marxista szociológia az objektív determinizmus elvén alapszik, vagyis a társadalmi mozgást olyan szükségszerű folyamatként fogja fel, amelyben az objektív és szubjektív mozzanat kölcsönhatásban van, összefonódik egymással. A szociologizálás szükségképpen magában hordozza a társadalom és egyén különválasztásának és ez utóbbi egyszerű statisztikai adattá történő lefokozásának a lehetőségét; a leghatékonyabb védekezés e veszéllyel szemben a marxista személység-szociológia sokoldalú kimunkálása. El kell ismerni, hogy maga a problematika helyet kapott a kötetben, mégpedig Henri H. Stahl *Statusuri, roluri, personaje și personalități sociale* (Társadalmi státusok, szerepek, szereplők és személyiségek) című tanulmánya jóvoltából, de megítélésem szerint ezt a helyet túlságosan szűkkeblűen mérték a tárgykör jelentőségéhez és időszerűségéhez képest.

Úgy tűnhet, hogy olyan konkrét ágazati-szociológiák esetében, mint például a városiasodás szociológiája (Ion Matei: *Aspecte ale procesului de urbanizare a mediului rural*), az egészségügy szociológiája (Octavian Berlogea, Octavian Neamtu, Vladimir Krasnaseschi: *Sociologia sănătății*) vagy a nevelő környezet szociológiája (Aculin Cazacu: *Sociologia mediului educativ*), az embertől való elvonatkoztatás társadalomelméleti buktatói nem fenyegetnek, már csak azért sem, mivel ezúttal a vizsgálódásban a vonatkoztatási rendszert maga az ember képviseli. A hibás absztrakció azonban már eleve jelen lehet magában a kiindulópontban, mondjuk akkor, ha az egyén—társadalmi környezet kettősében a „társadalmiságot“ nem

mint élő dialógust fogom fel, hanem kizárólag a gondolatban elkülönített és „önállósított” milió kiváltságának tulajdonítom. Az egyén és környezet közti feszültségek természetét és igazi forrásait csak akkor ragadhatja meg és tárhatja fel a szociológia, ha mindkét tényező esetében egyaránt figyelembe veszi a „társadalmiság” tartalmát, jellegét és fokát. Joggal jegyzi meg Aculin Cazacu már említett tanulmányában, hogy egyén—társadalmi környezet kölcsönös viszonyában az ember társadalmi szubjektumként való önteremtése a meghatározó mozzanat.

A szociológia és az elidegenedés

„A társadalmi tények — írja Miron Constantinescu kötetnyitó tanulmányában — a történelmi fejlődés hosszú korszakán át magukon viselték az elidegenedtség anyajegyét.” Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az általános marxista szociológia tudományos fogalomrendszerét lehetetlen kiépíteni az elidegenedés problematikájának mindenoldalú, főleg logikai-episztemológiai tisztázása nélkül. Tudomásul kell venni, hogy a marxi társadalomelmélet számos alapvető kategóriája a lényegében elidegenedett társadalom különböző oldalainak, összefüggéseinek tudományos absztrakciójaként keletkezett, s következőképp helyes megértésük, de főleg „általános” alkalmazhatóságuk mindenekelőtt a társadalmiság belső meghasonlottságából eredő „megkettőződés” jelenségének szigorú figyelembevételén múlik.

Kár, hogy a kötetben ennek a kérdésnek a mostohagyerek sorsa jutott osztályrészül; a közel 400 lap terjedelmű munka alig 9 lapra érdemesíti, arra is csupán Nicolae S. Dumitru és Roth Endre tanulmánya jóvoltából. De ne legyünk azért igazságtalanok az egyes szerzőkkel szemben, hiszen helyel-közzel, ha csupán futólag is, vagy éppen csak utalásszerűen, más tanulmányokban is szóba kerül a kérdés, mint Ovidiu Bădina *Cîteva aspecte ale teoriei „societății industriale” și ale sociologiei industriale* (Az „ipari társadalom” elméletének és és az iparszociológiának néhány vonatkozása) vagy Miron Constantinescu, Octavian Berlogea *Sociologia, ergonomia și învățămîntul* (A szociológia, az ergonómia és az oktatás) című tanulmányában. Még ha csupán gondolatfelvető igénnyel is, Virgil Constantinescunak utalnia kellett volna a jelenségre a *Noțiunile de comportament și inovație* (A viselkedés és újítás fogalma) című tanulmányában, annál is inkább, mivel a viselkedés-, illetve magatartás-szociológiai meghatározás szorosan kapcsolódik a kérdéshez. Haralambie Culea második tanulmánya *Mass media și cultura de masă* (Tömegkommunikáció és tömegkultúra) hitelesen tanúsítja, hogy még egy olyan konkrét ágazati szaktudomány területén is, mint a tömegkommunikációs eszközök szociológiája, az elidegenedés jelensége úgyszólván szemfényvesztő játékot űz a kutatóval, és csúfondáros vigyorba torzult Janus-képevel minduntalan arra ingerli, hogy tömegcivilizáció és elitkultúra, munka- és szabad idő szembenállása mögött vagy-vagy alternatívát véljen és keressen.

Tulajdonképpen a kötet 17 tanulmánya között egy sincs olyan, amelynek témája kapcsán többé-kevésbé fel ne merülne az elidegenedés problematikája. Vegyünk még egy utolsó, talán az előbbieknél sokkal általánosabb érvényű példát a kérdés központi jelentőségének bizonyítására. Huszár Andor *Considerații sociologice despre știința politicii* (Szociológiai észrevételek a politikatudományról) című tanulmányában a szociológia és a politikatudomány viszonyának értelmezése kapcsán felveti azt a figyelemre méltó szempontot, hogy e kapcsolat meghatározásában a *társadalmi* és *politikai* összefüggéséből kell kiindulni, melyet mint tartalom és forma viszonyát kell megragadni. A gondolat mindenekelőtt a politikum társadalmi tartalmát kívánja hangsúlyozni, ám ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a politikum csak annyiban és addig kölcsönöz sajátos formát a társadalmi, amennyiben és

amíg az egyének tulajdon társadalmi létét teremtő tevékenysége valamilyen értelemben közvetett.

Az elidegenedés kategóriájának kulcsszerepe onnan ered, hogy tartalma közvetlenül azokra a szükségszerű, belső mechanizmusokra utal, amelyek révén a szubjektivitás az adott társadalmiság formájában megkapja a maga valóságos tárgyi létét. Márpedig a kérdéses mechanizmusok korántsem ragadhatók meg egész bonyolult összetettségükben kizárólag a társadalom és az egyén fogalmi keresztmetszetének síkján, annál kevésbé, mivel ez a viszony a szubjektivitás—objektivitás léteazonosságát csupán egyik oldalról vetíti elénk. Ráadásul ebben a szembeállításban, akarva-akaratlan, már eleve jelen van az elidegenedetségi ténye, már csak azért is, mivel benne a társadalmiság mint monopolizált objektivitás önmagáért való létként tételezett a pusztá szubjektivitással szemben, amely tárgyiségától megfosztottan tulajdonképpen nem-lét.

Érdemes, sőt talán egyenesen esedékes volna az ilyen kategóriapárokat, mint társadalom és közösség, társadalmi és emberi viszonyok, társadalom és egyén és így tovább, a társadalmiság tartalmi és formameghatározásának szemszögéből megvizsgálni; hadd lássuk, vajon a kettősség nem függ-e össze közvetlenül e két meghatározottság ellentmondásos történelmi viszonyával. Az ipari társadalom és a konvergencia-elmélet tárgyalása kapcsán Ovidiu Bădina idézi J. Galbraithnak egyik figyelemre méltó megállapítását: „Korunk ipari technikája — így szól a megállapítás — olyan parancsnak engedelmeskedik, amely túlnő az ideológiai kereteken. Éppen ez a parancs és nem a politikusok akarata szabja meg napjainkban túlnyomó mértékben a gazdasági és politikai intézmények tevékenységét.“ Tagadhatatlan, hogy Galbraith gondolata többféleképpen értelmezhető, és ezért aligha lehetne egyértelmű értékítéletet alkotni mondanivalójáról. De akármilyen tartalom húzódik is meg mögötte, egy dolog bizonyos, az tudniillik, hogy szemlélete alapján elidegenedett, amennyiben valamiféle teljesen önállósult és önmagáért létező hatalmat lát a technikában. Marx felfogásában a termelés feltételeinek, a technikának, a holt munkának uralma az élő munka, a szubjektivitás felett az elidegenedetségi jellemző tünete. Mármost a galbraithi tétel az elidegenedetségi feltételei között kétségtelenül igaz, hiszen egy olyan társadalmi létformát nyugtáz, amelyben a társadalmiságot megtestesítő technika önmagáért való hatalommá önállósult, öncélúvá vált, hogy minden emberi viszonyt a maga eszközzé változtasson.

Feltétlenül idekívánkozik az a mély marxi gondolat, amelyet Nicolae Dumitru idéz a *Grundrisséből*: „A termelőerők és a társadalmi viszonyok (ezek is, am azok is a társadalmi egyén fejlődésének különböző oldalai) a tőke álláspontjáról úgy jelentkeznek, mint eszközök, és eszközül szolgálnak számára...“ A valóságosan emberi célok lefokozása pusztá eszközzé és e célok nevében létrehozott eszközök célá magasztosulása az elidegenedés folyamatában nem más, mint a társadalmi viszonyok elszemélytelenedése egyfelől és a tevékenység objektív feltételeinek megismerésének másfelől. Ha a marxista szociológia igazi hivatása az embernek való társadalmi egyénné növekedését követni és minden eszközzel szolgálni, akkor ezt a jelenséget minden részletében meg kell ismernie, fel kell tárnia.

Ha a szokványos módon akartam volna méltatni a *Sociologie generală* című tanulmánykötetet, akkor azzal kellett volna kezdenem, hogy a hazai szociológiai irodalom fejlődésében fontos állomáshoz érkeztünk el. Nem járhattam el így, mert a kötet egészében nem tűri az effajta protokolláris méltatást. Nem tűri, mert fő jellemzője az a próbálkozás, hogy szétfeszítse a marxista szociológia problémáihoz való hozzáállás megszokott kereteit, és éppen ebben áll döntő érdeme.

Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók

A romániai magyar tudományos élet fejlődésében az egykori viszonyokkal nem ismerős mai figyelő furcsálkodva állapítja meg, hogy az *Erdélyi Fiatalok* munkatársai állandóan és lelkesen írnak a magyar sajtóban, időnként másutt, és 1930 előtt is szólnak azokról a társadalomrajzi kísérletekről, amelyeket a bukaresti tudományegyetem szociológia-professzora, Dimitrie Gusti megindított, és mégis: az erdélyi magyar szellemi életnek nincs számottevő tudományos kapcsolata a bukaresti monografikus mozgalommal. A közölt információk nem származnak mindenre kiterjedő, közvetlen, élményszerű ismeretségből. A tájékozódásnak legfeljebb közvetett lehetőségei voltak. Így a román társadalomtudomány újabb történetében erjesztő szerepet betöltő *Arhiva pentru știință și reforma socială* kötetei 1919-től rendszeresen tájékoztattak a kiadó Román Társadalmi Intézet tevékenységéről, s 1925-től fogva innen is meg más forrásokból is tudható volt, hogy az olténiai Goicea Mare községben megtörtént az első lépés a romániai agrártársadalom sajátos viszonyainak komplex kutatására. Beszámolókból tudni lehetett azt is, hogy miként következnek egymás után a monografikus kiszállások: 1926-ban a Brăila környéki Rușeț, 1927-ben a Vrancea megyei Nerej, 1928-ban a délbukovinai Fundul Moldovei, 1929-ben a fogarasi Drăguș (Drágos), 1930-ban újra Olténiából a gorji Runcu, s aztán több éven át csak Drăguș, ahol különösképpen jellemző a kutatott agrártársadalmi alakulat. A tények általában ismertek az érdeklődő kortársak előtt, csakhogy a felkeltett figyelem meddő marad, ha serkentő kíváncsiság nem születik belőle.

A harmincas évek krónikásának várakoznia kell, amíg a bukaresti szociológiai iskola hatóköre kibővül az úgynevezett királyi osztagokkal és sor kerül a Naszód vidéki Șanț (Újradna) község tüzetes tanulmányozására; csak 1935 után esik szó magyar munkatársakról, a Magyarországról jött Lükő Gábortól eltekintve, erdélyiekről is. Így: a falumunka jövőbeli feladatait az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain jó megfontolással újrafogalmazó Váró György közreműködését a *Sociologie românească* (1936) örömmel üdvözli abból az alkalomból, hogy északi tanulmányútja befejeztével cikket ír a hajdani rethkikunták hagyományait kiszélesítő finn vidékutatókról. Pálffy Károly, aki abban is ügyködik, hogy vidéki lelkész-társait társadalomkutató munkaközösségekbe szervezze, 1936—1937-ben a *Kiáltó Szó* és a *Református Szemle* hasábjain ad számot arról, amit a román falumunkából megtapasztalt. A bukaresti bölcsészeti karon végző Bakk Péter, a később Kolozsvárt tanárkodó és tragikus fiatalon körülből távozó Gusti-tanítvány, a șanți munkaközösség aktív tagja s a *Sociologie românească* szemle-rovatában a magyar társadalomismereti könyvek állandó recenzense. 1936-ban a jó szerencsével párosult szakirányú érdeklődés engem is elvitt a Gusti-iskola központi műhelyébe, a tíz év párat-

lanul gazdag kutatási eredményeit őrző Monográfiai Archívum színhelyére, a professzor szociológiai, etikai és politikai szemináriumába — látni és megérteni a konkrét munkában alkalmazott társadalomismereti technikát és a valóság megközelítésében akkorra már kikísérletezett ténymegállapító eljárások sokféle változatát.

Bakk Péter példáját kevesebben követhették. Számára a bukaresti bölcsészkarra való beiratkozást családi helyzete, orvosként már előbb a fővárosban megtelepedett Elek bátyja (ma Székelyudvarhelyen élő nyugalmazott főorvos) tette lehetővé.

Közel négy évtizeddel kell az időben visszaugranunk, hogy a körülményekről számot adhassunk.

*

Az *Erdélyi Fiatlok* lelkes falu-szemináriuma 1933-ban már csak névleges munkaközösség, a falu-füzetek sorozata is — miután harmadik kiadványával, Mikó Imre remek könyvével (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, 1932) kijelölte azt a tudományos szintet, amelyen állni kell — egy negyedik füzet megjelentetése után, 1933-ban, félbemaradt. A vállalt feladat egyáltalán nincs még elvégezve, sőt a munka szüksége elevenebb, mint valaha, munkatársak is volnának, mégis megszakad a jelentős kezdeményezés évekig buzogó folyama, mert úgy, ahogy addig, tovább már nem folytatható: az „ars poeticá“-ban is mind nagyobb hangsúllyal jelentkeznek a „valóságirodalom“ szempontjai, természetes, hogy a társadalomtudományos érdeklődést sem elégíti ki az elernyedtt, romantikus hajlandóságú „falu-ideológia“. Tudományos szervezet és tudományos megalapozás nélkül nem lehet továbbmenni.

Megcsinálhatta volna más is, de végül is, 1935-ben, e sorok írója készítette el „a falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom“ számadását, s ebben, az *Erdélyi Múzeum* számára írt tanulmányban mérlegeli az újrakezdés lehetőségeit is. Igazán könnyű feladat volt ez, mert a falukutatás szerepéről szólva, elég volt Gusti professzornak alig egy évvel azelőtt megjelent summás értekezése alapján a *sociologia monografica* rendszerét ismertetni s vázolni a bukaresti szociológiai iskola egy évtizedes történetét. Lényegében semmi újság sem volt ebben, mert azelőtt is sokat írtak erről a tárgyról, elsősorban maga az *Erdélyi Fiatlok* a leggyakrabban, csak mindig híradásszerűen, lelkesítő célzattal. Az *Erdélyi Múzeum* hasábjain megjelent s az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatában külön is kiadott tanulmány kizárólag abban volt újszerű, hogy pontosan nyomon követte az ismertett tudományos rendszer gondolatmenetét, s talán érdekessége volt, hogy a főbb tételeket párhuzamba állította Ortutay Gyulának a strukturális-funkcionális falukutatásról éppen akkor közreadott átfogó elemzésével. Gyakorlati vonatkozásban, a „teendők“ számbavételekor, szóba került — mint kiindulási alap — annak megállapítása, hogy a szakirányú képzés lehetősége megvan Gusti professzor szociológiai, etikai és politikai szemináriumában, s ezzel a lehetőséggel élni is lehet, ha nemcsak lelkesedés van, hanem a céltudatos értelmiség-nevelés intézményesül.

A tanulmányra jött első és döntő reflexió a bukaresti volt. 1936 januárjában dolgozatomat a *Sociologie românească* hasábjain Traian Herseni ismerteti Lükő Gábornak a budapesti *Honismeret* Könyvében ugyan-

csak 1935-ben megjelent hasonló jellegű tanulmányával együtt, és kiemeli annak jelentőségét, hogy a bukaresti iskola munkájába magyar nemzetiségű főiskolai hallgatók is minél nagyobb számban bekapcsolódnak. A folyóirat következő számában O. Neamțu terjedelmesebb krónikában azt hangsúlyozza, hogy Gusti professzor szociológiai rendszerének népszerűsödése az erdélyi magyar tudományosságban örvendetes eredményekkel járhat mind a tudományos kapcsolatok tekintetében, mind a politikailag is fontos kölcsönös hatások szempontjából. Ezzel egyidejűleg jött Traian Herseni levele, amelyben, utalva a professzor véleményére is, felveti annak célszerűségét, hogy a *sociologia monografica* további tanulmányozását Bukarestben, az eddigi falutanulmányok minden részletét tartalmazó „archívum“ közvetlen megismerésével folytassam.

Így töltöttem — kikapcsolódva jóidőre a *Hitel* szerkesztéséből — az 1935—1936. tanév második szemeszterét a bukaresti szociológiai intézetben, élvezve Gusti professzor jóindulatú támogatását, Henri H. Stahl, Traian Herseni és O. Neamțu „beavató“ irányítását, de mindenekelőtt az „archívum“-mal folytatott néma, cédulázó párbeszéd gyönyörűségét. Kétségtelenül a „jó szerencse“ kategóriájába tartozik mindaz, ami történt. Rövid néhány hónap alatt lapról lapra nyomom követni hat monografikus mű rendszerezett dokumentációját, tények és folyamatok bizonyítékait, egymástól oly távoleső, különböző feltételek között alakuló falu-társadalmak változóinak valósághű megfigyelésére kidolgozott eljárások eredményességét, a műhelymunkát, amelyből az addig megjelent tanulmányok merítettek, s amelyek lehetővé tették az olyan méretű reprezentatív összefoglalást, mint amilyen a Henri H. Stahl tollából és szerkesztésében francia nyelven megjelent Nerej-monográfia (1939), amelyben a szerző-szerkesztő — Gusti szavaival — a „társadalmi archeológia“ mintáját adja.

Nem kevésbé volt élményszerű a majdnem kész bukaresti falumúzeum tudományos leltározásában való részvétel. A nemsokára európai hírnévre emelkedő, minden addigi szabadtéri múzeumot méreteiben és topográfiai teljességben meghaladó létesítmény, a népi civilizáció történeti fokozatainak e szimultán bemutatása — amelyben a jellegzetes népi-földrajzi tájegységeket képviselő ogradák—porták—udvarok soraiból kirajzolódik az egész ország térképe — megnyitásra várt. Akkor s még azután is jó ideig nemcsak néprajzi tárgyakkal zsúfolt öreg és fiatalabb korú házakból állt ez a múzeum, hanem élő háztájakból, amelyekben ott lakik, tesz-vesz a tájegységből idetelepített család is. A leltározás tehát nem egyszerű tárgyleírás sorszámmal, megnevezéssel, felértékeléssel, hanem néprajzi kismonográfia, amelynek informátora csak a minap jött ősi otthonából, hogy a fővárosba költöztetett házat őrizze-magyarázza. Végül — hogy az élmény-válogatást befejezzem — feledhetetlen a kollektív monográfiai munkastílust érzékletessé tevő háromnapos módszeres értekezlet ott a helyszínén, a șanți (újradnai) iskola egyik nagyobb termében, Gusti elnökletével.

A sokféle tudományszakot mozgósító monográfia „interdiszciplináris“ munkaelve nem azt jelentette, hogy a különböző szakok képviselői — geográfusok és történészek, statisztikusok és természetbúvárok, pszichológusok és közgazdászok, folkloristák és agrárszakértők — egy keretben, egy helyen és egyszerre dolgoznak; a diszciplínák azzal egyesülnek, hogy mind valahány a szociológiai szempont szerint vizsgálódik: a valóságot

nem darabolják fel, hanem az egységben különböző megnyilvánulásokat figyelnek, a folyamatok áramaira koncentrálnak, egy-egy oldalt világitanak meg, hogy a dolgok középpontjában a szociológiai megértés fénye kigyúlhasson. Ez az értekezlet sokban hozzásegített azon is tünődni, hogy a rendszer alapelvének, a *szociológiai paralelizmusnak* mi a helyes értelmezése: mert kétségtelenül igaz az, hogy minden mindennel összefügg, de az is, hogy az oldalak, az áramok, a megnyilvánulások nem egyenrangúak. (Miként arra Imreh István a *Korunk* hasábjain már régebb rámutatott, a bálványosváraljai kutatások idején 1941-ben már érlelődik a paralelizmus elvének helyesbítő értelmezése; ma pedig egyértelműen világos, hogy éppen a jelenségek öntörvényű hierarchiájának, a társadalmi determinizmusban játszott szerepüknek megragadása emeli ki a monográfiát az adattömegek hínárjából.)

*

Mindezzel (amit első személyben elmondottunk, hogy elevenebb-igazabb legyen a hamarjában felvázolt illusztratív kép) csak azt akartuk érzékeltetni, hogy a szakmára koncentrált fél év milyen rendkívüli haszonnal járt *egyéni*leg; végül is azonban nem az egyéni probléma volt szőnyegen, s most, ebben a visszaemlékezésben, sem tudunk zavartalanul csak azon lelkesedni, hogy az egyéni haszon felbecsülhetetlen volt. Más volt a fontos akkor, s arra a kérdésre kell felelnünk most is, hogy mennyire sikerült az erdélyi magyar társadalomkutatás új lehetőségeit és formáit felfedezni. Mert nagy élmény volt bekapcsolódni a szociológiai szeminárium munkájába, máig is eleven szellemi tartalékként érvényesülnek a Társadalmi Intézet gazdag könyvtárában folytatott bibliográfiai tanulmányok, jó volt megismerkedni a királyi alapítványok Gusti-rendszerű közművelődési szervezetével és közvetlenül, érzékletesen megtapasztalni a kollektív terepmunka sokoldalú praxisát, de a főgond csak az maradt, hogyan lesz, egyáltalán lehet-e ebből *társadalmi haszon* a Kolozsvárt tanuló fiatal magyar értelmiségiek számára, akiknek érdekében — megbízatás nélkül is — ügynökölnöm kellett.

A felelet megadása előtt egy néhány mondatos kitérőre van szükség.

Gusti professzor tanári és közéleti egyéniségét akkor is és ma is az éppen ottlétem alatt megjelent könyvének címe határozza meg. Ő a *sociologia militans* professzora volt, az elmélet és a gyakorlat embere egyszerre, akiben a szociológus és a politikus intim egymásra hatással egyesült, akiben a tudós és az államférfi momentumai szüntelenül váltották egymást. A Román Társadalmi Intézet — az ő első és legfontosabb kezdeményezése — éppen annyira igényli maga számára a tudományos forum illetékességét, mint a politikait — az állam- és nemzetélet megreformálásában. Az intézet majdan kivételes nemzetközi tekintélyt élvező folyóirata (*Arhiva pentru știința și reforma socială*) már címében hangsúlyozza a professzor-szerkesztő politikai programját („a *valóság* okszerű megismerése *új valóság* megalkotásának okává lesz“). A monográfiai rendszer kategóriái (a környezeti és élettani, a történeti és lélektani „keret“, a gazdaság és a műveltség, a normatív szabályozók és a politikumba ágya-

zott szervezet „megnyilvánulásai“) határozzák meg a többféle szinten érvényesített közművelődési politika munkatervét is. Dimitrie Gusti életművében nincs megállapítható határ *tudomány* és *politika* között.

•

Bizonyos, hogy 1935-ben vagy 1936-ben az erdélyi magyar tudományosságnak nagy lehetősége volt magamagán lendíteni — kapcsolódva egy olyan dinamikus mozgalomhoz, mint aminő Gusti monografikus mozgalmá volt. Ezt a problémát akkor nemcsak a tudós professzor mérlegelte volna, hanem az eseményeket sokoldalúan megítélő politikus is. Tény az, hogy a bukaresti iskola — márcsak önérdékből, a nemzetközi érvényesülés végett is — tárt kapukkal fogadott mindenkit, a Rockefeller-alapítvány ösztöndíjasait éppúgy, mint a kölni vagy lipcsei szociológusokat és a magyar kutatókat is. Jó példa a már emlegetett Lükő Gábor moldvai terepmunkájának támogatása; e nélkül a moldvai csángó-irodalom standard-műve, *A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal* (1936), létre sem jöhetett volna. Amikor a kolozsvári református teológia 1936 nyarára a kalotaszegi Bábonynban munkatábort és falukutatást tervez, Gusti professzor az, aki némi, de nem rajta múló késedelemmel a szükséges belügyminisztériumi engedélyt megszerzi és ezzel a tervet megvalósuláshoz segíti. (Bizonyára ő restelkedett a legjobban amiatt, hogy mindkét esetben a túlbuzgó helyi közigazgatás bizalmatlanul nézte azokat a kezdeményezéseket, amelyek egy messzebb tekintő elgondolásba illeszkedtek bele.) Szó ami szó: ha van 1936-ban egy olyan erdélyi magyar tudományos szervezet, amely javaslatot tudott volna tenni az együttműködésre, az létre is jött volna. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályában azonban csak 1937 második felében lehetett a figyelmet ilyen irányba terelni. Már átléptünk 1938-ba, amikor a szakosztály ülésein elhangzanak a „társadalomkutatás“-ciklus gondosan előkészített és jól megszervezett előadásai (a Gusti-iskolát éppen Bakk Péter ismerteti, az erdélyi magyar társadalomkutatás addigi eredményeiről pedig a bábonyi tábor tudományos irányítója, Szabó T. Attila ad részletes történeti beszámolót); ekkor azonban már iramosan romlik a politikai atmoszféra, tulajdonképpen már nincs is megfelelő alkalom — József Attilával szólva — „rendezni végre közös dolgainkat“.

1938 a Gusti-programban az úgynevezett *serviciul social*, a már régóta tervezett kötelező értelmiségi falumunka bevezetésének az éve. A társadalmi munkaszolgálat törvénye és a hozzá fűzött magyarázatok köreinkben aggodalmat keltettek. Ami 1936-ban olyan természetes volt, 1938-ban már nem éppen az. Tudományos szempontból még remélni lehetett, hogy az 1939 augusztusára Bukarestbe összehívott XIV. nemzetközi szociológiai kongresszus után — figyelembe véve az 1938 augusztusában megjelent úgynevezett kisebbségi statútumnak az Erdélyi Múzeum-Egyesületre vonatkozó passzusát — alkalom nyílik majd a régi kapcsolatok felvételére. De amiként a nemzetközi kongresszust, éppúgy az efféle reménységeket is elsodorta a második világháború katasztrofális kirobbanása.

Társadalmi szerkezetünk modellje

A társadalmi valóság megismerése elsősorban a társadalom összetételének és szerkezetének felmérését és tanulmányozását jelenti. A feladat — amely a szociológiai gondolkodás egyik központi és mindig időszerű kérdése — talán sohasem volt annyira jelentős, mint napjainkban: korunk nagy társadalmi átalakulása, az új társadalom felépítése szükségszerűen alapvető strukturális változásokat eredményezett, és számos szerkezeti tendenciát szüntetett meg, illetőleg hozott létre vagy erősített fel. Mindezek tanulmányozása az ismeretek gyarapításán kívül gyakorlati célokat is követ, amennyiben a szociológus mindinkább a társadalom „mérnöke“ kíván lenni, nemcsak a társadalom megismerésében, hanem a társadalomépítés gyakorlatában is jelen akar lenni. E célkitűzések számos kérdést vetnek fel.

Mindenekelőtt: rendelkezünk-e a társadalom strukturális mozgásainak mérésére alkalmas eszközökkel, valamint egy olyan fogalmi rendszerrel, amellyel a mérések eredményeit kifejezhetjük? A szakemberek jelentős része kételkedve fogadja a kérdést, egyesek pedig határozott nemmel válaszolnak rá. Idézünk néhány véleményt a hazai szakirodalomból: Ilie Rădulescu szerint még erőfeszítésekre van szükség e területen, tökéletesíteni kell egyrészt a kutatás módszereit, másrészt pedig az alkalmazott fogalmi apparátust (*Progresul economic și dinamică structurii sociale, a Socialismul și progresul* című kötetben). A bukaresti egyetem egyik szerzőcsoportja megkérdőjelezi a „társadalmi osztály“ és az „osztálystruktúra“ fogalmainak a szocializmusban való alkalmazhatóságát (Al. Borgeanu, Paul Popovici, A. Stănoiu; *Analele, seria filozofie*, anul XVII. 1968). Rangos folyóiratunk, a *Lupta de clasă* közel egy éve folytatott országos jellegű véleménycseréje során Mircea Bulgaru rámutatott, hogy a gyakorlatban nem sikerül felmérnünk az országunk lakosságának társadalmi, gazdasági és szakmai szerkezetében bekövetkezett változásokat, mivel nem tisztáztuk elméletileg az idevágó fogalmakat (1969. 7). A véleménycserére résztvevői csaknem kivétel nélkül szükségesnek látják a struktúraelméletben használt fogalmaknak (*osztály, csoport, réteg, elit, mobilitás, differenciálódás, homogenizálódás, dolgozó, munkás, paraszt, értelmiségi*) a szocializmus körülményeihez alkalmazott átértékelését, és ilyen értelemben számos javaslatot is tesznek. A kép nem volna teljes, ha nem említenék meg, hogy a szocializmus struktúramodellje úgyszólván minden szocialista országban, sőt azok határain túl is foglalkoztatja a szociológusokat, s érdeklődést váltott ki a nem marxista szakemberekből is; a kérdésnek tekintélyes szakirodalma van.

A társadalmi szerkezet tanulmányozásának eszközeire, módszereire és fogalmi rendszerére vonatkozó bíráló megjegyzések nem tagadják az elmúlt évek idevágó nagy jelentőségű kezdeményezéseit és az elért eredményeket. A filozófiai és szociológiai jellegű elméleti kutatásokon kívül elsősorban a statisztikusok munkáját kell megemlítenünk, akik hagyományosan kiépült szervezettel, modern gépi felszereléssel és széles körű apparátussal kísérik figyelemmel a demográfiai mozgásokat. A bukaresti egyetem szociológusai az urbanizáció, a vidékek közötti migráció és a társadalmi mobilitás vizsgálatában értek el kiemelkedő eredményeket. A kolozsvári és a bákói szociológiai munkaközösségek szintén jelentős mértékben kiveszik részüket a

társadalmi struktúra alakulásának konkrét tanulmányozásából. Az eddigi elméleti és konkrét társadalmi kutatások, a szociológia fejlődése általában és főleg a marxista szociológia eredményei minden kétséget kizáróan szilárd kiindulópontok a struktúraelmélet kimunkálásához.

Struktúra, osztály, réteg

A szociológia számos irányzata, közöttük elsősorban a marxista szociológia, kimutatta, hogy a társadalom, bár mindig bizonyos számú emberi egyént feltételez, és ezekre épül, nem fogható fel úgy, mint az egyének egyszerű matematikai összege, hanem csak mint olyan együttes, amelyet az egyének közötti kapcsolatok, társadalmi viszonyok fűznek össze. A társadalmat tehát — a szó kibernetikai értelmében — rendszernek tekinthetjük, amelynek elemei, tagjai egymással szoros összefüggésben állnak, „kapcsolathálózatot“ alkotnak. Oskar Lange ezt a rendszer elemei között levő kapcsolathálózatot nevezi a rendszer struktúrájának. Jean Piaget szerint a struktúra nem más, mint a totalitás, változás és önszabályozás tulajdonságával rendelkező rendszer. A rendszer szerkezete, mint minden társadalmi jelenség, szükségszerűen bizonyos ellentmondásokat rejt magában; ezek mozgásának forrásai. A társadalmi kibernetika és a strukturalizmus számottevő eredményei fényesen igazolták a marxizmus társadalomelméletét, amely végeredményben előrevetítette a társadalmi rendszer és a struktúrák kibernetikus felfogásának módját.

A marxizmus bebizonyította, hogy a termelési viszonyok alkotják a társadalmi „kapcsolathálózat“ alapvető tényezőit, mivel ezek a viszonyok határozzák meg végső soron az emberek társadalmi közösségbe, társadalomba való tömörülését. A termelési viszonyok magukban foglalják az emberi szükségletek kielégítését célzó javak megszerzésének mechanizmusát, és ennek révén meghatározzák az emberek és csoportok helyét és szerepét a társadalom struktúrájában. A termelőeszközök magántulajdonára alapuló társadalmakban szükségszerűen az emberek két csoportja, illetőleg osztálya alakul ki, a tulajdonosok és a nincstelenek osztályai, amelyek között szerkezeti érdekellentétek, vagyis az adott rendszer feltételei között meg nem oldható konfliktusok jönnek létre éppen a javak megszerzési módjára vonatkozó lényeges különbségek következtében. Lenin ismert meghatározása szerint „az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik kisajátíthatja a másik munkáját, annak következtében, hogy a társadalmi termelés adott rendszerében különböző a helyzetük“. Az osztálytagozódás kritériumait Lenin a következőkben határozta meg: a termelés rendszerében elfoglalt hely, tulajdonviszonyok, a munka társadalmi szervezetében betöltött szerep, elosztási viszonyok (*Művei*, 29. 1953. 428).

A marxizmus struktúraelmélete nem szűkíthető le azonban az osztályoknak e kéttagú modelljére — amelyet egyesek *poláris*, mások *dichotom* modellnek neveznek — a túlzott egyszerűsítés veszélye nélkül. Bár Marx és Engels hangsúlyozta a poláris társadalmi struktúra történelmi szerepének bemutatását, ugyanakkor azonban, főleg konkrét társadalmi és gazdasági elemzéseik során, gyakran használtak hármas sémát is, mint például: kapitalisták, kispolgárok, proletárok vagy földbirtokosok, tőketulajdonosok, bérmunkások (a munkaerő tulajdonosai). Ugyanakkor az így kialakított kategóriákon belül is megkülönböztették a pénzarisztokráciát, az ipari burzsoáziát, a parasztság egyes rétegeit (például az *Osztályharcok Franciaországban* és a *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című műben). Lenin a parasztság fejlődését tanulmányozva Oroszországban, hasonlóképpen nagy figyelmet fordított a falvakon végbemenő differenciálódásra, és elhatárolta egymástól az ennek nyomán kialakult és többé-kevésbé egységes csoportokat. Így tehát a marxizmus struktúramodellje felöleli az alapvető osztályokon kívül az ún. nem alapvető osztá-

lyokat, valamint a társadalmi rétegeket, vagy ahogy egyes szociológusok nevezik, az osztály jellegű csoportokat.

Az osztályelmélet tudományos megalapozása a marxizmus történelmi érdeme, amely a szó valódi értelmében forradalmi változást idézett elő a társadalompolitikai gondolkodás történetében. Hangsúlyozva az osztályok meghatározó szerepét a társadalmi szerkezetben, valamint a nép, a dolgozó tömegek, a nemzet, egyszóval az úgynevezett makrostruktúra jelentőségét, a marxizmus nem vesztette szem elől a kis és közepes nagyságú társadalmi csoportokat és emberi közösségeket, mint amilyenek a területi közösségek (város, falu); szervezetek és intézmények, illetve az ezeket létrehozó tevékenységi ágak vagy társadalmi alrendszerek (gazdasági rendszer, a szellemi kultúra rendszerei, kommunikációs rendszerek, politikai rendszer); kis emberi közösségek (család és más kis méretű társadalmi csoportok). A marxista szakirodalom azonban viszonylag keveset foglalkozott ez utóbbi társadalmi csoportok — vagyis a *mikrostruktúra* és *középstruktúra* — tanulmányozásával. Ez elengedhetőnek mutatkozik a történelemfilozófia szintjén végzett nagy általánosítások alkalmával, de minden kétséget kizáróan akadályozza a ténylegesen létező társadalmi szerkezetek konkrét megismerését.

A struktúraelmélet ilyen széles körű értelmezése, úgy vélem, előfeltétele a társadalmi rendszerek s közöttük a szocializmus konkrét tanulmányozásának.

Összetétel és irányzatok

Országunk népességének összetétele a legutóbbi (1966) népszámlálás adatai szerint és a statisztikai felmérésekben használt fogalmakban kifejezve a következő: munkások (az össznépeesség 40%-át teszik ki); szervezeteti parasztság (38,6%); egyénilig gazdálkodó parasztság (5,2%); értelmiségi és tisztviselő (12,3%) és szervezeteti kisiparosok (3,2%), 176 000 a magánkisiparosok száma, 146 000-en más foglalkozásúak.

A népesség összetételében bekövetkező változások közül legjelentősebb a fizikai munkások számának gyors ütemben történő növekedése. E gyarapodás legfőbb forrása a parasztság: évente körülbelül 100 000 paraszti dolgozó válik meg a mezőgazdaságtól és kapcsolódik be az ipari munkába, növelve a munkásosztály létszámát és a népesség egészében betöltött arányát. Hasonlóképpen, az ország iparosításának, valamint társadalmunk sokoldalú fejlődésének eredményeként jelentős mértékben növekszik a szellemi munkát végzők, elsősorban a műszaki szakemberek, mérnökök, tudományos kutatók, tanárok, orvosok és más értelmiségiek száma. E tendenciák együttesen egy újabb, rendkívül fontos — talán leginkább szembeötlő — jelenséget hoznak létre: a városok nagyarányú megnövekedését, a városi lakosság létszámának jelentős gyarapodását, főleg a falusi népesség egy részének a városokba való vándorlása révén. E nagyfokú mobilitást jelzi, hogy az utóbbi időben évente körülbelül 350 000 személy változtatta meg állandó lakhelyét, és telepedett meg főleg városban.

A falvak életében végbemenő társadalmi mozgások sajátos tendenciákat mutatnak: jelentős mértékben csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma és ugyanakkor ennek a kategóriának a lakosság egészében betöltött részaránya (jelenleg valamivel több mint 50%, szemben a háború előtti évek 76%-os részarányával); a falusi lakosság egy része a többé-kevésbé közeli városokban vállal ipari jellegű munkát, és „kétlaki“ életmódot folytat; a parasztság soraiban megjelentek és mind nagyobb szerepet töltenek be a szakképzett mezőgazdasági dolgozók (kertészek, állattenyésztők); a falvak lakosságának összetételében egyre nagyobb helyet foglalnak el a falvakon dolgozó ipari munkások (gépészek, traktorosok) és értelmiségiek; a parasztság jövedelmi forrása is megváltozott, amennyiben jövedelmének körülbelül

40%-át alkalmazotti viszonyból származó fizetések teszik ki; jelenleg úgyszólván minden parasztszaládnak legalább egy tagja fizetéses alkalmazott.

A népesség összetételében végbement változások jelentőségét a felsorakoztatott adatok nem tükrözhetik, ezt csak a társadalmi struktúrában, a társadalmi viszonyok rendszerében bekövetkezett átalakulások elemzése mutathatja ki.

Társadalmi homogenizálódás, szakmai sokrétűség

A szocializmus társadalmi szerkezetének fő vonásait a következőkben lehetne megfogalmazni: az osztálykülönbségek történelmi távlatokban végbemenő fokozatos tompulása; a nem osztály jellegű — főleg szakmai — differenciálódás fokozódása, majd pedig, ugyancsak történelmi távlatban tekintve, e különbségek rendszeres csökkenése (ennek egyes jelei, például két vagy több rokonszakma egyidejű elsajátításának szükségessége, már jelenleg megmutatkoznak, távlatában azonban még nem tudjuk pontosan felmérni). E folyamatok eredményeképpen szükségszerűen homogenizálódik a társadalom, amely a szocializmus kezdeti szakaszában abban nyilvánul meg, hogy azok a tényezők kerülnek előtérbe, amelyek az egyes osztályokat és társadalmi csoportokat tömörítik és egységbe fűzik, s nem azok, amelyek ezeket megkülönböztetik és elválasztják.

A szocialista forradalom — elsősorban a földbirtokok felszámolása, majd a tőketulajdon megszüntetése és a mezőgazdaság szövetkezetesítése — gyökeresen átalakította a társadalom régi szerkezetét. A főbb termelőeszközök társadalmi tulajdonba mentek át, amelynek két formája — állami és szövetkezeti tulajdon — csupán az egységes szocialista tulajdon alcsoportjait alkotja, s így azonos típusú tulajdonformákat képvisel. A szocialista tulajdon két formája nem tölti be azt a szerepet, amelyet a régi társadalomban a földtulajdon és a tőke tulajdona játszott, amelyek — mint ismeretes — döntő módon meghatározták az emberek osztályokra való tagozódását, és antagonisztikus ellentmondásokat ékeltek közéjük.

A szocialista tulajdonformák között nincsenek lényeges különbségek, s ezért nem is határolhatják el élesen az egyes társadalmi osztályokat, nem lehetnek az osztálykülönbségek egyedüli kritériumai. Így például, az állami tulajdonban levő termelőeszközök és más javak elvileg nemcsak a munkásosztály, hanem a parasztság és az értelmiség, végeredményben az egész nép közös tulajdonát alkotják. Ugyanakkor a szövetkezeti tulajdont sem lehet statikusan felfogni, mivel ez is szüntelenül fejlődik, elsősorban bővül (két vagy több szövetkezet közös létesítményei kiszélesítik a csoporttulajdon kereteit), egyre szorosabbra fűződik az állami tulajdonnal való kapcsolata, s a munkaszervezés és a javak elosztása szempontjából is mindinkább megközelíti az állami vállalatok módszereit és gyakorlatát. Ezt az utóbbi szempontot, vagyis az anyagi javak elosztását kiemelve és egész társadalmi szinten vizsgálva, azt látjuk, hogy sem az elosztás módja, sem pedig a kiosztott javak mennyisége nem alkothatja azt a kizárólagosan meghatározó kritériumot, amely elhatárolhatná egymástól a szocializmus strukturális elemeit.

A szocialista tulajdon és a szocialista elosztás megteremti a társadalmi homogenizálódás előfeltételeit és kereteit. Elsősorban azzal, hogy kizárja a tartós és intézményesített gazdasági kiváltságok lehetőségét, és elvileg egyenlő esélyt teremt a társadalom minden tagja számára, hogy munkája szerint részesedjen a javakból. Ily módon a társadalom tagjainak alapvető érdekei lényegében egybeesnek, azonosakká válnak, ami lehetővé teszi gazdasági, politikai, társadalmi, ideológiai és erkölcsi egységük kialakítását.

Az esélyek egyenlősége rendkívül nagy társadalmi mobilitást eredményez, főleg a parasztság—munkásosztály—értelmiség útvonalán, a faluból a város felé. Ennek

során megváltozik a társadalom tagjainak a tulajdonviszonyok szerinti elhatárolása, számos esetben egyszerű munkahelyváltoztatás útján vagy magasabb képzettség megszerzése, főleg fiatalok esetében, szakiskolai és egyetemi diploma révén.

A falu urbanizálódása, a szakképzett munka részarányának növekedése mind városon, mind pedig falun, a szakmai és általános kulturális színvonal emelkedése, a civilizáció vívmányainak a mindennapi életben való meghonosodása, az életről, a társadalomról és a munkáról alkotott új felfogás s az ennek megfelelő élet- és magatartásmód elterjedése kétségkívül csökkenti a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka, az egyes társadalmi kategóriák között meglévő lényeges különbségeket, és ennek révén érvényesíti a társadalmi homogenizálódás tendenciáját.

Osztálytudat mint fő kritérium?

A homogenizálódás folyamata megváltoztatta a tulajdon- és elosztási viszonyok szerepét a szocialista társadalomban. Ez a körülmény indokoltá teszi a kérdést: van-e osztálytagozódás a szocializmusban? Egyes szociológusok tagadólag válaszolnak, és a társadalmi osztály fogalmát más kifejezésekkel — például *szakmai kategória*, *mikrostruktúra*, *rétegződés* — próbálják helyettesíteni. Ez a vélemény azonban nem tartható fenn mindaddig, amíg be nem bizonyosodik, hogy az emberek nagy csoportjai között a lényeges különbségek teljes mértékben megszűntek. Ezért úgy gondolom, hogy a kérdés helyes felvetése a következő: mi határozza meg a szocialista társadalom nagy csoportjai között levő lényeges különbségeket?

Az utóbbi idők hazai szakirodalma számos véleményét körvonalazott e kérdésben. A szerzők legnagyobb része újabb tényezőkkel kívánja kiegészíteni az osztályok klasszikus meghatározását. Az elhangzott javaslatok közül talán a legmeglepőbb az, amely a társadalmi tudatot s ennek keretében az osztálytudatot tekinti a társadalmi tagozódás meghatározó kritériumaként. Tegyük hozzá, hogy ez a vélemény bizonyos visszhangot váltott ki, és eltérő formákban ugyan, de számos követőre és támogatóra talált. A marxizmus nagy figyelmet fordított az osztálytudat tartalmának tanulmányozására, kialakulásának folyamatára, társadalmi szerepének feltárására, és ennek során megbizonyította, hogy ez származékos jelenség, amely az osztályok fejlődésének bizonyos szakaszában alakul ki.

Az osztálytagozódás viszont objektív folyamat, vagyis független attól, hogy az adott társadalomban élők mit gondolnak és miként vélekednek róla. Vajon az osztálytudat vizsgálata megoldaná-e az osztályelmélet jelenlegi problémáit, például a „kétlaki“ parasztok vagy a „munkásigazgatók“ kategorizálását? Számos ilyen kísérlet eredménye bizonyítja, hogy az osztálytagozódást nem lehet csupán tudati jelenségek alapján meghatározni. Távoli, de kirívó példái ennek az amerikai és más nem marxista szociológiai irányzatok, amelyek, annak ellenére, hogy néha objektív tényezőket is figyelembe vesznek (a jövedelem nagyságát, lakásfelszerelési tárgyakat vagy éppen társadalmi funkciókat), végeredményben nem ezek alapján, hanem az ezekről alkotott elképzelések szerint differenciálják a társadalmat és határozzák meg a társadalmi rétegződést. Az eredmény tehát nem az objektíve létező struktúra feltárása, hanem az erről alkotott szubjektív kép, amely jelentős mértékben eltérhet, és rendszerint el is tér a valóságtól (részletesen tárgyalja ezt a kérdést a hazai szakirodalomban Stela Cernea figyelmet érdemlő műve: *Sociologia burgheză contemporană și clasele sociale*. 1962).

Más szerzők a „társadalmi egyenlőtlenségek“ fogalmát kívánják alkalmazni azzal a szándékkal, hogy feltárják és kifejezzék a gazdasági, politikai, jogi, kulturális és a társadalmi élet más területein, valamint az életmódban és társadalmi tudatban megnyilvánuló, vagyis végeredményben mindenütt lehetséges társadalmi

egyenlőtlenséget. A szociológiának valóban fontos feladata, hogy ezeket az egyenlőtlenségeket feltárja, sőt e téren — főleg monografikus leíró módszert alkalmazva — már eddig is számos és jelentős eredményt tud felmutatni (gondolunk például Engelsnek *A munkásosztály helyzete Angliában* című művére). A társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek „sajátos kombinációjának“ megragadása és kifejezése — amely a struktúraelméletet közvetlenül érdekli, mivel lehetővé tenné az osztálytagozódásnak s az osztályok társadalmi helyének és szerepének a meghatározását — még megoldatlan probléma (ha ugyan nem megoldhatatlan), és visszavezet minket a struktúraelmélet kritériumainak területére.

A munkamegosztásban elfoglalt hely és szerep

A szocializmus a dolgozók, vagyis a munkát végzők, végeredményben azt is mondhatnók, a munkások társadalmá, amelyben az anyagi, szellemi és egyéb javakból való részesedés, a társadalmi hierarchiában betöltött hely és szerep nem valamilyen születési kiváltságból vagy magántulajdonosi helyzetből következik, hanem elvileg a végzett munka mennyiségétől és minőségétől függ. A szocialista társadalom tagjainak nagy csoportjait tehát, minthogy csökkent a tulajdonviszonyok szerepe, főleg a társadalmi munkamegosztásban betöltött helyük és szerepük határozza meg. Ez a kritérium lényegében megfelel a lenini definícióban szereplő tényezőknek: a társadalmi termelés történetileg meghatározott rendszerében elfoglalt hely, illetőleg a munka társadalmi szervezetében játszott szerep szempontjainak. E kritérium kiemelésével a társadalmi struktúra modellje jelentős mértékben bővül és bonyolultabbá válik.

A munkamegosztásban elfoglalt helyük és szerepük alapján a társadalom tagjai kettős dimenzióban tömörülnek egymástól elhatárolható csoportokba: vízszintes irányban, a társadalmi munkamegosztás nagy területei szerint, mint például mezőgazdaság, ipar, építkezés, szállítás, kereskedelem, szolgáltatások és más társadalmi szektorok (kultúra, egészségügy, állami adminisztráció); vertikális síkon pedig első sorban a fizikai és szellemi tevékenység szerint, majd pedig ezek keretében a szakképzetlen és szakképzett munka, a figyelmet lekötő szellemi munka (az irodai munka számos faja), az alkotó szellemi munka (tudományos, tervező, művészi tevékenység) és vezető munka (mások munkája felett rendelkezik) alapján. Természetesen, ez a felsorolás távolról sem kíván végleges megoldást adni, csupán felveti a „munkamegosztásban elfoglalt hely és szerep“ fogalmát, illetőleg tartalmi meghatározásának kérdését, annak tudatában, hogy ezt még ezután kell kimunkálni.

A munkamegosztásban elfoglalt hely, a tulajdon- és elosztási viszonyok kritériumainak kölcsönös összefüggésében való alkalmazása alapján elhatárolható egymástól a szocialista társadalom két nagy osztálya, a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság.

A munkásosztály, ebben az értelemben, az állami szektorban fizikai igénybevételt követelő munkát végző dolgozók csoportját öleli fel. Noha e fogalom nem fedi azt, amit Marx „összmunkás“ névvel jelölt, vagyis a társadalmi termelésben közvetlenül és közvetve részt vevő dolgozók együttesének csupán egy részét alkotja, e kategória reális létét tagadni nem lehet. A munkásosztály társadalmunkban mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból szüntelenül növekedő és fejlődő tendenciát mutat s a társadalmi munkamegosztásban betöltött helye alapján a szocialista társadalom és állam vezető társadalmi osztályának szerepét tölti be.

A szövetkezeti parasztság társadalmunk második alapvető osztályát alkotja, amely a munkásosztállyal a szoros szövetség és együttműködés viszonyait alakította ki. Jelenleg a parasztságra egyrészt a mennyiségi csökkenés, másrészt pedig a

szüntelen minőségi fejlődés irányzata jellemző. Ennek során — a modern technikára épülő munkája alapján — megváltozik belső összetétele, emelkedik szakmai képzettsége, kulturális színvonala, fejlődik és városiasodik életmódja, s az új társadalmi feltételeknek megfelelően fokozódik a közügyek és az általános állami és társadalmi problémák megoldásában és intézésében való részvétele.

Az értelmiség és a tisztviselők csoportja nem alkothat külön társadalmi osztályt, még csak egységes réteget sem, mivel nagyon heterogén elemekből tevődik össze (sőt, maguk e fogalmak is tisztázásra szorulnak). Talán leghelyesebb volna a munkamegosztásban elfoglalt hely és a végzett munka természete szerint ezt a viszonylag nagy csoportot rétegekre, kategóriákra bontani, például az előbb említett felsorolás alapján: figyelmet lekötő szellemi munka, alkotó szellemi munka, vezető munka szerint. Ennek során a társadalmi struktúra modelljének egy újabb összetevőjét lehet kidolgozni: a munkamegosztásban elfoglalt hely, a munka természete és az elosztási viszonyok szempontjai szerint elhatárolt rétegeket, illetőleg ezek fogalmait. Idevágóan figyelemre méltó megállapításokat tesz Hegedüs András *A szocialista társadalom struktúrájáról* című munkájában (Budapest, 1966).

A lakhely, a szakképzettség (iskolai végzettség, kulturális színvonal), valamint a munkamegosztásban betöltött hely korrelációja további társadalmi rétegződés feltárására vezet, amely az emberek csoportjait nemcsak gazdasági ágak és más társadalmi szektorok (például ipar, építkezés, szolgáltatások), hanem területi egységek (város, falu és a megfelelő adminisztratív egységek, község, megye) és a munka természete (szakképzetlen, szakképzett) szempontjai szerint határolja el egymástól.

A társadalom rétegződése, természetesen, nem végtelen folyamat, s így a rétegeknek mint társadalmi egységeknek a megkülönböztetése is csak bizonyos keretek között történhet. Nem téveszthető össze ez a folyamat például az emberek foglalkozás szerinti megoszlásával, az úgynevezett „szakmai struktúrával“, minthogy az így kialakult csoportok, vagyis a szakmákban tevékenykedő egyének társadalmi helyzete nagyon is különböző lehet. Hasonlóképpen fenntartással kell fogadnunk azt a nézetet, amely a társadalom rétegződését az azonos vagy hasonló státusok és szerepek csoportosításával kívánja meghatározni, mivel az emberek többféle szerepet töltenek be a társadalmi életben (például mint férj, apa, hivatalnok, szakszervezeti tag, politikai párt tagja, műkedvelő zenész, sportoló), és nyilvánvalóan nem alkothatnak minden „szerepük“ szerint külön társadalmi rétegeket, annak ellenére, hogy e csoportosításnak is — éppen úgy, mint a foglalkozási csoportoknak — reális alapja van.

A társadalmi réteget, úgy vélem, osztály jellegű csoportnak kell tekinteni, amely a munkamegosztásban elfoglalt helyéből következően bizonyos elhatárolható funkcióit (szerepet) tölt be, és többé-kevésbé önálló érdekei vannak. E kritériumok a termelési viszonyokban gyökereznek, és lényegében meghatározzák a tudatformákat, életmódot, magatartásnormákat. A társadalmi osztályok és osztály jellegű csoportok között a szocializmusban is bekövetkezhetnek bizonyos érdekellentétek annak következtében, hogy egyesek közülük vélt vagy tényleges privilégiumokhoz jutnak, illetőleg megsértik a többiek érdekeit (például ilyeneket idézhet elő a meg nem felelő vagy hibás árpolitika, beruházási politika, bérkategorizálás). A szocializmusban megnyilvánuló ellentmondások sajátossága, hogy általában nem öltenek antagonisztikus jelleget, és a társadalom tudatos tevékenysége révén megoldhatók. Ennek viszont előfeltétele, hogy idejében feltárják, megismerjék és kidolgozzák megoldásuk célravezető módszereit és eszközeit.

E téren a szociológia a társadalmi szerkezetek konkrét tanulmányozásával, valamint a struktúramodell és -elmélet kidolgozásával fontos feladatokat teljesíthet.

Jegyzetek a mai román prózáról

Az utóbbi évek román prózáírásának egyik legjellegzetesebb vonása kétségkívül az urbánus ihletésű realizmus felé való közeledés, s ezzel párhuzamosan a témáknak és a hősök pszichológiájának intellektualizálása, problémagazdag ábrázolása. Eléggé sok olyan alkotás születik, amely az esszé-regény műfajához közelít (Alexandru Ivasiuc), de ugyanakkor a kritikai-fantasztikus és abszurd-humoros jelleg is érvényesül egyes művekben, mint például az *Ingeniosul bine temperat* (A jól temperált ötletesség) című kötetben, Mircea Horia Simionescu ál-„névszótárában“. A legjelentősebb eredmények azonban a realista-urbánus vonalhoz fűződnek, amely távol áll minden szimbolista, költői vagy kísérleti ambíciótól. Ehhez a műfajhoz — amely „hagyományos“ (az európai regény általános jegyeivel összehasonlítva) és „modern“ is (tekintetbe véve a román prózáírók java részének elsősorban falusi, történelmi és költői ihletettségét) — tartozik Marin Preda *Risipitorii* (Tékozlók) és egy, fejlődése teljében levő fiatal író, Petru Popescu *Prins* (Fogságban) című regénye. Ezekről a tagadhatatlan jelentőségű vonásokról szólunk a következőkben.

*

Három változat, amelynek mindegyike fontos szerkezeti módosulásokat eredményezett, a szerzőnek nem annyira esztétikai, mint inkább lélektani magyarázataival együtt — mindez elegendő okot szolgáltat arra, hogy a *Risipitorii* című regény „átnézett végleges“ formájában megragadja az olyan kritikus „szem“ figyelmét is, amely másként szokta az irodalmat olvasni, mint az egyszerű recenzens. Erdemes erre a figyelemre Marin Preda, a „hivatásos“ író, amint az egyik újságíró-krónikás felületesen elnevezte, éppen ezzel a regénnyel kapcsolatban, olyan értelemben használva ezt a kifejezést, amely nekem kétszeresen tévesnek tűnik.

Ha „hivatásos“ írón azt az alkotót értjük, aki csakis e munkájának szenteli életét, amelynek a jövedelméből megél, akkor Marin Preda ilyen „hivatásos“ író volt a *Risipitorii* előtt is, tulajdonképpen pályafutása kezdetétől. Őszintén tiszteltem éppen ezt az író-típust, amely *csupán* irodalmi karriert fut be olyan értékes művek megalkotása révén, amelyek jelentőségük, mondanivalójuk és hatáskörük következtében társadalmi jelentőségűek is. Marin Preda az igazi író ösztönével minden energiáját egyetlen irányban összpontosította. Amikor megállapítom, hogy körülöttünk hány, valóban „tékozló“, idejét és lehetőségeit elfecsérlő író él, aki mind „pozícióra“ éhes (az igazi író egyetlen *igazi* pozíciója: az irodalomban elfoglalt helye), akkor becsülnöm kell azt a gazdaságosságot és fegyelmet, amelyet Marin Preda és néhány más író (nincsenek sokan) magára kényszerített, olyanok, akik tudják, mit akarnak, s akik csakis jó irodalmat akarnak művelni. De ha a *Risipitorii* és más regények esetében a „hiva-

tásos“ szót csupán a jelenlegi irodalmi sorozat-termelés szépítő körülírására használjuk, akkor a meghatározás még tévesebb. Egy három ízben átírt regény semmiképpen nem sorolható a szabvány-receptek alapján készült, professzionális irodalmi termékek közé. Ahogy az író mondotta, a felhasznált energiával legalább három új regényt írhatott volna. Annak a ténynek, hogy visszatért egy témához és újra foglalkozott vele, mélyebben rejlő okai vannak, s ezeket más helyen kell figyelmesen keresni.

Marin Preda szólt egy bizonyos lélektani sokk gátló hatásáról, amelyet az *elszokás* és *visszaszokás* krízisének neveznék. Más környezetből, mondjuk „morometei“ környezetből érkezve, az író nem „hasonult“ azonnal a városi társadalomhoz és az urbánus szellemhez. Ami engem illet, én azt hiszem, hogy ez a folyamat ma sem fejeződött be. Az író ráérez sok jellemző árnyalatra, helyesen tapintja ki egyes új társadalmi viszonyulások mechanizmusát és stílusát (bonyolult üzem, nagy kórház, értelmiségiek világa), de lényeges vonásaiban megőrzi eredeti írói látásmódját. Az a benyomásom, például, hogy Marin Preda *még nem* bízik teljesen azokban az ártatlansági és önzetlenségi nyilatkozatokban, amelyeket olykor hősei tesznek. Hogy végigvezessem gondolatomat (semmiképpen sem szeretnék konvencionális stílusban írni Marin Predáról), egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy az író hite szerint Munteanu orvost csakis a tiszta tudomány érdekli, mert ez a tudós őszinte is meg nem is, hiszen néha, legalábbis látszatra, karrierista színben tünteti fel. Szeretném tehát regényével kapcsolatban „meggyőzni“ Marin Predát (de ez a probléma túllép a szűken vett irodalom körén), hogy van *ilyen* pszichológia is, amelyben az önzetlenség és a céltalanság nagyon is szükséges uralkodó jegy. Marin Preda hőseinek tudatvilága eléggé sivár, telítve van különleges típusú impulzusokkal és jellegzetességekkel, amelyek különben eredetiségüket is meghatározzák.

Nem tudom, esett-e már szó arról (nagyon is technikai jellegű lélektani kifejezéssel, ezért mindjárt el is vetem), amit Marin Preda hősei *behaviorizmusának* lehetne nevezni, ama hősökének, akik csaknem valamennyien a tiszta magatartás-lélektan tipikus esetei. Hősei csupán tetteik útján jutnak el az önmeghatározáshoz és önkifejezéshez anélkül, hogy tudatában volnának e tetteiknek (minden következményükkel együtt), amelyek mindig azonnaliak, spontánok, nyersek, teljes mértékben objektívak. A „magatartás“ kifejezés megjelenik olykor a személyek leírásában is. Ha Marin Preda nem rendelkezne ezzel a fogalommal (köznapi értelemben véve), akkor is nyilvánvaló, hogy hőseit csak *tetteik*, nem pedig *gondolataik* határozzák meg. Amikor magatartásukat meg kell magyarázniuk, válaszuk, illetve reakciójuk a tett, nem az erkölcsi elemzés vagy indoklás: „— Figyelj ide, Ghiță, kérdezni akarok tőled valamit! A te véleményed szerint mi a legtartósabb, a legértelmesebb dolog egy ember tevékenységében? — Gyerünk — válaszolta Munteanu orvos —, fizessünk és menjünk.“ A válasz, s különösen a benne foglalt probléma visszautasítása magában az eltávolodás gesztusában rejlik. A hősök nem győződnek meg, és bennünket sem győznek meg arról, hogy miért hoznak súlyos döntéseket, s mi az, ami valóban lényeges életük folyamán.

Marin Preda tehát mindig megőrzi a „paraszti“ típusú lélek tömör, megkövült, ezredéves, védekező-furfangos, tehát hermetikusan önmagába zárt megsejtéseit. Ebből következik az igazi közlés lehetetlensége is. A

hősök gyorsan elidegenednek egymástól, áthatolhatatlanokká válnak. Mindig *egyedül* maradnak, s nem a saját kezdeményezés vezérli tetteiket, hanem a külső, objektív körülmények. Amit a belső szemlélődés ritka pillanataiban megragadhatnak, az csakis ezeknek a könyörtelen, mechanikus társadalmi kölcsön-kapcsolatoknak a rájuk gyakorolt hatása. Ezért minden véletlenek, rögtönzések vagy egyén-fölötti erők termékének tűnik. Nem csoda, hogy így harapófogóba zárva, a *Risipitorii* sok, csaknem minden hőse zsákutcába jut. Tulajdonképpen közönséges, közép-szerű emberek ezek, akik csupán kudarcot vallanak. Nem ők „tékozolják“ el magukat, hanem a világ „tékozolja“ el, bomlasztja, semmisíti meg őket, mert brutális önkénnyel uralkodik rajtuk.

A *Risipitorii* — a „lélektani regény“ ellentétéként — nem nevezhető semmiképpen „az erkölcsi kor regényének“ sem. A hősök csupán tetteik és magatartásuk „erkölcsiségével“ rendelkeznek. Gesztusaikban teljesen objektiválódva, ártatlanul amorálisak. Elegendő az első lelki sérülés bekövetkezése, hogy a szereplők csupán impulzusokkal, reflexekkel, ösztönös tettekkel reagáljanak, amelyeket mindenképpen csak késve, nehezen, nagy kerülőkkel értenek meg. Gyakran ez a megértés is elmarad.

Van egy olyan kifejezés, amelyet eléggé kiagyalt, önkényes módon vonatkoztatnak egyes írókra (akik a körülményektől függően konformisták vagy nonkonformisták) — ez a „szociális bátorság“. Ebben az értelemben merészkedem kijelenteni, hogy a *Risipitorii* valóban ilyen „bátor“ regény, azaz nem konvencionális, világos, bíráló, metszően éles az összes társadalomkritikai jelenetekben. Marin Preda, aki nagy szakértője a „rurális“ visszaéléseknek, folytatja a felmérést a karrierista, elbürokratizálódott vagy egyszerűen kombinált, ipari-értelmiségi körökben. Az elmegyógyintézetben lezajlott összecsapások, egyes gyűlések stílusa és technikája, a számtalan kulissza mögötti manőver, valamint a sok szembeszövő igazságtalanságra és hibára alkalmat adó erkölcsi légkör a hozzánk méltó, kíméletlen íróra talál. A különböző akadályok, tehetetlenségek, irigységek, a társadalmi emelkedés gátlástalan konkurrenciája egy bizonyos időpontban könyörtelen, szörnyű erőknek tűnnek, amelyeket tökéletes hűvösséggel ábrázol. Marin Preda eljutott eszközeinek ehhez az érettségéhez, amellyel a legnyersebb és legbrutálisabb helyzeteket is külső szemlélőként, közönyösen és nagyon pontosan írja le.

A gondosan tanulmányozott, kiegyensúlyozott, jól körülhatárolt részletekkel és epizódokkal felépített, elnyújtásoktól és fölösleges kitérőktől mentes szerkezet is figyelmet érdemel. Marin Preda egyidőben több síkban dolgozik, néhány lapon egész életrajtot, karriert foglal össze, tömören fogalmaz, a lényegre szorítkozva jellemez. Annak a tudása, hogy hol kell kezdeni és hol kell befejezni egy jelenetet, egyaránt az elhivatottsághoz, a tapasztalathoz és rutinhoz tartozik, s e tulajdonságok nyomait a *Risipitorii* című regény kétségtelenül magán viseli.

*

Petru Popescu *Prins* (Fogságban) című regénye olyan mű, amely egy bizonyos életfeszültség és pergő ritmus tekintetében (nem tudom, milyen sorrendbe helyezzem ezeket a szavakat) érdeklődésre tarthat számot, s ez a szerző fiatalságának, de ugyanakkor érettségének jeleit is

liordozza. Az író — aki eléggé elszigetelődött nemzedékében, s éppen ezért érdemes a kritikusi szem figyelmére, amelyet nem szabad lekötnie a sorozat-jelenségeknek, a szabvány-, „nonkonformizmusnak“ — olyan képlethez tartozik, amelyben hiszünk. Az intellektuális Petru Popescu, aki nemcsak ír, hanem elmélkedik is írásán, s világosan kifejezett „urbánus“ irodalmi program híve, másokkal (nem sokakkal) együtt kezdi megvalósítani a modern fiatal román író igazi típusát: a művelt és közhelyektől megszabadult, alkotó és kritikai szellemű, tanulmányozó és lényegretörő, a kor valóságában élő íróét.

Ezek egyelőre csupán olyan lehetőségek, amelyek nem minden esetben pontosan meghatározottak. A műveletlen író, aki csak „ír“, s képtelen egyetlen értelmes, sokatmondó, jelentős szót mondani saját és mások művészetéről, lehet talán született tehetség. De semmiképpen sem képviselhet modern irodalmi tudatot. A jelenkor az irodalmat nemcsak alkotásként fogja fel, hanem ugyanakkor ennek az alkotásnak a problémájaként is. Csakhogy minden szellemi életkor másként értelmezi ezt a problémát. A Petru Popescué a megüledési folyamat teljében van. A tömörség és összpontosulás későbbi fejlődés eredménye, amelynek már ebben a szakaszban jó előjelei vannak.

Miről is van szó? Egy fiatal író ugyanilyen fiatal hőst választ, aki a lét legsúlyosabb és legizgatóbb problémáját éli át: a halálét. Egyáltalán nem azt állítjuk, hogy az ifjúság képtelen az ilyen átélésre. Egy bizonyos értelemben ez a legkomolyabb, a legalaposabb az összes életkorok közül, mert a legabszolútabb is. De amíg az érettség megállapodik egy megoldásnál, egy álláspontnál a halállal szemben, addig Petru Popescu mérnöke minden megoldást kipróbál, minden feltételezést elfogad. Abszurd dolog lenne ezért állhatatlansággal vádolni. Tény az, hogy bár a halál rögeszméje teljesen betölti, ez a rémület nem sújtja le. Az élet képének módosulása a haláltudat nyomására, a szimbólum-kép értékű „urbánus“ megfelelőikben tükrözött belső válság a szerző megfigyelő készségéről tanúskodik. A hős rendre felháborodik, dühöng, lázad, összeomlik, elfásul, a semmibe hull, és hirtelen visszatér a reménye, egyszóval az igenlés és tagadás állandóan egymást váltogató állapotában él. A sikerült elemzések egész sora (egyeseik túl hosszúak, pontosabban: bőbeszédűek) analitikus szellemre vall, olyan íróra, akinek képzeletét élénken foglalkoztatja a küzdelem és az elmúlás problémája, mely annál fájdalmasabb, mivel egyetlen vég-hipotézis — a vallástost beleértve — sem ad megoldást. De tulajdonképpen „önkéntől“ —ről van-e szó? A hős még olyan fiatal és olyan életerős, hogy a helyzet tragikumra nem sújthatja le.

Úgy tűnik, hogy bár az élet nem talál számára végső választ, legalább ellenszert nyújt neki: a szerelmet vezeti útjába. A mű belső feszültsége különösen ekkor növekszik. Sőt, egy pillanatra ámitás áldozatai vagyunk: mintha a Corina iránt érzett szerelem poézise elhessegette volna a halál rémképét. Ez azonban csak illúzió. Corina női ösztöne megsűgja, hogy ő csupán életfontosságú pótlék, epizód, egyfajta kárpótlás, a végmegoldás elhalasztása. Arra várni, hogy ez a megoldás a szeme láttára következék be, saját varázsa megszűnésének az elfogadását jelentené. Ezért menekül, nem minden brutalitás nélkül. Megsejtette, hogy a hős visszavonhatatlanul el van ítélve, s ezért inkább továbbélő emlékének szeretetét választja. A gyógyíthatatlanul beteg hős nem kétségbeesetten, hanem

inkább bomlottan és egykedvűen pusztul el. A szerző ösztönének sikerült elkerülnie ebben a részben az olcsó pátoszt, a melodramát.

A helyes intuíció, amely különben beleillik a szerző esztétikai programjába, ezt az egész problematikát urbánus, frivol és felületes, humánus és tragikus környezetbe helyezi. Petru Popescunak különösen a kontrasztos ábrázolás sikerült: hősei bálba és felvonulásra mennek (kitűnő részlet!), szilveszteri mulatságra és futball-mérkőzésre, a strandra és ál-irodalmi gyűlésekre, s mindez jó alkalmat ad a realista ábrázolásra. Ha nincs is szó voltaképpen két regényről, a cselekmény mindenesetre két, minőségileg alapvetően különböző síkban játszódik le: az egyik belső, halucináns, drámai; a másik lapos, a lehető legbanálisabb, legfelületesebb, de hiteles. A szerző ismeri a megidézett alakokat — életrevaló ifjak és könnyű lányok, az élet súlyos problémáitól távol álló ripacsok —, s ezeket a hőseket rávetíti a város és negyedeinek egyéniségére. A botránykrónikákba illő hőseket figyelő író szimpatikus-ironikusan, bizonyos távolságból követi őket, s különösen a közhelyek csapdáját sikerül elkerülnie.

Különben úgy véljük, hogy a mai városi ifjúság legkevésbé konvencionális ábrázolására találunk itt, ama ifjúságéra, amely hatalmas lépést tett a civilizáció bonyolult világa felé, de belül eléggé tiszta és őszinte, ösztönös és egyenes maradt. A párbeszédék természetessége nyilvánvaló. A kapcsolatok megteremtése és felbontása könnyen történik, nem cinikusan, van benne valami sportszerűség, ugyanis a helyzet *fair play*-jellege, a telefonon megbeszélt kaland azt követeli, hogy az illetők elfogadják a játékszabályokat, minden értelmetlen bonyolítás nélkül. Petru Popescu mérnöke bebizonyítja, hogy határesetekben ez az ifjúság mély gondolatokra is képes. Corina is. De a többi? Éppen ennek a szigorúan objektív, néha éppen brutális vonásnak a bevezetése hiányzott általában a mai fiatalokról írott művekből. A városi átlag-értelmiségi típusa valószínűleg olyan, amilyennek Popescu látja, idealizálás és eltúlzások nélkül: jól alkalmazkodik az élethez, amelyet nem dramatizál fölöslegesen, értelmi-érzelmi síkon igenli a civilizációt, a nagyvárosi élet komfortját és örömeit, unja és lerázza magáról a nagy, bombasztikus szavakat, felületes, gyors, gyakorlati érzékű, hiányzanak belőle a nagy belső komplikációk. A hősök mindenről vitatkoznak, kivéve az irodalmat, művészetet és filozófiát. A hangvétel ilyenkor elkerülhetetlenül ironikussá válik. Sikerültek azok a részletek, amelyek a „mimus“-irodalom (célzás egyes „szakállas“ nemzedéktársakra?) ripacs híveit ábrázolják. Nincs groteszkebb az életerős ifjú finomodó „irodalmi“ affektálásánál, ez ugyanis lényegénél fogva nem lehet sznob, álokoskodó természet, bonyolult elméletek befogadó alanya.

Figyelmet kelt egyes viták és kommentárok nem konvencionális jellege is (sok közülük közvetlenül a mára utal, társadalmi, erkölcsi, sőt — kritikai visszhanggal — vallásos vonatkozásban). Ezekben a részletekben észlelhető a szerző megkülönböztető intelligenciája, aki tele van érzésekkel, életerővel, s éppen ezért foglalkoztatja a halál gondolata (újabb nonkonformista gesztus, ezzel a témával ugyanis nagyon kevesen foglalkoztak a mai irodalomban). Ellentétbe kerülnénk saját véleményünkkel, ha azt állítanók, hogy feltétlenül mindenben egyetértünk Petru Popescu hőseinek magatartásával, elméleteivel és következtetéseivel, be-

leértve a halál központi problémáját is. Tulajdonképpen, amíg életben vagyok, addig a halál nem foglalkoztat. Azután pedig nem érdekel többé a kérdés. A két helyzet esetleg megfordítható. A konklúzió szellemes ötletnek tűnhet. De nem az. A gyakorlati filozófia, Montaigne szerint, azt jelenti, hogy megtanuljunk elérkezni a halálba, megszokjuk a halál gondolatát, beleélni magunkat, amíg asszimiláljuk, semlegesítjük, közömbösítjük. Petru Popescu hőse vajon ilyen „filozófus”? Nemigen. De megkövetelni tőle ezt az eltávolodást, azt jelenti, hogy nem fogadjuk el olyannak, amilyen, nem ismerjük el reális létezését. A hős voltaképpen a halál karmainak fogságában vergődik. Ezért viharosan éli életét, a legnagyobb feszültségben, izzásban ég, ami a megmaradás, a visszatérés illékony illúziójával kecsgetti, hogy végül közömbösen és kérlelhetetlenül a Semmi mélységébe taszítsa.

*

Igazi irodalmi meglepetést jelentett Mircea Horia Simionescu ál-„névszótára“, az *Ingeniosul bine temperat* (A jól temperált ötletesség) című kötete, amely a humoros-szatirikus próza kategóriájába sorolható. A cél világosságára csupán az anyag bősége, egyes eszközök könnyedsége és a játékszabályok bizonyos gépiessé válása által vetül árnyék. Mert Simionescu a csupán szórakozni akaró amatőr képében néha magasrendű, néha azonban csak kellemes játékot űz.

A szerző túl éber és művelt ahhoz, hogy észre ne vegye ezeket az előzetes „veszélyeket“: pontos megértésük ugyanis megmenti őt a humoros irodalom szintjére való süllyedéstől (szójátékok, képes magazinba illő olcsó tréfák). Az egyenetlenül megírt könyv egyes részei mintha különböző időszakokban készültek volna, megfelelő rostálás nélkül. De „technikája“ olyan finom és megejtő, hogy könnyen megértjük az eljárásnak ezt az automatizálását. A szerző azonnal meggyőzi az ostobaság és a gondolati klisék ellenfeleit, s megnyeri az ironikus szellemek rokonszenvét.

Az ötlet lényege ez: a személynévek — valódiak vagy képzeltek — sokértelműsége szinte kimeríthetetlen. Elegendő megidézni egy nevet s elindítani az asszociációk áradatát, hogy ez a rejtett lehetőség valósággá váljék. Más szóval a nevek és képzeletbeli keretük között hatalmas tér létezik. Mircea Horia Simionescu mindkét irányban bejárja ezt a teret, egyrészt neveket keres, amelyek egy bizonyos logika szerint helyzeteket és jeleneteket asszociálnak, másrészt már meglévő neveknek megfelelő helyzeteket talál ki. Az író mindkét esetben ironikus teremtőerejét bizonyítja: *nevet ad* egyes lényeknek és történéseknek, amelyek ezáltal megszületnek, önálló létet nyernek.

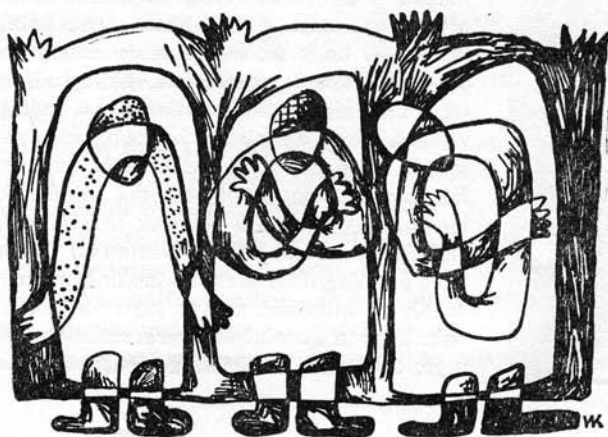
Meg kell jegyeznünk, hogy ez az ál-teremtő invenció nagymértékben teret enged a groteszknek, az abszurd humornak a szokatlan gondolat-társítások, az előreláthatatlan kapcsolások, a barokkos jellegű álokoskodások, a különös meglepetések gyakorisága miatt. A szerző a hamisan ünnepélyes „jellemek“ egész sorát vonultatja fel karikírozott, groteszk ábrázolásban. Valósággal enciklopédikus humor-készséggel harcol saját neveivel, dorgálja, kigúnyolja, lehetetlen, kompromittáló helyzetekbe sodorja őket. A nevek szinte ingerlik, undorodik tőlük, tartós visszatetszést

keltének benne. S ekkor metsző, szarkasztikus, lebecsülő képet rajzol róluk, mintegy ürügyként használja fel őket bizonyos utalások és — úgy sejtem — sokszor „kulcs“-jellegű rosszmájúskodások beiktatására. Mint minden szatirikus író, Simionescu is kétségtelenül szentimentális lélek, akit kiábrándít a nagy eszmények bukása („gyakran remegek azoknak az eszményeknek és szenvedélyeknek a sorsáért, amelyek ma betöltenek bennünket“, ez a mondata ironikus is meg nem is). De mint minden világosan gondolkodó, tehetséges író esetében, a kiábrándulás objektív iróniává oldódik, humoros eljárásokba, paródia-technikába és abszurd humorba „tűnik át“.

Mert valóban, mi lenne az, amit nem lehet parodizálni? Elegendő ironikus szemszögből néznünk a dolgokat, hűvös távolságba helyezkednünk, hogy a legfelségesebb szöveg is hamisan, karikatúraszerűen csengjen, Mircea Horia Simionescu előszeretettel veszi célba a közhelyeket, a kliséket, a csaló tetteket, az irodalmi élet fonákosságait, s természetesen előnyben részesíti az életrajzi, enciklopédikus, száraz „szótár“-stílust, és ezzel kiváló eredményeket ér el. Ál-meghatározásai csaknem kivétel nélkül a francia humor *pince sans rire* jellegére emlékeztetnek, néha Jules Renard stílusában, tömör ironikus metaforák formájában, mert bizonyos elfojtott poézis sem hiányzik ebből a „szótárból“. Az irodalmi típusok és környezetek felidézése kellemes, szórakoztató, bár nem éri el a könyv általános szintjét. Simionescu igazi területe az abszurd asszociációk és meghatározások, a lekezelő irónia és az értelem üres játékát jelentő logikátlanságok rejtélyessége.

A szerző mondja az egyik helyen: „Tehát a változó érzések egyszerű, nagyított képét helyeztem ide, hogy a bizonyítékokat kutató olvasó maga találja meg az értelmet.“ *Értelem* a szó logikai vonatkozásában nem fedezhető fel, csupán váratlan értelmezések, önálló konstrukciók, amelyeket az utópia, a fantasztikum felé mutató benső logika tart össze. De bárhol is ütjük fel ezt a „szótárt“, az olvasmányosság mint szövegkísérő ott van minden lapján. Ezeket a lapokon igazi író fedezünk fel, aki szokatlan, bizonyos értelemben steril eszközökkel (mivel a szarkasztikus játék nem terjedhet ki nagy területre), mizantróp beállítottsággal (a szerző tisztában van az emberi nem lényegével, nem ringatja magát illúziókban), egyoldalú látásmóddal (a lét ésszerűtlen ellentmondásai és ösztönösségei iránti fogékonysággal) ábrázol, de ez a módszer mégis indokolt — mint minden, torzító eljárásokat alkalmazó művészet.

D. Varga
Katalin
rajza

Világra nyíló ablak

A szükséglettől — amely *Secolul 20* néven életre hívta előbb 1956-ban az évente egyszer megjelenő világirodalmi füzetet a kortárs líra, próza, dráma antologikus bemutatása végett, majd 1961-től magát a folyóiratot — az igényig, amelyet egyre szélesebb olvasótáborában felébresztett, ez a publikáció szakaszról szakaszra követi és tükrözi a szocialista művelődési forradalmat; a szükségletek megfogalmazásával és kielégítésével szül mind magasabb rendű, egyre differenciáltabb igényeket. Ha van folyóirat, amely úgy nevelt magának olvasókat, hogy felkeltette bennük a szellemi nagykorúság örömét, akkor a bukaresti *Secolul 20* kétségtelenül ilyen.

Brecht írja valahol, hogy végzetes volna azt hinnünk, a művészetnek, az irodalomnak kell „leereszkednie“ a még hiányos műveltségűek szintjére, hogy a kultúrát demokratizálni annyit tesz, mint megszüntetni a művelvezők elitjét. A művelődés demokratizálódása éppen ellenkezőleg az a folyamat, amelynek során ez az elit fokozatosan kitágul, készen mind szélesebb tömegek befogadására. Nem valószínű, hogy ezeket mondván Brecht voltaképp két fronton támadott: jobbfelé a szocializmus rágalmozóit vette célba, akik az elkötelezett művészetben az igazi, a magas kultúra lefokozását, a klasszikus hagyományok lebecsülését, az alkotó egyéniség szabad kibontakozásának akadályát vélték, mint apokaliptikus veszélyt, felfedezni. Balfelé viszont a szükkeblűségnek attól a veszélyétől óvott, amely hajlamos közérthetőség és elkötelezettség demagóg elferdítésére, elzárkózik minden olyan esztétikai jelenségtől, melyet nem képes merev kánonokba szorítani és azonnali, napi célok szolgálataiba állítani. Csattanós válasz mindkét irányban — ma már tudjuk — az a nagyvonalúság, az igazi értékeknek az a megbecsülése, amely a külföldi irodalmak, a kortárs gondolati és művészeti áramlatok, kiemelkedő egyéniségek művei iránt a szocialista államok kulturális politikájában megnyilatkozik.

Ha egy, a szocialista kultúrpolitika iránt bizalmatlan nyugati értelmiséginek a kezébe adnók a *Secolul 20* vagy a budapesti *Nagyvilág* akár egyetlen számát is, semmiképpen sem lehetne az a benyomása, hogy a jelenkori kultúra leszűkített és elszűrkített képével találja szembe magát, dogmatikus elszigeteléssel minden olyan értéktől, amely nem a marxista eszmék jegyében fogant. Belátná — mint ahogy sokan be is látták —, hogy az Írószövetség román nyelvű világirodalmi folyóiratát olyan marxisták szerkesztik, akik tudják, hogy az eszmei tisztaságnak igazi ellensége a tájékoztatatlanság, a tudatlanság, a bezárkózás, akik előtt világos, hogy a kultúra legjobb propagandistája maga a kultúra, akik tisztán látják: a művelődés aktív önvizsgálat is, annak a beismerése és felismerése, hogy nem vagyunk mindentudók, hogy véleményünk — helyeslő vagy elutasító — csak arról lehet, amihez kritikailag ugyan, de előítéletmentesen, nyitott szemmel, élményre készen közeledünk, mert ízlés és világnézet szerzett javaink, nem pedig velünk született tulajdonságok. Itt mindjárt meg is jegyezném, mintegy elébe vágva a továbbiaknak, hogy a *Secolul 20* szerkesztőinek és külső munkatársainak képzettsége, disztinváló képessége, nagyvonalú, határozott koncepciója azzal is

Secolul 20

Secolul 20

Secolul 20

Secolul 20

őregbítette a folyóirat megérdemelt tekintélyét, hogy tíz évfolyamában egyetlen obskúr szerzőt, felületi, csupán a divat lepkeszárnyától felkapott jelenséget, vitatható művészi értékű illusztrációt, műmellékletet nem találunk!

Megtalálunk ezzel szemben nagyon sok mindent, ami hozzájárult századunk szellemi arculatának kialakításához. A lap 1961. 1. számának beköszöntőjéből idézem: „A hazai irodalom növekvő súlya és értéke mellett, hatalmas, a román művelődés történetében egyedülálló erőfeszítést tettünk a szocialista forradalomnak ezekben az éveiben azért, hogy a tömegek mindinkább és mind magasabb szinten fogadják ismereteiké az emberiség szellemi javait, azért, hogy a világ művelődésének magasrendű értékei minél gyorsabban és mélyebben hatoljanak be a nép tudatába...”

Utópikusan hangzanának ezek a szavak, ha figyelmen kívül hagynók a fokozatosság elvét a kultúra gradiensain való felfelé haladásban, meg azt, hogy Tolsztoj, Thackeray, Brontë a televízió képernyőjén nem tesz kisebb szolgálatot a magas művészet népszerűsítésének, mint Hölderlin, Kafka, Eliot, Beckett a *Secolul 20* oldalain. Az előbbi a tömegkultúra csatornáin közvetíti azt, aminek ismeretében nem biztos, hogy mindenki eljut az utóbbiak élvezéséhez, de ami nélkül, ma már bizonyosan tudjuk, a kétféle közönség közötti áramlás útja helyrehozhatatlanul megreked. S nem kevésbé bizonyos, hogy a világ kulturális jelenségeinek megismerésében a televízió egyes műsoraitól, a külföldi filmektől a színházak repertoárjáig, a kiadók klasszikus és népszerű sorozataitól a *Secolul 20*-ben közölt szépirodalomig és értekező prózáig, a lehetőségek változatossága ma már képes a közönség különböző rétegeinek különféle igényeit kielégíteni. Átlapozva a román világirodalmi folyóirat évfolyamait, talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy az általa közölt anyag egy országos méretű művelődési-tájékoztatási programnak egyik jelensége csupán (de a legkövetkezetesebben színvonalas) — kölcsönhatásban a többivel.

Ami a *Secolul 20* sajátos célkitűzéseit illeti, azokat a szerkesztő bizottság, nagyon helyesen, nem annyira programatikus nyilatkozatokban szögezi le, hanem már a kezdetben körvonalazott, azóta pedig letisztult és következetes elvek gyakorlati alkalmazásában érvényesíti. Egy folyóirat hatékonysága, profilja talán a leginkább azon múlik, sikerül-e szerkesztőinek megtalálniuk azt a struktúrát, amely számuként és a számok folyamatosságában lehetővé teszi a terjedelem gazdaságos és tartalmas kihasználását. Főlaptest és rovatok arányáról van szó elsősorban, s arról, hogy lehetőleg sokat és sokfélélt lehessen nyújtani az olvasónak, elkerülve a szét-töredezettség, egy-egy probléma, mű, szerző csupán felületi érintését. A *Secolul 20* ezt sikerrel oldotta meg, merészen a teljességre törekedve. Már az 1961. 3. számban például a főlaptestben szereplő Majakovszkij, Mark Twain, Carl Sandburg, Okamoto, Rideg Sándor, Italo Calvino mellett megtaláljuk Simone de Beauvoir *A kor hatalma* című önéletrajzi írását, Georgeta Horodincă tanulmányával, a *De vorbă cu scriitorii* című rovatban pedig három íróval: Halldór Laxnesszel, Lev Kasszillal, Arthur Millerrel készített interjút közöl a folyóirat.

Az első számok egyikében kialakul már az a gyakorlat, amely azóta állandósult, hogy egy-egy bőségesen tált tematikai súlypont (például *Irodalom és úrrepülés* — olyan szerzőktől válogatott prózai írásokkal, mint Ray Bradbury, a science-fiction klasszikusa, Jurij Kazancev, Pierre Gamarra) mellett teljes terjedelemben közöljék egy-egy író valamely reprezentatív, románul addig nem ismert alkotását (a szóban forgó számban Friedrich Dürrenmatt színművét, *Az öreg hölgy látogatását*). Ha csak a tematikai súlypontokat nézzük, melyek gondos mérlegeléssel, a legmagasabb szinten egyesítik az aktualitást az artistikummal, a *Secolul 20* érdeme, hogy

az irodalom és a többi művészet, illetve az irodalom és a kor jellegzetes jelenséget vonatkozásában rendkívül érdekes, gondolatgazdag összeállítások egész sorával tagította eddig is olvasói látókörét. Így emlékezetes a *Tudomány és irodalom* gyűjtő-című anyagcsoport 1964-ből (az ankét-részben Erskine Caldwellt, Leonyd Leonovot, Roger Caillois-t, Hans Magnus Enzensbergert, Veres Pétert, Jerzy Putramentet szó-laltatták meg, a tanulmányok szerzői között pedig olyan nevek szerepeltek, mint Albert Einstein, Bertolt Brecht, Ion Barbu), nem kevesebb szellemi izgalmat kínált, még ugyanabban az évben, az *Erkölciség és szeszáció* című súlypont, homlokterében korunk szóragoztató irodalmának olyan jelenségeivel, mint a bűnügyi re-gény, a „sötét” humor és a tudományos-fantasztikus művek. *Zene és irodalom* című tematikai súlypontját a *Secolul 20* 1965. 3. száma egy Enescu-összeállítással vezette be, melyet Thomas Mann *Doktor Faustus*-ának, valamint *A regény regénye* című naplójának részletei, Alban Bergneg a Georg drámája alapján írott-Wozzeck-librettója, George Bălan esszéje *A konkrét és az elektronikus zenéről*, majd a dzsessz történetének és irányzatainak átfogó bemutatása követett.

Külön figyelmet érdemel az az eredeti elgondolás, amely az 1966. 10. szám súly-pontját, a *Sport — a huszadik század mítosza* címűt létrehozta, s olyan szerzők tol-lára bízta e modern mítosz lelkes vagy kritikus, lírai és esszéisztikus, szociológiai és humoros jellemzését, mint — csak néhányat említünk a tekintélyes névsorból — Roland Barthes, Henri de Montherlant, Siegfried Lenz, Hemingway, Kafka, Saint-Exupéry, Robert Musil, Ilf és Petrov. Különböző nemzetiségű és világnézetű alkotók vallomásait, elemzéseit és nyilatkozatait olvashattuk *Írók a munkásosztályról* címen az 1966. 4. számban, Tolsztojtól Moraviáig, Gorkijtől Malraux-ig, Romain Rolland-tól Tucholskyig, Yeatstói Eluard-ig. Az *Autó — technika és mítosz* súlypontban a lírát többek között Rilke, Marinetti, Apollinaire, Brecht képviseli, a prózát Proust, Hux-ley, Buzzati, Nagibin.

A *Secolul 20* figyelménél a társadalmi-technikai aktualitás irodalma iránt nem kisebb az a figyelem, melyet klasszikus hagyománnyá nőtt, lezárt nagy élet-műveknek szentel. Az alkalmat olykor évfordulók kínálják, máskor meg az az eléggé nem dicsérhető felismerés, hogy a fordítások híján még kellőképpen nem ismert nagy művek, írók ismertetésére nem szükséges a kerek évszámok ürügye. A bemu-tatás vagy felidézés módja mindkét esetben éppúgy kiterjed az életmű legreprezen-tatívabb szövegeire, mint azok kommentálására, az író szinte monografikus teljes-ségű leírására, igénybe véve naplók, levelek, visszaemlékezések meghitt dokumen-tumait is. Ilyen közegben fénylik fel például az 1967. 6—7. szám lapjain a 70 éves Majakovszkij és Thomas Mann alakja. Az előbbi olyan kortársak emlékezetében, mint Meyerhold vagy Eisenstein, az utóbbi — aki románul egy-két évtizede olvas-ható — Șerban Cioculescu, George Bălan, Jánosi János tanulmányai, valamint leve-lezés, elbeszélések, egy-egy regényrészlet tükrében. Hasonló összeállításokban ismer-kedik a román olvasó a francia Desnos-val, Cocteau-val, az orosz Fegyinnel, az angol Eliottal, Joyce-szal. A *Secolul 20* Lenin-, Gorkij-, Proust-, Kafka-, Doszto-jevskij-számai (mindazok felsorolását, akik előtt a folyóirat különszámban tiszte-leg, nem meríthetők ki) cáfolják azt az eléggé elterjedt hiedelmet, hogy egy havi folyóirat csupán állandó rovatai kiszorításával vagy kizárólag a konvencionális kö-telezettségek letudásával tehet eleget ilyenfajta feladatainak.

Két ilyen jellegű számra mégis kitérnék, hogy meggyőzőbbé tegyem az imént mondottakat. Proust, illetve Solohov ismerői is élményként tarthatják számon ked-velt írójuk felidézését a román világirodalmi folyóirat 1965. 4. és 5. számában. Az előbbitől három regényrészletet és egy tanulmányt, a híres-hírhedt *Saint-Beuve ellen* címűt, továbbá Lunacsarszkij, Ionesco, Elena Vianu és George Bălan tanul-

mányait olvashatják; az utóbbi egy románul eddig kiadatlan önéletrajzban „mutatkozik be”, róla meg olyan kortársak vallanak, mint Alekszej Tolsztoj, Romain Rolland, Willi Bredel, Lion Feuchtwanger és Jack Lindsay. Ha még hozzátesszük, hogy Samuel Beckett *O, azok a szép napok* című, sokak részéről nehezen követhetőnek minősített drámáját az 1965. 7—8. számban nem kevesebb, mint három magvas tanulmány világítja meg különböző oldalakról, talán eleget mondtunk arról a céltudatosságról, amellyel a *Secolul 20* elgördíti az akadályokat olvasói útjából — a modern irodalom legbonyolultabb életműveinek megértése érdekében.

A rangos folyóirat tíz évfolyamának még egy ilyenfajta vázlatos áttekintése sem ment fel annak a következetességnek a méltatása alól, amellyel a *Secolul 20* országok és kontinensek közeledését szolgálja. Az egyik 1965-ös szám összeállítást közölt a műfordítás elméleti kérdéseiről; *Egyetemes és nemzeti a mai irodalomban* címen az 1966. 12. szám az Európai Írószövetség varsói közgyűlésének anyagát tette közzé. A megfogalmazott elvek, a felmért gyakorlati tennivalók ismeretében a szerkesztő bizottság nem a könnyebb ellenállás vonalán halad: szinte számról számra gazdag anyagot közöl egy-egy nemzet irodalmából, kis antológiászerű mellékletek formájában. A belga és az osztrák líra és próza, a macedón, a magyar, a szovjet líra, az amerikai líra és próza, Jugoszlávia népeinek költészete, a fiatal szovjet elbeszélők, modern görög költők, a német irodalom Hölderlintől a Gruppe 47-ig — jószerével fel sem sorolható, milyen panoramikus kitekintést kapott a *Secolul 20* olvasója az évek folyamán! Gyakran megelőzve a könyvkiadást, máskor meg kiegészítve a folyóiratkultúra sajátos eszközeivel, a magyar írók közül Illyés Gyula, Kaszák Lajos, Radnóti Miklós, József Attila, Karinthy Frigyes, Nagy Lajos, Rideg Sándor, Molnár Ferenc, Tolnai Gábor szerepel a *Secolul 20*-ben verssel, novellával vagy az illető író jelentőségét méltató tanulmányban. Persze, ez a névsor korántsem meríti ki nem a magyar irodalom jelenkorát, de még azokat a fordítási lehetőségeket sem, melyeket, hisszük, a folyóirat rangjához méltóan fog a jövőben kihasználni.

Elsősorban az ország színházainak tett szolgálatot, de minden hazai drámakedvelőt megörvendeztetett a *Secolul 20* ama törekvése, hogy századunk zínpadának szinte minden áramlatát, átűtő egyéniségét legalább egy jellegzetes művel szerepeltesse — a már említett Dürrenmatt és Beckett mellett O'Casey-t, Rózewiczet, Frischt, Pratolinit, Ionescót, Ivan Klimát, Camus-t. Lapjain ismerkedett meg a közönség 5—6 évvel a film hazai bemutatása előtt a *La dolce vita* forgatókönyvével. Itt kaptak szót először románul Gramsci és a strukturalisták; a *Secolul 20* behatóan foglalkozott a regény és a képzőművészet, a film, a zene, a stilisztika korszerű kérdéseivel.

Külön tanulmány tárgya lehetne a lap grafikai prezentálása, a tartalomhoz méltó címlap, műmellékletek, illusztrációk, nyomdatechnika. Mindez együtt ékesen bizonyítja: a kor igényeinek alapos ismerete, a sokoldalú műveltség és a határozott szerkesztői koncepció egysége lehetővé tette, hogy a *Secolul 20* értelmiségiek tízezeit igazítsa el korunk irodalmának, művészetének, eszméinek bonyolult közegében.

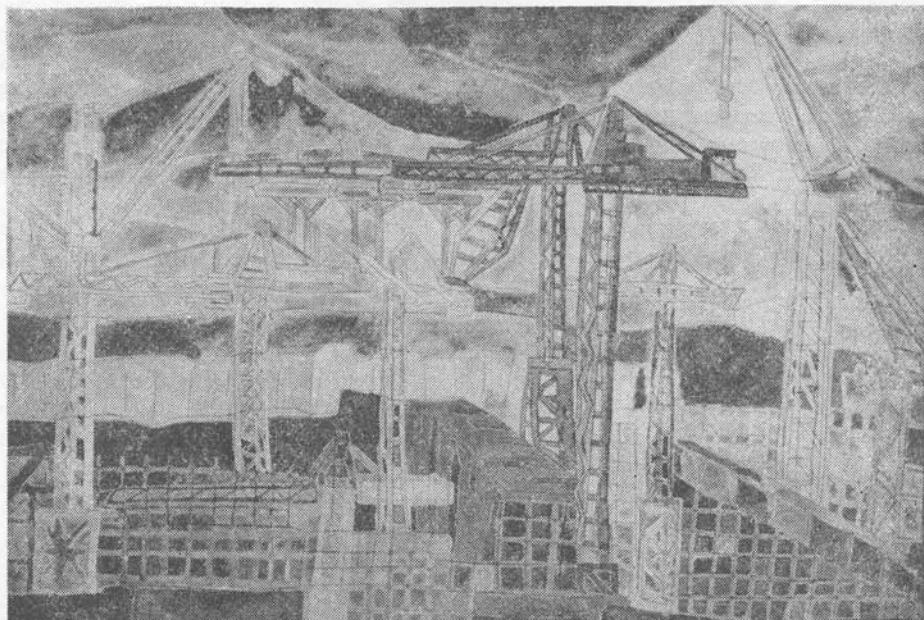
Duna Ó, véremnek kötése, változó folyam,
hozzád jöttem el újra, telve sebekkel,
húsom üstként
lóg egy unott angyal kezén,
míg ismét kérlek, gyógyíts,
folyam, vérem kötése,
a zokogó sebek óráján.

Vásárra vigyenek eladni,
ne csöpögjön minden sebem,
folyam,
ó, nyugtasd repedéseim,
húsom üstként
lóg egy unott angyal kezén.

Beléd nézek és látom: változol,
nem vagy ugyanaz más-más pillanatban,
de, folyam, én gyorsabban változom,
és rámnézel, s mintha nem vennéd észre,
hogymásabb leszek, és egyetlen
merev maradandóságom ez a seb,
amelyet te borítsz,
vérem kötése,
szent folyam.

Ritoók János fordítása

Hora Coriolan: Vaskapu (olajfestmény)

Hídverők példamutatása

„Ha már felragyogott a nap első sugára, vajon meddig fog érni...“ — köszönte Emil Isac a két világháború közötti korszak egyik magyar fordításban megjelent román költői antológiáját, amelyet a románok és magyarok között szövődő kapcsolatok jelentős állomásának tekintett.

A szónoki kérdés formájában parafrázált Shakespeare-idézet azonban ma sem vesztett időszerűségéből, mikor a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztésével az elmúlt fél évszázad hazai magyar művelődési törekvéseinek minden eddiginél átfogóbb szintézisére készülünk. Az összkép sok jelentős részlete tisztázódott kétségtelenül már eddig is, de számtalan érdekes momentum vár még felelevenítésre. Mennyire feledésbe ment például azoknak erőfeszítése, akik „a hajnal emberei“ módjára, mielőtt a fegyverbe öltözött Európa előtt felderengett a béke reménysugára, a gyűlöletbe béklyózott lelkek felszabadításán kezdtek munkálkodni. A testvériség, egyetértés szolgálata kudarcokkal dacoló elszántságot követel, főként egy olyan korban, mint a két világháború közötti időszak, a kizsákmányolásra alapozott társadalmi rendszerek világméretű válságának, az egész emberiséget fenyegető katasztrófáknak az éveit. Igyekezzünk nyomon követni tehát ennek az Emil Isac idézte sugárnak az útját, melynek ragyogásából román és magyar értelmiségiek próbáltak ismételtelen a szenvedélyek örvénye fölé a megértés aranyhídját vonni.

Az első kezdeményezés Nagyváradról indult ki, ahol Ady Endre és Iosif Vulcan szellemi hagyatéka cleve kedvező légkört teremtett a kultúrák találkozásának, mégpedig George Bacaloglu ezredes részéről, akit a háború foragata sodort a Kárpátokon túlról a nyugati határszélre. Ő alapítja meg 1919 novemberében a *Hár-maskörös* (Societatea Cele Trei Crișuri) közművelődési egyesületet, amelynek *Fehér Körös* szakosztálya románok és magyarok egybekapcsolását tűzte ki célul az irodalom, művészet és kultúra eszközeivel. „A háború folyamán csak a rombolás és pusztulás tüneteit láttuk, a fejlődés csak a rombolás technikájának tökéletesítésére szorítkozott. Már itt az ideje, hogy az élet szépségeinek istápolására gondoljunk, s ezért válllvetve kell dolgoznunk, faji és nemzetiségi különbség nélkül ama nívó elérésére, amelyet az ember számára a természet kijelölt“ — írja a Társaság tervét ismertető elaborátumában (*Nagyváradi Napló*, 1919. november 5).

Makacsul jóhiszemű munkása a művelődési életnek; meggyőződése, hogy a kultúra szolgálata elválaszthatatlan az igazi hazaszeretettől („Nu poți servi mai bine țara, decât servind în același timp și cultura“ — *Arta împăciuitoare*. Cele Trei Crișuri, 1921. február 15). Nem éri be a helyi eredményekkel, egész Erdélyre kiterjedő akciókat kezdeményez, országos terveket sző. Önzetlen fáradozásainak gyümölcse, többek között, az 1921-ben Kolozsvárt Octavian Goga védnöksége alatt megrendezett Erdélyi Képzőművészeti Kiállítás, a Collegium Artificum Transilvanicorum*. Emil Isac mellett egyik leglelkesebb szorgalmazója a háborús időkből elnéptelenedett nagybányai festőiskola újjászervezésének oly módon, hogy az irányítás munkáját Thorma János, az idetelepedett román művészek és a külföldről vendégként meghívott mesterek közösen végezzék.

A közeledés gyakorlati módzatainak tisztázását szolgálta egyébként az az ankét is, amelyet a Társaság hivatalos közlönyében indított a következő év júniusában. A kérdőívre elsőnek Benedek Elek hosszú válasza érkezett meg. Az ősz író a *Keleti Újság* 1922. április 2-i számában, egy román ifjúhoz intézett nyílt levelére hivatkozva hangsúlyozza, hogy az irodalomra döntő fontosságú szerep hárul az előítéletek maradéktalan felszámolásában. A legcélravezetőbb út erre az egymás irodalmából készített fordítások szaporítása; véleménye szerint mindenekelőtt a népköltészet remekéit kellene kölcsönösen közkinccsé tenni. Ő már egyébként mun-

* Lásd erről bővebben *Murádin Jenő közleményét a Korunk* 1969. 9. számában.

kához is látott, s miután tüzetesen átolvasta Petre Ispirescu mesegyűjteményét, minél több román népmesét szeretne magyarra átültetni, feltéve, ha román író társai arra alkalmas meséket küldenek a címére . . .

Hasonló hangnemben nyilatkoztak a romániai magyar közélet számottevő képviselői (Karácsonyi János, Bernády György és mások), valamint a megkérdezett írók is, mivel a szabad kulturális fejlődés, az elért eredmények az egyes népcsoportok javára válnak, s egyben „új színek a harmónia palettáján is“ (Ligeti Ernő), viszont ugyanakkor jónak látják leszögezni, hogy sikerrel csak a román részről indított közeledési kezdeményezések kecsegtethetnek (Tabéry Géza).

Feltehetően a Cele Trei Crișuri Társaság vezetősége is ezen a véleményen lehetett, amikor a közeledés hathatósabb előmozdítására 1922 decemberében *Aurora* címen kétnyelvű folyóiratot indított Nagyváradon. „Talán jobb lett volna, ha nem is adunk programot — véli beköszöntőjében Bacaloglu ezredes —, de ezt megteszszük azokért, akik egy kicsit kételkedve fogadnak bennünket. Hogy eloszlassuk a féltéseket, szemtől szembe mondjuk el szándékainkat, kijelentve, hogy vállalkozásunk elszánt és független és önzetlen munkával kívánjuk folytatni.“ A tényleges szerkesztő bizottság azonban, sajnos, nem volt kezdettől fogva képes arra, hogy teljes odaadással szolgálja e nemes célkitűzést. Nyomasztólag hatott, hogy az erdélyi román és magyar írók java része akarnok nyilatkozatoknak tekintette őket, és ezért nem voltak hajlandók kellőképpen támogatni a folyóiratot; végzetesebb tehertételnek bizonyult a nagyváradi Ady Endre Társaság újjászervezése ürügyén támadt sajtóvita, amelynek hullámai Bécsig csaptak, s a durva személyeskedéssé fajult kampány még a lap kialakulóban lévő kicsiny tábort is széttűztesztette. Félévi bukdácsolás után, a folyóirat 1923. június 15-én a 14. számmal megszűnt. Azért nem mondható teljesen meddőnek, hisz úttörő munkát végzett a román és magyar irodalom klasszikus értékeinek népszerűsítésével, műfordításokat közölt kortárs íróból, és a hasábjain közreadott manifesztumok, felhívások románok és magyarok közeledése, valamint a hazai román és magyar írók közös szervezkedési kísérleteinek érdekes dokumentumai. Joggal hangsúlyozza tehát Salamon László, az *Aurora* szerkesztő bizottságának tagja visszaemlékezéseiben: „Sokan nem szerették ezt a vállalkozást. Mi azonban szocialista alapon és hittel dolgoztunk“ (Huszár Sándor: *Az író asztalánál*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 232).

*

Az első évek áldatlan közéleti légkörében, amikor a kommunistaellenes hírverés Európa-szerte még az addig meggyőződésből rokonszenvező demokratikus elemeket is szinte elidegenítette a nemzetköziség szocialista formájától, kétségtelenül nagyban előmozdította nálunk a román—magyar közeledés ügyét, hogy Octavian Goga és Emil Isac személyében két neves költő került a művelődési élet kulcspozícióiba.

Gogának a magyar kultúrával szemben tanúsított magatartását az az irányvonal jellemzi, amelyet Tabéry Gézához intézett egyik levelében ekként fogalmazott meg: „Az Ady-parolával nálam mindig megnyílik az ajtó“ (*Nagyvárad*, 1922. március 21). Attól a jelképes gesztustól elkezdve tehát, hogy 1919 augusztusában egyik, Budapesten állomásozó katonarokonával koszorút helyeztetett el Ady sírjára a Kerepesi temetőben (*Nagyváradi Napló*, 1919. augusztus 24), s hogy első hivatalos nagyváradi látogatása alkalmával adakozott az Ady-szoboralapítvány javára, minden, a költő romániai kultuszát előmozdító kezdeményezést felkarolt, mert azt vallotta, hogy Ady szellemi örökségének megbecsülése a legbiztosabb út mind a magyar művelődési élet egészséges fejlődése, mind pedig a román—magyar kapcsolatok demokratikus mederbe terelése szempontjából. Ezen az alapon szögezte le 1921-ben az egyik bécsi újságnak adott nyilatkozatában: „Bizonyos összefüggést látok a mostani magyar politikai horizont szűkkeblősége és az általános szellemi élet megnyilvánulása között. Az a túlzásra való hajlandóság, amely régebben jelentkezett, mikor az irodalomban és művészetben a kozmopolita klisék félretolták az igazi nemzeti jelleget, most egy rosszul értelmezett konzervativizmust szült, mely minden szabadon való mozgást korlátozni akart. Hallom például, hogy az Ady-irodalmat, melynek magyar voltát semmiféle magyarul gondolkodó agy kétségbe nem vonhatja, ma valóságos osztracizmus veszi körül, s hogy helyébe feudális felfogású halotti énekekkel akarják a magyar közönség szellemi szükségleteit kielégíteni. A szellemi korlátozás mindig szerencsétlenebb volt, mint a politikai presszió“ (*Nagyváradi Napló*, 1921. április 7).

Becsületére válik, hogy jóllehet közéleti tevékenysége során egyre inkább belesodródott a pártpolitikába, ebbéli meggyőződését semmiféle kurzus kedvéért nem tagadta meg. Joggal írja róla Janovics Jenő, hogy „Goga Octavian a progresszív törvények távolba látó megértésével igyekszik felülemelkedni alantas közegek lihegő gyűlölködésén s bornírt agyafúrtságán“ (*A magyar színeszet jövője Erdélyben*), mert mind konkrét intézkedéseivel (például a nagyváradi Ady Endre Társaság és több más közművelődési egyesület újra engedélyezése), mind erkölcsi támogatásával (az érminszenti Ady-ünneply megrendezése, műfordítások) igyekezett alátámasztani a közbenjárására engedélyezett 1924-es érminszenti és zilahi Ady-ünneplyek résztvevőikhez intézett üzenetét: „Ady Endre egyénisége a leghivatottabb arra, hogy a művészet örök becsú oltárai előtt minket egy és ugyanazon érzelmi táborba hozzon össze. Az ő költészetében egymásba olvadnak a tipikus nemzeti és az általános emberi igazságok, szenvedélyei az örökkévalóság forrásából fakadnak, harcai pedig magukon viselik a prófétai ihlet bélyegét. Ily magasra törő fényugár előtt meghajolni egy rendkívül tisztító és jöleső érzés, egy elemi kultúrkötelesség.“

Gogánál is sokrétebb szempontok készítették Emil Isacot a román—magyar összefogás szorgalmazására. Meggyőződése, hogy a kulturális együttműködés lépésről lépésre a politikai és társadalmi ellentétek felszámolásához vezet, bölcselleti meg-alapozottságú, s abból az antifeudális, antikapalista polgári radikalizmusból táplálkozik, amely a századforduló táján kezd szülővárosa, Kolozsvár értelmiségi köreiből teret hódítani. „Aki liberalizmusában, demokratizmusában, haladó szellemiségében más vonások fedez fel az általános érvényűnél, az más szemszögből, más síkból tekinti harcos, küzdő, önmagával is küszködő természetét, nem mindennapi, összetett egyéniségét — szögezi le Sütő Nagy László kérésre írott visszaemlékezésében... — Amikor 1915-ben megindítottam lapomat, az *Erdélyi Szemlélt*, célul tűztem ki a román—magyar közeledés szolgálatát is. Ennek közös munkálására Isac Emilt kértem meg. Készséggel vállalta, s mindjárt első karácsonyi számunkban véleményét mondott a magyar—román irodalom legújabb háborús eseményeiről.“

Emil Isacot valóban „az irodalom és művészet mindenek előtt és mindenek felett álló magasabbrendűsége vezette minden megnyilatkozásában“. S. Nagy Lászlóval együtt ezért vállalkozott arra, hogy 1916 elején ismételten felkeresse Ady Endrét a kolozsvári New York szállodában azzal a szándékkal, hogy megvitassák véle a román—magyar barátság ügyét. Néhány hónappal később a kolozsvári Iparkamara dísztermében rendezett matinén vesz részt, s „européer hangon“ fejtegette előadásában a román—magyar közeledés elvi alapjait abban az értelemben, ahogyan azt már 1914-ben egyik, Ady Endrének ajánlott cikkében megfogalmazta: „Nem kell azonban prófétai meggyőződés ahhoz, hogy végre a román és magyar kultúrérintkezést azok fogják megcsinálni, akik mindkét részről szenvedelem és elfogultság nélkül képesek egymás bűneit és éreneyeit megbírálni“ (*A progresszív román sajtóról. Huszadik Száad*, 1914. március). Egyébként a román—magyar viszony tekintetében annyira válsággal terhelt 1916-os esztendő Emil Isac részére az önvizsgálat sarkallta aktivizálódás időszaka. „Mondhatom Önnek, alapos revízió alá vettem a lelkemet: ha van most gyűlöletes dolog előttem, a sovinizmus és a nacionalizmus az!“ — vallja egyik magyar költőtársához írott levelében (Kolozsvár, 1916. július 2. Bodor Aladár irodalmi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában). Ugyanezen forrás szerint *Román Könyvtár* elnevezéssel sorozatot szándékszik indítani, amelyben klasszikus magyar írók is helyet kapnának, a budapesti Tevan Könyvkiadónak viszont ajánlatot tesz román szerzők kiadására, többek között a *Pester Lloyd*-ban, *Világ*-ban, *Nyugat*-ban és az *Újság*-ban megjelent írásaiól szeretne egy kötetet sajtó alá rendezni. A „kultúrkapcsolatok fanatikus barátja“ — ahogyan önmagát nevezi — minden alkalmat megragad, hogy tiltakozzék a hiábavaló gyűlölet ellen, s a testvériséget hirdesse: „Nemes türelmetlenséggel várom..., hogy végre — oly hosszú idő után — az összetépett fonalak szövését azok vegyék a kezükbe, akik a szívek között egyetértést és emberszeretetet egyengetnek“ (*Erdélyi román költészet. Esztendő*, 1918. november).

Korántsem konjunktúra sugallta ötletek voltak ezek, hisz e nézeteket hangoztatja egy év múlva Párizsban is, ahol a román irodalmárok közül elsőnek jelenti be csatlakozását Henri Barbusse békeomozgalmához: „Minekünk, akik szabad tengeren ringatózunk szabad hajóinkkal, minékünk, akik a szeretet szálát fonjuk a szívek közé, minékünk, akik szakadékok felett és hidak alatt egymásra ismerünk, minékünk, akiknek kedvesünk kis ujjá drágább száz lobogónál — miként Babits testvérünk mondja —, minékünk egymásra kell találnunk és kezét kell fognunk most“ (*A Henri Barbusse. Le Populaire*, 1919. augusztus 31).

Noha a bukaresti kormány kényes diplomáciai feladatokkal bízta meg, úgy érzi, hogy otthon a helye, mert a változott körülmények között a lelkek megbékéltetésével teheti honfitársainak a legnagyobb szolgálatot. Az erdélyi és bánsági színházak felügyelőjeként munkaprogramja sarkalatos pontjának tekintette tehát, hogy a román kultúrát ne a többi kultúra rovására vigye előbbre (*Napkelet*, 1921. 24—25). Sajtónyilatkozataival, nyílt leveleivel évtizedeken át vállalta a visszautasítás, a kudarc kockázatát, bizva abban, hogy a korhangulat elleni, már-már kilátástalan harcában az írók melléje szegődnek.

„Kedves Barátom! — jelentette ki ilyen értelemben egyik nyílt levelében, működése kezdetén — Nekünk, román és magyar íróknak kötelességünk újra felvenni a megértésnek a politikusok által oly kevés hozzáértéssel gombolyított fonalát, és megkísérelni az emberiség magasabb és nemesebb érdekei megmentését, amelyet létükben ma is veszélyeztetnek a történelmi sovínizmusból származó ellentétek... A román írók kötelessége tehát, hogy megindítsák a válópert a balga tradíciók ellen, és hogy megkíséreljék megismerni Önöket. A nagy tömegek viszont, amelyek befolyása alatt állnak azoknak, akik írásaikkal vezetői a nemzet kulturális életének, újra felemelkednek majd arra az emberi öntudatra, amelyetől a háború következtében annyira eltávolodtak“ (*Levél egy magyar poétához. Nagyváradi Napló*, 1920. július 30).

Felhívására a magyar írók nevében Osvát Kálmán válaszol ugyan, és vállalja, hogy egyazon célra törő munkával rövidítsék „tollnak és kormánypalcának mérhetetlen távolságát“ (*Zord Idő*, 1920. augusztus 1), azonban a „sérelmpolitika“ ekkor még a közeledés olyan lelkes híveit is tartózkodóvá tette, mint például Berde Mária. Holott a magyar íróársadalomnak nem teljes elszigeteltségben kellett kiharcolnia helyét Románia művelődési életében. Hűséges fegyvertársként állottak mellettük a Magyar Tanácsköztársaság emigránsai, akik nálunk főként a *Napkelet* hasábjain, külföldön pedig színvonalas csehszlovákiai és bécsi sajtótermékek sorozatában egyengették a román—magyar művelődési kapcsolatok útját, de ugyanakkor bizvást számíthattak a korszerű és egészséges kulturális decentralizációt követelő kolozsvári fiatal román írógárdára is. „Akkor, midőn Erdélyben tényleg veszedelemben forgott a nemzeti műveltség — száll perbe Cezar Petrescu folyóirata, példának okáért, a bukaresti *Săgetătorul* ellenséges célzatú kirohanásaival —, Ștefan Octavian Iosif erdélyi költő lefordította, s méghozzá egy népszerűsítő könyvsorozat számára, Petőfi *Az apostol* című költeményét. Később ugyanakkor, mikor Octavian Goga a *Clăcașii*, az *Oltul*, a *La noi* verseket írta, és a magyar tömlőcök törzslakója volt, mégis átültette egy másik magyar, Madách művét, *Az ember tragédiáját*. Vajon elárulták-e a nemzeti műveltséget? Úgy véljük, a román kultúrát nem azáltal védjük, ha szántszándékkal nem veszünk tudomást mindarról, amit a művészet és irodalom határainkon belül vagy azon túl honos idegen nyelven alkot. Önnön köldökünk csodálatába való elmerülés a megsemmisülés bölcslete (*Gîndirea*, 1921. november 1). Még félreérthetlenebbül kristályosodott ki ez a demokratikus felfogás a Románia művészeinek 1921 őszére tervezett első kongresszusa körüli vitában. Emil Isac ugyanis a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából őt meghívót küldött az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjainak, ezzel egyidejűleg az *Adevărul* hasábjain nyílt levelben szólította fel a Román Írók Szövetségének elnökségét a nemzetiségi íróársak iránti barátságos magatartásra.

*

A megértésre való kölcsönös törekvés leghívebb tükrői a húszas évek elején Európa-szerte divatos ankétok. Céljukat Paál Árpád, „az erdélyi magyar radikális-munka vezére a hősi korban“ (Ligeti Ernő), így fogalmazta meg egyik vezércikkében: „... a mi szabadságunk is benne van a most hőmpölygő világtörténelmi megújulásban... csak ki kell keresnünk... népszabadságok testvériségében“ (*Napkelet*, 1922. 15). A sok ankét közül a szokványostól eltérő s látszólagos visszhangtalanságuk ellenére közvéleményt alakító válaszaival főleg kettő tarthat számot évtizedek múltán is az érdeklődésünkre. Az egyik a *Napkelet* 1921-es karácsonyi körkérdése arról, hogy mit kell tenniük az erdélyieknek 1922-ben. Huszonhatan feleltek reá, köztük a fiatal Lucian Blaga is, aki szerint a legfőbb teendő dolgozni, lévén hogy „nincs más válság, csak a munka válsága“, mivel „oly nagy étvágyunk volt a halálra és a pusztításra, hogy emiatt minden érzékünket elvesztettük az alkotásra“. A másik ankétot a kor számottevő szellemi kiválóságainak a bevonásával Gömői Jenő, a pozsonyi-bécsi *Tűz* szerkesztője szervezte az európai kultúra jövőjéről 1922-ben,

a megállapítást az 1922—23-as évadban bemutatott Caragiale-remekmű, *Az elveszett levél* visszhangja, melynek kapcsán a *Culisele — A Kulissza* kétnyelvű színházi, irodalmi és művészeti folyóirat valóságos vitafórumot rögtönzött a műfordítás elvi kérdéseiről.

A polémiát Victor Eftimiunak a szerkesztőséghez intézett levele váltotta ki, amelyben részben azért tiltakozott a bemutató ellen, mivel Ion Luca Caragiale szövegét lefordíthatatlannak tartotta, részben pedig azért kifogásolta, mert a nyelv és a couleur locale sajátos zamatától megfosztott darab kíméletlen társadalombírá-lata rendkívül fonák megvilágításban tüntetheti fel a más nemzetiségűek előtt a románságot, mint ahogy a háborús német propaganda ki is aknázza ezt a lehetőséget, mikor *A román fertő* (Putregaiul románesc) címen vitte volt színpadra. A kérdéshez a szerkesztőség (Leonard Paukerow, Kádár Imre) felkérésére többen hozzászóltak. Janovics Jenő mint a román—magyar közeledés lelkes úttörője (Victor Eftimiu megállapítása) cáfolja e tétel helyességét, és hangsúlyozza, hogy a szerző helyi vonatkozásokon túlmenően általános emberi gyöngeségeket állít pellengérré; olyan ez a darab, mint egy több kézre is reáilló „remekbe szabott kesztyű“, noha a Caragiale-darab szókimondásában talán egy kissé érdekesebb a megszokottnál; márpedig a népek közötti közeledésnek nem az őszinte irodalmi alkotások a károsak, hanem a fajgyűlöletet hirdető, a történelmi múltat, a nemzeti eszményeket gyalázó „petróleumos hordóba vetett csóvak“, a népeket egybekapcsolni hivatott kultúracsere hídpilléreit aláaknázó dinamittöltetek“. Kádár Imre, a fordító, utal a bemutató sikerére, és azt hangsúlyozza, hogy *Az elveszett levél* éppen művészi kvalitásaival ragadta meg a magyar közönséget és ébresztett tiszteletet benne ama nép iránt, amelynek ilyen nagy írói vannak, annál is inkább, mivel a szereplők ugyan emlékeztetnek valamelyest Katánghy Menyhértre, Mikszáth Kálmán hőisére, azonban a cselekmény felépítésének nagyvonalúsága, a jellemzés hűsége, az ironia fanyarsága sok sajátosan román és általános emberi vonást domborított ki. Ion Agirbiceanu nézete szerint kizárólag a művészileg értékes művek fordítása tehet jó szolgálatot a népek közötti közeledésnek, éppen ezért az írók és költők együttműködését a román és magyar irodalomkritikusok és irodalomtörténészek bevonásával kellene szélesíteni. Adrian Maniu és Lucian Blaga (a korabeli ankétok legszorgalmasabb résztvevője) is Caragiale védelmére kel; az előbbi azért, mivel az író, ha eredeti gondolatai vannak, reászolgál arra, hogy a világ is megismerje és megbecsülje; Blaga szerint pedig csak azt érdemes más nyelvre átültetni, amit más irodalom keretében nem lehetett volna így megalkotni.

A magyar írók közül mégis Ligeti Ernő és Dózsa Endre hallatták szavukat a vitában, hogy leszögezzék, miszerint a fordítás-irodalom rendeltetése nem korlátozódhat román—magyar viszonylatban egy-egy vers vagy novella tolmácsolására a másik nyelv köntövében; műfordítói tevékenységünknek a testvériséget kell minél sokrétűbben közvetítenie, ha méltóképp akarja folytatni a múlt század Erdély irodalmának úttörő hagyományait.

*

Közvetlenül az első világháborút követő években tehát, amelyeket Csehi Gyula találónál „a demokratikus és forradalmi illúziók“ korának nevezett (*Irodalmunk baloldali forrásvidékén*. Utunk 1958. 4), a népi kultúra immanens felsőbbisége és az általános humánus hirdetése azok a koordináták, amelyek közt a közeledés ügye a leghatásosabban előmozdult. A burzsoá-kapitalista állam viszonylagos megszűrlárdulása, vagyis 1924 után a helyzet lényegesen megváltozik, és szükségyszerűen a leghaladottabb ideológiát képviselő Román Kommunista Párt eszmei s szervezeti irányítása határozza meg döntően „a hazafiság zászlójába burkolózó uszítás és a nemzetiesség hímes palástja alá takarózó kizsákmányolás közepette“ (Sipos Domokos szavai) románok és magyarok tartós megbékélésének egyedül járható útját.

Félreértés ne essék, nem a közeledés eszméje vált időszerűtlenné, avagy üzenetlen apostolai faradtak bele a közöny, előítéletek és ellenséges indulatok leküzdésébe. Pusztán csak annyi történt, hogy mint minden, antagonisztikus osztályokra tagozódott társadalomban, az erők nálunk is polarizálódtak, és az össznemzeti alapon meghirdetett kulturális akciók mögül hovatovább eltűnt a tömegbázis. Ez a magyarázata annak, hogy míg az 1922-es segesvári országos Petőfi-centenárium alkalmából George Bogdan-Duică professzor — aki hajdani tanárától, Gyulai Páltól, a kritikusi kemény szókimondás mellett Petőfi géniusának tiszteletét is eltanulta — az egész románság nevében részt követel az ünneplésből (*Patria*, 1922. augusztus 1.), a Jókai-

Az Aurora címlapja 1923-ból

centenáriumra Kristóf Györgynek államköltségen románul megjelent Jókai-könyvét pedig mint a román kultúrpolitika jelenlegi reprezentánsainak megértő gesztusát méltatja a *Pásztortűz* (1925. 18).

Időközben a bizalmatlanság légköre mindinkább úrrá lesz a közéleten, s mindinkább beigazolódik Kádár Imrének az erdélyi magyar demokrácia válságával kapcsolatos, még 1922-ben megfogalmazott aggodalma, miszerint az az elv, hogy a magyarság csak a demokratikus érzelmű román néptöbbségtől várhatja a maga népi, tehát demokratikus törekvéseinek teljesülését, kezd egyre jobban elhomályosodni. Ilyen körülmények között a kezdeményezés lehetősége fokozatosan egyéni tekintélyük, illetve társadalmi pozíciójuk miatt nehezen kompromittálható személyiségekre hárul, vagy olyan közületekre korlátozódik, amelyek egyaránt élvezik az államhatalom és az átlagpolgárok bizalmát. A kolozsvári egyetemi tanárok tiszaviráglétre kárhözhatott *Cultura* című folyóiratával és Bitay Árpádnak Nicolae Iorga támogatásával kifejtett munkásságával már részletesen foglalkozott a *Korunk**.

Jó szolgálatot tett a román—magyar közeledésnek a húszas évek végén a Peteleiék alakította Erdélyi Irodalmi Társaság, amelyet mint jogi személyt 1926 áprilisában a kolozsvári tábla is elismert. A Társaság helyzetének ilyenén rendezése tette lehetővé, hogy a művelődési minisztérium illetékes szervei rajta, a romániai magyar kultúra hivatalos képviselőjén át támogassák anyagilag a hazai magyar irodalmi életet. Az első harmincezer lejes segély felhasználására illetékes bizottság — miként az Erdélyi Irodalmi Társaság korabeli jegyzőkönyveiből kitűnik — egy román költők műveiből összeállított műfordítás-kötet kiadását javasolta „a román—magyar szellemi kapcsolatok belső kiépítése” végett. A tervezet elkészítésére Bitay Árpád, Kádár Imre és Kristóf György kapott megbízást. A kultúrkeresztyén és a társaság közötti tárgyalásokról szóló hírek a napisajtóba is bekerültek, sőt Bárd Oszkár Borbély István főtitkárhoz intézett levelében újabb javaslattal állt elő: „Fogalmam sincs természetesen arról, hogy ezt az összeget elfogadja egyáltalán a Társaság, s ha igen, miképpen gondolja azt felhasználni. A magam részéről egyszerűen közlöm, hogy Lucian Blaga *Zamolxe* című misztériumának fordítását, mely a kolozsvári Magyar Színpadon kerül bemutatásra, s amelynek csöndben való kihozását többen reklamázták, örömmel rendelkezésére bocsájtom a Társaságnak. A kormány vállalkozott a könyv kiadására eddig is, de válaszcím az volt, hogy csak akkor adom oda, ha nem kizárólag ezt, hanem mások fordításait is készek kiadni“ (*Az Erdélyi Irodalmi Társaság Iratai*. Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Történeti Levéltára).

* *Korunk*, 1965. 11; 1968. 4.

Az előkészítő munkálatok, amelyek során Bitay Árpád és Kádár Imre Bukarestben a Román Írók Szövetségével is felvette 1927 elején a kapcsolatot, kissé elhúzódtak, úgyhogy a *Műfordítások román költőiből* csak 1928-ban jelenhetett meg Kristóf György előszavával. A kedvező fogadtatás ékes bizonyítéka annak, hogy reális igényeket elégített ki. A román sajtóban örömmel regisztráltak minden, a román műveltség felé ablakot nyitó orientációt (például a *Cele Trei Crişuri* 1925. 2. száma a *Temesvári Hírlap* román irodalmi anyagát). Emil Isac a korszak egyik folyóiratában, az akkor már Bukarestben megjelenő *Gîndireában* 1928 márciusában kisebb tanulmányának is beillő ismertetést közöl a kötetéről. Miután felvázolta a románból való magyar műfordítás-irodalom szinte egész történetét, és találon ironikus szavakkal marasztalta el az 1919 utáni konjunktúra-fordítók „ferditéseit”, főként Áprily Lajos, Berde Mária és Franyó Zoltán teljesítményét értékeli sokra. Az összképet tekintve, Emil Isac szerint, az antológiának az a jelentősége is megvan, hogy szinte az egész román költészetet átfogja, és véle egy magyar irodalmi társaság adózik tisztelettel a román irodalom előtt, igazolva hivatalosan annak az izmos irodalomnak a létét, amelyről régebben még azok sem akartak tudomást venni, akikhez a legközvetlenebbül szólt.

Az *Erdélyi Helikonban* Ion Chinezu, a romániai magyar irodalom első tíz évének Riedl Frigyes iskolájából kikerült monográfusa mond dicsérő véleményt a kötetről, a román—magyar kultúrközeledés értékes dokumentumáról. Kiemeli az irodalomtörténeti szempontból csak alig egy-két helyen kiigazításra szoruló távlatot, felfigyel a fordítások sokszínűségére, s végül, mérlegelve a román sajtóvisszhangokat, arra a következtetésre jut, „hogy nem fog soká késni a könyv román pendantja: magyar költők antológiája románul“.

Noha egy effajta gyűjtemény hosszú ideig váratott magára, „a gavalléros válság“ (Kádár Imre) mégse késett: ugyanabban az évben megjelenik a *Cartea Vremii* sorozatban Liviu Rebreanu előszavával a *Povestitori unguri ardeleni*, amely kilenc erdélyi magyar elbeszélőt mutat be a román olvasóközönségnek. A kötet célját a bevezető kifejezetten abban határozza meg, hogy bizonyosságot tegyen az erdélyi irodalom eticizmusáról, felelősségtudatáról, mely által az erdélyi irodalom is hatalmasabban tükrözi vissza a nép lelkét, képességét, örömeit s reményéseit.

*

A polgári humanizmus kereteiben gondolkozó irodalmárok számára a kezdeti ábránd, a népeknek az irodalom és művészet általi testvériesülése, egy évtized múltán, a körülmények kényszerítő hatása alatt, a kor írástudóinak egy táborba terelésévé zsugorodott. A közállapotok mostohaására jellemző viszont, hogy még ezt a minimálisra csökkentett célt sem lehetett, sajnos, hovatovább megvalósítani. A PEN Club román tagozata már 1922-ben megalakult, de a kisebbségi írók bevonása komoly formában először 1927—28-ban vetődött fel, Tudor Argehei pedig a *Rampában* szállott síkra az együttműködésért. A *Bukarester Tageblatt* egyik ismert publicistájának egy, 1928. júniusi számában közzétett felhívására, hogy a román PEN Clubot az egynyelvűség alapjáról a kisebbségi írók belépésével helyezték állampolgári alapra, a németek részéről Heinrich Zillich, a magyarokérol pedig Kuncz Aladár válaszolt. Csatlakozásukat mindkettlen az egyenjogúság előzetes garanciájának a feltételéhez kötötték, mert „... a művészet felkentjeinek, a nagy irodalmi eszmék hitvallóinak nyíltan állást kell foglalniok amellet, hogy a kisebbségiek megélhetésének, anyanyelvük és műveltségük fejlődésének az emberi jogokat száz százalékban biztosítani kell“ (Kuncz Aladár: *A PEN-club és a magyar kisebbségi írók*, *Erdélyi Helikon*, 1929. 245—248). A kérdéshez hozzászólt még Spectator (Krenner Miklós) is, hogy a történész bölcsességével és a közéleti férfi tapasztalatával intse mérsékletre a feleket. A PEN Club — fejtegeti meggyőző érvekkel — az írók irodalmi és emberi érzéseinek télikertje, a kötetlen véleménynyilvánítás fóruma, következképp a csatlakozást nem lehet a kisebbségi írók részéről előzetes politikai garanciákhoz kötni, viszont a többségieknek is tiszteletben kell tartaniok azt a tényt, hogy társaik mint egy nemzetiség fiai lépnek be (*A PEN-club és az erdélyi kisebbségek*, *Erdélyi Helikon*, 1928. 427—431).

Spectator a ténylegesnek megfelelően mérte fel a helyzetet, valóban, az államközi kapcsolatok tartós feszültsége károsan befolyásolta az irodalmárok kölcsönös bizalmon alapuló eszmeckeréjét. Ez a buktató érezteti hatását egy, a *Gîndireában* Radó Antalhoz intézett figyelmeztetésben is, akinek a cikkíró azért tesz szemre-

hányást, mivel a magyar PEN Club képviselőjében külföldön nacionalista propagandát folytat, veszélyeztetve ezzel az 1933-ban Budapesten megtartandó értekezlet sikerét, és azt az aranyhidat, melyet különböző nemzetek írói közös erővel igyekeznek a szakadék fölé építeni.

A fasizmus felrémülő veszélye még egyszer arra készítette a polgári humanista beállítottságú román és magyar írókat, hogy legalább a tizenkettedik órában akcióegységbe próbálják kovácsozni a szétszórta elbátortalanodó erőket. A „Nagyvárad hidverés” néven emlékeztetéssé vált ankétot a kolozsvári és nagyváradai írók megbízásából, Tiberiu Moşoiu polgármester támogatásával, M. G. Samarineanu, a *Familia* főszerkesztője irányította 1935-ben. Az eredeti tervek szerint Nagyváradon és Biharfüreden kellett volna a romániai és magyarországi íróknak az év októberében találkozniuk, hogy közös álláspontot alakítsanak ki a mesterségesen szított sovinizmus és fajgyűlölet megfékezésére. A lélektani pillanat kedvezőnek látszott: Budapesten Zilahy Lajos javasolta, hogy Madách fordítóját, Octavian Gogát válasszák a Kisfaludy Társaság tagjává; a hazai sajtóban ismét egyre gyakrabban hangzottak el a megbékélést követelő hangok; Nagyvárad városa 25 000 lejes pályadíjat tűzött ki a legsikerültebb magyar nyelven írott román irodalomtörténet jutalmazására. M. G. Samarineanu *Familia*-beli vitaindító cikkére és az ennek alapján megfogalmazott körkérdésre Romániából és a határon túlról egymás után érkeztek a megértés lehetőségében bizakodó válaszok. Csakhamar jelentkeztek azonban a nehézségek is: az októberi találkozást előbb technikai okokból kellett decemberre halasztani, majd a politikai irányvonal diadalmaskodott, úgyhogy M. G. Samarineanu a *Familia* 1936. januári számában kénytelen volt leszögezni, hogy a tervet határon innen és túl hivatalos közegek elgáncsolták, de företlen hittel haladnak tovább a megkezdett úton, mert az író hivatásukatának magasabb elvi szempontok szabnak irányt, mint a kurzus pillanatnyi érdekei.*

Ami ezután következik, az már csak csonkán maradt pillér: Németh László tárgyilagos romániai útinaplójának kommentált román kiadása Aradon (Isaia Toian: *Între unguri și români*); Berde Mária és Tabéry Géza Nagyváradon, majd a La Fontaine Társaság felkérésére Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében megrendezett Eminescu-ünnepélye, Szemlér Ferencnek *Mai román költők* című, a budapesti Vajda János Társaság égisze alatt megjelent lírai antológiája; Dimitrie Danciu cikkei a román irodalmi sajtóban 1940 vészterhes nyarán.

Az eredményes kezdeményezések talaja végképp kicsúszott a polgári humanista beállítottságú írók lába alól, míg a tényleges kibontakozás letéteményese, a munkásosztály mindinkább saját forradalmi céljai szolgálatába képes állítani a testvérnépek irodalmát. Jelképes jelentőségű ebből a szempontból, hogy a brassói munkásság 1939 őszén közös ünnepély keretében adózik Petőfi Sándor, Mihai Eminescu és Ady Endre géniuszának. Az ehhez hasonló, országszerte meghonosodott munkás-rendezvények a közvetlen előzményei annak, hogy az imperialista világháború embertelensége után román és magyar irodalmi alkotások „testvéri tankok” gyanánt dübörögessék szét a felszabadult országban a megértés igéit.

* Az ankét anyagát kötetbe gyűjtve Kemény G. Gábor adta ki 1945-ben román és magyar nyelven Budapesten. Legutóbb Nae Antonescu *Familia*, Seria a III-a című összefoglalása foglalkozott vele a *Familia* 1970. 3. számában. Féja Géza életregényében „szép harc”-ként méltatja, amelyet Zilahy Lajossal az élen néhány haladó szellemű magyar író azért karolt fel, hogy megvalósítsák, amire a korabeli politika képtelen volt (Szabadcsapat. Budapest, 1965. 373—374).

Román természetbúvárok humanizmusa

Bár a szakosodás századában élünk, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a szaktudományok egyetlen törzs elágazásai, s hogy a tudomány — történeti, de bölcséleti szempontból is — alapvetően egységes. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szaktudományok nemcsak analitikusak, hanem szintetikusak is lehetnek (lásd például a biomatematikát), s hogy a — gazdasági, pedagógiai vagy politikai — gyakorlat támasztotta igények hidat vernek a különféle kutatási területek közé.

Azonban minden kor a maga módján ítéli meg a természettudósoknak a társadalom és a kultúra, tehát a tulajdonképpeni emberi világ kutatóihoz való viszonyát. Erről tanúskodik a román tudomány története is.

*

Talán a felvilágosodással kell kezdenünk. Vessünk egy pillantást Amfilohie moldvai püspök munkásságára. Minden valószínűség szerint neki köszönhetjük az első román nyelvű földrajz- és számtankönyvet (1785, 1795). Ez az írástudó, látásmódjánál fogva, felvilágosítónak, oktatói tevékenységénél fogva Gheorghe Lazár és Gheorghe Asachi elődjének, tudományos eszméinél fogva a következő század harmincas éveiben kibontakozó természetkutatás előfutárának tekinthető. Földrajzából nem hiányoznak a kozmológiai és történeti fejezetek; alkalmazott aritmetikájában felveti a románok használta mértékegységek római eredetének kérdését.

A kor társadalmi-politikai igényeinek és a század enciklopédista szellemének köszönhető, hogy az olvasók széles tömegeihez, nem pedig tudósok szűk csoportjához szóló szakmunkák átlépik a tudományok közötti határokat. Valószínű, hogy egyoldalú szellemek nem is felelhetek volna meg a kor követelményeinek. Gheorghe Lazár gondolkodása politikai téren is nyilvánvalóan haladó jellegű. A nép nyelvén terjedő tudomány és műveltség véget vet majd a társadalmi elmaradottságnak és a nemzeti elnyomásnak — a felvilágosítóknak ez a meggyőződése Gheorghe Lazár és tanítványai magatartásában forradalmi hevülettel párosult. Rendkívül sokoldalú egyéniség volt Gheorghe Asachi is, egyaránt érdekelte a tudomány, az oktatásügy, a művészet, az irodalom, az újságírás, a jog, nagy része volt Moldva kulturális felemelkedésében.

Asachi befolyásának tulajdonítható, hogy Iași-ban 1830-ban megalakult az orvosok és természetbúvárok társasága. A társaság jelentősége nemcsak abban áll, hogy maga köré csoportosította a tudósokat és a természettudomány híveit; céljai között szerepel az is, hogy az agronómiai ismeretek terjesztésével könnyítsen a nép helyzetén, és hogy hozzájáruljon az ország természeti kincseinek ésszerű hasznosításához. Mindez a feltörekvő burzsoázia célkitűzéseivel kapcsolódik. Jellemző, hogy a társaságnak érmegyűjteménye is volt. Ugyancsak jellemző apróságként említjük meg, hogy a fizikus Teodor Stamati német—román szótárt szerkeszt

(1851), az orvos Constantin Vîrnav pedig Moldva „fiziográfiájával“, azaz egy emberföldrajzi, szociológiai és néprajzi szempontokat érvényesítő munkával doktorál. Constantin Vîrnav, az orvos, tisztában van azzal, hogy nem egy betegség társadalmi-művelődési okokra, kedvezőtlen közegészségügyi és népesedési viszonyokra vezethető vissza. Sok más orvost is említhetnénk, akik fogékonyak szociológiai, néprajzi és művelődési kérdések iránt; az ő szemükben a román paraszt egészségi állapotának kérdése — hazafiság és emberség kérdése.

E természettudományos képzettségű szakemberek humanizmusa esetenként más-más színezetű: hol felvilágosult (mint Vîrnavnál vagy Pavel Vasici-nál), hol keresztény, hol narodnyik (mint Zubcu-Codreanu-nál), hol bakunyinista (mint Nicolaie Russelnél), s mint ismeretes, a XIX. század utolsó évtizedében Ștefan Stîncă *Mediul social ca factor patologic* (A társadalmi környezet mint kórtani tényező) című disszertációjával föl-tűnik a marxista változat is. Ne feledkezzünk meg Iuliu Barașról (1815—1863), a testápolási, állattani, népességtudományi, fejlődéstani ismereteknek erről a fáradhatatlan terjesztőjéről sem. Spinoza és a dialektika hatása alatt álló természetrajz-tanárnak társadalmi-politikai nézetei is haladóak. Sokat köszönhet egészségügyi oktatásunk, gazdasági és politikai életünk Nicolaie Kretzulescu orvosnak is; az ő működésének java része a burzsoá nemzeti állam megalakulása és az állami függetlenség kivívása közötti időszakra esik. Ugyanebben a szakaszban lép föl N. Negură orvos, a materializmus büchneri változatának híve; valamint Alexandru Suțu pszichiáter, akinek sikerült túllépnie a vulgáris materializmus mechanizmusán. A kor orvosai és természetbúvárai szerint „minden tudomány végső és döntő célja: a társadalmi előrehaladás“. Ide sorolható továbbá Ion Ionescu de la Brad, aki már 1847-ben hangoztatta, hogy az oktatásnak összhangban kell állania „a kor szükségleteivel“. Ez az agronómus teoretikusa és résztvevője a 48-as forradalomnak, tagja az 1864-es földreformot megszavazó törvényhozó testületnek, emellett mezőgazdasági szakiskolát alapít. Ugyanitt kell megemlítenünk Ștefan Michăilescut, a természetrajz és fizika helyettes tanárát, aki materialista módon tárgyalta a lételmélet, ismeretelmélet és lélektan kérdéseit, s harcos demokratának bizonyult politikai és oktatásügyi kérdésekben.

Következetes materialista, ateista magatartás és különleges érzékenység a kor társadalmi-gazdasági problémái iránt — íme, két jellemvonás Victor Babeș portréjához. Egyike volt az első kutatóknak, akik sokoldalúan tanulmányozták a pellagrát, feltárva a betegség összefüggését a paraszti életformával. Victor Babeș, az orvos szemében a pellagra gyógy módja: a parasztlak földhözjuttatása. Hangsúlyoznunk kell, hogy a felvilágosult humanizmus korában a materialista tudósok zöme mindvégig a szellemi homály, a műveletlenség elleni harc egyik legfontosabb eszközének tekintette az ateista propagandát.

A harcos erdélyi közírás tudós román művelőinek sorában illő megemlítenünk dr. Artemin Alexi nevét is. Tevékeny polihisztor, foglalkozik történelemmel, irodalommal, politikával; evolucionista, darwinista még az emberré válás kérdéskörében is, háborúellenes, ateista. Elítéli az egyház türelmetlenségét és a nemzeti elnyomást. Sokatmondó a címe egyik 1874-es munkájának: *Poezia și filozofia naturii* (A természet költészete és bölcselete).

Emanoil Bacaloglu fizikus, Grigore Ştefănesu geológus és paleontológus, ezek a tekintélyes tudósok, a főiskolai oktatás megszervezői Bukarestben, kitartóan harcolnak (és különösen az utóbbi) azért, hogy az oktatás minél szélesebb körre terjedjen ki, és hogy a vak hit helyét a szabad vizsgálódás foglalja el. A következők nemzedékből Constantin Istrati orvos, vegyész és alkalmi költő szocialistaként és ateistaként indult, hogy mindvégig lelkes híve maradjon a tudománynak, és sohase adja fel bizakodását az emberiség jobb jövőjében, hitét abban, hogy ezt a jövőt a tudomány szavatolja. Hasonlóképpen a matematikus és csillagász Spiru Haret szilárd szociológiai alapokra kívánta helyezni a politikát, és megkísérelte egy „társadalmi mechanika“ kidolgozását (1911). Ezzel példát szolgáltatott arra, hogy a természet- és a humán tudományok közötti hagyományos határokat át lehet lépni, mégpedig nemcsak a filozófia, hanem valamely közös módszer (jelen esetben a matematikai) révén is.

*

Az 1965-ben megjelent *Istoria gândirii sociale și filozofice în România* (A társadalmi és filozófiai gondolkodás története Romániában) című kézikönyv nagy súlyt helyez a materializmus és idealizmus XX. század eleji küzdelmére. Valójában, mint láttuk, bekapcsolódní a materializmus és idealizmus között folyó harcba — ez már a múlt században is alkalmat nyújtott a természetbúvároknak arra, hogy fölvevessék a társadalmi élet és a társadalomtudományok égető kérdéseit.

A darwinizmus hatására a harc az élet és az ember eredetének kérdése köré összpontosul. Nicolaie Leon biológus (Haeckel tanítványa és híve) volt a vita egyik legélénkebb résztvevője. Álláspontja határozottan egyház- és vallásellenes. „Mint a természettörténet tanárának kötelességem az igazat tanítani“ — írja Leon. Bekapcsolódva a Leon és Nicolaie Paulescu közötti vitába, Dimitrie Voinov biológus terjedelmes bölcséleti okfejtésekbe bocsátkozik, hogy kimutathassa az olyan fogalmak tarthatatlanságát, mint „lélek“ és „Isten“. Dimitrie Voinov bírálja a „skolasztikus“ filozófiát, amely képtelen arra, hogy kielégítően megmagyarázza a világot, és nem ad választ a társadalmi kérdésekre. Dimitrie Voinov felfogása a XIX. század végi francia szocializmus eszméinek és Marx *Tőkénének* hatása alatt alakult ki. Ezzel magyarázható állásfoglalása belpolitikai kérdésekben; 1907-ben például felhívást intézett a munkássághoz, hogy fogjon össze a parasztokkal. Voinov szocialista fogantatású humanizmusa a XX. századi román természetbúvárok humanizmusának sajátos változata. Ugyanezt a változatot képviseli több más nevezetes személyiség is, mint amilyen Emil Racoviță, Ioan Cantacuzino, Constantin I. Parhon. Ez az átmenet azoknak a román tudósoknak — közöttük Ștefan S. Nicolau és Vasile Rășcanu orvosoknak, Traian Săvulescu biológusnak — a humanizmusához, akik 1944 után csatlakoztak a harcok marxizmushoz. Jellemző, hogy a Romániának a háborúból való kilépését követelő 1944-es értelmiségi memorandum 66 aláírója közül húszan orvosok voltak.

Külön jellemzésre szorul a XX. század eleji román tudomány néhány kiemelkedő alakjának humanizmusa. Az ösztönös materializmus dialektikus elemekkel gazdagodott, a humanizmus emberbaráti és felvilágosító ténykedésben öltött testet Gheorghe Marinescunál, a világhírű ideggyógyásznál. Az élettanra támaszkodó funkcionalista társadalomelmélet felvázolásával Daniel Danielopolu a kibernetikai módszer előfutárává vált

a szociológiában; orvosként a betegség és a gyógykezelés társadalmi vonatkozásaira is kiterjedt a figyelme. Simion Mehedinți kutatásai felölelték a földrajzot, az emberföldrajzot, az elméleti pedagógiát, előfutára volt a „tudomány tudományának“, ezenkívül íróként, a kultúra és az életkorok filozófusaként és érdekes visszaemlékezések szerzőjeként is ismertté tette nevét. Működése nem kevesebb, mint fél évszázadig éreztette hatását a román kultúrában. Ion Simionescu prototípusa annak a tudósnek, aki azért kutatja, mert szereti a természetet, és annak a tudománynépszerűsítőnek, aki azért terjeszti, mert szereti a tudományt és — mindenekelőtt — az embert. Geológusi, paleontológusi, írói érdemeinek elismeréséül Ion Simionescut a román akadémia elnökévé választották. Francisc Rainer, az orvos, az élettan tanára, a modern értelemben vett román antropológia megteremtője széles látókörű ember volt; az emberi lét kérdései összes vonatkozásukban foglalkoztatták. A szépművészeti intézet anatómia-tanáráként sokoldalú kapcsolatokat épített ki tudomány és művészet között, s olyan emberek kerültek ki keze alól, akik jelentékeny szerepet töltek és töltenek be ma is a román kultúrában, nemcsak szakmai, hanem tág értelemben vett „humanitárius“ tevékenységükkel is. Említsük meg közülük a később Parhon-tanítvány Ștefan Milcut, aki társadalmi vetületeiben fejlesztette tovább az endokrinológiát, és szorgalmazta az antropológiai kutatások összekapcsolását a történeti és szociológiai vizsgálódással.

Kolozsvárt román részről Victor Papilian kezdeményezésére indult meg az anatómia tanítása és az antropológiai kutatás. Konzervatóriumi végzettséggel, regényíróként, a kolozsvári opera igazgatójaként, tehetséges esszéistaként Victor Papilian nagymértékben hozzájárult a két világháború közötti Erdély szellemi életének fölpezsdítéséhez. Egyik tanítványa, Victor Preda, egy átfogó antropológia létrehozásán munkálkodott. Több mint öt évtizedes, szintetizáló igényű orvostörténeti munkássággal a háta mögött Valeriu Bologna az orvosi humanizmusnak és a történeti szemléletnek a bajnoka.

*

Századunk második felének humanizmusát többek között növekvő fogékonyság jellemzi a természettudományok vívmányai iránt. Másrészt a társadalmi, történeti és politikai kérdések egyre élénkebben foglalkoztatják a szocialista tudósokat. Az új ember, akit a szocialista társadalom tervez és teremt meg, sokoldalú lény, képes arra, hogy magáévá tegye és gyümölcsöztesse a legkülönbélebb emberi értékeket.

Országunkban a ma tudósa számára a filozófia művelése többet jelent felvilágosításnál és ismeretterjesztésnél. A filozófia folytonos alkotó továbbfejlesztése a természettudósok feladata is, nemcsak a hivatásos filozófusoké. Ez nemcsak a tudományos megismerés elméletére és a módszertanra érvényes, hanem a filozófia antropológiai vonatkozású ágaira is: a szociológiára, esztétikára, etikára, az emberi lét elméletére. Szándékosan hagytuk említés nélkül nem egy tudományos képesítésű személyiségünk irodalmi, művészeti munkásságát, jóllehet egyikük-másikuk művei igen jellemzően példázzák a román tudományosság humanitárius törekvéseit. Itt érzük be azzal az állítással, hogy a román tudomány, irodalom és filozófia legnevesebb képviselői mindig is rendkívül fogékonyak voltak a művészet, a természet, a tudomány és a társadalmi élet összefüggései iránt.

Egészséges emberek, erős ország

Beszélgetés Grigore Benetato akadémikussal

— *Professzor elvtárs, az Ön véleménye szerint mi az egészség?*

— Sokféle, tudományosabbnál tudományosabb meghatározás van erre. Mindezek szem előtt tartják az összes biológiai tényezőket, de szem elől tévesztik a szubjektív tényezőt.

— *Ez jelentős!*

— Rendkívül jelentős. Van jó közérzet, amely az egészséges állapot jellemzője, és van rossz közérzet, mely a betegség jellemzője. Ugye, milyen egyszerű meghatározás? Tudományosan: az egészséges állapot az emberi szervezetet szabályozó és alkalmazkodóvá formáló mechanizmusoknak az összessége, mely a biokémiai, funkcionális és strukturális sértetlenséget valamennyi életműködésben és minden életfeltétel között megőrzi. A betegség viszont akkor kezdődik, amikor a külső és belső létfeltételek meghaladják az alkalmazkodó képességet, az adaptációt.

Ma, az iparosítás és a mezőgazdaság kemizálásának korában élünk, s így mind gyakoribb és sokrétűbb a szervezetünket próbára tevő tényezők jelentkezése.

— *Az ártalmas környezet egyszersmind betegséget is jelent?*

— A szervezet alkalmazkodó képessége nagyon erős. Amikor az erre irányuló törekvés sikerrel jár — az ember egészséges marad. Sokat számítanak a szervezet hajlamosságai.

— *Vagyis?*

— Az öregek például hajlamosabbak a különféle betegségekre. Ugyanakkor a káros tényezők hatásával szemben — az ellenállás tekintetében is — az öregek alkalmazkodó képessége természetesen alacsonyabb szinten mozog. A kimerültséget olyan fáradtságérzetnek tekinthetjük, amely hajlamossá tesz a betegsége, a fáradtságérzetet viszont múló kimerültségnek. Ebből ered a munkanormák észszerűsítésének szüksége.

— *Ez, úgy értem, nemcsak az egyéneknek, hanem a társadalomnak is hasznára válik.*

— Felbecsülhetetlenül. Tudja miért? Azért, mert láthatjuk, például a bányászoknál, egyesek 25—30 évet töltenek a mélyben, anélkül, hogy a tüdőt károsító szilíciumdioxid tartalmú, poros, ártalmas

környezet nyomán a szenvedés legkisebb jelét mutatnák. Minden a légzéstől függ. És nemcsak a bányában. Egyes, írással foglalkozó emberek is nehezen lélegeznek, s ha ezek bányába kerülnének, ők is szilikózisban szenvednének.

A társadalom érdeke, hogy bányamunkára csakis olyan embereket toborozzanak, akik nem mutatnak hajlamosságot a betegsége.

— *Ezt úgy kell érteni, hogy a betegség inkább bensőbb valami, semmint a környezet külső nyomása?*

— Semmi esetre sem értelmezzük így. Mi magunk is a környezet terméke vagyunk. Ha nem léteznék a tenger, légtéri élet sem volna lehetséges. Egyesek azt kérdezik: *mi a Hold haszna?* Ime, a Hold haszna: szabályozza a tengerek mozgását. Hold nélkül, apály—dagály váltakozása nélkül megannyi élőlény számára légtéri élet nem volna lehetséges. Másképp csak tengeri élőlényeink volnának.

— *A munkanormák kidolgozásáról...*

— Ezt minden egyén képességének és sajátosságainak megfelelően végezzék. Igen, az emberek egyenlőek a társadalomban, a betegségekkel szemben azonban nem egyenlőek. Lenin szözlött először speciális orvostudományról a szocialista társadalom feltételei között. Lenin előtt a munkaegészségügyi orvostudomány csak a munka higiénijára és a munka patológiájára szorítkozott. A szocialista társadalom feltételei között szem előtt tartják a szervezet helyreállítását és a munka fiziológiáját is. Ez rendkívül jelentős. Az embernek azonban nem kell éreznie, hogy egészséget állandóan ellenőrzik. A túlhajtott orvosi kontroll sok rosszat okozhat. Az erőfeszítés semmiképp se haladja túl a szervezet alkalmazkodó képességét.

A munkafolyamatokban — kohóknál, bányákban — gondot kell fordítanunk erre az egyensúlyra, mely nélkül nincs egészség, de nélküle az emberi képességek maximális felhasználása sem volna lehetséges, s ez ellentmond a társadalom érdekeinek.

— *Mi tehát a mai orvostudomány legfőbb törekvése?*

— A mai orvostudomány legfőbb tö-

rekvése azoknak a tényezőknek és életfeltételeknek a megalapozása, melyek a fiziológiai egyensúlyt meghatározzák és az egészséges állapotot jellemzik. Napjaink orvostudománya az egészség okait kutatja és nem a betegségeit. Ezt a világméretben elterjedt és az Egészségügyi Világszervezet támogatta új orientációt *sanogenezisnek* nevezzük.

Bebizonyosodott, hogy az egészségnek jóval kisebb az ára, mint a betegségek költsége. Íme, a mai orvostudományi teendőknek gazdasági vetületük is van. Ugyanakkor napjaink orvostudománya az egészség védelmében próbálja meghatározni a szervezet szélsőséges életfeltételek között történő alkalmazkodó képességének határait (gyorsaság, zaj, por, kémiai tényezők), figyelembe véve a túlterhelés okait. A munkanormázás folyamatában mindezek az okok nem teveszthetők szem elől, mert amint egy közmondás tartja: a fősvény kétszer költ.

Azok az emberek, akik ellenálló képességüket túlhaladó erőfeszítéseket tesznek — vagyis alkalmazkodó képességük alsó határán dolgoznak — könnyen áldozatul esnek *külső* káros hatásoknak (túl magas vagy túl alacsony hőmérséklet, por és más ártalmas anyagok, mikroba, vírusok), valamint *belső* káros hatásoknak is (endokrin vagy anyagcsereegyensúlyvesztés).

— *A mi korunk inkább nevezhető-e a betegségek korának, mint az előzők?*

— Ezt nem állíthatjuk. A munka észszerű megszervezésével — a fogyasztási javak és cikkek termelésének a növelésén át — kedvező feltételeket teremthetünk az egészségügyi színvonal növelésének is. De csakis egy feltétellel: a munkát szigorúan tudományos alapelvek szerint szervezzük meg, öt pernyi túlterhelés — a szervezet ellenálló képessége híján — egy ember munkája biológiai és gazdasági hatékonyságának korai elvesztését jelentheti.

— *Milyen összefüggést lát Ön kultúra és orvostudomány között, különös tekintettel az egészség okainak kutatására?*

— Az átlagos életkor az írástudatlanság eltűnésével szembetűnően meghosszabbodott.

— *A kultúra felkelti az érdeklődést az élet iránt?*

— Igen. Meghosszabbítja azt. A művelt ember inkább ragaszkodik az élethez, mint a halálhoz. „Ha a föld eltűnnék lábunk alól, a koporsókat az égben készítenék...” Így gondolkodik az az ember, aki tud egyet-mást...

— *Miért hiszi, hogy az orvosok verset olvasnak?*

— Azért, mert életünkben a képzelet kárpótól létünk bizonyos szomorúságaiért. Tehát képzeletre is szükség van életünkben. A vers eszköze a vigasztalásnak, de az elragadtatásnak is, fokozza életörömmünket. Kárpótlás is, vigasztalás is.

— *Am a vers nem mindig vidám! Vajon Eminescu a melankóliával kárpótlója-e az élet szomorú vonatkozásait?*

— Nem. Ő hozzászoktat az elháríthatatlan végkifejletre való felkészüléshez.

Mondván, hogy a vers az életöröm lehetőségeinek hordozója, arra gondoltam, ez hozzásegít az olykor nehézzé és szomorúvá váló életfeltételek elviseléséhez.

— *Volt tanárai közül kihez hasonlíthatja Ön magát?*

— Elemi iskolai tanítónőmhöz. 1917-ben, tanuló koromban ő így szökölt hozzám: van-e otthon valami ócska gúnyád vagy viselt cipőd, hogy a szegényeknek elvihessük?

Ő tanított arra, hogy gondoljak a betegekre. Tegnap voltam édesanyámnál, és ő jutott eszembe. Ő már korán megtanított arra, hogy a betegekről, a szerencsétlen emberekről meg ne feledkezzem.

Akkor támadt érdeklődés bennem az orvostudomány iránt.

Kiütéses tifuszjárvány tört ki akkor, az első világháború után. És ő, mint tehetetlen öregasszony, szenvedett. Ezt őrzöm szívemben: nagy nemeslelkűségét és érzékenységét mások szenvedései láttán.

Ő ébresztette fel bennem az érdeklődést bizonyos szociális orvostudományi kérdések iránt, amelyek a mai napig is foglalkoztatnak. Ettől az érdeklődéstől indítva 1938-ban könyvet írtam a parasztok és munkások táplálkozásáról. E könyvet a gazdasági kérdésekben érdekelték ma is tanulmányozzák.

— *Hogyan fogadták ezt a művet?*

— Nagy lelkesedéssel, de csakis azok, akik harcoltak az emberi jogokért. Örvendek, hogy könyvem mint propaganda-anyag is hatott. Hangsúlyozni szeretném, hogy egy jó tanítónő a gyermek számára egész életre szóló irányítást adhat. Nem tűnik ez paradoxonnak?

— *Kérem, szóljon a leghatékonyabb módokról, amelyek segítségével a szervezet leküzdheti a betegséget.*

— Erkölcsei szilárdsággal és munkához edzettséggel. Lehet, furcsának tűnik, de így van. Egy gyenge ember minden csekélységgel orvoshoz fordul. Fontos tehát, mindenekelőtt, az erkölcsi nevelés.

A testnevelés állandó gyakorlásával számtalan neurózist lehet leküzdeni, és erős jellemet kialakítani.

— *Hogyan jellemezné mai diákjait?*

— Zuhatag, melynek erejét hasznosítani kell, irányítani, anélkül, hogy e folyamatban kényszer érződne. E nemzedék biológiai ereje oly nagy, ösztönösen is jó dolgok irányában bontakozik ki. A fiatalok nagyon szeretik a távlatot, a célt. Nem kedvelik a zűrzavart. Számukra nem a memorizálás a fontos, hanem a mérlegelő, gondolkodtató tanulás.

— *Egy kis túlzással az orvostudományt a jövő vallásának minősíteném.*

— Aki nem ismeri a halálfélelmet, egészséges ember. Amilyen mértékben az ember egészségessé válik, olyan mértékben lesz egyre kevesebb szüksége orvosra. Én tehát nem látom, hogy az orvostudomány miként válhatná a jövő vallásává.

— *Látott-e már Ön, professzor elvtárs, tökéletesen egészséges embert?*

— Igen: egészséges ember az, aki nem fél sem a betegségtől, sem a haláltól. Azok az egészséges emberek, akik célt tűznek ki maguk elé, és minden betegségen át e cél felé haladnak. Egy ember akkor kezd igazán beteggé válni, amikor

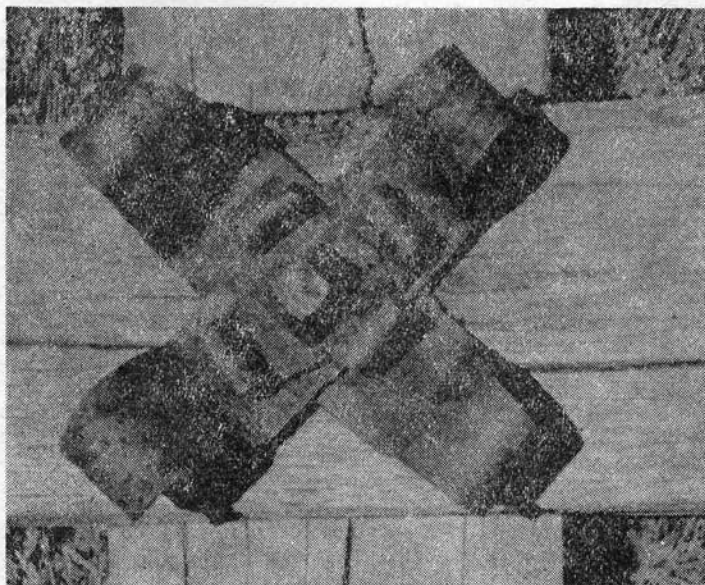
betegségét gátló tudattá alakítja, és amisonlóképpen az intellektuális erő tudata kor ez a tudat kezd visszahatni az emberközi és társadalmi kapcsolatokra. Ha is az egész szervezet erejének a tudatából ered. Kétféle tudattípus létezik: szociális és biológiai. Én hiszem, hogy csakis a szociális tudat ellenőrizheti a biológiaiakat, ez modellezi, módosítja, irányítja vagy fékezi! Szükség van e biológiai tudatfőkre, anélkül azonban, hogy ez érzelmi fogyatékosághoz vezetne. Az érzelmi hiánynál ajánlatosabb az érzelmi túlfűtöttség, de mindezeknél még ajánlatosabb a pszichikai egészség egyensúlya.

— *Hogyan látja a romániai orvostudomány erőfeszítéseinek integrálódását az ország általános politikájába?*

— A jelenlegi párt- és államvezetés az orvostudománynak a funkcionalitás felé történő igazodását kezdeményezi, az élet- és munkafeltételek megkönnyítéséért, az anyagi és szellemi élet megjavításáért, gazdagabbá és nemesébbé tételéért. Csak egészséges emberek országa lehet erős ország.

Lejegyezte Adrian Păunescu

Mejjelent a Luceafărul 1970. 418. számában.

*Kovácsoltvas
rozetta
Zálnokról
(Kabay Béla
felvétele)*

Ion Barbu vagy a tudomány költészete

Több mint egy évtizede tart a vita a humán-kultúra és a természettudományos információk újkori arányairól és egymáshoz való viszonyáról. Közvetlen közelünkben, a két világháború közötti román irodalom klasszikusainak mezőnyében szinte kortársunkként ismerhettünk meg egy olyan alkotót, a hetvenöt éve született tudósköltő, illetve költő-tudós Dan Barbilian-Ion Barbut, a világhírű matematikust, a híres Barbilian-terek megalkotóját, az immár egyetemes irodalmi érték számba menő *Joc secund* (Tükkörjáték) című, 1930-ban megjelent verskötet szerzőjét, akinek életműve a két kultúra egyik lehetséges szintézise.

„Bármennyire ellentmondónak tűnik is, a geometria egy adott ponton találkozik a költészettel“ — jelentette ki a költő 1927-ben a *Viața Literară*-nak adott egyik interjújában, majd így folytatta: „miként a geometriát, úgy a költészetet is a lehetséges létsíkok felderítésére, megragadására hivatott sajátos szimboliztikának tartom.“ *Felix Aderca* *Egy nemzedék tanúsága* című, két évvel később megjelent interjúgyűjteményében ugyancsak Barbutól a következőket olvashatjuk: „Folytatom, amit megkezdtem: a még ismeretlen, meghatározatlan létsíkok felderítését. Mi más ez, mint megannyi szorongásteli körözés pár kupola, a poliéder formájú tökély egy-némely, számszerűen elenyésző rejtélye körül.“

Barbu tudósi-rationális és költői-effektív énje egyszerre tükrözi a rejtélyeket, de természete szerint mindkettő másként. A tudósi az állításra ráfelelő tagadás nyomán kelt szintézis fogalmi valóságát ragadja meg olyképpen, hogy ez a maga mindenkori viszonylagossága miatt máris egy új, magasabb fokú összegezéshez vezető szakasz kiindulópontja. A költői én a végtelen nyugalmában tetőző teljesség vágyát testesíti meg, de állandó szorongásban él. A költői én által teljesnek vélt, de tulajdonképpen mindig csak viszonylagosan teljes megismerés-pillanatok, melyeket a tudósi én egy új összegezés felé haladtában már rég megtagadott, szépségükben is szorongatóak.

A tudósi, a rationális én tehát a maga alkotának, törvényszerűségeinek és etikájának megfelelően tükrözi a létet. Ez a tükrözés, ez az elsődleges valóságkép a dolgok értelmét ragadja meg. Ezzel párhuzamosan tükröz a másik, a költői én is, de ezt mindig csak másodlagosan, a tükrözés tükrözéseként teszi. Amilyen szenvedéllyel követte Barbu mindvégig az értelem szépségét, az abszolút igazságot, a végtelen teljességét, könnyen a tudomány bálványozójává válhatott volna. Az a tény azonban, hogy a költő a tudóst mindig már egy új nekigyürkőzés, a megismerésnek mindig már egy új ciklusa kezdetén, új gyötrelmek közt találja, újabb és újabb szorongást kelt.

Barbu tudósi énje, az embert az értelemmel azonosítva, az ember életét az értelem életként fogja fel. Ezt a gondolkodás törvényei szerint kialakított rationális, de ugyanakkor rideg képet a költői én humanizálja: az ember végtelenbe ívelő teljesség-vágya, hite abban, hogy a pillanatnyi viszonylagosban az abszolútumot fürkészti, sosem lehet szinkrónban a teremtéssel, az összegezéssel, mindig csak ellenpontosan követheti azt.

Barbu a maga tudósi gyakorlatának pozitív eredményeit sohasem abszolútizálja, még annak ellenére sem, hogy költői énje láthatóan, érzékelhetően s végső fokon a tudósira is visszahatóan szorong a rationális viszonylagosságok pillanataitól, amelyek sohasem nyújthatnak számára nyugalmat. A két erő közötti feszültség hozta létre egyik oldalon a világhírű Barbilian-tereket, a másikon pedig a tükrözés tükrözését, a magas tudomány mitikus víziókban, mítológiai elemekben oly gazdag költészetét, a Tükkörjátékot. Nem kétséges, hogy a lét tudósi-primér és költői-szekundér tükrözése során létrejött feszültség a költő és tudós Barbu sajátos világméretű alapja.

Jánky Béla

A dogmatikus tojás

(S a Szentlélek ott lebegett.
A vizek felett —
Mondja
A dogma)

Adatott vala a tojás,
A meddő, hogy tányérba törjük,
S fias ikre, szemre se más,
Hogy a napfényvel áttükrözzük.

S hogy láthassad e sarki nászt,
Életviz Szentlélek urát,
Jelképe-forma nyújtom át
Ezt a tojást.

Mint kristály csendjében a múlt,
Úszik a mész-héjba szorult
Ártatlanság, új tik-csoda:
Nász-kastély, kripta-palota.

Nem piros hímes,
Figyeld meg jobban, ostoba:
Tyúk fiasa —
Ajándék, húsvéti talányod,
Vidd a fényhez és tanulmányozd!

*

Háromrét selymes atlasz éje
Burkában a szűzi fehérje
Oly megkísértően szendereg,
Mint álomba hullt női test.

De inkább döbbenj meg és borzongj,
Látván bent azt a labdacsozt,
Nem-óra időmutatót,
Mely maga dönt, hogy meddig élhet
Újszülötte a tojáséjnek;
Fogyván mér időt, mint a Hold —

Sárga titok-ház, halál-homlok.

Hát magja?
Felszeg-Sarkról,
Plusz-havasból,
Hova sár, alja
Föld nem ér el, oly magasból
Mélyen lenyúl,
Hím vágyra gyúl
S a fehérjével hangtalanul
Csókba simul.

Míg él a szik,
Míg csíra-sejtjéből telik,
Egy évgyűrű is körbeforgott —
Így szól a — dogma.

*

Ember, javíthatatlan gyermek,
Figyeld a begerjedt Szentlelket.
Hajdan-voltak ma-se-más módja:
Parány sejtekben él a dogma.

Halld, amit mondok:
A meddő is, mint a fias —
De ki ne idd, bent nászt zavarasz.
És kotló-szárny alá se tedd,
Hadd hunyjék bent az ősi csend.

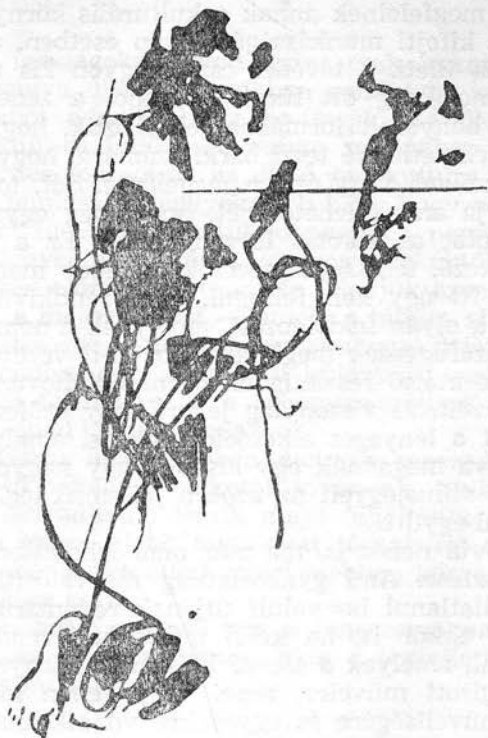
Mert a teremtés bűnnel terhelt,
De szent a nász perce — a kezdet.

Szabadégés

Vörös-göbös nyakukkal láng-kevélyen
A pohos pulykák felmentek a Napba.
A megkönnyező, szentkenetes égen
Felizzva táncol a sok istenadta.

Az új csillagról fénytincs hull a tóba,
A Föld csak hallgat, fegyelme kivár;
A Föld a Napnak mintha ikre volna —
All, áll a sárga udvarban a bál.

Jánky Béla fordításai

Octav
Grigorescu
rajza

Jegyzetek a román zenei avantgarde köréből

Gyakorlatilag lehetetlen előre megjósolni — a megengedhető tévedésnek még oly tág határt engedve is — egy olyan alkotói terület fejlődését, mint a zene. Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy nem ismeretesek az úgynevezett „nagy zenék“ belső törvényszerűségei, azok, amelyek az alkotói képzelőerő folyamatát irányítják (nem tévesztendő össze egyetlen műalkotás belső törvényszerűségeivel!), másodsorban pedig nem láthatjuk előre olyan külső tényezők hozzájárulását az alkotói folyamathoz, amelyeknek adott esetben döntő fontosságuk lehet — mint tudjuk — egy zenemű megkomponálásának bonyolult munkájában.

Megállapíthatjuk azonban, hogy nem nehéz nagy vonalakban előre látni egy közepes vagy átlagosnál jobb zeneszerző fejlődését, mivelhogy a megismeréshez és előrelátáshoz elégségesnek bizonyulnak azok az előfeltételek, amelyek megfelelnek annak a kulturális környezetnek, amelyben az illető szerző kifejti munkásságát. Ilyen esetben, ami a fejlődésre vonatkozó előrelátást illeti, a tévedés csak nagyon kis mértékben valószínű. A nagyobb nehézség ott tűnik fel, ahol a zeneszerzőtől kapott „információ“ olyan bonyolult formában jelentkezik, hogy teljes mértékben meggátolja és lehetlenné teszi bárki számára, hogy képzelőerejével lépést tartson a szerzővel, vagy éppen megelőzze. Sőt, továbbmenve, egy befejezett mű kizárja annak lehetőségét, hogy még egyszer bejárhassuk a szerző megtette utat az alkotás folyamatában. Ez a jelenség a nagy alkotóerővel rendelkező, tehetséges szerzők esetében merül fel. (Az úgynevezett „alkotást“ itt úgy kell felfogni, mint rendkívül sokrétű információk feldolgozását, olyan feldolgozást, amelyek a nem kevésbé gazdag új jelentések és összefüggések megtalálásához kell vezetnie.) Ma például képesek vagyunk az utolsó részletig elemezni Beethoven életének utolsó tíz évében írott műveit, és viszonylag jelentékeny erőfeszítéssel meg lehetne találni azokat a lényeges alkotóelemeket is, amelyek elektronikus számítógépbe táplálva megadnák egy kisebb vagy nagyobb részlet kereteiben az illető mű stílusjegyeit az azokra jellemző leglényegesebb művészi sajátosságokkal együtt.

Bármily rendkívül nehéz is, ma már nem lehetetlen efféle „algoritmuskok“ megszerkesztése. Ami gyakorlatilag megvalósíthatatlan viszont, az a zeneszerző hallatlanul bonyolult útjának rekonstruálása az alkotás folyamatában, még akkor is, ha kellő mértékben rendelkezünk mindazokkal az adatokkal, amelyek a szerző kulturális környezetére, az elemzés pillanatáig megírott műveire, zenei vagy zenén kívüli érdeklődési köreire, általános műveltségére és egyebekre vonatkoznak. Minden értesülésünk ellenére lehetetlen eljutnunk a szerző művészi felfogásához, amelyből a mű megszületését kiváltó tényezők születnek.

Egy zenei mű megkomponálásának törvényei és szabályai kisebb-nagyobb erőfeszítéssel felfedezhetők, meghatározhatók, az alkotás folya-

mata ezzel szemben a bonyolultságnak sokkal magasabbrendű színvonalán helyezkedik el. Egyszerűen szólva a „stílusutánzás“ olyan folyamat, amelynek „előrelátás-szintje“ sokkal megközelíthetőbb, mint egy felfogás, stílus vagy látomás „újrágondolása“.

Látszat szerint adott kulturális feltételek mellett a zene fejlődésének útját előre meghatározni sokkal nehezebbnek tűnik, mint betekinteni egyetlen zeneszerző hiteles alkotói pillanatába. Már eleve fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy bármilyen zenekultúra elsősorban nagy alkotóinak munkásságában ölt testet, meghatározásában azonban nem vonatkoztathat el sok olyan művésztől sem, akiknek alkotóereje kisebb ugyan (esetleg szám szerint kevesebb művet írtak), akik nélkül azonban nem lehet tájékozódni a történelem menetében, ahol a mennyiség számít! Ebben az értelemben elmondhatjuk, hogy a nagy számok törvénye — úgy tűnik — nagy szerepet játszik egy kultúra fejlődésének körvonalazásában. Tehát az előfeltételek biztos ismeretében egy zenekultúra fejlődésének értékelése során el lehet jutni az előrelátás egy bizonyos fokáig.

Az előrelátás foka nyilvánvalóan annak arányában csökken, minél több olyan zeneszerző tartozik a szóban forgó zenekultúrához, aki alkotóerejének teljes biztonságával fejt ki tevékenységét egyazon időszakban.

*

Ezekről az igazságokról rendszerint csak akkor veszünk tudomást, amikor elhanyagolva őket, hatásaikban rendkívül kellemetlenné válnak. Az elmondottakból adódik, hogy ha megkíséreljük a priori meghatározni egy zenekultúra fejlődését, súlyos mértékben lép fel az a kockázat, hogy értetlenek maradunk az illető zenekultúra reális, nagy értékeivel, csúcaival szemben. A leggyakoribb hiba, hogy elítéljük mindazt, ami „excentrikusnak“ tűnik és ami tulajdonképpen nemcsak egyszerűen szokatlan, hanem lényegesen eltér a közepes értékektől, amelyeket kényelmesen és pontosan előre láthatunk. Ne feledjük azonban, hogy éppen ezzel az eltéréssel a megszokottól — amely a hiteles alkotói folyamat egyik ismérve, jellegzetessége — lényegesen gazdagító útját járjuk a befogadásnak. Csak ily módon lehet rendkívül különböző utakon eljutni a művészet egyik fontos területére — a zeneművészetben —, az ember alkotó képességeinek szabad kibontakozásához.

Egy fejlődésben levő, valóban életerős zenekultúra számára minél több olyan átütő tehetségű alkotót kívánunk, akik éppen azért, mert sokan vannak, lehetetlenné teszik majd fejlődésük eleve meghatározhatóságát, és akik egyre újabb távlatokat tárnak fel a művészet számára, amelyben az ember lénye mind erőteljesebben körvonalazódik, egyre élelőbb megvilágításba kerül.

Ne feledjük, hogy a döntő szót a zeneszerzőknek kell kimondaniuk, mégpedig azoknak a művészeknek, akik a legfejlettebb alkotói adottságok birtokában vannak.

Kezek

(Miini)

Ég s föld között
viharok dúlta faház áll —
itt gyűlnek össze a mezőkről este a karok.
Marokba szorított vastag ostorral jönnek,
széltől cserzetten,
kőlábú asztalokra telepednek megroppanva,
enni kérnek,
és tenyérbe hajtott ujjakkal alszanak el
az ablakok mögött.
Ajtók kulcslyukán át az ujjak horkolása hallik,
az izmok kése üvegesen csillog.
Amikor a hold az égből elárasztja a földet,
bódultan tódulnak ki az udvarra,
s döglött kutyát vetnek a hold után.
És álmukban újra visszatérnek fekvőhelyükre,
hamuba fordult tenyérrel.
Férfikezek, horgonyok
a test hajóján,
sírhalmokra irányuló ágyúcsövek,
medrüikben föl s alá csorog a vér,
amíg egy szép napon
megpuffadnak s elnyúlnak a világ szeme láttára,
az asszonyok karja fölakasztja magát a levegő kötelére,
s őszi levelek szánalmát könyörgi.

Elégia

(Elegie)

Megdrágultak a lovak, ahogyan megnő
az esőcseppek értéke szárazság idején.
Túl sokat trágyázzák a földet, ahelyett, hogy
búzát termesztenének, tücsköt nevelnének.
Mikor fölizzik bennük a vipera-vér,
vad vágójukban letapossák a füvek hegyét.
Tejet nem adnak, csak saját csikaiknak,
amelyek — ki tudja, mért? — négy lábúnak születtek.
A nyerítésük őszt jelez.
A barázdában csupán
egy ekét tudnak húzni — ha az elakad,
verik őket (nyilván),
s ők eltépik a valódi bőrből készült
drága hámat.
A bőrük jó talp
katonacsizmákra.

Szájuk túl kényesen kutatja — tiszta-e a víz?
A gyerekek meg mind lovasok szeretnének lenni.
S aztán nedves padozaton nem alszanak,
csutakolni kell őket meg abrakolni.
Amikor egyedül vannak, és fúj a szél,
s mély hallgatás borul az álldogáló lovakra,
álmodva alszanak el,
olyanok, mint holmi kő-szfinxek.
S aztán meg oly sokan vannak —
tejelő tehenek kellenek, jámborak,
amelyek naponta kétszer, háromszor is fejhetők.
Ezért aztán a lovak — elhatározták saját pusztulásukat.

Mindenütt sörényvadászat folyt;
az addig rejtőzködő nyílasok
a fészerből előszedték az ősi íjat.

A lófarkakból meszelők készültek
és térdeplőpárnák a templomokba;
a patákból enyvet csináltak plakátok ragasztására.
Lemészározták őket — tetemüket disznók falták föl
szörnyű étvággal.

Szép énekeket is szereztek a lovacról,
amint nyeszletten a mészárszékre mennek,
napraforgó tereli őket nyugat felé.

Az óriás úr, ami vesztük után
maradt a levegőben, hurokként
fojtogat mindannyiunkat, mikor a hold
porba csüggedt fejünk magasba vonja.

Statiszták

(Figurantii)

Turnéra megyünk a színészekkel.
Mi statiszták a hátsó padokon ülünk,
rang, bajusz s pofalemez szerint.

Az első felvonásban mind föllépünk:
martalócok egy kastélyban
a sötét feudalizmus
legfényesebb fejlődési szakaszában.

Páncélingben állunk, keresztbe tett alabárdokkal,
amelyeket füstszerű ezüsttel futtattak be,
kímért léptekkel járunk, szörnyű gatyában,
ahogyan a korizlés megkívánja.

Ti is — mondta az egyik rendező —
(háromszor nősült, és csudamód érti a dolgát),
ti is, noha egy szót se szóltok a színen,

mozdulatokban, mimikában éljétek át a szerepet,
csak így sikerülhet
a teljesség élményét adnunk a nézőnek.

A második felvonásban szerzetesek vagyunk.
Tarkóra húzott tonzúrák parókában,
kezünkben rózsafüzér, arcunk bepúderozva;
komoran, töprengve és titokzatosan állunk,
tisztünk s a kordivat szerint, az elhalálózott hős
baldachinos ágya mellett.

A harmadik felvonásban a nép vagyunk,
a széles tömegek, fáklyával a kézben,
vigyázunk, nehogy tüzet fogjon a díszlet.
Hullámszünk, hódolunk hangtalan, a kordivat szerint,
a nemrég kikiáltott hős uralkodónak.

A negyedik felvonás alatt megmosakszunk,
mind, a katonák, a papok, a nép,
aki voltunk. A hátsó padokon,
rang és életkor szerint . . . Éjjeltájt,
halkan énekelve érkezünk vissza
oda, ahonnan elindultunk.

Ősz

(Toamna)

Csontra vedlik a világ.
A levél sárga nedveket szív magába az ágon,
s a holdba száll.

A dombokon, a házak talapzatában
nőnek a csontok, mint kisdedek foga
a tejes ínyben.

A mutatók leváltak
az idő számlapjáról,
hegyük az Uristen
hátába nyomódott.

Könnyeink elgurulnak tőlünk,
akadályokká kövülnek az úton.
Testedről, mely az este
mellettem feküdt,
ma megrajzoltam egy égi
váza vázát,
rá van vésve a koponyámra,
amelyben egy marék
hamu izzik.

Jancsik Pál fordításai

TÉLI UTAZÁS

Nehezen haladtak előre a forró fővenyben, épp a nyár kellős közepén voltak, mindenfelé, amerre csak elláttak, előttük és mögöttük terjeszkedett a gyilkos nap hőségétől kiégett mező. Erősen izzadtak, és mikor néha-néha megálltak, átkozták a forróságot, vagy amikor egy folyóhoz értek, úgy ruhástul bevetették magukat a hűvös vízbe, és ezen a nyáron megsajnálták a foglyot, kezéről meg lábáról leszedték a láncokat, rég meg kellett volna tennünk, mondták magukban, a láncok nehezek voltak és sükségtelenek, elvégre miért szökne meg, és ha megtenné, úgylis visszatérne, mivel nincs hová menekülnie, de magát a foglyot bilincstelen kezével és lábával váratlanul valami furcsa bánat töltötte el, lelkében különös, távoli szabadság emléke derengett, egyszer régen szabad volt, valami távoli, örökre elveszett szabadság, és az első dolog, amit a láncoktól megszabadulva tett, az volt, hogy szaladni kezdett, mint az örült a nyári napban kiégett tarlón, meghempergett a fűben, úgy ruhástul bevetette magát egy folyó hideg vizébe, csomó esztelen dolgot vitt végbe, úgyhogy az a kettő eleinte azt hitte, a fogolynak elment az esze.

„Újra megvasalunk — mondták neki —, újra megvasalunk, ha nem nyugszol. Az a véleményünk, hogy ne feszítsd túl a húrt!” És a fogoly egyszerre lecsendesült, elszomorodott, sőt egy ideig visszautasította, hogy szót váltson bármelyikkel. A nyári éjjelek melegek voltak és derültek, s a magas égbolt alatt aludtak, felnézve a messzeségből rejtélyesen pislákoló csillagokra. És mialatt a fogoly valami furcsa és váratlan kábultságba burkolózva hallgatott, a két kísérő örömmel emlékezett vissza az egykori szép esztendőkre, az évekre, amikor együtt voltak feleségükkel és gyermekeikkel. „A kisebbik fiú — mondta a kísérők egyike — most úgy kilenc-tíz éveske lehet. Amikor elmentem — számítgatta —, anyja még pelenkába göngyölte. Mindig gügyögött, ahogy a közelébe mentem, és drága kis kezeckéjével megszorította az egyik ujjamat, amilyen erősen csak bírta.” A fogoly jobbfelőli kísérője köpenye elülső zsebéből fényképet szedett elő, eléggé

gyűröttet és nem éppen tisztát, odanyújtotta a másíknak, és aztán hangjában nem minden büszkeség nélkül megjegyezte: „Ez a feleségem. A fénykép elég régi, egy vagy két hónapra az esküvőnk után készült.” A másik lábujjhegyre emelkedett, úgy nézett a társa vállá fölött a fényképen az asszonyra. „Valóban van humorod — mondotta egy idő múlva. — Ha a feleségem megtudná, hogy a férjének adod ki magad, nagyon megjárna.” „Hogy-hogy a te feleséged?” — mondta az első és ámulatában távra felejtette a száját. „Azt akarod mondani, hogy ez az asszony a fényképen a te feleséged?” — kérdezte. „Az én feleségem biztosan, csak nem képzeled, hogy már nem ismerem a feleségemet?” — vitatta végsőik felháborodva a másik. „Ejh, hadd a rossz vicceket — mondta az első —, nem szép, hogy kikezdel mások feleségével.” „Már hogy a másokéval?” — kérdezte csodálkozva a fényképes. „Azaz, azt akarom mondani — szölt idegesen az útitársa —, hogy az asszony a fényképen az én feleségem.”

„Szögezzük le, hogy az asszony a fényképen nem a te feleséged, hanem az enyém” — szölt újra az első, aki véget akart vetni a vitának, amely véleménye szerint amúgy is túlságosan elnyúlt. Aztán mindketten hallgattak, és néha-néha a fényképes titokban előhúzta a képet úgy, hogy a másik ne vegye észre, és nagy figyelemmel nézegette az asszonyt, aki vidáman mosolygott a felvételtől. A fogoly csak szedte a lábát a kettő között, nézte, hogyan ereszkedik le az este a végtelen pusztaságra.

*

Azon a nyáron elég hosszú utat sikerült megtenniük, meg nem számolt kilométereket, lábuk felvérzett a hosszú títól, olykor-olykor megálltak egy cipésznél, hogy megjavítsa lábbelijüket, és elmúlt a nyár, megjött az ősz, hideg esőkkel meg szelekkel. Miközben mentek, az, aki a fogoly baloldalán haladt, gondolkozott: lehet, valóban az ő felesége, lehet, hogy igaza van, lehet, hogy egyszer tőle loptam a fényképet régen, olyan ré-

gen, hogy nem is emlékszem rá, s talán azok a gyerekek a fényképen sem enyémek, és utóvégre, őszintén szólva, nehezemre esik pontosan visszaemlékezni, ki tudja, lehetséges, hogy a feleségem csakugyan meddő lett volna, s nem szült nekem egy gyereket sem, mégis úgy tűnik, egyszer régen, valamelyik esztendőben, egy bölcső fölé hajolva láttam a gyermek arcát, lehet, csak álmodtam ezt, nem én, más, vagy lehet, egy könyvből olvastam, emlékszem még, ahogy enyhén imbolyogva járt, kissé előre hajoltan, azzal a bizonyos mosollyal, amelyre igen, emlékszem, kedvesen szólt hozzám, elfáradtál, kedves, hideg tenyere lehűtötte homlokomat, egyszer nagyon régen, ugye, hogy szeretsz?

„Igen — szólalt meg hangosan az, amelyik a fogoly másik oldalán haladt —, lehetséges, hogy igazad van.“ „Már nem emlékszem — mondotta —, egy végtelen úr, sötétség... lehet, hogy az asszony...“ „Micsoda?“ — kérdezte a másik. „Lehet, hogy ő valóban a feleséged“ — mondta ez —, lehetséges, hogy...“ „Sokat gondolkoztam — hangzott a válasz. — Ezen a nyáron egész idő alatt megszakítás nélkül gondolkoztam. Az igazság az, hogy nekem is... — nyögte könnyes szemmel —, nekem is nagyon nehezemre esik —, fűzte hozzá, és az ajkát elhagyó szavaktól szinte ijedten állt meg. „Aztán meg itt van a gyermekek dolga — mesélte tovább —, amíg aludtál, néztem a fényképüket. Eleinte úgy tűnt, hogy valóban az enyéme, úgy tetszett, hogy nagyon hasonlítanak rám, vagy ha nem is rám, hát rá mindenképpen, az asszonyra, de minél hosszabb ideig néztem, minél figyelmesebben, a hasonlóság mintegy varázsintésre eltűnt, egyre jobban tudatosodott bennem a tény, hogy nincs semmi alapom hasonlóság megállapítására közte és a gyerekek között, mivelhogy, és ezt az igazságot nagyon nehezen ismertem fel, már nem is tudtam, milyen volt ő, mindjobban erősödött az a benyomásom, már ahogy az emlékezetemben megmaradt, egészen más, mint az, aki a valóságban létezik, akkor kihez hasonlítanak ők, mondtam magamban kétségbeesetten, minél hosszabb ideig néztem, annál inkább megvilágosodott az igazság, világos volt, mint a nap, elegendő volt egy odavetett pillantás, hogy meggyőződjem arról, hogy a fényképen levő gyerekek, a két fiú meg a lány olyanok voltak, mint te, úgy hasonlítottak hozzám, mint két vízcsepp, te voltál az apjuk, az igazi apjuk, nem én.“ „Nem igaz — mondta a másik, és szinte ordított váratlan felhevülésében —, nekem

sohasem voltak gyermekeim. Igaz, ő szerette a gyermekeket, de szegény asszonynak sohasem lehettek gyermekei.“ „Emlékszem, hogyan tartottad a kicsit az öledben, emlékszem, hogyan fogtad a kislány kezét, és ő haladt melletted, aprókat lépegetve, nagyon jól emlékszem erre. Most hazudni akarsz nekem, belém akarod beszélni, hogy nem voltak gyermekeid, csupán nagylelkűségből, irántam való sajnálatból mondod. De nem igaz, nem igaz! Én vagyok a magányos, én vagyok az, akit nem várt senki, hiába próbálok meghamisítani az igazságot!“ — ordította útitársa váratlan felhevülésének hatására. „Nyugodj meg! — mondotta a másik és megölelte. — Nyugodj meg, kedves bajtárs, várni fog rád! Nézd a fényképeket, mind a tieid, elveheted, visszaadom, a feleségedet és a gyermekeidet, akiket egy önző percben, elismerem, el akartam venni tőled. Öríz meg őket, és hazaérkezésedkor ott lesznek az állomáson, zsebkendőjüket lengetve várnak majd téged, nagyok lesznek, egészen felnöttek, és te majd alig ismersz rájuk. Ott lesz az állomáson a feleséged is, lehet, kissé megöregedve, de mégis szében, mint bármikor, a viszontlátás izgalma szinte fiatalasszonnyá változtatja.“ „A visszaérkezéskor — mondotta a másik — egyedül leszek egy elhagyott állomáson. Egyetlen lámpa sem világít, biztosan tudom. Senki sem fog várni, és ott a váróteremben megvárok egy vonatot, hogy elvigyen másfelé. Késő éjjel újra leszálok majd egy állomáson, a néptelen peronon keresek egy hordárt, hogy vigye a csomagomat. Egyetlen lámpa sem fog égni, ezt biztosan tudom.“ „A gyermekek várni fognak rád — mondotta a másik meggyőződéssel remegő hangon. — Elfelejtetted a gyermekeket, ők a te gyermekeid, természetes, hogy várjanak.“ „Ha akarod tudni az igazságot...“ — mondotta a másik, és fokozott felindultságának egy pillanatában két kézzel ragadta meg társa vizes köpenyét. „Az igazság az“ — mondotta, és hirtelen abbahagyta, hangja elcsuklott, alig volt képes folytatni. „Az igazság az, hogy nekem nincs is feleségem. Sohasem voltam házas, ha éppen tudni akarod. Az igazság az, hogy nincsenek gyermekeim, ők a te gyermekeid, rég tudom ezt, de meg akartalak tévesztetni, hogy ellopjam, hogy erőszakkal elraboljam őket és a feleségedet, azt akartam, hogy az enyéim legyenek, örökre az enyéim. Meg tudsz-e bocsátani nekem?“ — kérdezte akadozó szóval, miközben a könnyek patakokban csorogtak le az arcán. „De hát nem az enyéme — mondotta a másik hallatlan biztonsággal

a hangjában. — Most beteg vagy, fáradt, emlékezeted cserbenhagyott, de minden elmúlik, megnyugszol majd, kipihened magad, és akkor biztosan vissza fogsz emlékezni. Nem lehet olyan könnyen lemondani a családról. Most, amikor távol vagy, épp most gondolnak ők reád, úgy ahogy mondtam. Várnak téged.“

Hosszú ideig folytatódott ilyenképpen a vita, a fényképek egyiktől a másikhoz vándoroltak, és ahogy sietősen adogatták egymásnak őket, néha tévedésből a fogoly kezébe kerültek. A fogoly is azokra gondolt, akik őt várni fogják. „Lehet, hogy maga, édesanyám“ — mondotta magában a fogoly. Hát azért ámult el, amikor jó hosszú idő múltán a másik kettő arra, a számára elképesztő konklúzióra jutott, hogy a fényképek valójában sem az egyikéi, sem a másikéi, hanem a fogolyéi, az ő gyermekei, az ő felesége, visszaadták mindet a fogolynak, bocsánatot kértek udvariatlanságuk miatt, és figyelembe se vették a fogoly tiltakozó szavait. Ily módon a fogoly váratlanul arra ébredt, hogy felesége van és három gyermeke, s valahányszor csak eszébe jutott, szomorúan mosolygott helyzetén.

*

Az ablakok túl magasak voltak, nem láthatták, mi történik odabenn, a fogoly felkapaszkodott az egyik kísérő vállára, míg a másik íába erőlködött, hogy egyedül kússzék fel a falra. Hiábavaló volt minden erőlködése, mert valahányszor sikerült elkapni az ablakpárkányt, kezei mindig lecsúsztak.

„Mit látsz“ — kérdezték akkor a foglyot, aki ott kucorgott, igaz, nagyon kényelmetlenül, egyiküknek a vállán. „Egy asszonyt — mondta —, egy asszonyt, aki olvas.“ „És?“ — kérdezték azok alatta. „Most — mondta a fogoly — becsukta a könyvet és maga mellé teszi az ágyra. A mennyezetet nézi és a könyvet simogatja balkezeének ujjával, hosszú, nagyon fejér ujjak“. „És szép?“ — kérdezték azok lentről. „Úgy né“ — mondotta a fogoly. Azután az asszony elhagyta a helyiséget, a szoba üres maradt. „Nincs több látnivaló“ — mondta a fogoly, és leszállt a falról. Egy föbbemeletes épület belső udvarán voltak, körös-körül keskeny folyosók, rothadó falépcsők vezettek egyik emeletről, a másikra, a mindenütt meggyújtott lámpák hosszú sárga sávokat vetettek a négyszögű udvarra. Aztán a fogoly újra a kísérő vállára mászott. Ott, a helyiségben — szerény konyha, a padlón eléggé rongyos kis szőnyegekkel — az

Bardócz Lajos illusztrációja

asszony, kicsike, kopott könyökök, színes háziruhában, háttal feléje a tűzhely fölé hajolt, a készülő vacsorával foglalatoskodva. Felismerte az asszonyt, aki nem hallotta vagy nem akarta hallani könnyű kopogását az ablakon, halk szólítását, ahogy ajkával majdnem érintette a piszkos ablaküveget. Hiába volt minden igyekezete, az asszony nem fordult meg, folytatta munkáját a tűzhely körül, hiába kopogtatott újra az ablakon ki tudja, hányadszor, az asszony továbbra is háttal állt feléje, aztán látta őt, amint lehajolva egy-két fahasábot vet a tűzre, és halkán újra megkopogtatta az ablakot, és az asszony csak ekkor fordult meg nyugodtan, szelíden, majdnem közömbösen. „Mária” — szólalt meg újra könnyekkel a szemében, de az asszony valóban reá nézett, hosszú és fájdalmas tekintet volt, amelyet ő oly nagyon jól ismert, egészen közel jött az ablakhoz, de éppen abban a pillanatban az, akinek a vállán állt, megmozdult, és ő leesett, váratlan esés volt, megütötte magát, fültöve vérezni kezdett, de nem törődött a fájdalommal, újra kérte kísérőit, segítsenek, hogy felmásszék a falra, azok teljesítették kérését, ám ezúttal a szoba üres volt, mi több: más szoba volt már, bőrrel bevont magas támasztékú székekkel, hosszú tölgyfaasztallal, karcos, égő gyertyatartókkal, és akkor a fogoly verte az ablakot, majdhogy be nem törte, aztán leszállt annak a kettőnek a válláról, az épület bejáratához szaladt, felfelé a lépcsőkön, természetesen nyomában a két kísérővel, hallotta lihegésüket a háta mögött, fel egészen az ajtajáig annak a lakásnak, amelyben az asszonyt látta, de legnagyobb elképedésére egy férfi jelent meg a küszöbön, gyanakvoan pillantott rájuk, s miután megkérdezte, hogy kit keresnek, közömbösen azt mondta, hogy valószínűleg eltévesztették a címet, és bizonyosan egy másik ajtónál kellett volna csengetniük. Kimentek, le a belső udvarra, újra megszámlálták az ablakokat, és azok ketten segítettek neki, hogy felmásszék az egyiknek a vállára, és az asszony újra ott volt, a hosszú tölgyfaasztalnál ült, könyökölve, fejét kezére támasztva, kibontott kendője alól kilátózt megőszült haja, mereven nézett előre a sötét ablak felé, és ő újra megzörgette az ablaküveget, és akkor az asszony egyenesen reá nézett, nagy titkot jelezve ajkához emelte ujját, aztán szemrehányóan mosolyogva, majdnem vidáman megfenyegette ujjával, néhányszor szelíden, megértően csóválta fejét, aztán az ajtóhoz ment, kinyitotta, és ő látta, hogyan távolodik az asszony az ebédlő vé-

géből folytatódó, nagyon hosszú, vörös szőnyeggel borított, gyengén megvilágított folyosón, egy idő múlva eltűnt a sötétben.

A fogoly leszállt kísérője válláról, és ott, az udvaron egyre jobban sötétedett, lassú vattás pelyhekkel havazni is kezdett, az épületben kezdték eloltani a fényeket, az emberek alváshoz készülődtek, mivel már elég későre járt, az utolsó megvilágított ablak az volt, ahova utójára nézett be a fogoly, jelezve, hogy a lehúzott redőnyök mögött még ébren van valaki. És mikor az utolsó fény is kihunyott, mindhárman lementek a rothadt krumplitól büzlő meleg pincébe, ott töltötték az egész hosszú éjszakát, még el is szundítottak, de annyira kimerültek voltak, hogy az álom elkerülte őket, sőt még beszélgetésre is volt kedvük.

*

Valószínűleg könnyebben viseltek volna mindent, ha nem léteznek az állomások is, ahol néha várniuk kellett. Nagy állomások voltak, túlzásúfolt várótermekkel, amelyekben csak úggyel-bajjal szereztek helyet, hogy leüljenek és várjanak, virrasztva, valamilyen vonat érkezésére — ez olyan korszak volt, amikor a vonatok nagy késéssel közlekedtek — és mégis, amikor több napi várakozás után megérkezett a vonat, és a várakozók az állomástól kábultan felemelkedtek helyükről, és egymás hegyén-hátán a kijárat felé tülekedtek, gyakran súlyos tévedések fordultak elő, abban az értelemben, hogy a bemandott vonat helyett más érkezett, úgyhogy a szerencsétlen emberek váratlanul olyan vonatban találták magukat, amely nem a kívánt, hanem éppen az ellenkező irányba vitte őket, ők hát az ilyen vonatok érkezésekor a felszabadult helyeket lesték, rohantak elfoglalni őket, attól félve, nehogy más igénylők szaporábban szedjék a lábukat, de néha megtörtént, hogy több nap és több éjjel elmúltával se érkezett egyetlen vonat sem, január jött és január eleji fagyok ideje, anélkül, hogy valaki felkelet és elment volna, elhagyva a helyét, anélkül, hogy a megafon hangja egyetlen új vonatot bemandjon, ők azonban virrasztottak, vártak szakadatlan, aztán elhatározták, hogy felváltva végzik, kettő közülük aludt, és egyikük ébren vigyázott, óránként váltották egymást, kezdetben a váróterem emberei gyanakodva méregették őket, néha meg részvétellel néztek rájuk, végül is sikerült beleolvadniuk a várakozó embertömegbe, számukra azok voltak a legfájdalmasabb perceik, amikor valóban érkező vonatok zaját hallották,

gyorsvonatokét és néha nemzetközi vonatokét is, megállás nélkül robogtak el, és ilyenkor a villámgyorsan száguldó vonatok ablakaiból tört fények hatoltak át a váróterem hatalmas ablakain, s mint reflektorok fénypásztái felfedték az alvó, fáradtságtól elcsigázott testeket. Néha az ablaktáblák be voltak fagyva, és ilyenkor a fény nehezebben tört át, csupán az ablaküvegek csillogtak meszeszerű ragyogásban, mintha kigyúltak volna a jégvirágok, a váróteremben levők ámulattól kitágult szemmel, lenyűgözve meredtek a különös, fluoreszkáló villódzásra. Máskor kevésbé népes állomásokon várták a vonatokat, jelentéktelen állomásokon, sőt néha egy-egy, a hó óceánjába veszett megállóban is. Ilyenkor a várótermek elhagyottak voltak és hidegek, olykor előfordult, hogy az ablakok is be voltak törve, és a széltől felkavart hó szivárványosan permetezve üledett le az időtől megrepedezett festékű, nehéz, piszkos fapadokra. Megesett, hogy valamelyik sarokban berozsdásodott, mozdíthatatlan ajtóra bukkantak, egyedüli jeleként annak, hogy ott valaha valóban terem lehetett, vagy megtörtént az is, hogy egy elhagyott kürtőt fedezzenek fel, vagy holmi felfordított vaskályhát, amelybe bevezelték azok, akik feltehetőleg a hidegben fagyoskodva vártak az esetleges vonatokra. Amikor mégis találtak egy olyan kályhát, amelybe be lehetett gyújtani, feláldozták a megálló közelében a nyílt mezőn elhelyezett rogyant vécébödét, és a tűz valóban kellemesen duruzsolt az elhagyott teremben, és ők a kályha köré telepedve élesztgették fagyott lábukat, és redves bakancsukat szárították. A tűz persze nem mindig gyúlt meg könnyen, akadtak olyan kályhák, amelyekből több füst áradt, mint meleg, és egyszer feltűztek egy megálló épületét, benneégett a forgalmista is, a tüzet erős szél támogatta, a megálló oly gyorsan égett le, hogy idejük se volt a távirókészülék mellett alvó forgalmista megmentésére, és akkor nem volt mit tenniük, rémülten futásnak eredtek, a tűz lobogása fenyegetően emelkedett fölējük, követte őket egy darabig, hogy azután jóval később, miután a tűz valahol lemaradt mögöttük, egy mély szakadékba húzódnak megsirassák a szegény, oly szomorú véget ért forgalmistát.

Néha olyan nagy volt a hideg, hogy valójában senki vagy csaknem senki se utazott, és ilyenkor üresen álltak a hatalmas várótermek. Ők hárman a legjobb helyeket választották, azaz egészen közel a magas cserépkályhához. A nagy falióra nem járt, mindig ugyanazt az időt

mutatta, a hangszóró se működött rendszeresen, valahonnan messziről egy-egy zörejt közvetített, ami alig emlékeztetett emberi hangra, a hang valószínűleg a sűrűn áthaladó vonatokat jelentette, igaz ugyan, hogy mindig más irányokat közölt, mint amerre ők tartottak. A váróteremben megjelent néha a takarítónő, vastag gyapjúsálakba bugyolált asszony, foltozott, de meleg bundában, és kabultan félálomban seperni kezdte a padlót. Ez az asszony éjjel jött takarítani, az, aki nappal takarított, ugyancsak bebugyolálta magát, de fejkendői, számszerint kettő vagy három — fehérek voltak és nem éppen tiszták, s ő maga sokkal vidámabb volt, és nagy kedve telt a fecsegésben. Miközben a váróterem piszkos padlóját síkálta, az utóbbi év vasúti szerencsétlenségeiről mesélt.

„Nézzék, amilyen nagy a váróterem — mesélte —, tele volt megcsonkított emberekkel, uram irgalmazz — mondta, és gyorsan keresztet vetett —, egyiknek hiányzott a keze, másinak nem volt lába, egy éppen a közepén volt szétvágvá, nem tudom, miért hozták ide, ahelyett, hogy a halottasházba vitték volna, jöttek a fehér mentőautók, hogy elvigyék a halottakat, a vonatban volt egy csomó gyerek, énekelni mentek valami más városba, itt ültek ezeken a székeken, verjen meg a fennvaló, ha hazudok, mellettük a széjjeltört gitárok, fehér ingük pirosra foltozódott a vértől, szegények sírtak fájdalmukban, és akkor az egyik elkezdett nekik játszani a gitáron, de a gitár is repedt volt, s csak csúnyán nyöszörgött, s miközben a gyerek játszott, a kezét előntötte a vér, a gitár húrjai bemocskolódtak és nem szóltak többet egy hangot se, de az megmakacsolta magát, hogy tovább játszik, és akkor — mondta az asszony és beszélt lihegve, mert beszéd közben a padlót mosta —, akkor csak látták, hogy az egyik közülük...“ — s akkor az asszony felemelkedett, nem fejezte be a mondatot, sóhajtott, elkezdett bőfögni, „paszulyt ettem ma — mondta — és nem tett jót a gyomromnak, várjanak, mindjárt rakok tüzet — tette még hozzá —, csak nagyon nedves a fa, nem hiszem, hogy meggyúljon, tegnap is megjártam, ugyanis szóltam a főnök úrnak, szerezzen már valami rendes fát, ilyen fával nehéző kifüteni ezt a jégvermet, nincs fa, mondta félszájjal a főnök és rándított egyet a vállán, küldtem átiratot, mondja, zűr-zavar keletkezett, mondja, és az orrán át beszél és beszédközben lefrecskel nyállal, mintha tévedésekkel és félreértésekkel tüzelnének és nem fával, s még hozzá a nadrág, amit visel, bocsánat,

olyan szűk a fenekén, hogy, igen megmaradhatnak a tűz mellett, a kályha nem nagyon forró, de csak jobb, mint mint ott az ablak mellett, és az egyik közülük meghalt, mondom...“ — szólt az asszony és ásitva egy székre ült szét-tárva csónaknyi foltozott bakancsba búj-tatott lábait. „És az még gitározni akart azokkal a vérmaszatos kezeivel és a hű-rok nem adtak hangot, csak pattogtak és lefröcsköltek vérral, az arcát is, meghalt Tomy, szólt az egyik, és a mellette ülőt sírva közelebb húzta magához, egy kis szőke volt, göndörhajú, kék szeme főnnakadt, meg volt meredve a kicsike, s aztán azok, akik még mozogni tudtak, kezdtek félrehúzódni a halottól, de az a gitáros még mindig pengetett, ám azt mindennek lehetett nevezni, csak muzsi-kának nem, és megmondom én a főnök-nek, nekem nincs olyan tudóm, hogy ilyen fával tüzet gyújtsak, aztán ha így áll a dolog, én elmehetek, főnök úr, én elmehetek, és maga, főnök úr, nem talál senkit, aki ezért a fizetésért takarítson, ha kisebb volna a váróterem, még hagy-ján, de amíg kiséprem a termet, rám esteledik. És én nem vagyok egyedül, férjem van, el kell lássam a gyerekeket, a férjem meg beteg, főnök úr, s magam sem tudom, mi lelte, de úgy köhög, mint akinek szárazbetegsége van, amíg az a váróterem átmelegszik, bizisten megfagy az ember lelke, és amikor elvitték azt a kicsikét a többiek közül...“ — emlé-kezett vissza az asszony, de a történet befejezetlen maradt, közben megérkezett a vonat, amelyet oly hosszú ideje vártak, és az elutazásuk után a váróterem üre-sen maradt, csak a bebugolyált, nagy-testű asszony maradt állva a kályha mellett, fagytól repedezett vastag kezét mellette, vörös, piszkoskőrmű kezét a végre átforrósodott kályhán.

Az asszony mozdulatlanul ült a szé-ken, kábultan nézte a falon az órát, amely egy bizonyos percben megállt, mint ahogy mondtam. „Szegény gyerme-kek“ — mondta az asszony és ásitott, sőt nyitott szájjal el is aludt, mi több, apró nyekkenésekkel horkolni kezdett, feje hátrabukott, úgyhogy a kendők, amelyek-vel bebugolyálta magát, kioldódtak, és kontybafogott, szennyeskendő-színű haja kibomlott, és kissé elfedte az arcát. Nagy nyugalom telepedett az asszony eléggé durva vonású arcára, szelidebb lett, ba-rátságosabb. Mégis néha nyugtalanság zavarta, ez a nyugtalanság feltehetőleg az asszony álmából tört fel és ilyenkor el-torzult az arca, megráncosodott, az em-ber azt hihette, hogy szülési fájdalmak fogták el.

Azon a télen leginkább vonattal utaz-tak. A vonatok azonban túlzásúfoltak vol-tak, és csak nagy nehezen sikerült fel-szállniuk. Különösen az éjjeli vonatokra. Azoknak a teleknek az egyikén volt, amikor az emberek nagyon sokat utaz-tak. Mivel ezeket a vonatokat általában nagyon rosszul fűtötték, fázósan búj-tak egymáshoz, így melegedtek, noha olykor az emberi izzadság szaga, az átvizesedett gúnyák nehéz büze, mert azon a télen sokat havazott, havaseső is hullt, a bőrig hatolt, egyre nehezebben volt elviselhető, állva szundítottak, forgolódtak álmukban, és gyakran rosszakat álmodtak a fáradt-ság miatt. Megegett egyszer mégis, hogy elkaptak egy olyan nemzetközi vonatot, amelyen kényelmesen lehet utazni. Sike-rült feljutniok, pedig a mozdonyvezető eleinte erősen gyanakvó szemmel nézte őket. A vonat majdnem teljesen üresen haladt, mert abban az időben eléggé fe-szült volt a nemzetközi helyzet: az or-szágok közötti utazásokat erősen korlá-tozták, úgy, hogy a fogoly és két őrzője kényelmesen elterpeszkedett az elegáns és jólfűtött fülkékben, amelyekből még nem szállt el a narancs és a finom italok illata, figyelték, amint a vonat csak a legfontosabb állomásokon áll meg, figyelték elegáns és előkelő em-berek ünnepélyes leszállását, és hogy le-szállás előtt pazar bundába öltözött nők nagy kedvesen integetnek az állomás pe-ronján reájuk váró más asszonyoknak. Sőt egy alkalommal láthatták egy híres művésznőnek, Brigitte-nek érkezését és kiszállását a peronra, nagy örömmel is-merték fel. „Brigitte!“ — kiáltották mindhárman egyszerre, máskor meg egy nagy politikai személyiség szállt le az egyik állomáson, a tömeg éljenzett, a ze-nekar játszott, a díszszázad felsorako-zott meg minden. Valóban nagyon kelle-mes az utazás az ilyen nemzetközi vo-natokon, mondogatták magukban mind a hárman, és segítettek egymásnak meg-fogni a tetüket koszos ruhájukban. Saj-nos, a befagyott és csodálatos csipkével beszőtt ablakokon keresztül nem sokat láthattak, pedig olyan nagyon szerették volna megsodálni a tájat. Az ablakok különben is befagytak a nagy hidegben, és nagyon nehéz volt kinyitni őket. Rá-lehelve, kis réseket, foltokat olvasztottak az üvegen, amelyeken át, mint valami apróska távcsövön, csak keskeny sávot láthattak abból, ami az ablakon túl tör-ténik, de az állomásokon kívül nemigen volt más látnivaló, mindenfelé csak be-havazott térség. Néha, szemközt az ablak-kal, talán a vonattal versenyezve, verej-tékes, párolgó bőrű lovak vágattak, le-

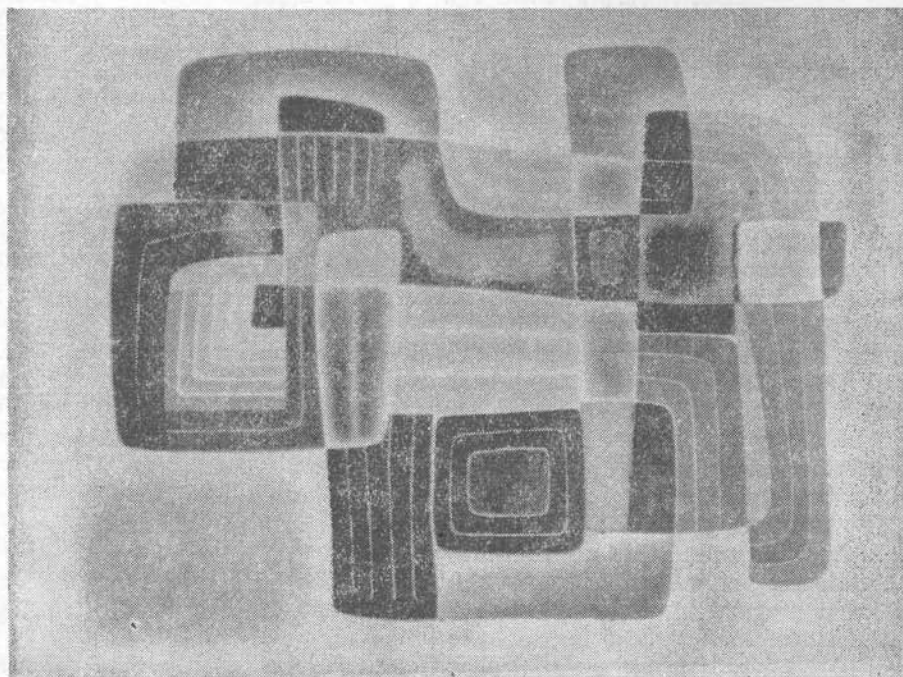
maradva végül, s kimerülten zihálva rogytak a hóba, fejjel a vonat irányában, amely gyorsan maga mögött hagyta őket.

A vonat, ahogy fokozatosan kisebb fontosságú és megritkult lakosságú vidékek felé tartott, egyre inkább kiürült, és ők egy ideig olyan vagonban utaztak, ahol kívülük senki sem tartózkodott, csupa kíváncsiságból átmentek a szomszéd vagonba is, amely szintén üres volt, és ez éppen késő éjszaka történt, és a villanykörték hol kihunyó, hol felgyúló kancsal fényénél a folyosók és az üres fülkék nagyon nyomasztóak voltak. Kissé megszeppenve mentek tovább vagonról vagonra valamilyen hozzájuk hasonló késői utast keresve, de a többi fülke és vagon is üresen állt, úgyhogy enyhe félelem fogta el őket. Félelmüket az is növelte, hogy a vonat az utóbbi időben, meglehetősen

mint két éjjele s egy napja, nem állt meg semmilyen állomáson.

Csupán egyetlen fülkében, és épp a vonat másik végében fedeztek fel egy alvó asszonyt, ruhájának élénk színeivel korához képest nevetségesen volt öltözve, végig különféle szalagokkal és fodrokkal, és ezek a fodrok furcsa ellentétben állottak a lábán lévő férficipőkkel, vastagtalpú otromba cipők voltak, nagyon nagy számú, negyvenkettes vagy negyvenháromas cipők, s a durvaszálú gyapjúból kötött harisnyával, mely térden felül ért, elszakadva és megstoppolva a térdek táján, akárcsak a rakoncátlan gyermekeknek. Az asszonynak, akit csak épp hogy felfedeztek a vonatnak abban az utolsó vagonjában, nagyon megörültek, ilyenképpen hát nincsenek egyedül, valaki utazik velük.

Anavi Ádám fordítása

Gheorghe Șaru: Változatok fehér alapon

Felfedezések

Kik a kedvenc magyar íróim? Kik állanak hozzám a legközelebb? Ezekre, a Kántor Lajos barátom által sokkal elegánsabban megfogalmazott kérdésekre elég sok névvel válaszolhatnék, főleg a klasszikusok közül, címeket is sorolhatnék, különösebb nehézség nélkül idézhetnék verseket, életrajzi adatokat, véleményt is mondhatnék, s még anekdotákat is mesélhetnék. Némelyik írónál, akiket régebben ismertem meg, ma örömmel fedezek fel meglepő új fényeket, mélységeket, de ezekről beszélnem nem lenne egyéb, mint azok türelmével visszaélni, akik régóta ismerik műveiket, s nálam biztosan sokkal jobban. Kis módosítással tehát az utóbbi kérdésnél maradok.

Kik tehát az utóbbi időben „felfedezett” magyar írók közül azok, akik a legközelebb állanak hozzám? Habozás nélkül válaszolok: Bálint György, Németh László, Cseres Tibor és Ráth-Végh István. Persze az oly nagyon különböző írók neve így egymás mellett felsorolva, erőltetettnek tűnhet vagy esetlegesnek, vagy egyéni szempontú csoportosításnak — hiszen nem is olyan régen mindegyikükről írtam valamit*. Kétségtelen, hogy esztétikai szempontból, az írói kifejezésmód, világ- és irodalomszemléletük szempontjából hatalmas különbség van közöttük — szinte ég és föld. De én nem vagyok sem kritikus, sem irodalomtudós, s így egyéni, olvasói szempontjaim szerint van valami közös e négy író műveiben, s az idő, mely a művek megismerése óta eltelt, legnagyobb örömömmre azt bizonyítja, hogy nemcsak pillanatnyi, lobbanásnyi hatással voltak rám, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a közeledés e művekhez nem volt véletlenszerű.

Első és legtartósabbnak bizonyult felfedezésem, valósággal gyengém Bálint György, de nem a költő, akit — sajnos — csak felületesen ismerek, hanem a rangos esszéíró. Egyébként az esszéivel, a hozzám oly közel álló írói világával való megismerkedésem egy korábbi érzést idézett fel bennem, azt, amelyet egy különös festő — a kolozsvári Nagy István — engem hihetetlenül vonzó képeinek felfedezésekor éreztem. Először Lucian Blaga 1926-ban írt esszéjét olvastam róla: „Él köztünk egy nagy festő, és nem ismerjük. Egyszerű ember. Egy székely. Nagy István. Voltam nála egy barátommal. Amikor jöttünk el, azt mondtam a barátomnak: ez az erdei ember mintha megfeledezett volna arról, hogy van Európában műveltség is.

A barátom így felelt:

»Az Isten művelt? Nem művelt.«

Sok idő telt el, míg nyomára jutottam képeinek, s néhány életrajzi adatnak; megismerhettem a festőt, akiről a nagy költő így vallott: „A gö-

* Augustin Buzura, a mai román próza egyik legígéretesebb fiatal tehetsége, négy éven át a kolozsvári *Tribunában* egyéni hangú világirodalmi jegyzeteket közzölt *Blocnotes* címen.

rög tragédiákhoz kell visszatérned, hogy a végzetest olyan erősen érezd, mint Nagy portréi előtt.“ Azóta is kísértének tömör, sötét színektől uralt, kegyetlen, de ellenállhatatlan hatású, feketébe burkolt sorsokat megidéző portréi, tájai. Fogalmam sincs, milyen helyet foglal el különböző rangsorolásokban a művészettörténetben, s hogy egyáltalán mit írtak róla, de azt tudom, hogy Bolond Sándor megbomlott arca, a temető sötétzöld és fekete, irreális fái számomra nagyon beszédesek... Ugyanígy voltam Bálint Györggyel is, először néhány mondata ragadott meg, s miért ne ismerném be: a címei (*Búcsú az értelemről, Az állatok dicsérete*), melyekre, nem emlékszem már hol, Radnóti Miklós felsorolásában bukkantam, hogy nagysokára találjak néhány írást kitűnő, *A toronyőr visszapillant* című, 1939-ben megjelent kötetéből. Rendkívül intelligens, időszerűségükben nyugtalanító esszék. Bálint György, a művelt, hihetetlenül érett és világos szellem montaigne-i alkatú, gyilkos iróniával ötvöződve, egy brutalitások és értelmetlenség uralta világban volt kénytelen élni, amikor az abszurdum hatalmasodott el, a rációt fokozatosan háttérbe szorították a barna csillagkép elszabadította ösztönök s az olyan gondolkodók, akiknek helye inkább a fán lett volna. Milyenek lehettek tehát, a „kényszerű közélet“ keretei között, a szabad, tiszta elme érzelmei, akit tisztánlátása személyiségének kettéhasadásához vezet? „Közéletet élünk valamennyien: ki vad örömmámorban, ki üvöltő fájdalomban, ki szédült bizonytalanságban. Közéletet él a nagy tömeg minden egyéne, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is beleszólhatna a közéletbe. Mindenki közéleti szereplő, helyesebben: közéleti statiszta. Szereplésével sohasem arathat sikert, de azért ugyanazokkal a nehézségekkel kell megküzdenie, mint a főszereplőknek. A legkisebb statiszta is kénytelen Hamletet követni: a lét vagy nemlét kérdésével kell kínlódnia, és mint Hamletnek, személyében kell felelősséget vállalnia a sarkaiból kilódult világért.“ Ezeknek az esszéknek fő koordinátája — úgy éreztem — a kétségbeesett és talán illúzióit teljesen el is vesztett, de felelőssége tudatában élő ember védőbeszéde.

Egy olyan világban, ahol „a lélek magányos útjain is történelmi ke-rekek dübörögnek már, felismerhetetlenné lapítva mindent“, egy olyan korban, amikor az erőszak elsődlegességét hirdetik, amikor Loyolai Ignác metasztázisai azt szolgálják, hogy minden közé egyenlőségjelet tegyenek, hogy az emberi lelket egyazon kaptafára húzzák, amikor a meggyőződés és a lelkiismeret a rőfös pultjánál alkudozik, — Bálint György következetességében és a szellemben vetett fanatikus hitében van valami, ami a szókratészi vég szépségére emlékeztet. Az esszék megjelenése óta eltelt harminc év semmit sem változtatott értelmükön.

Cseres Tibor, hasonlóan Hochhuth-hoz vagy Peter Weisshez, a dokumentumok egyéni hangnemét kedveli, ezzel fordul a józan emberi észhez. A *Hideg napokban* az 1942 januárjában történt úgynevezett „nap-pali razzia“ három borzalmas napját idézi fel, amikor Horthy hadserege és csendőrsége, azon a címen, hogy jugoszláv partizánokat keres Bácskában — mert megtizedeltek néhány jól felfegyverzett csendőregységet — páratlan kegyetlenségű pogromot indított, százsámra ölte le a bé-kés lakosságot, szerbeket, horvátokat, zsidókat és magyarokat egyaránt. Kivégzések másfelé is voltak, de — Karsai Elek szerint — a legnagyobb méretű a strandon volt, ahol „az áldozatokat meztelenre vetkeztették,

s mínusz 24 fokos hidegben végezték ki őket“. A dokumentumírásban szereplő négy tiszt, illetve katona, aki egy cellában ül, s mindegyik visszaemlékezik azokra az eseményekre, melyeknek részese volt, nem a fő bűnösök közül való. Elbeszéléseikkel, melyek a regény cselekményének fő vonalát alkotják, az író egyes emberek tragédiáját hangsúlyozza, olyan emberekét, akik esztelen jelszavaknak fejet hajtó vak engedelmességükben és persze, mert képtelenek kiállni a gyilkos irányzat ellen, a gyilkolás eszközeivé válnak. Bizonyos jelszavak „varázsával“ az emberek lelkiületét betegessé lehet tenni, a legemberibb vonásokat is el lehet torzítani. A négy katona, annak ellenére, hogy kínosan menti magát, hogy megrázó történeteket mond el, utolsó óráiban is képtelen felfogni annak a gépezetnek a mibenlétét, melybe őket is beleillesztették, képtelen tisztán látni azt a vak erőt, melyben egyszerű bábként használták fel őket, s melynek fő jellemvonása az erőszak volt, annak legkülönbözőbb változataiban.

Cseres Tibortól eltérően, Németh László a belső „valóság“ ábrázolását kedveli, a bizonyítás eszköze nála az emberi lélek legparányibb rezzenéseinek felfedése, melyeket rideg aprólékossággal regisztrál; az író tökéletesen uralja a lélekelemzés eszközeit, a szerkesztés, a tény- és érzelmi anyag rendszerezésének virtuóza, kiemelkedő írásaiban van valami, ami a látszólag csendes, alföldi folyókra emlékeztet, amelyek simán folynak jól meghatározott medrükben, de hihetetlen nyugalmuk fantasztikus energiát rejt. Az *Iszony*nak, ennek a rendkívüli regénynek a cselekménye, felületesen nézve, hétköznapiak tűnik: az arisztokrata, függetlenséget áhító Nelli gyötrelmes házassága a hirtelen meggazdagodott ösztönember Takaró Sanyival, s a vég: a feleség megöli férjét — mindez közismert társadalmi viszonyok között. Valahol — ha elvonatkoztatunk a regény minden lapján érvényesülő szépségektől — az ideggyógyászatban a „délja vu“-nek nevezett szimptomára kell emlékeznünk. De milyen érzelmi erővel s mesteri tökélyel vázol a szerző minden mozzanatot, a lélek legkisebb rezzenéseit. Nelli iszonyában van valami, ami Salina herceg arisztokrata undorára emlékeztet — de sokkal nyilvánvalóbb. Nelli ügyesen leplezi undorát, és tudatosan próbál belenyugodni a sorsba, de ugyanúgy képtelen erre, mint ahogyan Salina sem tud megbarátkozni a kedves unokaöccse házassága révén rokonságába került, primitív, lelkiekben szegény családdal. Az asszony ellentétes érzéseiből született irreális állapot, a hirtelen elhatározásból támadt eredményes cselekedet után Nelli öröme, szomorúsága, félelme — Liviu Rebreanu *Nevasta* (A feleség) című elbeszélésére emlékeztet.

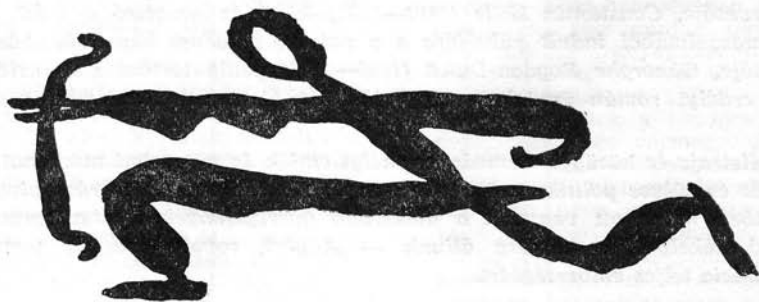
Németh László hősei, legyenek egymással akár szoros kapcsolatban, vagy csak látszólagos szoros kapcsolat legyen köztük, ritkán vagy egyáltalán nem közlik egymással legbensőbb gondolataikat. Nem tudom, tudatos-e ez a szerzőnél, foglalkoztatta-e ez az aspektus — talán nem —, mindenesetre ezt az észrevételt nem érzem erőltetettnek. De végül is felszabadult-e Nelli, megtalálta-e áhított függetlenségét a végzetes tett után? Megmarad neki Zsuzsika, a kislánya, ez a „darabka Sanyi“, aki az áldozat minden tulajdonságát örökölte, akivel szemben — ezt nem tagadhatja le maga előtt — rideg, s lelkileg nagyon távol áll tőle. Zsuzsika, ez a Nellire „bízott szegény emberiség“, végső soron az asszony tettének képtelenségét bizonyítja. Mert ha nem is mi szabjuk meg azoknak a já-

tékoknak a szabályait, melyekbe belekényszerülünk, azok szerint kell cselekednünk még akkor is, ha nem értünk egyet annyi meg annyi emberrel vagy eszmével, melyek távol állanak lényunktől. Lényegében az egész univerzum, beleértve a Nelliét is, annyira elemi s annyira ösztönök által uralt...

Végül pedig Ráth-Végh István *Az emberi butaság kultúrtörténete* című könyve egyik legkedveltebb olvasmányom az utóbbi időben. A gazdag ismeretanyag, az információ pontossága, a voltaire-i maró gúny, ráadásul a zaklatott, de kiváló stílus írásait, melyeket minden idők társadalmi betegségének, a butaságnak szentel, egyedivé teszi a maguk nemében. A szóban forgó könyv lehetne egyszerűen csak szórakoztató — lehetlenség nem hahotázni s nem érezni, hogy helyetted is bosszút álltak, legalábbis ilyen módon —, ha elfelejteném, hogy a megbélyegzett dogmák, a vak engedelmesség s egyes idióták primitív, misztikus bálványozása új formákban, de lényegében azonos módon örökre fennmaradt. Ráth-Végh tehát nem a derút keltő kuriózumokat emeli ki, hanem a fejlődésben levő *gondolatokat* és *megnyilvánulásokat*, melyek az idők folyamán átöröklődtek, melyek modern köntösben folytatódnak. Valamennyi „kuriózum“ a butaságnak egy gondosan kiválasztott szimptomája. A szerző viszont adósunk marad a meghatározással. De ezt kielégítően soha senki sem fogalmazta meg, mindegyik kutató megrémült a téma terjedésétől és a vele járó következményektől. Bármely meghatározás végzetesen leszűkítené a jelenséget, tehát egy ilyen határtalan anyagot, mint amilyen a butaság, magától értetődik, hogy nem lehet pontosan meghatározni.

Melyik lenne tehát az a pont, ahol ez az ennyire különböző négy író mégis találkozik? Természetesen az ösztönösségtől, a primitívségtől, a művi korlátoktól való iszony. Ráth-Végh István ezt a bonyolult jelenséget a történelem magaslatáról szemléli — ezen belül pedig iróniával, az elmaradhatatlan, fájdalmas iróniával. Németh László belülről nézi, legkisebb részecskéire bontja az emberi lelket, hogy molekuláiban lássa az alkotóelemeket. A teljes valóság hívője, Cseres Tibor, a dokumentumokhoz folyamodik, míg Bálint György, a kiváló Bálint György az esszé adta lehetőségekkel él. Persze itt jöhet az ellenvetés, hogy az írók megközelítése nem esztétikai szempontokból történt, nem ... satöbbi, satöbbi. Feleletként kedvem lenne Bálint Györgyből idézni valamit, ami a „magánügyre“ vonatkozik...

Kántor Erzsébet fordítása

Surányi Erzsébet rajza

KACSO SÁNDOR VILÁGNÉZETI SZÉLVERÉSBE

Kacsó Sándoré a szó: régóta várt emlékiratának Világnézeti szélverésben című fejezetéből közlünk részleteket. A Balázs Ferencsel, Kemény Jánossal, Tamási Áronnal — a „Tizenegyek“-kel — induló író, a romániai magyarság humánusának megfogalmazója, kinek a Brassói Lapok vezérhelyén megjelent cikkei haladó közvéleményt formáltak, s állásfoglalása jogegyenlőségért a román demokrácia oldalán a Vásárhelyi Találkozó történelmi súlypontját jelentette, most nehéz kolozsvári diákkoráról s újságírói pályájának kezdeteiről vall. Jeles írók, közírók egész sora — Paál Árpád, Ligeti Ernő, Kádár Imre és mások, a román haladó írástudók közül Bacalbaşa, Mille, Costaforu — kerül itt emberközelbe, a Goga személyiségében küzdő költő és politikus kettősségéből a rokonszenves, feledhetetlen Ady-barát és Madách-fordító, s a polgári nacionalizmus akár román, akár magyar túlzásaival szemben előtűnik érlelődik eszmei tényezővé román és magyar humanisták közös hűsége a néphez.

A szabadelvűneű indult Keleti Újság szerkesztőségébe, a hazai magyar újságírás szép kezdeteibe pillantunk be az emlékezés során, s a Vakvágányon és számos novellája újrakiadásával e napokban újra irodalmi közérdeklődésünk gócpontjába került író-publicista lelki kiforrásának, mondhatnók: romániai magyar emberré válásának szívesen válunk tanúivá. Az értékes emléktanyag jelentőségének megértése végett közlünk néhány pontosabb adatot az ifjú Kacsó Sándor ma már kevésbé ismert idősebb kortársairól. Így Constantin Bacalbaşa (1856—1935) román közíró a Bucureştii de altădată dokumentum-riportáznak szerzője, Constantin G. Costaforu (1856—1935) az Emberi Jogok Ligájának s egy kommunistabarát amnesztiabizottságnak szervezője, Constantin Mille (1861—1927) költő és prózaíró a múlt századvég munkásmozgalmából indult pályájára s a polgári haladást képviselő Adeváru fő-szerkesztője, Gheorghe Bogdan-Duică (1865—1934) pedig történész és kritikus, aki-nek az erdélyi román irodalom nagyjairól írt életrajzai akadémiai rangot képviseltek.

Önéletrajz és közügyi memoár, személyi emlék és mozgalmi mozzanat, irodalmi benyomás és súlyos politikum ötvöződik az új Kacsó-írásban megrázó olvasmánnyá. Képzletben máris ott vagyunk a diákszoba gyertyafényében, s a szenvedélyesen vitatkozó székely ifjú oldalára állunk — Adyért, román—magyar testvériségért, a demokrácia teljes emberségért.

B. E.

Hát írni éppen, bármennyire ihletgerjesztő volt is, nemigen próbáltam a gyertya meg-meglíbbenő fénye mellett. Olvasni azonban annál többet. Alig költöttem be a szobába, rávetettem magam a Jancsó Bélától és főként Finta Zoltántól kölcsön kapott könyvekre. Különösen Ady versköteteteire. Sok vita folyt már Adyról a Tizenegyek között is, Dobay István erősen a hatása alatt is állott, de én csak óvatosan mertem beleszólani a vitákba, mert olyan szánalmasan keveset olvashattam még Ady költészetéből. A marosvásárhelyi csúfos meghátrálásom óta csak félve, némi szorongással beszéltem róla, folytonos aggodalom közepette, hogy Szent-Iványi Sanyi el találja szólni magát vagy éppen egészében elmeséli a mi Cyrill páterrel esett kalandunkat. Azt azonban már igen jól érzékelttem, hogy Ady költészete vízvázlasztó hegygé magasodott, jobbra és balra folynak tőle a folyók és patakok, s nem is csak irodalmi kérdés már, hanem társadalmi: a haladást jelenti a lemaradással szemben, a modernet az elavulttal szemben, a fiatalságot az öregséggel szemben.

Sürgősen pótolni kellett tehát az elmulasztottakat. Annál is inkább, mert a *Keleti Újság*, amelynek munkatársa lettem, balfelé tartó folyó volt. A magyarországi ellenforradalom elől emigrált Ignóus neve jelezte először, mindjárt alapítása után, szellemi irányulását. Ignóus Adynak volt nagy barátja és tisztelője. S utána is, az én székelly pártfogóim mellett, a letört magyar forradalom három neves menekültje dolgozott még a lapnál. Darvas Simon az olvasószervező volt: az ő kezén ment keresztül minden kézirat, mielőtt nyomdába került volna. Kádár Imre (tüntetően ukrán szabású fekete ingben járt!) a lap egyik cikkírójaként is, de még inkább a *Napkelet* című s minálunk „erősen modern” folyóiratba írt verseivel és novelláival botránkozott a konzervatív irodalom művelőit és híveit. És ott dolgozott az ugyancsak menekült költő, Győri Ernő. De hasonló szellemben írt, ha „polgárabb” hangon is, a lap másik két öreg újságírója: Ligeti Ernő és Kőmives Nagy Lajos. Ez utóbbi férje és hozzáértő „menedzsere” Tessitori Nórának, akinek káprázatos versmondó művészete akkoriban pompázott ki a maga teljességében.

Ilyen szerkesztőségbe kerültem be tudatlan kis Benjaminként és szívtam a levegőjét kábult érdeklődéssel. Rajtam kívül nem is volt más fiatal. Már életkorban olyan fiatal, akit magamhoz közel érezhettem volna. Újságíróként ugyanis

*Kacsó Sándor
fiatalkori arcképe*

volt ott még három is, akit kezdőként kezeltek az utcai világos szoba szerkesztői, és „sakálóknak” becéztek őket. Hogy miért? Megtudtam tőlük hamarosan, mert ők már kezdő újságírók voltak, akik „reszortbeosztást” kaptak s ott ólálkodtak nap mint nap a rendőrségen, a városházán, a törvényszék folyosóin, a vasútállomáson. Zsákmányra lestek: híryanagra! A vasúti vezérigazgatóság és a vármegyei prefektúra az előkelőbb „reszortokhoz” tartozott: oda a jobban öltözött és jobb fellépésű kezdők jártak.

A mindössze kétszobás szerkesztőség sötétebb hátsó helyiségében tanyáztak a riporterek. Már amikor bejártak, hogy összeszedett híryanagyukat megfogalmazzák. Nem nagyon volt ugyanis kedvükre, amit csinálniuk kellett... De engem sorra bevezettek a rendőrségi, törvényszéki, vasúti és vármegyei riportázs titkaiba. A rendőrségnél a nyomozók voltak a fő hírforrások: mindenik szerette, ha neve ott szerepelt a lapban mint valamelyik zsebmetsző vagy tyúktolvaj lefülelője. Nagyobb ügyeknél Cotz kapitány nyilatkozott nyomozó-csoportja nevében. Esetenkint maga elé rendelte a rendőrségi tudósítók magá a rendőr-

prefektus is, ha valamire „intette“ vagy valamitől „óvta“ a város lakosságát. A törvényszéken általában az ügyvédek ismertették ügyeiket, hogy szerepeljen — hacsak lehetséges — a tudósításban a nevük. Szerepelt is, különösen ha szerelmi drámákban vagy nagyobb polgári perekben képviseltek vádlottakat vagy alpereseket, és sikerült felmentő ítéletet kiverekedniük. Ilyenkor ők lettek a beszámoló riport főhősei. De adtak tájékoztatást bonyolultabb jogi esetekben az ítélkező bírák is. Ilyenkor a bonyolultság lett a riport főkérdése, hogy kiteszék belőle: milyen komoly munkát végzett a bíró, amíg eljutott az ítéletig.

A megyeházán egy kistisztviselő állott szóba velünk. Jól tudott magyarul és szívesen tájékoztatót a falvak helyzetéről, panaszairól s főként a nyakukba sózott megyei rendeletekről. Készségét azzal magyarázta, hogy a „nagyobb publicitás“ elősegíti a rendeletek végrehajtását. A vasútnál egy magyar osztályvezető volt a tájékoztatónk. Ő az utazóközönség érdekeit „tartotta szem előtt“, azért fogadta szívesen a magyar újságírókat. (A *Patria* című kolozsvári román lap, Maniu pártjának lapja, nem tőle, hanem fölötteseitől kérte és kapta az információkat.) Ez a két ember nem tartott igényt, hogy a nevüket sokat emlegessük a lapokban. Az első, a megyei tisztviselő, nem tartotta szükségesnek nyilvánosságra hozni, hogy éppen ő, a román kistisztviselő tart kapcsolatot a magyar lapokkal, tisztán barátságos udvariasságból. Fölöttesei talán félreértették volna. A vasútigazgatóság osztályvezetője viszont attól tartott, hogy a magyar lapok iránt tanúsított rokonszenvét egyáltalában nem értik félre felettes hatóságai.

Az első hónapban, ennyi volt a próba-időm, csak a rendőrségen és a törvényszéken szereztem tapasztalatokat. És kezdetleges jogi ismereteket. Az első héten leadott híryanagyomban ugyanis annyi ilyen természetű tájékoztatlanságról árulkodtak a pontatlan vagy képtelen megfogalmazások, hogy Darvas szerkesztő úr ezek javíthatása közben felsóhajtott:

— Hiába, szükség van egy újságíró-iskolára. Az újságíróknak voltaképpen mindenhez értenie kell.

— De semmiben sem kell szakembernek lennie! — egészítette ki mosolyogva Ligeti Ernő, aki a simább, könnyedebb szöveg kedvéért sokszor tett engedményt a pontos fogalmazás rovására. — Az újságíró a nagy dilettáns, aki mindenről tud, mindenhez hozzászól, de semmit se tud pontosan. (Később ezt az ötletet fel is dolgozta egy előadásában.)

— A pontatlanság azonban lerontja az újságírás hitelét — tromfolt vissza Darvas.

Nekem jólesett Ligeti megértő jellegű közbeszólása, de azért Darvasnak adtam magamban igazat. S ezután nemcsak a kapott hírek eseményanyagát jegyeztem fel, hanem gondosan felírtam a rendőrtisztoktól, ügyvédektől, bíraktól hallott jogi, közigazgatási, kereskedelmi természetű szavakat, kifejezéseket, sőt meg is magyaráztattam ezek tartalmát, ha nem voltam egészen tisztában a jelentésükkel. Akadt persze olyan is, akit türelmetlenül tett gyerekesnek vélt kíváncsiságom (hiszen az ő szemében az elemi alapismeretek közé tartozott például az, hogy mi a különbség az „őrizetbe vett“ és a „letartóztatott“ szavak jogi tartalma között). A legtöbb embernek azonban jól esik, ha okosabb lehet a másiknál s így hírforrásaim egyben barátimmá is váltak.

Így aztán az első hónap végén Darvas nyugodtan jelenthette a kiadó igazgatójának:

— Van benne készség és szorgalom. Lesz belőle valami.

Fontos volt ez nekem nagyon. A fizetésem, az előzetes ígéret szerint, a má-

Kacsó Sándor — ma

sodik hónapban duplájára, ezerötszáz lejre emelkedett. A próbaidőt jelentő első hónapban csak hatszázötvenet kaptam, s ezt is nyilván csak azért, hogy kibírjam a hónapot. De előre kaptam a hatszázötvenet, s akkor, amikor a megelőző két nap alatt már csak egy-egy zsemlyét ebédeltem, s egyebet sem ettem egész nap. Az otthonról hozott pénzt ugyanis felemészítette az útiköltség meg a hozzájárulás a szoba béréhez, az anyai tanisznyálást pedig a két hét, amit ki kellett húznom valahogy október elsejéig.

November egytől tehát jelentősen javult helyzetem. Abonálhattam rendszeres ebédre a Mátyás király szülőháza szomszédságában az Eszperantó vendéglőben, amely — azt hiszem — a legolcsóbb kosztoló helye volt abban az időben Kolozsvárnak; olyan, amelybe magamfajta úriemberek bátran betehették a lábukat. Valamivel tovább volt még egy hasonló, a Kis Pipa. Arról az a hír járta, hogy jobban főznek benne, de valamivel drágább is. Nekünk pedig a „valamivel“ olcsóbb kellett. Azért írtam, hogy *nekünk*, mert szobatársam, Rácz tanár úr is ott abonált, ő ajánlott be engem is a szomorú arcú, körszakállas tulajdonosnak. Úgy vélte, hogy „csupa rendes lateiner ember jár oda, beleillünk a társaságba“. Úgy is volt. Összeszokott asztaltársaságunk kettőnkön kívül még két „tanárból“ és egy szigorló ügyvédbajtárból állott (...)

Az öttagú asztaltársaságból egyedül Rácz tanár marad meg azon a pályán, amelyen eredetileg elindult. Benne azonban annyi eredendően vidám, mindent megértő és mindent megmagyarázó katolikus lélek fénylett, hogy elismerően didergett reggel a bebőrözött vizű mosdótál előtt:

— Brr! Brr! Be jó hideg van! Legalább jól megmozgatja bennünk a vért ez a didergés és a jeges víz...

Kályha ugyan volt a szobánkban, de a fűtés nem volt benne a havi nem nagy bérösszegben. Arról nekünk kellett gondoskodnunk, akárcsak a világításról. Takarékoskodnunk kellett hát a fával. De hiába is fűtöttünk be este, reggelre a két nagy ablak mind kiszívta a meleget a kertbe. Ez aztán csak újabb takarékosagra szolgáltatott okot nekünk:

— Hát a kertet fűtsük? — kérdezte derűsen a lakótársam. — Nem félek én a hidegtől, megszoktam a harctéren.

Ő valóban könnyedén, zúgolódás nélkül elviselte a didergető reggeli mosdósokat, a meleg kávé hiányát, a gyors betrapapolást a gimnáziumba, ahol legálább meleg volt, mert az egyháznak nagy

erdőségi voltak, nem kellett takarékoskodnia a fával, mint nekünk. Este is, a kellő világítás hiánya miatt hamar lefeküdt, bemelegítette magát az ágyat, s olyan szelíden aludt el piros paplana alatt, mint egy modern szent.

Nekem azonban minden harctéri edzés nélkül kellett követnem a példáját. Nem tehettem egyebet, mert valóban az volt a legjobb védekezés a hideg ellen: este korán lefeküdni az ágyba, reggel korán kiszökni belőle, s dideregni addig, amíg a jeges víz valóban megkergeti a vérkeringést, s ez jólesően kimelegíti az embert. Pedig részemre az esti világítás úgyahogy megoldódott, maradhattam volna fenn este olvasgatni egy kicsit. Főszerkesztőnknek, Paál Árpádnak feltűnt, hogy miért tanyázom én esténként olyan sokáig a szerkesztőségben, amikor „az otthon bizonyára kellemesebb, mint a rendetlen és füstös hivatali helyiség“. Így tudta meg, hogy mennyire takarékoskodunk a világítással. Küldött hát nekem egy karimás-ernyős asztali petróleumlámpát. „Betlenfalváról hoztam volt el, de most már nincs szükségem rá“ — magyarázta később a városn szokatlan ajándékot.

A lámpa azonban csak világított barátságos meleg sárga fénnel, de nem melegített. Enyhe napokon még lakótársam is elmélázott mellette (odaült a közelembbe s jutott neki is a fényből), ezen a télen azonban sokkal több volt a csattogó fagy, mint akár a csak círmoló csipős hideg.

En pedig már kezdtem olyan helyzetbe kerülni, hogy lemondhattam volna a muszáj-aszkézisről. Újévkor ismét emelték a fizetésemet, s már nemcsak utolértem, hanem meg is előztem lakótársamat a „jólétben“. Egyedül voltam, nem voltak unokaöcsém, akikkel törődnöm kellett. Rendszeresítettem hát a reggeli kávézást két kiflivel, s időnkint nem otthon papírról, hanem vendéglőben vacsoráztam.

Igaz, a lapnál egyre jobban befogódtam a szekerbe. Az eltávozottak helyére vettek fel ugyan vagy két új embert, de Veéry-Weisz Imre, a másik riporter, hamar otthagytott, világkörüli útra indult s a braziliai haciendáról küldött elretentő riportokat a lapnak. A másik gyakorlatok olyan jelentéktelen maradt, hogy a nevére sem emlékszem. Pályát is változtatott rövidesen. Így aztán egyszer csak teljesen egyedül maradtam a kötelező reszortokra. Naponta be kellett szaladnom a rendőrségre, a törvényszékre, a vasútigazgatóságra, a vármegyeházára. Ez sok volt szaladgálásnak is, de arra is, hogy az összekapart anyagot becsületesen feldolgozhassam. Szerencsére nem voltak

jobb helyzetben a konkurens lapoknál sem a velem hasonló rangban dolgozó kartársak. Hamar felülemelkedtünk hát a kötelező vetélkedésen: elosztottuk egymás közt a munkát, s becsületesen kicseréltük értesüléseinket. Ez simán ment a három reggeli lapnál, a *Keleti Újságnál*, az *Új Keletnél* és az *Újságnál*. Egyszerre jelentek meg ezek a lapok, érthető volt, hogy többé-kevésbé azonos a kolozsvári híryanagy bennük. Az *Ellenzék* azonban kora délután került rikkancs-kézre, megelőzhetett tehát a délelőtti közösen gyűjtött egész anyag közlésével. A reggeli lapoknak pedig feltétlenül kellett „friss” anyagot is hozniok. Megegyeztünk tehát, hogy mit és mennyit engedélyezünk az *Ellenzéknek*, amivel „lemaradtathat” minket, s mi legyen az, amit elteszünk magunknak, hogy mi is „lemaraszthassuk” őt. A három reggeli lap riportere külön meg abban egyezett meg, hogy ők mivel marasztják le egymást kölcsönösen. A „lemarasztás” ugyanis érdem volt a szerkesztők szemében. Ahogy visszaemlékszem, a Török Sanyitól gyűjtött híryanagnak már színe, íze, illata volt, amikor átadta nekünk. Végh Jóska értesülései felületesek voltak, ellenőrzésre szorultak, de sohasem hiányzott belőlük az érdekesség. Bihari Miklós szürke és száraz híreket tált, de mindent pontosan, megbízhatóan, adatszerűen. Minden riportert a maga egyénisége szerint látta, válogatta és tálalta hát a szerinte nyilvánosság elé kíváncsi életanyagot. Nekem leginkább Török Sándor tetszett. Vele még abban is egyezkedtem, hogy melyikünk mit dolgozzon fel a gyűjtött hírekből „színesnek”. Könnyű volt megegyeznünk, mert neki az olyasmi tetszett, amiben megcsillan a humorizálás lehetősége, nekem meg az olyan, amiben — úgy véltem — érzelmes líraiság rejtőzködött. Utólag azonban rendszerint elégedetlen voltam; úgy éreztem, Török Sanyi a hatásosabb anyagot választotta...

Mindebből kiderülhet, hogy lassanként egészen jól beleélttem magam az újságírásba. De hiszen ezt akartam érzékelteni éppen! Végre elérkeztem odáig, hogy el tudtam tartani magamat; s alig egy év múltán jobban is már, mint lakótársam, az öreg felekezeti tanár. Az egyetemet ugyan még nem adtam fel, látogattam — ha nem is rendszeresen — az előadásokat, az indexemet is aláíratam a professzorokkal az első félév végén, de már ott bujkált bennem a kérdés: vajon érdemes-e törnöm magam a tanárság után? Elhelyezkedni is aligha tudnék máshol, mint valamelyik felekezeti középiskolánál, tehát a Rácz tanár úr

sorsa vár rám az ő derűs türelme nélkül. Most már bizonyos, hogy újságírónak válólok, s ez a mesterség jobb megélhetést nyújt majd.

Még jobban megerősödött bennem ez a meggyőződés, amikor egy néhánynapos újságíró-sztrájk után a kiadók behajoltak, s négy évre szóló kollektív szerződést kötöttek az újságírók szervezetével. A szerződés a szolgáltatási évek és a szerkesztőségi munkabeosztás szerint szabta meg a fizetéseket, s elbocsátás esetén komoly felmondási időket állapított meg. Eszerint öt év múlva, még ha nem lesz is semmiféle szerkesztőségi rangom, hanem egyszerűen csak „szerkesztő úr” maradok, akkor is havi ötezer lejt kapok legalább és hat hónapi felmondási időt. Az egyetemet, persze, jó volna elvégezni, de vajon kibírom-e a négy évet úgy, hogy közben meg tudjam tartani kenyérfelkereső állásomat? Aligha, hiszen az újságírás is hovatovább minden erőm felhasználására kényszerít...

Addig mérlegeltem ilyen töprengésekkel a jövőmet, amíg sikerült lebeszélnem magam a tanárságról. A második egyetemi félévre már csak a kurzusokat írtam be az indexembe, előadásokra nem jártam, indexemet év végén nem írtam alá. Valamelyes mentségem csak az volt, hogy a diákzavargások nem szűntek meg, maga az egyetemi év sem volt nyugodt, teljes és szabályos. Én azonban ezt már kívülről, újságíróként szemléltem és bíráltam. Závodszy Gusztival nem szűnt meg baráti kapcsolatom. Ezt is arra használtam fel, hogy tájékozottabb legyek a diákok között zajló eseményekről...

Egyszerű, szegény családból származott. Erről magam is meggyőződhettem, amikor második közös évünk karácsonyan magával vitt vakációzni Kudzsirra, hadd lássak egy igazi nagy ipari üzemet. Sajnos, időnk nagy részét az Úri Kaszinóban töltöttük, ahova a Guszti apja aligha tehetett volna be a lábát. Bizonyos, hogy nem is voltak ilyen vágyai. Mi azonban mint egyetemi hallgatók már az úri osztályhoz tartoztunk. Mi biliárdozhattunk, sakkozhattunk, kártyázhattunk a játék-termekben, még étkezhettünk is az étteremben. Jól fogott ez a lehetőség, hiszen éppen azért jártunk oda, hogy minél kevesebb gondot okozunk otthon a szűk lakásban. (Viszonzásul én meg székeltyt látni vittem el Gusztit a következő őszön Mátyás sógoromhoz Székelykálba, a szüretre.)

Kettős életet élt hát Guszti a Tanítók Házában: egyet kifelé, egyet meg befelé. Szerencsére nyugodt, higgadt természetű ember volt, egyik életét sem vitte túl-

zásba. A külsőt elviselte mint az ő helyzetében elháríthatatlant: nem mondott ellent, de nem is helyeselt. Ez megkönynyította a belsőt is, nem gyötri magát lelki válságokkal, legfeljebb csendesebb, elgondolkozóbb lett:

— Hiszen ha a szüleim nem vágyódnának annyira arra a tanári diplomára, talán én is másfelé tájékozódnám...

Hogy miért éppen a tanári diploma volt szülei vágyálma, azt egyikünk se tudta akkor megmagyarázni. Ma arra gondolok, hogy talán ezt tartották az egyetlen olyan úri foglalkozásnak, amelyben fiuk ártani keveset, használni nagyon sokat tud a munkásosztálynak.

Így hát Guszti helyzete sem kötött az egyetemhez, inkább eltaszított a tanárjelöltségtől. Számításom most már így alakult: feladom a tanárságot és újságíró leszek. De ezt csak foglalkozásnak tekintem, kenyérkeresetnek, amint a tanárkodást is ennek szántam. Hivatásomnak továbbra is azt érzem, hogy író legyek. Ez jól összefér volna a tanársággal, de még jobban összefér az újságírással. Lám, az új erdélyi irodalom művelőinek javarésze is éppen újságíró. Kenyérkeresetből... Pusztán az irodalomból megélni nem lehet. De mesterségnek s nem hivatásnak tekintti az újságírást Kádár Imre is, Ligeti Ernő is, nem is beszélve Nyírőről. Mesterségnek tekintti Paál Árpád, a főszerkesztőnk is, ő is inkább írónak érzi magát, közirónak. Olyan vezércikkeket ír, hogy napokig beszélnek róla a városban az emberek...

Székelykedésből is, de tán mégis inkább azért, mert Paál Árpád apai jóindulatot tanúsított irántam, őt választottam mintaképnek. Zágonitól inkább tartottam mint „hivatásos felelős szerkesztőtől”. Ő volt a döntő tényező a felvételemnél is, s nyilván befolyással lesz további újságírói pályámra is. Fényes fekete haját mindig gondosan simára fésülte, ez is a kimért hivatalfőnök benyomását keltette bennem. Érdekes, szokatlan metszésű barna arcán csak ritkán vonaglott végig futó mosolygás. Éber figyelem mindig tükröződött a vonásain, de meleg érdeklődés ritkán. S valóban rideg, gögős, számitóan politikusszerű természete volt. Ezt akkor még csak ösztönösen éreztem meg rajta, később tapasztaltam is.

Amikor volt már valamelyes újságírói nevem, egy kalotaszegi gazda felkeresett, s arra kért, hogy segítsék, tegyék be a fiát valamelyik nyomdába inasnak. Anynyira hízelgő volt, hogy éppen hozzám fordult: nem volt elég lelki erőm azzal csorbítani „tekintélyemet”, hogy nálamnál

befolyásosabb szerkesztőhöz utasítsam. Majd beszéltem Zágonival — gondoltam, s megígértem, hogy „pártfogásomba veszem a fiút”. Hát beszéltem is. *Tálatam* is az „anyagot”, hogy hatásosabb legyen. Akkor ismertem meg a kérelmezőt — mondtam —, amikor egy Bárdos Péterrel készült riport ügyében kint jártam a faluban. Bárdos Péter Kós Károly jóembere volt, a Néppárt ügyének egyik buzgó mozgatója, felelőse tehát nem hagyhatta hidegen Zágonit sem. De bizony hidegen hagyta! Hallgatott egy darabig, de amikor kiderült, hogy mi a mese igazi magja, szinte bosszúsán mondta:

— Ő, hagyja a fenébe, ne éppen mi szaporítsuk a proletárok számát!

Ezt persze érthettem úgy is, hogy sajnálja a fiút; annyi oldalról szorongatják a városi proletárokat, biztosan boldogabb lesz, ha a falujában marad. De érthettem úgy is, hogy ne éppen mi szaporítsuk a proletárok erejét.

Nem is vált igazán meleggé a kapcsolat Zágonival soha. Bizonyos feszélyezettség maradt bennem mindvégig, úgyannyira, hogy „kolléga uraztuk” egymást még akkor is, amikor már én is régen vele egyenrangú újságírónak tekinthettem magam.

Bezzeg Nyírőnél egyszerre ugrottam a „szerkesztő úr kérem”-ről a „szervusz kérek”-re. Egy boros estén történt a Nagy József vendéglőjében, amelyet akkor a volt tulajdonos fia, S. Nagy László, az *Erdélyi Szemle* alapítója, tulajdonosa és főszerkesztője tett „irodalmivá”. Úgy kerültem ide, hogy én továbbítottam Nyírőhöz egy székelyföldi ügyvéd megbízását: itt van Kolozsváron, de foglalt az egész napja, a törvényszéken nem teheti tiszteletét. Este azonban a „Nagyjósokában” vacsorázik, s nagyon szeretne találkozni velem. Már mint Nyírővel.

— Szívesen látom a szerkesztő urat is egy kis székelyi pletykálkodásra — egészítette ki kedvesen a Nyírőnek szóló üzenetet.

Mentem én szívesen egy társaságba Nyírővel. Nagy dicsekedő volt, de olyan közvetlen, tréfás legénykedéssel, hogy a hallgató arcáról soha nem engedte lehavadni a mosolyt vagy éppen a ki-kirobbanó nevetést. Rendszerint testi erejével és férfiúi képességével volt nagyra, s az első három pohár után már úgy hangulatba jött, hogy csak úgy sorjázta erről a két tulajdonságáról az izes történeteket. Igaz, ihatott egyfolytában huszonnegy órán át, legfőképpen két kedvenc dala vált harsogóbbá: a *Nincs cserepes tanúyam*... és az *Esik eső sűrű csöppje*... És a tör-

ténetei váltak erőszakosakká és borsosabbakká.

Ezúttal a testi erő fitogtatása került először terítékre:

— Kiemelem én karosszékéből a legtestesebb tekintetes urat is. Csak megmarkolom tarkójánál a kabátja gallérját, persze a nadrágtartójával együtt, s már kalimpálhat is a lábával.

Tudtam, hogy nem szabad kételkedni, mert nyomban bizonyítani akar. Vendéglátónk azonban nem tudta, s mintha kétkezően mosolygott volna.

— Megmutassuk neki, kolléga úr?! — nézett rám s kacagott.

— Igen, de hogyan? — gyanakodtam, hogy engem is belevett a játékba.

— Azt úgy, hogy én felemelem a kolléga urat. Félkézzel. A székéről.

Hátrafelé fésült, hullámos fekete haja alatt nedvesen fénylett magas homloka, vastagra nyírt bajusza alatt kacagott szépen formált szája, s a szeméből is sziporkázott a féktelen jókedv.

— No, mit szól hozzá, kolléga úr? — sürgetett kajánul.

— Hát... én kibírnám — mondtam bizonytalanul —, de a ruhám aligha...

— Azt pedig kímélni kell, ugye? — kacagott fel harsányan s megértően ütögette a vállamat. — Nincsen sok belőle, ugyebár...

Aztán vendéglátónkhoz fordultam, s már nem először biztatta erre azon az estén ezzel a tréfával:

— Te vagy az idősebb, de én vagyok a több. Igyunk pertut! Szervusz!

De most hozzám is fordult, koccintásra nyújtva a poharát:

— Én vagyok az idősebb is, a jócskán több is, szerusz! S nappal is érvényes!

Ez volt az első bepertusodásom a „szerkesztő urak“ szobájába. A második Paál Árpáddal történt meg, s az is boros asztal mellett. Unalmas lehetett neki folytonos kolléga urazással viszonzni az én sűrű főszerkesztő urazásomat.

— Szóliás bátyádnak. Szervusz! — indítványozta, felém emelve a poharát. Ő nem mondta be, hogy „nappal is érvényes“, de másnap előre köszönt:

— Szervusz. Hogy aludtál, mit álmodtál?

Örömöm azért nem volt teljes. A főszerkesztő példamutatását a két Nagy Lajos követte csak, Darvas Simon, kedves szerkesztőm, aki pedig először írta oda egy sajtó kezeléssel erősen átjavitott cikkem alá a nevemet, nem akarta észrevenni, hogy én már a főszerkesztővel is tegeződöm. Neki megmaradtam „kolléga úr“-nak, ő pedig „szerkesztő úr“ ma-

radt nekem mindvégig, pedig néhány év múlva otthagya az újságírást s a lap- és könyvterjesztés ügyes megszervezésével teremtett magának olyan biztos megélhetést, hogy sokan irigyelték miatta. Ligeti Ernővel és Kádár Imrével is csak később, az első helikoni összejövetelem tegeződtem össze. Igaz, velük azelőtt nem is igen találkoztam fehér asztal s boros pohár mellett. A társaságukba azonban már akkor befogadtak, irodalmi és politikai vitáikba, ha szerényen is, de beleszólhattam. A szerénységet láthatóan nem ők igényelték, én tartottam szükségesnek. Annnyival többet tudtak, mint én, hogy néha, különösen ha elméleti kérdésekről beszélgettek, nem is értettem világosan: mi lenne az, ami talál a mi helyzetünkre s tanulhatunk belőle? Kádár egy vita közben tett mérges kijelentése azonban már akkor megragadt a fejemben. Nem irányíthat senki jól nemzetiségi politikát, ha nem ismeri Mocsáryt, Eötvöset, Jászit...

A Magyar Párt urairól volt szó a vitában. A polgári baloldal politikai iskoláját jelentette számunkra a húszas évek első felében a *Keleti Újságnál* töltött közel két év. Bizonyos, hogy azokban az években ez volt a tekintélyes magyar napilap Erdélyben, amely a leginkább képviselte a haladás harcoss gondolatát és sugározta ennek szellemiségét. Ma persze látom azt is, hogy szerkesztőségünk érzelmi és felfogásbeli egysége nem volt éppen olyan szilárd, mint amilyennek látszott — ellenfelcink szemében. Paál Árpádban, főszerkesztőnkben, és Kós Károlyban, legharcosabb külső munkatársunkban az egység vágya és igénye fékezte a néppárti elképzeléseket, s ők, akik közül az egyik Udvarhely megyében, a másik Kalotaszegen „szervezett köztársaságot“ az októberi öszirózsás forradalmak idején, további forradalmiságukat most vonakodva ugyan, de alárendelték az egységes politikai magatartás problémáinak. Az emigránsok viszont kevesebbet érzékeltek a hazai rögből, ők a tágabb horizontokra figyeltek, s ezért botladoztak a mi sajátos erdélyi problémáink között. De Ady neve olyan zászló volt mindannyiok előtt, amely mellőzhetővé fokozta le a gyakorlati politikai kérdések vitáit és maga köré tömörítette valamennyiüket.

Én is, teljes elszántsággal, ifjú szív akartam lenni, akiben tovább él Ady életének és költészetének eszmeisége. Nem irodalmilag, mert — úgy éreztem — így elvont felhőzés lenne csak, hanem az emberek között, a társadalomban, a mindennapi életben. Rendeztem is olyan párázs vitákat lakótársammal, az egyébként

szelíd Rácz tanár úrral, hogy nemegyszer idejében abbahagyni se tudtuk, s kialvatlanul mentünk reggel a dolgunk után: ő „abba az ásatag katolikus gimnáziumába”, ahogy én mondtam, én meg a szerkesztőségembe, abba a „destruktív kigyófészekbe”, ahogyan ő nevezte. Hát idáig fajult néha a vitánk, amely pedig rendszeren halkán kezdődött, hiszen ez az igazán derék tanárember éppen csak irányítani akart egy kicsit (a szülőföld révén jogot is érzett hozzá!), amikor olyan Ady-idézetek megfejtését kérte tőlem, amelyek: „egyszerűen érthetetlenek vagy pedig erkölcsrombolók, ha mindenáron értelmet keresünk bennük.” Előfordult persze, hogy sarokba szorított, nem tudtam „megfejteti” a felmutatott szöveget. Ilyenkor szelíden mosolygott rám.

— No látod, édes öcsém!

De éppen ezzel a szelíd mosolyával hozott ki a sodromból.

A magyarországi ellenforradalmi kurzust ő sem szerette. Szégyenkezett, hogy Héjjas és Prónay különítményei „éppen a keresztény eszme jegyében” garázdálkodnak s utálta őket cselekedeteik miatt. Nem helyezte a numerus clausust, s elítélte — mint „jó katolikus is” — a fajvédő „ébredőket”.

Én tehát, nem egészen következetesen, éppen erről az oldalról indultam ellentámadásra. Kijelentettem, hogy a forradalom leverése után minden emberi és társadalmi gonoszság kiindulópontja, majd támadása az Ady-ellenesek táborából indult ki. A fehér terror fekete lovagjait is azok a körök indították útnak, akik soha be nem fogadták, ellenkezőleg, elítélték, kitagadták, megbélyegezték Adyt és költészetét. A neofiták buzgalmával helyeseltem Adynak, hogy kárhóztatja a silány hazaffyakat, a nacionalista uszítókat, bajkeverőket. Lám, hová vezetett mindez? Ez a nagyfene nemzeti ébredés? Vak fajvédelemhez, terrorhoz, gyilkolásokhoz, a magyar nép gyötréséhez... Mi is ennek isszuk a levét. Ezért kell folytonosan sorba állnunk egy kis bizalomért...

S ömlesztettem rá a „bizonyító anyagot”, az elborzasztó híreket. Bőséges készletem volt belőle, hiszen a szerkesztőségbe kétszer annyi is begyűlt az emigránsok hírforrásai révén, mint amennyit a lapban közzöltünk. Persze, ezek a hírek jórészt ellenőrzésre szorultak, de hát ki törődik ilyen aprósággal vita közben?

A szelíd Rácz tanár kevésbé bírta hangerővel, mint én. Jobban ragaszkodott a tisztességes vita szabályaihoz is, egyenrangúnak akart elfogadni, a világért sem tett volna célzást fiatalságomra. Én ke-

vésbé voltam lovagias: én kimondtam, hogy a jobboldal sötét lovagjai közé sorolok mindenkit, aki nem híve, hanem ellensége Ady költészetének. Ezt személyi célzásnak vette, hirtelen elhallgatott, az arca fokról fokra pirosabb lett, a tekintete pedig perzselni kezdett:

— Tiltakozom! — kiáltotta. — Tiltakozom, hogy egybekevered a becsületes hazafiakot a politikai huligánokkal! Ez is uszítás! Ez is huligánizmus! A másik oldalról!

Tátva maradt a szám. Nemcsak azért, mert meglepett, hogy ennyi szenvédegy rejtőzött megszokott szelídsége mögött, hanem azért is, hogy olyan találoán jelzősítette a huligánokat. S ha ő személyi célzásnak vehette, amit én Ady ellenségeiről mondtam, én is találya érezhettem magam abban, ahogyan ő a politikai huligánizmust értelmezte. Túlzásaim miatt!

— Bocsáss meg, de... — akartam tiltakozni, de gyorsan a szavamba vágott s már szelíd volt s újra meleg a tekintete.

— Kérlek alásan... nem történt semmi. S különben is én nem vagyok ellensége Adynak. Csak gyötrődöm, hogy megértsem. Közelebb akarok kerülni hozzá. Azért vitakozom...

Nagyon tudott uralkodni magán.

Többet nem is volt ilyen heves vitánk, hatott rám is az ő higgadsága. De azért csak nem tudtunk teljesen egyetérteni, folytonosan ellenfelek maradtunk egész időszak alatt, amíg együtt laktunk. Pedig, jól visszagondolva a vitáinkra, ma már látom, hogy lényegében egyetértettünk: mindketten a megbékélést akartuk, az emberségesebb társadalmi és politikai levegőt, amelyben szabadon, szorongás és félelem nélkül szívhatjuk tele a tüdönket. Csakhogy én mind arra kerestem bizonyító jelenségeket, hogy mennyire igaz a van Adynak, amikor elátkozza nacionalista vakságunkat, s egymás megértésében és megbecsülésében keresi a boldogabb jövő útját magyarok és románok számára, ő meg soha nem „tévesztette szem elől”, hogy „a politikai huligánizmus nem magyar specifikum, van belőle más népeknél is éppen elég”.

Sodródtunk tehát az egymással és most már a bent, önmagunkkal is folytatott vitáink zavaros áradatában. A külső világ ugyanis öntötte a vitára ingerlő eseményeket. Itthon nálunk is, kívül a nagyvilágban is. Emlékezetem nyilván annyit raktározott el magának életem e korszakából, amennyit későbbi alakulásom szempontjából öntudatlanul is fontosnak éreztem. Így őriztem meg máig ezeknek a sorozatos vitáknak az emléket és lelki

tartalmát, de már az események, amelyek kiváltották őket, a maguk ténybeli és időbeli konkrétságában régen elhomályosodtak. Ezért is, no meg néhány életemben fontosnak tetsző időpont pontosabb megállapításáért átlapoztam a *Keleti Újság* évfolyamait attól az időponttól kezdve, amikor a szolgálatába léptem, egészen addig, amíg ennél a lapnál dolgoztam. Előntött, megzavart, elkábított az így felidézett emlékek forgataga. Meg is ijesztett: hogyan találom meg önmagamat ebben a sodró áradatban? Pánik-érzés vett erőt rajtam, s napokig nem tudtam rendbe szedni az idegeimet. Aztán elhatároztam, hogy csak azokkal az eseményekkel törődöm, amelyekkel kapcsolatban személyes élmények is alakították életemet. Így sorba állítottak azok a politikai események is, amelyek kiváltották belőlünk a nagy vitákat, hiszen szenvedélyesen éltem a szerkesztőség életét, s nem állhattam meg, hogy az ott felszedett véleményeket, állásfoglalásokat ott-hon tovább ne adjam a viták során.

Emlékszem, milyen diadallal lobogtat- tam meg Jászi Oszkár cikkét, amely a *Revista Vremii*ben jelent meg, s amelyt a *Keleti Újság* is közölte a román folyóirat nyomán. A cikk *Erdély válságáról* szöveg (ez volt a címe is), s én Ady szellemiségének az érvényesülését láttam benne. A lelki kibékülést, a kölcsönös megértést, a baráti kézfogást sürgette benne a társadalmi haladás és a politikai fejlődés érdekében. Úgy vélte, hogy erre meg is vannak az alkalmas szellemiségek mind a két oldalon. Azt írta, hogy csodálja Constantin Mille „éles és hatalmas lendületét“. Costaforu „sugárzó morális erejét“, Goga „költői intuícióját“, Gusti professzor „átfogó európai kultúráját“. Mindezek írók, tudósok vagy kimagasló újságírók voltak, de felemlegetett tekintélyes pártpolitikuskokat is. Az erdélyi magyarok közül Paál Árpád nevé-t emelte ki.

Paál Árpád fel is olvasta a cikket a szerkesztőségben. Akkor kevés ragadt meg bennem az általános mondanivalóján kívül, de visszaemlékeztem negyven-öt év távlatából is, hogy volt a cikk végén vagy két mondat, ami erősen felkel- tette a figyelmemet.

Most, az újságot böngészve, ráakadtam erre a két mondatra: „...ez a reform, mely örökre meg fogja szüntetni a feudális nagybirtokot, a közeljövőben csodálatos eredményekre fog vezetni... Ez a kifejlődés — egy valóságos pacifista forradalom — a legbiztosabb garanciája lesz a dunai konföderáció beteljesedésé- nek.“

Hiszen ha valóban megszüntette volna...

Paál Árpád és Zágoni István egyébként is nagy Jászi-hívők voltak. Sokat beszéltek róla és sokat vártak tőle. Ben- nem most odakerült a neve az Adyé mellé, s rajongva beszéltem róla is a mi otthoni vitáinkon Rácز tanár úrnak. Neki ugyanis Jászival kapcsolatban is voltak fenntartásai. Azt mondta hát, némi megbocsájtó megértéssel, hogy „gyerekesen rajongok a nagy nevek iránt“, ő azon- ban már sokat tapasztalt életében... Ez- zel a rajongással azonban nem állot- tam egyedül azokban az időkben. Láto- ezt most is, amikor újra lapozom egy- kori lapom már-már sárguló oldalait. Alig van lapszám, amelyből ne csendülne ki valamilyen formában a hódolat Ady szelleme előtt vagy a küzdelem érte. Íze- litőnek csak néhány mondatot idézek a lap két számából. Az 1923. október 18-as keltezésű számban egy közlemény arról ad hírt, hogy *Az ébredők pörölnék már Adyért*. A cikkecske az ébredők buda- pesti lapjával, a *Szózat*tal vitázik, s ezek- kel a sorokkal zárul: „A költő zsenijének »gyémántmagván« és örök fényén ez sem tud változtatni. (Mármint az, hogy az ébredők is találjanak benne »gyémántma- got«.) Valamint az sem, hogy az erdélyi megveszekedett néhány ébredő, kik a pesti kurzus utáni sötétségben is csak nagykesőre, hátramaradottan kullognak, még nem jutottak el a költő megértésé- hez és illő tiszteletéhez.“ A következő év március 9-én pedig Kádár Imre ezekkel a sorokkal fejezi be *Ady sírja körül* cí- mű cikkét: „Aki igazán tiszta lélek, aki valóban igazságos, emberséget akar a maga s más fajtája számára, Ady Endre sírjánál testvéreire lel, akár Budapesten, akár Bukarestben.“

A cikk egyébként arról szól, hogy el- maradt Ady halála ötödik évfordulójának méltó megünneplése, s bejelenti azt, amiért talán megiródtott: Octavian Goga ígéretet tett, hogy egy Ady nevéhez méltó ünnepen „a románság nevében ő maga fog ünnepi beszédet tartani“. A cikk egyébként még több kiváló román sze- mélyiség lelkes egyetértésére is hivat- kozik.

Szükség is volt már ilyen megnyugtató, vigasztaló természetű hírekre. Az elmúlt nem is egészen egy félv év igen nagy iz- galmakat, sőt megrázkódtatásokat hozott. Az 1923. október 10-es keltezésű lapok egy kormányellenes összeesküvés leleple- zésének a hírért hozzák. A fasiszta össze- esküvők meg akarták gyilkolni Brătianu miniszterelnököt és át akarták venni a hatalmat. Az összeesküvés nem korláto-

zódott Bukarestre, szálai elvezettek a vidéki egyetemi városokba, így Kolozsvárra is. De az összeesküvők nemcsak a miniszterelnökkel akartak végezni, egész névsoruk volt a kivégzésre szántakról. És a névsorban ott szerepelt Constantin Mille és Costaforu is, akiknek a nevét már megtanultam a Jászi cikkéből, tehát szinte személyes ismerőseimnek éreztem őket. „A bukaresti lapjelentések szerint — írja a *Keleti Újság* — kétségbevonhatatlan bizonyítékokat találtak arra is, hogy a fasiszta antiszemita teljesen a budapesti ébredő magyarok módszerei szerint szervezkedtek.“ Aztán újabb nevetek tanultam meg a jelentésekből: „A letartóztatottak között van ifjú Zelea Codreanu és Moța ismert antiszemita és fasiszta vezérek... Moța a Petru Maior diákegyesület elnöke...”

A Petru Maior diákegyesületet és Moța nevét ismertem én is, eleget emlegettek az előző években a Tanítók Házában is. Ez az egyetemi év azonban csendesen kezdődött Kolozsváron. Nyugodt maradt a diákság a Bukarestben leleplezett összeesküvés hírére is, pedig féltünk, hogy kiújulnak az elmúlt évi antiszemita tüntetések. A baloldali sajtó ugyan már korábban ennél többre is figyelmeztetett. Úgy vélte, hogy a diákság már túljutott az „egyszerű antiszemizmusról”, ahogyan a hatóságok szeretnék volna tekinteni a dolgot. A hatóságok viszont erre a figyelmeztetésre azzal válaszoltak, hogy fasiszta politikai szervezkedés ugyan van elszórtan az ország területén, Arad megyében például egy Dionisiu Bemea nevű orvos az apostola, s rópcédulákkal igyekeznek híveket toborozni, de az egyetemi hallgatóságnak ehhez semmi köze nincs.

A bukaresti kormányellenes összeesküvés leleplezése csattanós válasz volt erre a hatósági jóhiszeműsége. A fővárosban erősebb rendszabályokhoz is nyúltak, de ezek hatása nem jutott el Kolozsvárig. Itt, látszólag legalább, teljes volt a nyugalom a diákság körében. Különben is, még be sem állt teljesen az egyetemi év! S ha készült volna is valami, annak is útját vágta a bukaresti leleplezés.

Nyilván így gondolkoztak a kolozsvári illetékes hatóságok is, különben nem fogadták volna olyan fölényes nyugalommal annak a híret, hogy a romániai újságírók éppen Kolozsváron készülnek kimondani a különböző területek sajtószervezeteinek és szindikátusainak a federációját. Az egyesülés előkészítése ugyanis hónapok óta folyt, a kezdeményezői és fő szervezői olyan baloldali

román újságírók voltak, akik a lelki megbékélés és a társadalmi haladás jelszavával akarták tömöríteni az újságírók mintegy tíz szervezetét „Általános Sajtó-federáció” néven.

Kolozsváron két olyan sajtószervezet volt, amely készült a csatlakozásra s szervezte a jelentősnek szánt díszközgyűlést és a nyomában tervezett társadalmi ünnepségeket: az erdélyi román sajtószindikátus s a magyar és német nyelvű sajtó munkásait tömörítő Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Szindikátusa.

A bukaresti küldöttségben olyan nevek szerepeltek, mint a Federáció elnökének kijelölt Constantin Bacalbașa és az egyesülés fő szervezői, a Jászi Oszkár cikkéből már ismert Constantin Mille és Constantin Costaforu.

Nem kétséges, a Federáció szervezői maguk is politikai jelentőséget szántak a három napra tervezett ünnepi tanácskozásoknak. Bukarestben és Iași-ban kiújultak az antiszemita és jobboldali tüntetések. Iași-ban katonaság, Bukarestben rendőrség vigyázott a rendre az egyetemeken, a rektorátusok pedig határozatokat hoztak, hogy végleg kizárják az egyetemről azokat a diákokat, akik részt vesznek a tüntetésekből.

Gondosan kidolgozták hát a Kolozsvárra tervezett három „ünnepi nap” programját.

A kongresszus szervező bizottsága 1923. december 16-án, vasárnap délelőtt 11 órakor érkezett Kolozsvárra Bukarestből. Már a fogadtatást nagyszabásúra méretezték. Nemcsak a közvetlenül érdekelt újságírószervezetek üdvözölték az érkezetteket (D. Tomescu elnök a románok, Kádár Imre ügyvezető alelnök — Paál Árpád elnök helyett — románul a magyarság nevében), hanem a hatóságok is. De a hivatalos műsoron kívül üdvözölte az érkezőket az állomáson a diákság képviselője is. Üdvözölte, de — nem válogatás nélkül. Kijelentette, hogy a diákságnak „csak a nemzeti érzelmű sajtó rokonszenves és csak annak a képviselőiért vállal felelősséget”.

Ez bizony figyelmeztetés, sőt szinte fenyegetés volt...

Az ünnepélyes díszközgyűlést délután négyre irányozták elő a vármegyeház dísztermében. Ennek is előre pontosan meghatározták a menetrendjét. A megnyitót Bacalbașa elnök tartja, aztán a csatlakozó sajtószervezetek nevében felszólalnak D. Tomescu a román, Paál Árpád pedig a kisebbségi sajtó képviselőjében. Aztán sorban üdvözlik a díszköz-

gyűlést Mureşan prefektus a vármegye, Utalea polgármester a város, Bănescu rektor az egyetem, Marin Ştefănescu elnök az ASTRA román közművelődési egyesület, Ivan püspök az egyházak, Petala tábornok a hadtestparancsnokság, Dózsa Endre elnök az Erdélyi Irodalmi Társaság, I. Agărbiceanu, a román írók egyesületének küldötte a román írók, Zaharia Bărsan a Nemzeti Színház, Janovics Jenő pedig a Magyar Színház nevében.

Estére ünnepi előadást terveztek a Nemzeti Színházban. Utána a román újságírószervezet látta volna vendégül a küldötteket és a meghívott előkelőségeket. Hétfőn estére a Magyar Színház készült ünnepi előadásra és a magyar újságírók adták volna a vacsorát. S végül kedden este a prefektus és a polgármester közös bankettje zárta volna le a három napi ünnepség-sorozatot, amelynek megnyitó díszülésére és a bezáró bankettjére meghívják „a kisebbségi kulturális, egyházi, politikai és gazdasági élet reprezentánsait is”. A mi sajtószindikátusunk még azokat is kijelölte, akik magyar részről a munkaiüléseken és a vacsorákon felszólaljanak. Íme, ezek az akkor mindkét oldalon jól csengő nevek: Balogh Arthur, Hegedűs Nándor, Szász Endre, Zágoni István, Zima Tibor, Kuncz Aladár, Murányi Győző, Tanódi Endre.

A szervezők a kormánytól is ígéretet kaptak, hogy Lăpădatu miniszterrel képviselteti magát a megnyitó díszülésen.

A *Keleti Újság* vasárnap reggeli számában Zágoni István *Aldás és béke* című vezércikke üdvözölte a vendégeket s a szándékot, amellyel érkeznek.

A következő lapszám csak kedden reggel jelent meg. Vezető helyén a hadtestparancsnokság rendelete van, amely az ostromállapotot Kolozsvárra is kiterjeszti, s megtilt minden utcai tüntetést, gyülekezést. A Sajtófederáció megalakulásáról, amelynek ünnepélyességét olyan gondosan eltervezték, csöppet sem ünnepélyes hangulatú riport számol be a lap belsejében, szándékosan szürke, erőszakoltan tárgyilagos hangon, minden kommentár nélkül. (A kommentálást — amint meg is jegyzi — az ostromállapot bevezetését közlő rendeletre bízta.) A riportból megtudjuk, hogy a Federáció megalakulását hétfőn este az Astoria szállodában, Bacalbaşa szállásán, elvilleg kimondották, de a „tárgyalások folytatását” január 26—28-ra halasztották, a Bukarestben tartandó ülésekre. Volt egy szűkebbre fogott kis bankett is, de utána a delegátusok elutaztak Kolozsvárról, amely „nem biztosította a nyugodt tárgyalások lehetőségét”.

A riport beszámol azokról az eseményekről is, amelyek megelőzték a delegátusok időelőtti elutazását. Már az állomás, ünnepélyesnek szánt fogadtatást is ellenséges hangok zavarták meg. Nemcsak a diákok szónokának figyelmeztető beszéde, amelyet a hatóságok nem vettek komolyan, hanem ellenségesen tüntető kiáltozások is. Kiderült ez Costaforu nyílt leveléből, amely a *Patriában* jelent meg azokban a napokban. E levél utolsó bekezdése a *Keleti Újság* magyar fordításában így szól: „Diák urak! Önök közül egy a pályaudvaron ezt kiáltotta: *Nem akarunk humanizmust!* A tegnapi rútnapon látottak és hallottak közül semmi sem volt számomra szörnyűbb, mint ez a kiáltás. Hogy kifejthessem, miért, várom az Önök meghívását. C. G. Costaforu.”

Nem valószínű, hogy a diákok elfogadták volna Costaforu felhívását. Nem azért vonultak be mintegy százötvenen a vasárnapi ünnepi gyűlésre sem, hogy ők hallgassanak meg — mást. Azt akarták, hogy rájuk hallgasson mindenki. Hangos énekléssel kezdtek s olyan jelszavak kiáltásával, hogy a meghívott közönség egy része mindjárt az ülés elején riadtan elhagyta a termet. Aztán Gheorghe Bogdan-Duică egyetemi professzor felszólítására valamennyire elcsendesednek...

Azt hiszem, minden szónok rövidebbre fogta üdvözlő beszédét a tervezettnél, s így végül is az előirányzott díszgyűlés egészében megtörtént, azaz *lezajlott*.

Nem volt ilyen szerencsénk a Nemzeti Színházban tervezett díszelőadás szervezőinek. A hivatlan vendégek itt is megjelentek, s már nem is érezhették hivatlanoknak magukat, hiszen a díszelőadásról nem szokás kizárni, oda inkább toborozni kell. De ezúttal sem a mások szereplését akarták látni, hanem maguk kívántak szerepelni. A dalolás, tüntetés itt is megismétlődött s nem akart vége szakadni, úgyvannya, hogy D. Tomescunak végül is be kellett jelentenie: *A díszelőadás elmarad!*

A tüntetők ekkor kizúdultak az utcára, s menetté szerveződtek. A menet azután nyilván felszívta a vasárnap esti sétálók, ténfergők, mulatozók jó részét is, mert valóságos folyammá dagadva hömpölygött végig a központi útvonalakon, s kövekkel, botokkal bezúzott minden rolló nélkül hagyott kirakatot s összetört minden cégtáblát, amelyen a tüntetőknek idegenül hangzó vagy gyanús név állott... A romboló felvonulás addig tartott, amíg a katonaság a rendőrség segítségére sietett, s elállva a tüntetők útját, felozlatta a tömeget.

Ilyen előzmények szorították össze a federációvá alakulás ünnepélyesnek szánt kihirdetését egy szűk körben hozott elvi határozattá.

Ezzel az országos sajtófederáció ügye le is került napirendről. A kezdeményezés baloldalról jött, nem kedvezett neki az idő. Az olasz fasizmus alig egy hónapja ünnepelte a *Marcia su Roma* egyéves évfordulóját, Hitler legényei pedig már róhamozták a weimari német köztársaságot. Hitler Münchenben ki is kiáltotta — egyelőre ugyan csak pár napra — a „nemzeti diktatúrát”.

Pontosan tisztáznom kellett ezeknek a viharos kolozsvári napoknak az eseményeit, hogy el tudjam helyezni közöttük egy emlékezetes élményemet, amely ezeknek a napoknak az eseményeihez kapcsolódott. A tüntető és romboló tömeg nyomán, de idegeimben inkább elől lopakodtam azon a vasárnap estén úgy az utcákon, hogy lássam is, mit művel s mégse keveredjem bele vagy kerüljek az útjába. Így vettem észre, hogy szerkesztőségünk ablakai világosak, ki lehet ott? Talán dolgozik a szerkesztőség? Különkiadásra készül?

Felszaladtam. Kádár Imrét találtam ott három idegen úrral. Azaz csak az első pillanatban látszottak ismeretleneknek, hamar ráismertem nagy bajszáról Constantin Millére, aztán már nem volt nehéz felismerni Bacalbaşának és Costafurut. Mindhármukat jól megnéztem a délelőtti viharos ülésen.

Egyiküknek, talán Bacalbaşának, vértzett az arca.

Magukba roskadtan ültek hárman, csak Kádár Imre tevékenykedett egy zseb-kendővel a kezében a sebesült körül.

Bizonytalanul, megfordulásra készen állottam az ajtóban. Nem tudom, miért, de úgy éreztem, mintha olyan titokba botlottam volna, aminek megismerésére nem vagyok illetékes. De Kádár reám nézett nagy fekete szemével, s mindjárt feladatot is talált a számomra:

— Látja, kollégám, alig tudtunk kiszabadulni a kavargó tömegből. Egy kipattanó üvegdarab meg is sebesítette az elnök úr arcát... Most arra kérem, menjen le s adjon hírt, ha annyira felszabadul az utca, hogy hazakísérhetem őket a szállodába. Az Astoriában lagnak...

— Éppen arra kanyarodott be a tömeg...

— Menjen a nyomukban, legyen szíves. S jöjjön vissza, ha már elvonultak a szálloda környékéről...

Az út közepén mentem, a járda sok helyen tele volt üvegcsereppel. Nem kellett kitérnem járművek elől, olyan csen-

des lett a város. Messziről hallatszott a tüntetők rivalgása, lassan mentem hátré, nehogy beleütközsem valamelyik csoportjukba. Így mire a Szamos hídja közelebe értem, már inkább a rendőröktől kellett félnem, akik könnyen diáknak nézhettek.

A mellékutcaikon siettem vissza a szerkesztőségbe, hogy jelentsem a helyzetet. Akkor már Bacalbaşának ragtapasz volt az arcán. Valószínűleg valamelyik szomszédától szerezte Kádár Imre.

Vendégeink kézfogással búcsúztak tőlem, Kádár kísérte őket. Én szívem mélyéből együttérteztem velük, osztoztam szomorúságukban s hazafelé menet már fogalmaztam a kérdéseket, amelyeket felteszek majd lakótársamnak:

— Hát ez korunkban az a híres nemzeti eszme? Mindjárt szennyes tajtékok habzik, ha egy kicsit forralják?

Ezúttal azonban a vita elmaradt. Vita-partneremet jobban megviselték az események, mint engem.

Egy időre beszáradt az én vitázó kedvem is. Zavarban voltam. A kolozsvári események a politikai megnyilatkozások zavaros áradatát indították el. A politikai pártok érdekeik szerint ítélték el vagy *értették meg és magyarázták ki* a diákok viselkedését. Voltak politikusok, akik Gogának is terhére írták a történeteket, én pedig tisztelni akartam Gogát mint költőt, és szeretni akartam őt mint Ady barátját. S még magamon éreztem sugárzó kék tekintetét, amellyel néhány nappal ezelőtt reám nézett, s magyarul kérdezte meg, melyik lapot képviselem...

Jámbor Ferenc, az *Új Kelet* munkatársa gyűjtött akkor maga köré néhány fiatal riportert, hogy ne egyedül a maga lapja, hanem „a kolozsvári magyar sajtó nevében” kérhessen nyilatkozatot a költő-politikustól.

Sok szó esett azokban a napokban Gogáról a magyar lapokban. November utolsó napjaiban Averescu tábornok és politikai vezérkara Nagyváradon tartott gyűlést. Ennek egyik szónoka Goga volt. A sajtó azonban ebből az alkalomból hírt adott arról is, hogy a gyűlés előtt fontos tanácskozás folyt le a csucsa kastélyban magyar politikusok részvételével. A lapok a „csucsa magyar titokról” cikkeztek, s Ugron István, a Magyar Párt elnöke csak annyit cáfolt, hogy ő ott lett volna Csucsán, de nyilatkozatában leszögezte: „Ha Goga Octaviánhoz vasárnap olyanok is kimentek abból az alkalomból, hogy Averescu tábornok is ott időzött, akik tagjai a Magyar Párt vezetőségének, ez semmi esetre sem történt a párt törekvéseinek ellenére, sem a pártfegyelem megsértésével.” Nyilatkozott Goga is, be-

jelentve, hogy „a Magyar Párt és a Néppárt tárgyalásai kedvezően haladnak“, s hogy pártja „a magyar kérdés lényegbeli megoldását keresi“, a „szembenállás helyett az együttműködést“. Bejelentették a lapok azt is, hogy Goga befejezte *Az ember tragédiája* román nyelvű tolmácsolását, s rövidesen több Ady-vers friss fordítását is közreadja.

Ezek a hírek felajzottak. Ady szellemét éreztem lebegni a csucsai kastély fölött. Szilárd volt a meggyőződéseim, hogy Ady barátja, Goga Octavian, elhunyt nagy költőtársa álmát valósítja meg románok és magyarok baráti kézfogásával.

Kolozsváron nem politikai gyűlést, hanem előadást tartott Goga a Nemzeti Színházban. Természetesen telt ház volt, a román társadalom Erdély nagy román költőjét tisztelte benne, a magyarok ezen kívül még azt is számon tartották, hogy mint politikus is őszintén érdeklődik a magyar kérdések iránt...

Előadása ezek után nyugtalanító meglepetésként hatott a baloldalon. A *Keleti Újság* másnap elég hosszasan, de tartózkodóan számolt be róla. A szónok — írta — a nemzeti eszme „motorikus erejét“ s „fejlődésének útjait“ vázolta. Hevesen támadta az „idegeneket“, akik szerinte kiszippolyozták az országot. Kemény szavakkal illette a román sajtó egy részét is, mert „elidegenedettnek“ tartja. Sürgette, hogy a sajtó is, az irodalom is „térjen vissza a román népszellemhez...“

Érhető tehát, ha másnap éppen a zsidóságot képviselő *Új Kelet* munkatársa toborozta össze a magyar lapok riportereit, hogy világosabb magyarázatot kérjünk előadása néhány kijelentésével kapcsolatban. De Goga is megérezhette ezt a háttérrel, mert sorra megkérdézték, hogy melyikünk melyik magyar lapot képviseli. Csak ennek tisztázása után kezdett el „beszélgetni“ velünk, s csupa megnyugtató dolgot mondott. Újra szólt Madách művéről, a *Tragédiáról*, amelynek éppen befejezte a fordítását. Adytól is több verset fordított...

Aztán rátért a „politikai kérdésekre“ is. Sejtette, hogy előadásában mi volt az, ami „egyes körökben“ nyugtalanságot keltett. Ő nem a más fajtájúakat tekinti általában idegeneknek, hanem csak azokat, akik a békeszerződések értelmében „nem a mi állampolgáraink“. Szerinte közel egymillió ilyen „káros elem árasztotta el az országot“. Ami pedig a zsidóságot illeti, itt is az a véleménye, hogy „feltétlenül respektálni kell mindazokat a jogokat, melyeket zsidó állampolgáraink javára a békeszerződésekben elismertünk“.

Siettem be a szerkesztőségbe, s jelen-

tettem, hogy Goga fogadott bennünket, riportereket, és interjút adott. Darvas szerkesztő aprólékosan kivallatott, aztán azt az utasítást adta, hogy írhatok akármilyen színes körítést, de a beszélgetést magát a lehető legpontosabban adjam vissza, ragaszkodjam Goga szavaihoz, még ha nem is azzal az igénnyel írom meg a cikket, hogy szó szerint idézzem a hallottakat.

Úgy láttam, ő mint emigráns nem volt éppen elragadtatva a nyilatkozattól, s talán azért is utasított az elhangzottak lehető leghűbb tolmácsolására.

— Egyébként erre azért is szükség van — mondotta —, mert kollektív interjú volt, nehogy ellentmondásokba kerüljünk a többi lappal...

Igyekeztem követni az utasítását. Szép, objektív bevezetőt írtam a költő-politikusról és a magyar irodalomhoz fűződő meleg kapcsolatairól, aztán jegyzeteim nyomán igyekeztem hűségesen leírni a beszélgetés lényegét. Egyes kifejezéseket ellenőriztem még Jámbor Ferenc kollégám emlékeztetése és jegyzetei nyomán is. Ő volt a legidősebb és legtapasztaltabb közöttünk, benne a leginkább megbízhatam.

Este beadtam a kéziratot a belső szobába, s vártam, hogy miképpen jön ki másnap a lapban.

De nem az én interjúm jött ki. Egy egészen más beszélgetést közölt a lap. S aki a beszélgetést lefolytatta, nem nevezte meg magát: a lap nevében jelentkezett Gogánál s nem riporterként, hanem politikus félként „tárgyalt vele“, bár kelő tisztelettel, de tartásos tárgyilagossággal. S belekerült a beszélgetésbe a „csucsai magyar titok“ ügye is, amiről pedig szó sem esett a kollektív interjúban. Sőt: ez kapta a legnagyobb hangsúlyt, az „én beszélgetésemből“ alig került bele tartalmilag néhány mondat, s egészen elmaradt a lírai bevezetés.

Bizonyos, hogy valaki felkereste a szerkesztőségéből Gogát, s az enyémnél sokkal közvetlenebb beszélgetést folytatott vele. Politikus beszélgetést. Talán még abban is megállapodtak, hogy a tárgyalásukból mennyi kerüljön be a lapba és milyen formában. Bizonyos, hogy ez a beszélgetés is része a „csucsai titoknak“, amiről a beszélgetők mindent tudhattak, de csak ennyit tartottak szükségesnek nyilvánosságra hozni belőle. Íme: ilyen mondatokat olvasok a közleményből: „Más oldalról hevesen támadták az Avereșcu-pártot, azt állítva, hogy a magyarság reakciós elemeivel egyezett meg.“ S a Goga felelete ezekre a támadásokra: „Nevetségesek azok, akik azt állítják,

hogya mi a magyarság reakciós elemeivel tárgyaltunk, mikor tudnivaló, hogy a tárgyalásokon a legszélsőbb demokratikus elemek képviselői is részt vettek.

A cikk tehát a csucsai paktumot veszi védelmébe, amely talán már meg is van, vagy most készül, s amelyben Goga a demokratikus magyarokkal fog kezelt. Úgy, hogyan Ady is elképzelt. Vajon ki írta ezt a cikket, amely kiszorította az én interjúmat? Paál Árpád vagy Zágoni? Vagy talán Kós Károly, ez az örökmozgó kalotaszegi mérnök-író, aki politikusnak is a legtevékenyebb?

Én azt szerettem volna, ha Paál Árpád van benne ilyen komolyan ebben a politikai titokban. Iránta volt a legtöbb bizalmam. De annyi mégsem volt, hogy kérdezősködni mertem volna. Olyan fiatal és kezdő voltam hozzájuk képest! S különben is, ha titok, akkor úgyszem beszélhet nyíltan. S annál kevésbé, minél inkább benne van ő is. Márpedig benne van Kós Károssal és Zágonival együtt, különben hogyan hivatkozhatnék Goga „legszélsőbb demokratikus elemek“-re. Előttém ők voltak akkor a legszélsőbb demokraták!

Így tévesztettem meg önmagamot. Mekora volt aztán — de már csak évek múlva — a kiábrándultságom a csucsai paktumból, amikor megtudtam, hogy 1923 decemberében, amikor én először töprengtem örvendő reménykedéssel fő-

löttem, már két hónapja készen is volt, de olyanok írták alá magyar részről (Grandpierre Emil, Hajdu István, Pál Gábor, Gyárfás Elemér, Szele Béla), akikkel én világnézetileg már akkor szembenálltam, s jórészükkel ténylegesen szembe is kerültem a későbbiek során. Vajon kiket tartott Goga ezek közül „legszélsőbb demokratikus“ elemeknek? Kiket tartott demokratáknak ezek közül Paál Árpád és csoportja, hiszen nyilvánvaló, hogy melléje állottak a paktumnak, védtek is a támadásokkal szemben. Mi készítette őket erre? Tán az éppen tőlük sürgetett politikai aktivitás tetszett benne? Vagy Gogában bíztak?

Igaz, maga a paktum is alkalmat nyújtott a bizakodásra. Bőséges szövegű volt, sok mindenre kiterjedt a figyelme. Valóban alapot szolgáltatott volna a nemzeti kérdés hosszabb időre nyugalmat biztosító rendezésére. Ez indokoltá tette legalább a várakozó bizakodást. Lehet, hogy a költő Goga, a közismert író és a népi politikus többnek is szánta ennél, és többé is akarta tenni. A pártpolitikában azonban külön és főként más törvények érvényesültek, mint az ő költői világában: a politikai és gazdasági hatalomért való tülekedés törvényei. Ő pedig ekkor már inkább pártpolitikus volt, mint költő. Ezért nem számolt vele, hogy nacionalizmusában már nem az a tiszta és nemes hazafiság a „motorikus erő“, amelyről előadásában beszélt.

Hidrológus az árvívről

Még hatása alatt vagyunk azoknak a tragikus eseményeknek, melyek május 12 és 25. között az ország népét megrázták: folyóvizeink hatalmas méretű, 200—300 évenként egyszer előforduló áradásának.

Mint nemzetgazdaságunk minden ágában, az árvédelemben is sokat tetünk az utóbbi két évtizedben, ezt célozza az a hatalmas költségvetés is, melyet a Román Kommunista Párt 1970. március 17—19. közötti plenárisán a vízrendészetre megszavaztak. Most viszont az árvíz nem ott keletkezett, ahol vártuk, nem a klasszikusnak számító Körösvidéken, nem a Bánság kiterjedt alföldjein, sem a Moldvai-fennsík közismerten árhullámos vidékein, hanem az Erdélyi-medence északi részén, a Keleti-Kárpátok nyugati lejtőin. Az áradás pedig nem a hegyvidéket bántotta, hanem a dombvidéki folyó völgyeken separt végig, nem kímélve az évszázados vagy a modern városokat, nem kímélve a legmodernebb üzemeket, háztömbnegyedeket, kis magánházakat, hidakat, vasutakat, országutakat sem. Hogy mennyire hihetetlen volt ez a lakosság számára is, arra jellemző: sokan hallani sem akartak lakásuk ideiglenes elhagyásáról, javaik mentéséről. Ugyanakkor a szolidaritás számos megnyilvánulása a hőstettekig fokozódott a nehéz pillanatokban és utólag is, mikor már az újjáépítésre kellett gondolni.

Elteltek a nehéz napok, és most már szakembereink gondolkoznak a tanulságokon, vizsgálják előző számításait, melyekkel a lehetséges legnagyobb árhullámok jellemzőit (tartósság, vízhozamok) meghatározták. Őszintén szólva nem történt jelentős számítási hiba az említett meglepetéseken kívül. Nem történt volna baj, ha a katasztrófa még 10—15 évet várat magára, míg sorra kerülnek azok a hatalmas hegyvidéki tározási munkálatok, melyek feladata az ilyen szerű árhullámok visszatartása és utólagos adagolása. Ez az ármentesítés részben megtörtént már a Zsilen Rovinari-nál, hol az időszakos tározó 60%-kal csökkenti a legnagyobb vízhozamokat, lényegében szabályozott már a moldvai Beszterce alsó szakasza, az Argeş, a Berzava, néhány éven belül megoldódik a Lotru, a Kis-Szamos víztárolókkal történő vízjárás-szabályozása. A tározási program befejezésekor a víztározók össz-kőbtartalma a meglévő adatok szerint eléri az 54 milliárd m³-t, azaz több mint másfélszeresét annak a vízmennyiségnek, melyet folyóvizeink egy év alatt „termelnek“. Ez biztosítja a vízben rendkívül gazdag évek folyóvizeinek teljes visszatartását országos viszonylatban, majd a szükséglet szerinti utólagos adagolást.

Gondoljuk, nem érdektelen, ha röviden, főleg szakmai szempontból összefoglaljuk a legfontosabb tanulságokat.

Amint mindenki számára ismeretes, az árhullámok keletkezésében az éghajlati tényezőknek fontos szerepük van. Felszíni vízfolyásról van szó, mely a talaj felszínén keletkezik a hevesebb esők, a hóolvadás idején. Természetesen, minél nagyobb a vízfolyást tápláló csapadék, illetve olvadékvíz mennyisége egy adott, minél rövidebb időszakban, annál hevesebb lesz a vízfolyás, és a víznek sokszor még ideje sem maradhat arra, hogy a talajba beszívároghasson. Ha viszont a talaj vízzel telített és éppen hűvös az éghajlat is, a csapadékvíz nagy része, 50—80%-a, lefolyhat a folyóvölgyek felé, mint ahogy az a mi esetünkben is történt.

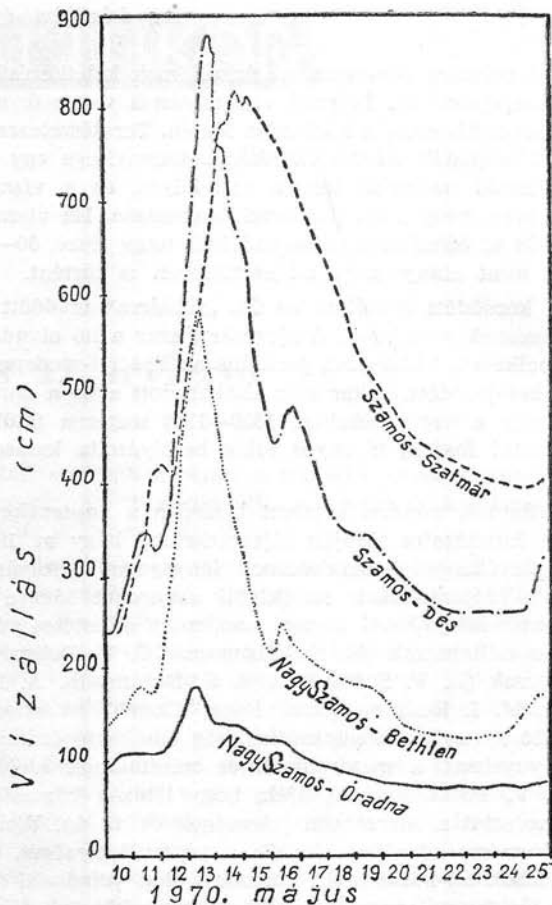
A május 12-én kezdődött árhullám az ún. „zöldárra“ tevődött rá, ami a nyár elején szinte rendszeresnek mondható. A „jegesar“, azaz a hó olvadása idején keletkezett, hosszasan emelkedett vízhozamú periódus az Erdélyi-medencében már régen, még március elején befejeződött, akkor már eltakarodott a hó a dombvidékről. Megjegyzendő viszont, hogy a hegyvidékeken, 1600—1700 méteren felül, ez a folyamat még tart, sőt mint látni fogjuk, bizonyos fokig befolyásolta katasztrófális árhullámunkat is.

Szeszélyes éghajlatunk minden kétséget kizáróan a *naptevékenységgel is kapcsolatban van*. Saját kutatásaim alapján kijelenthetem, hogy az 1957-es és 1958-as több évszázados naptevékenységi maximumok lényegesen befolyásolják már több mint három évtizede időjárásunkat, rendkívüli zavarokat idézve elő Földünkön. A problémának jelentős könyvészeti anyaga van, mely ellentétes véleményeket tükröz. Világszerte híres csillagászok (M. Sz. Eigenszon, O. V. Dobrovolszkij), hidrológusok és meteorológusok (A. V. Snitnyikov, E. S. Rubinstein, A. Bratránék, B. A. Apollov, L. S. Berg, M. I. Budiko, Abbot, Baur, Clough) határozottan bizonyítják a légkörzésben előálló zavarokat a naptevékenység emelkedő és csökkenő szakaszában és a relatív nyugalmat a maximumok és minimumok idején. Mások, mint I. Rodriguez-Hurbe, V. Yevdevich, tagadják, hogy létezne közvetlen vagy időbeni eltolódást jelentő kapcsolat a hidrológiai jelenségek és az ún. Wolf-számok között, amelyek a napfoltok száma alapján tükrözik a naptevékenységet. Nem állíthatjuk, hogy a mostani áradásoknak közvetlenül kozmikus okai volnának, de bizonyítottan látjuk, hogy a nagy légkörzési perturbációk főleg ennek köszönhetőek, nélkülük pedig nem jöhettek volna létre ezek a különleges hidrológiai események. Amint a 2. számú ábrából is kitűnik, a Gyergyói-medence, éghajlati védettsége következtében, gyakorlatilag nem vett részt a Maros nagy árhullámának keletkezésében. Az áradat nagy része az Erdős- és a Keleti-Kárpátok nyugati kitétségű lejtőin keletkezett.

Előttünk fekszenek a május eleji időjárástérképek, melyeken eléggé tisztán körvonalazódik az a zavaros helyzet, mely a tavaszi hideg és meleg légtömegek állandó harcából adódik. Talán érdemes lesz kissé visszaemlékeznünk az akkori időjárásra, az előkészítő időszakra.

Április 30. Európa északi részén, Skandinávia felett hatalmas alacsonynyomású tér alakult ki, ami lehetővé tette az észak—dél irányú légkörzés kialakulását. Nálunk ez május elsején és másodikán 0—5° hőmérsékletű légtömegek uralkodását jelentette, míg Kelet-Európában a hőmérséklet még éjjel sem csökkent 14—18°C alá. Mindez két nap alatt 20—30 mm csapadékot eredményezett a Keleti-Kárpátokban, ahol 1000 m-en felül kialakult a „hósipka“, helyenkint 1 m-es vastagságban (szóbeli információ).

Május 5—7-e között észak-afrikai eredetű meleg légtömegek árasztották el hazánk területét, ami olvadáshoz, a hegyvidéki talajok telítődéséhez vezetett. A le-

hullott eső mennyisége újabb 15—20 mm-t tett ki. Ezekhez adódott még 4—20 mm eső május 9-én és 10-én.

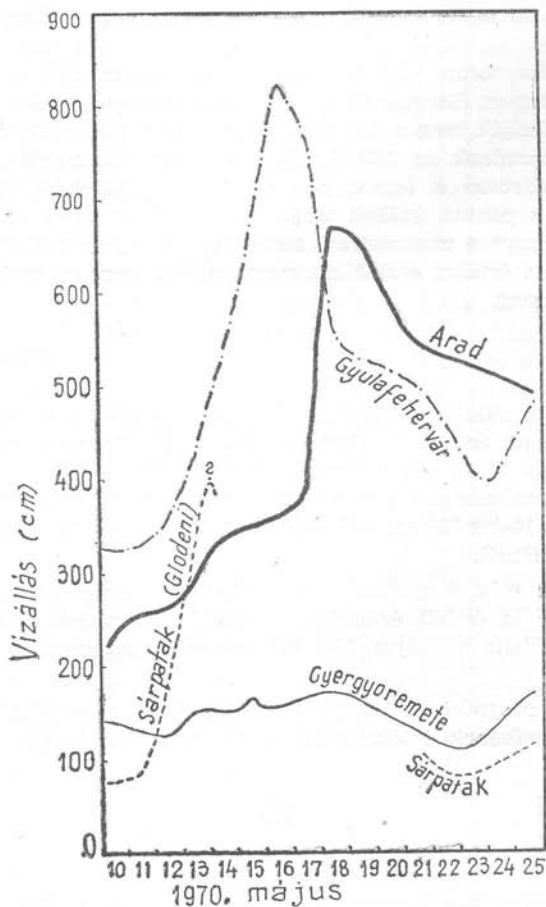
Május 11-én jelentős légköri zavarok keletkeztek Közép-Európában. Hirtelen meleg és nedves óceáni légtömegek hatoltak be délről Lengyelország területére, nyugatról viszont nagyerejű hideg front árasztotta el Belgiumot. A Keleti-Kárpátokban és az Erdélyi-medencében, különösen északon, újabb 5—25 mm eső tette még nedvesebbé a túlázott talajt, és megindultak az első jelentősebb vízállásemelkedések a folyóvizeken.

Május 12-én a hideg front végigseper az Erdélyi-medencén, és a Tisza-forrás hegyvidékének öblözetén bőséges, átlagban 50—100 mm esőt idéz elő 24 óra alatt, ami egyébként megfelel egy egész hónap csapadékmennyiségének. Ami meglepő és gyanús, hogy ezek az esők hatalmas területet érintenek, magjuk is legalább 5000 km² a Nagy-Szamos és a Maros felső vízvidékén. A magashegyvidéki hótakaró tovább olvad. Délután már megindul az árhullám, és még a szakemberek sem sejtik, hogy ez az évszázad legnagyobb árvizét fogja előidézni. A csapadékok mennyiségű előrejelzése ugyanis világviszonylatban sincsen még kellőképpen kidolgozva, nálunk sem jelzik előre. Ez egyébként a hegyvidékeken különösen bonyolultnak bizonyul a légköri változások hevesége miatt.

Ismert tény, hogy minél gyorsabb a vízhozamnövekedés a csapadékok után, annál nagyobb az ár ereje, annál pusztítóbb a hatása. Sok esetben a keletkezett árhullám „front“-tal érkezik, azaz a rohanó víztömeg átbukik saját magán. Ez természetesen csak a kisebb patakok sajátossága, de a folyók és folyamok esetében is az árhullám kezdetén nagyobb a vízszint hosszanti esése és a víz sebessége, mint az apadási fázisban. Az árhullám, ha grafikusan ábrázoljuk, egy hegyesszögű háromszöghöz hasonlítható, mely az emelkedési fázisban meredekebb, mint az apadási fázisban (az 1. ábrán ez jól látható). Ha egy ábrán egymásra szerkesztjük egy folyó hosszában több pontban észlelt árhullámképeket, a csúcsok időbeli eltolódásából meghatározhatjuk az árhullám levonulási idejét, amiből könnyű megállapítani a levonulási sebességet, ha ismerjük a pontok közötti távolságot.

Az 1. ábrán nyomon követhetjük az 1970. május 12—20. közötti katasztrofális áradások árhullámképeit. Mi az, ami ezekből az ábrákból hirtelen szembeötlök?

— A hegyvidékeken (Óradna, Remete, Brošteni) a folyóvizek vízjátéka (a legnagyobb és legkisebb vízállás közötti ingadozás) alig egyötöde a dombvidékre kiérkezettekének (Bethlen). Ez egyenes következménye a hosszanti esés csökkenésének, ami magával hozza a folyóvíz hirtelen sebességsökkenését, a víz „megtorpanását“ és „feltorlódását“ a hegyvidékek elhagyása helyén. Ezzel magyarázható a Nagyszamos, a Beszterce—Sajó rendszer, a Maros és a Küküllők 5—8 m-es vízjátéka a dombvidéki medrekben. Ehhez hozzájárul még a katasztrofális áradások esetében az alulméretezett hidak torlaszoló hatása (Bethlen, Dés), ami szintén emelhet az

árhullám magasságán 1—1,5 m-t is. A katasztrofális áradást tulajdonképpen egy hosszú, csapadékból időszak előzte meg. Január és május között Erdély északkeleti és keleti részein a lehullott csapadék mennyisége 40—95%-kal nagyobb volt a sok évi átlagnál (Beszterce 93, Dés 58, Máramarossziget 42%), míg a nyugati övezetekben a normális értékek uralkodtak (Kolozsivárt pl. csak 12, Szatmáron 14%-kal haladta meg az átlagot). Ez a tényező rendkívül fontosnak bizonyult az árhullámok kialakulásakor.

— Az árhullám a Szamoson és a Maroson fokozatosan szétterült a nagyvízi mederben, sőt a külső árterületen is, melyet a víz csak igen ritkán önt el, és ahol az ár már nem rohan, csak előnt. Ez azt jelenti, hogy az adott vízmennyiség mellett csökken a vízjáték. Valóban, például Szamosudvarhelyen a legnagyobb vízállás csak 655 cm volt, bár Désen elérte a 886 cm-t. A mellékpatakok viszont újabb változást idézhetnek elő: a Szamos a Lápos felvétele után újra 820 cm-re növekedett, és ezzel a vízjátékkal hatolt be Szatmárra. Hasonló hatással voltak a Küküllők a Marosra, mely Gyulafehérvárnál ilyenformán 4 méterrel haladta meg az utóbbi évszázad legmagasabb (1958-as) szintjét.

— Az árhullámok levonulási sebessége jelentős volt, meghaladta közepes értékben a 2,53 m/mp-et, azaz a több mint 10 km-t óránként. Ez viszont nem a maximális sebesség. Egyes mérések szerint a Beszterce sebessége Besztercénél meghaladta a 7—8 m/mp-et (25—28 km/ó-t) a sodorvonalon, ami már hatalmas erőt jelent. A víz lefékezésében nagy szerepe szokott lenni a folyókanyaroknak, a „meanderek”-nek, az árterület „érdességi foká”-nak (növényzet, épületek).

— Ott, ahol a rohanó ár gátak közé szorul, már nem terjedhet vízszintes irányban, és ezért vízjátéka megnő. Ez Szatmárnál kb. 1,5 m többletet jelentett, bár — mint ismeretes —, ott a vasúti töltés átszakadása jelentette a helyi rohanó ár kialakulását.

— Az árhullám során kialakult legnagyobb vízhozamok a Szamoson Désnél értékék a 2300 m³/mp-et, Szatmárnál pedig a 3700 m³/mp-t. Ezek az értékek 4%-kal, illetve 20%-kal haladják meg a 100 évenként egyszer előforduló nagyvízhozamokat, de jóval alatta maradnak az 500 évenként egyszer előfordulóknak (2500, illetve 3500 m³/mp). A Maroson a legnagyobb vízhozamok közelebb álltak az 500 éves gyakorisághoz, de a pontos értékek meghatározása még hátra van. Itt kell megjegyeznünk viszont, hogy a matematikai statisztika nem jelent időbeni meghatározást is. Ha az idén ilyen értéket észleltünk, nem jelenti, hogy az csak 500 vagy 100 év múlva ismétlődhet meg.

Előrejelzési problémák

Sok esetben felvetődött a kérdés: miért nem sikerült a hidrológusoknak idejében előrejelezniük az ár keletkezését és lefolyását? Ha megvizsgáljuk a kérdést, rájövünk arra, hogy kissé késve ugyan, de ez az előrejelzés létezett, főleg a nagyobb folyók alsó szakaszán, sőt az előrejelzések órára és magasságértékeire is beváltak. Például május 14-ére 850 cm volt a Szatmárra prognózált érték, 28 cm-rel magasabb az utólag észleltnél.

Ehhez adódik még a gyulafehérvári, különösen nagy vízállás, mely 4 m-rel haladta meg az eddig észlelt értékeket. Dévánál és Aradnál viszont már sikerült kiköszörülni a csorbát: a május 18-i 671 cm-es maximumot 9 cm-es tévedéssel jelezték.

A hidrológiai prognózisok két fázisból állanak: a csapadékok és ezek lefolyásának, összegyülekezésének értékeléséből, mely nagy hibalehetőségeket rejt magá-

ban (csapadékprognózis, lefolyási gyorsaság a lejtőkön, veszteségek a beszivárgásra, párolgásra), valamint a *kialakult árhullám levonulásának kiszámításából*, mely már többé-kevésbé egyszerűbb hidraulikai feladat. Esetünkben főleg az első fázis értékelése nem sikerült, hiszen például Oradnág az ár 7—8 óra alatt fejlődött ki a Nagy-Szamoson. Ott van az első mérceállomás, mely jelzi a vizállásokat. Innen Bethlenig szintén 7 óra kell az ár levonulásához, de a jelenség megszokottnak tűnt, nem haladta túl a már észlelt eseteket. Csak Bethlennél csaptak össze a Sajó és a Nagy-Szamos árhullámai, mégpedig valószínűleg éppen maximumuk idején. Innen viszont Dés már csak 3 órányira van árhullámsebességben kifejezve. Hozzáadva a bethleni híd duzzasztó hatását is, az éjszakai hangulatot, azt az időt, amelynek a riasztásig el kellett telnie, megérthetjük a jelenség meglepetésszerű jellegének okait itt is. Marosvásárhelyen is, a Küküllők mentén is.

Árvédelem

A gátaknak jelentős szerep jutott a Szamos s a Maros síkvidéki szakaszainak megvédésében, a Duna mentén, ahol most már kb. 500 000 ha ármentesített, gáttal védett mezőgazdasági terület található, a Szeret és a Prut alsó szakaszán, hol ez a rendszer folytatódik. Itt a gátak magasítása és tömörítése a legfontosabb feladat. A gátak között a folyóvíz 4—6 m-rel is magasabban van a környező területnél, ami a töltésekre hatalmas hidrosztatikai nyomást fejt ki. Ha valahol a töltés belsejében szivárgás keletkezik, az rendkívül gyorsan növekszik, és a gát száraz oldalán megjelenik előbb egy forrás, majd a víz egyre gyorsabban buzogni kezd, létrejön az ún. „buzgár“, amely kiskapuja tulajdonképpen a gát áttörésének. Ezért a buzgárak elszigetelése homokzsákokkal vagy hatalmas lemezekkel, „szádfalakkal“ egyike a gáttal védett területek legfontosabb árvédelmi feladatainak.

Az árvízvédelem radikális megoldását az *időszakos tározók* rendszerének kiépítése jelentené. Ez a tározási rendszer annyiban különbözik az állandó szervótározóktól, hogy teljes hasznos térfogattal rendelkezik, azaz üres az üzem kívüli állapotban. A szervótározók, melyeket vízellátásra, vízjárás-kiigazításra, vízerőtelepek kiszolgálására használnak, árvízvédelemre csak kis hasznos térfogattal rendelkeznek, hiszen az érdek az, hogy mindig telve legyenek. Így történt azután, hogy sem az aranyos-besztercei tározó, sem a fernezelyi nem segíthetett lényegesen a nehéz pillanatokban, sőt az utóbbi esetében a gátszakadás megelőzése végett (nem volt megalapozott) még a tartalékokból is átengedtek.

Végül néhány szót a mezősegi halastavakról. Ezek földtöltéssel és betonát-folyóval elgátolt tavak, melyek a közepesnél nagyobb árvizeket kibírják, de az 50 évnél ritkábban előfordulókat már nem. Ezért a Fűzes és a Ludas patakai mentén lévő, halban gazdag tározók gátjai a legnehezebb pillanatokban átszakadtak, egyeseket mesterségesen átvágtak, hogy ne keletkezzen még nagyobb árhullám. Kívánatos ezeket tartósabbra építeni, márcsak az árvédelem érdekében is.

*

Hatalmas küzdelem volt, adott pillanatban egyenlőtlen küzdelem a megfékezhetetlen árral. A gyors szervezéssel, segítséggel a helyzet rohamosan megváltozott, tudatos, széles fronton folytatott hatásos küzdelemmé alakult a harc. A hatalmas emberi összefogás bizalommal tölt el mindnyájunkat. Az egész nép, románok, magyarok és más nemzetiségűek, szoros egységben igyekezett gátat vetni a dühöngő árhullámnak. A párt vezette hősi ellenállásban újra megnyilvánult szocialista rendszerünk szilárdsága, humanizmusa és a megingathatalan optimizmus, hogy közös erővel felszámoljuk az árvíz következményeit.

Ujvári József

Fábry Zoltán öröksége

Weiner Imre Fábry-portréja (1935)

Visszhangtalanságáról panaszkodott 1955 nyarán az újtátrafüredi szanatóriumból kolozsvári barátainak, ám ha számba vesszük azóta megjelent tizenhárom könyvét, a körötte támadt visszhangot s a látogatóinak adott nyilatkozatait, nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy Fábry Zoltán hangja életének utolsó másfél évtizedében új erőre kapott, s a „stószai remete“ a szellemi közélet erős, jellegzetes tényezőjévé emelkedett.

Fábry Zoltán halála emberileg megrendített mindnyájunkat, de egyáltalán nem jelenti egy sajátos és felelős pálya végét. Elhelyeztük koszorúnkat a stószai temetőben, s tudjuk, hogy a Fábry-mű a maga tanulságainak szélességében — új „korparancs“ számtalan indítékára, új háborús veszélyek fenyegetései közt — nem lezárt, hanem kibontakozás előtt áll.

Előttünk a hetvenharmadik életévében eltávozott írónak — a Korunk egykori csehszlovákiai főmunkatársának — 1970 január havában kelt Végrendelete, melyben házáat, könyvtárát, levéltárát a Csehszlovákiai Magyarok Kulturális-Társadalmi Szövetségére hagyja. „Stószból

— hangzik az utolsó kívánság — ...nem sablonos »zarándokhelyet« kell csinálni, de a könyvtár és levéltár felhasználásával élő kultúrgócot, melyet írók, kutatók használnak“. A kötelesség természetsszerűleg ránk háruló részében mi is célul tűzzük ki a Fábry-örökség romániai vonatkozásainak ápolását: mind a művelődéstörténeti feladatok értelmében (feltárando Fábry Zoltán romániai kapcsolatainak minden ága, a klasszikus barátság Gaál Gábor és a stószai fegyvertárs között), mind a szocialista humánnumért való töretlen harcban és az imperialista, neokolonialista és újfasiszta ideológiák visszaverésében.

Rendezni lélekben is...

Évszázadok óta együtt élnek e tájon románok, magyarok, németek és más ajkú nemzetiségek. Történelmi viharokban, társadalmi zaklatottságokban közös volt a sorsuk. S immár több mint negyedszázada a szocializmus építésében is közös akaratuk feszül. Az élet parancsa szerint az anyagi és szellemi javak termelésében együttes erővel vesznek részt. De túl a történelmi, társadalmi, politikai együttlétezés pragmatikáján, van ennek az együttélésnek mélyebb vetülete is: a sorsközösségből kigyöngyöződött humánium.

Az emberiség megkívánja, hogy az együttélés mindennapi gyakorlatából kiküszöbölődjék az egymás értékeit megkérdőjelező előítélet, az a tévhit, mely szerint az egyik-másik etnikumhoz tartozás az életben való boldogulásban előnyt vagy hátrányt jelenthet. Ez a szemlélet szocialista rendszerről idegen. Van jó alkotmányunk, vannak jó törvényeink, amelyek hazánk minden polgárának teljes jogegyenlőséget szavatolnak. Ám a testvéri együttélést csupán törvényes szabályozással nem lehet optimálisan megvalósítani. Ha az együttélés humánumáról beszélünk, a szocialista jogalkotás és -alkalmazás kétségtelenül szilárd alap, de a legjobb alkotmány is csak kiindulópont, külső rendező elvet enunció. A törvények szellemének a lélekben is meg kell honosodnia s elősegítenie az együttélés össztársadalmi síkon történő humanizálását.

A mély humánumon alapuló szocialista együttélésnek olyan belső erkölcsi normái vannak, amelyek figyelmen kívül hagyása vagy éppen megsértése rontja az együttélők társadalmi-személyi közérzetét. Itt elsősorban arra gondolok, hogy a kölcsönös megbecsülés, egymás emberi méltóságának, személyiségének, alkotmányos jogainak tiszteletben tartása a testvériség alapkövetelménye. Ezzel szervesen összefügg egymás anyanyelvének tisztelete. Mert mi az anyanyelv? Nemcsak a fogalomalkotás és a kommunikáció eszköze, hanem ennél jóval több: az ember személyiségének hordozója, legbensőbb gondolatvilágának, érzéseinek kifejezője. Aki tehát nyelvet nem tiszteli, emberi önérzetemben sért meg. Ha én más anyanyelvével szemben türelmetlen, fintorgó vagyok, az együttélés humánuma ellen követek el súlyos méltánytalanságot, emberi önérzetében sértem meg a más ajkút. Ennek elkerülése végett az emberi kapcsolatok olyan finom, belső, pszichikai szabályozóira kell itt figyelemmel lennünk, amelyeket még nem tanultunk meg eléggé, még nem váltak gondolkodásunkban, érzéseinkben sztereotípiává, mindennapos gyakorlattá.

Nemzeti hagyományaira, népi szokásaira, kultúrájára is rendkívül érzékeny minden ember. Jó ezt is tudatosítani magunkban. Minden nép az emberiség nagy családjához tartozik, biológiailag tagja ugyanannak a fajnak. Ezért nincs eleve a jó vagy a rossz kategóriájába sorolható nép. Csak történelmileg kialakult népek vannak, a maguk sajátos kultúrájával, amely szerves része, alkotóeleme a világkultúra átfogó rendszerének. Így hát minden nép joggal igényel megbecsülést a saját kulturális kincsei iránt. Még a mostoha földrajzi és történelmi körülmények miatt legelmaradottabb törzseknek, néptö-

redékeknek is lehetnek elismerést érdemlő alkotásaik. Hogyne volnának büszkék ezekre az értékekre! S ha lefitymálást vagy érdektelenséget tapasztalnak mások részéről, bizony érthető megbántottságuk.

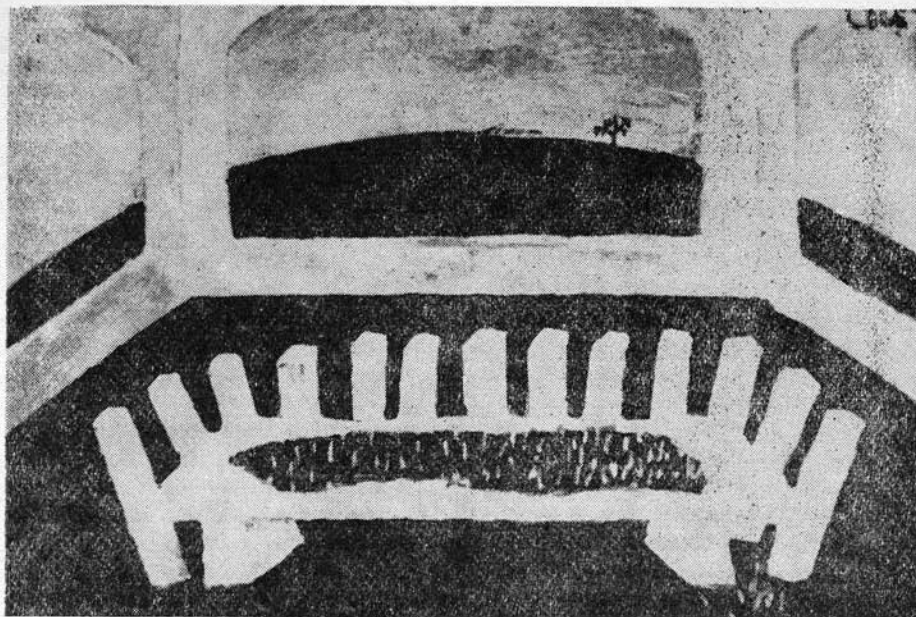
Vonatkozik ez a történelmi hagyományokra is. Melyik népnek nincs meg a maga történelmi, nemzeti és társadalmi szabadságmozgalma, amelyek élén kimagasló egyéniségek álltak, politikai, szellemi vezetők, legendás hősök. Ezek tetteinek, a tömegek küzdelmeinek emléke beépült az illető nép történelmi tudatába, s méltán vált a nemzeti büszkeség forrásává. Am e büszkeség hipertrófiás torzulásaiban már hívalkodás, felfuvalkodottság jelentkezik. A nemzeti kérkedésben pedig akár akarom, akár nem, leplezetten benne rejlik ama lelki beállítottság, hogy valódi emberi értékeimnél többre tartsam magam a más nemzetiségünél. Aki így gondolkodik, máris lenézi embertársát, s úgy véli, több jog, nagyobb előny illeti meg. Az etikai követelmény e tekintetben is ugyanaz, mint az anyanyelv esetében: örizzük és ápoljuk haladó hagyományainkat, s becsüljük meg a másokéit is.

Miért is kell ezeket a dolgokat szóvá tenni, amikor a szocializmus írott és íratlan törvényei amúgy is megteremtik az együttélés módozatait? Ez igaz, de nem kevésbé igaz az is, hogy a külső alkalmazkodás és a belső meggyőződés közé nem lehet gépiesen egyenlőségi jelet tenni. A humanitással átítatott együttélést biztosító törvények életbe léptetésével párhuzamosan egyesek pszichikai beidegződésein is változtatni kell. S ez már bonyolult folyamat, mert az előítéletek, elfogultságok kiiktatását a gondolkodásból csak a sokoldalúan fejlett, magas szintű tudat képes elvégezni. Könnyű elképzelni, hogy az együttélők minden rétegében az ilyen tudat kialakítása további következetes, kitartó, széles körű tudományos, művészi, irodalmi nevelést, lelki finomítást igényel.

Lázár József

A főváros képzőművészeti térképéhez

Vajmi nehéz dolga van annak, aki mostanában el akar igazodni Bukarest képzőművészeti térképén. S ez a mostanában nem csupán a jelen pillanatot jelöli, hanem az utóbbi egy-két évet. Még számbavenni sem egyszerű, hány kiállítás nyílt és zárult ezalatt. A közben új kisgalériákkal gyarapodott hivatalos kiállító helyiségek mellett újabban majd mindegyik kerületi kultúrház (örömmel soroljuk most már ezek közé a Petőfi Sándor és a Friedrich Schiller Művelődési Házat, a magyar, illetve német ajkú bukarestiek e kulturális központjait), színházi előcsarnokok, a nagy könyvtárak halljai és ki tudja, hány intézmény ilyen meg olyan díszterme áll többé-kevésbé állandó jelleggel a bemutatkozni kívánó művészek és műkedvelők rendelkezésére. Ezt a dömpinget rendszeresen áttekinteni még a szakkritikus sem tudja. Pedig sosem lehet előre megjósolni, hol fognak történni az igazi események. Volt már arra példa, hogy a műkedvelők tárlatán. Ott tűnt fel egy Duda Voivozeanu nevű amatőr — különös, eredeti szílrrealista látomásai azóta is rendszeresen szerepelnek a hivatásosok tárlatain.

Constantin Piliuță: Tavasz

A nagy kiállítócsarnokok tekintélye ugyan megmaradt, de nem mindig az a legérdekesebb, ami ott kerül a nyilvánosság elé. Újabban tiszteletre méltó idősebb mesterek retrospektíváit láthattuk sorozatban, például a Dalles-csarnokban. Nyilván, erre is szükség van, hiszen jó megbizonyosodnunk időnként a kikristályosult értékek felől, viszont igényelhetnők a kialakult értékrendet felborító felfedezéseket, amivel ez a csarnok nagyjából adósunk maradt. Hogy ne legyek igazságtalan, megemlítem Viorel Mărgineanu nemrégiben látott nagyszabású kiállítását: elsősorban tájképfestő, s fő érdeme, hogy a kompozíció egészében úgy tud érvényre juttatni egy bizonyos, a népi textilidákból eredeztethető dekoratív szemléletet, hogy az kitűnően megfér mikrorealizmussával. Hatalmas távlatot képes befogni (ritka erény!), s mindemellett nem fárad bele a részletek aprólékos megmunkálásába. A hatvanas évek hazai képzőművészetének történetéből őt kihagyni nem lehet.

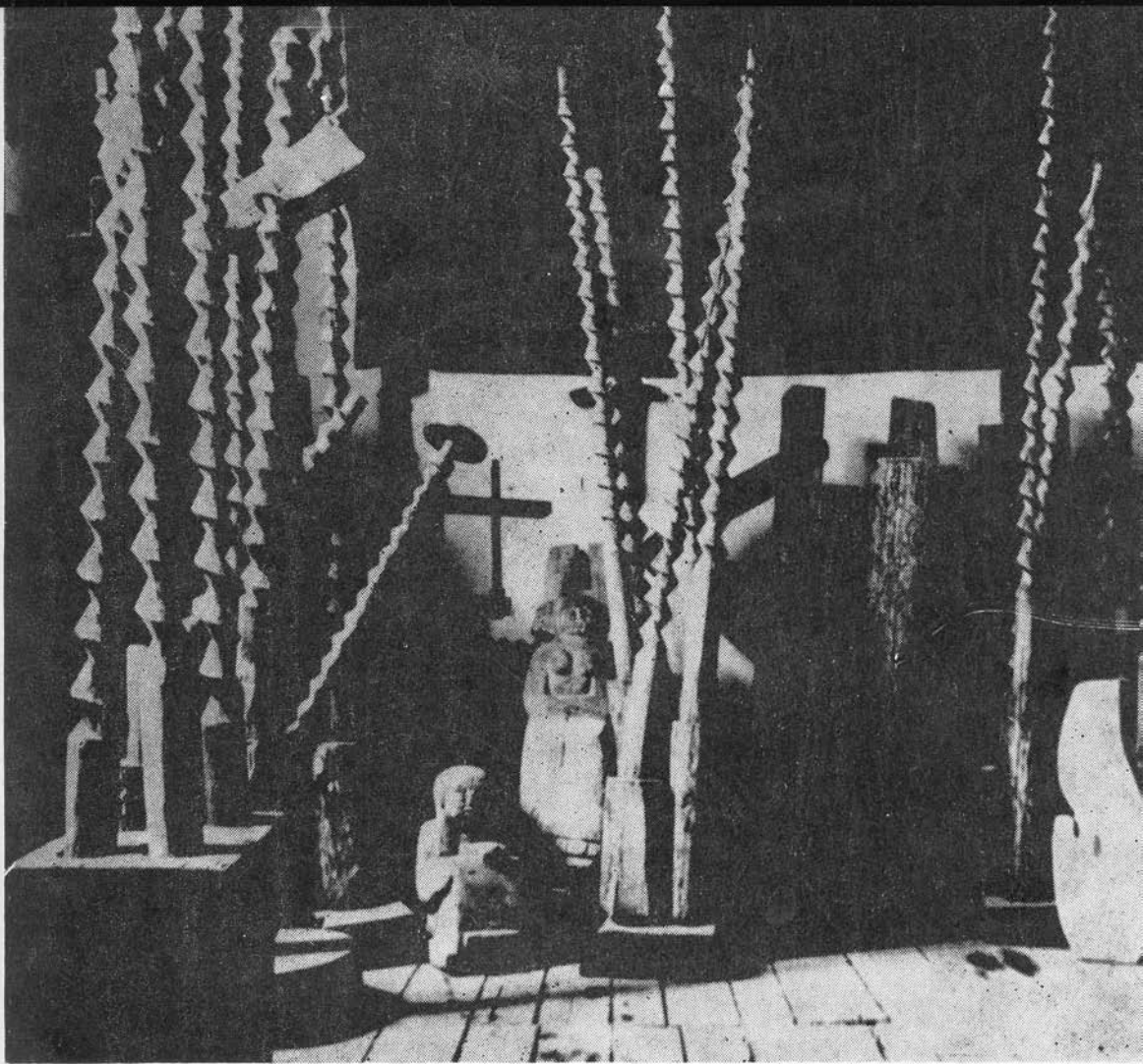
Sokkal kevésbé lehetünk elégedettek a Dalles-beli kollektív gyűjteményes kiállításokkal. Valamiféle (legyen az tematikai vagy bármilyen más természetű) korlátozás nélkül csupán a bukaresti képzőművészek munkáiból mást, mint eklektikus, sehová sem vezető, az értékrendet összekuszáló kiállítást rendezni nem lehet. Megengedhetem magamnak a kategorikus kijelentést, rengetegen írták meg ezt így a központi napilapokban, hetilapokban és folyóiratokban. Nincs az a zsűri, amely az ilyen alkalmakra beküldött hatalmas mennyiségű anyagot érdeme szerint lenne képes megválogatni. Ugyanakkor a művészek is tisztában vannak a helyzettel, eleve nem az igényességre gondolnak, hanem arra, hogy most éppen mi az, ami „megy”. A legutóbbi Ilfov megyei tárlat volt erre a legékebb példa. A megoldásokat keresik, s ott, ahol maga az élet sürgeti, rá is találnak. A tavaly például megrendezték a fiatal bukaresti képzőművészek alkotókörének tájkép-kiállítását. Sokadma-

gammal együtt remélem, hogy rendszeresítik ezt a bemutatót. Számomra a legemlékezetesebb élmény itt Benone Şuvăilă felfedezése volt. Ez a fiatal festő sajátos hideg izzást képes kölcsönözni képeinek, napraforgói valósággal lángoltak, de nem süttöttek. Palettáját már behangolta — a sápadt lilák, zöldek, sárgák festője lett —, stílusa meglepően érett. A legfiatalabbak feltörése egyébként érzésem szerint közelebből várható; az a bizonyos időszak, ami a nemzedékváltások között húzódik, lassan lejáróban van. Oroszlánkörmököt mutatott több kiállításon — és ami még meglepőbb: több műfajban, grafikában, textilben és festészetben — Şerban Gabrea, de az ő nyomában mások is feltűntek már.

A középnemzedékbeliek többnyire lehorgonyoztak, letisztultak, de talán sekélyebb vizen állapodtak meg, mint az várható volt. Sokan valamilyen motívum ismétlésére szorítkoznak. Ion Pacea például olyan ábrákat fest, melyek virágnak, pillangónak, madárnak is felfoghatók. Franciaországban aratott sikere viszont arra figyelmeztet, hogy a távlat hiánya olykor megtévesztő, s mi, akik ennek a periódusnak a kialakítását folyamatában figyelhettük meg, talán nem tudtuk eléggé értékelni, nem láttuk meg benne türelmetlenségünkben a kiteljesedést. Akármennyire kockázatos a jelenlegi helyzet alapján itélkezni, azt minden további nélkül elmondhatom, hogy az eszmei mélységre való törekvést viszonylag kevés festőnél tapasztalhatjuk. Sabin Bălaşa például egyre-másra festi látványos, szürrealisztikus képeit, hatásos ábrázolástechnikát, egyéni színskálát alakított ki magának, de szerintem közhely-szintű

Şerban
Gabrea:
Kagylók

A MAI ROMÁN KÉPZŐMŰVÉSZETBŐL

1. *George Apostu műterme*

2. *Octav Grigorescu: Rajzok a Divina Commediához*

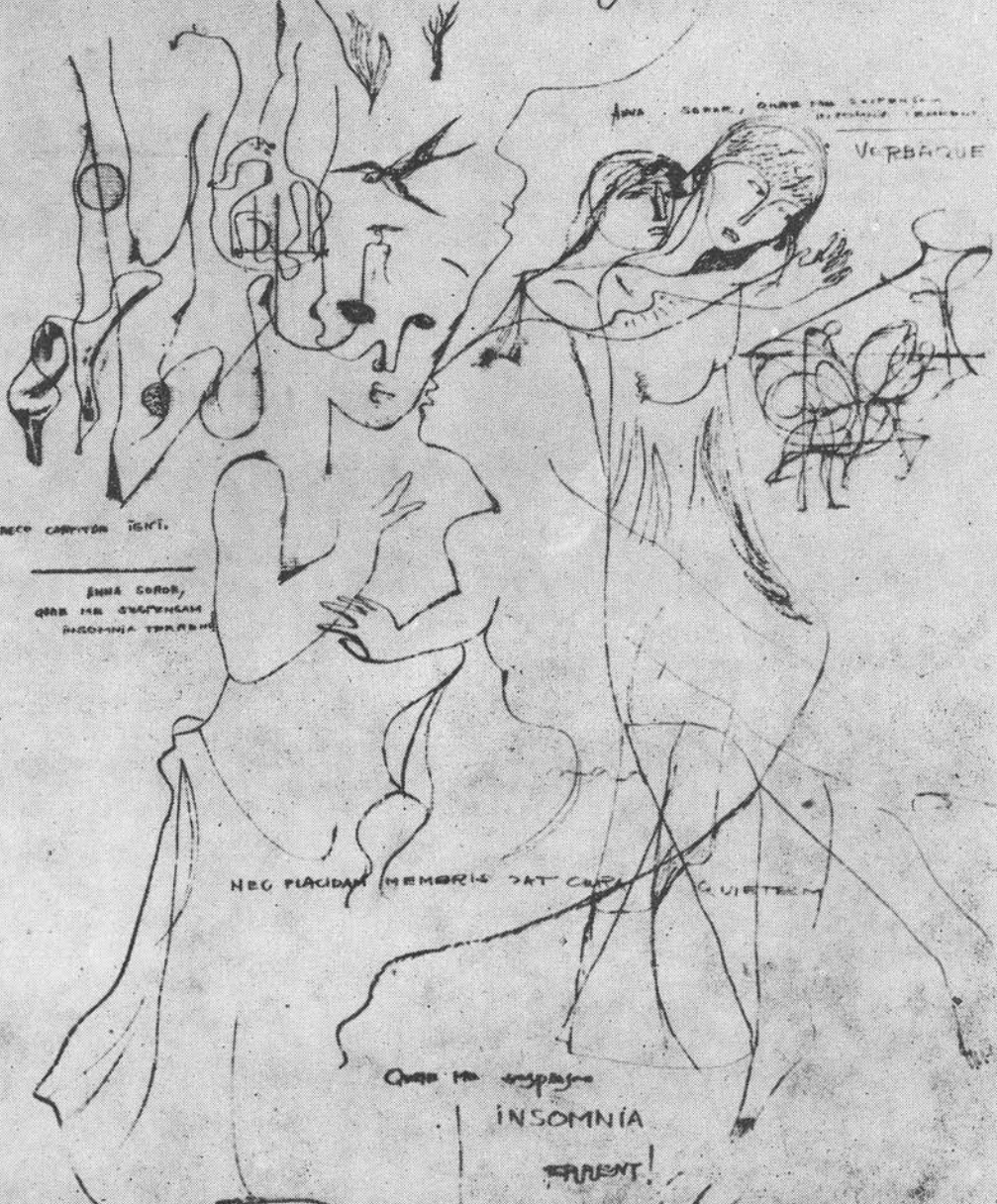

ET CECIDIT

*... pro quiete plerumque
... et cetera...*

HERBERT HORN PALTER
VULTUS

ANS CORAM, QUAE PRAE SIPPON...
IN PASTORIS... MARK...

VERBAQUE

ET CRECO CARIVON TIGIT.

INNA COROR,
QUEE HA SUCPENGAM
INGONINA TPRAREM

HEC PLACIDAM MEMORIS DAT CURE QUIETEM

Quae ha...
INSOMNIA
FRUENT!

általánosságoknál reked meg. Művészetét számon kell tartanunk, várakozással kell további munkássága elé tekintenünk. Kérdés, hogy meddig? Tartalmilag jóval koncentráltabb Henry Mavrodin szürrealizmusa. Erre a fiatal festőre nemrég figyeltünk fel, első munkái vihart kavartak. A tavaly Cagnes-sur-Mer-ben, a fiatal festők nemzetközi seregszemlájén szerzett festészeti nagydíja azonban már senkit sem lepett meg. Lassan dolgozik, de elég egyetlen képét látni ahhoz, hogy megértsük, miért. Rendkívül precíz, rendkívül kidolgozott minden egyes munkája. Hogy az általa ábrázolt élettartalmakról és a megszólaltatott életérzésről behatóbbat mondhassunk, egyéni kiállítást kellene látnunk.

Octav Grigorescu egyike azoknak, akikhez nagy reményeket fűztünk. Csak sajnálhatjuk, hogy első nagyszabású egyéni kiállításával megkerült benünket, Velencében rendezte meg a bemutatót, de idehaza kapta meg erre az anyagra a Képzőművész Szövetség évi nagydíját. Méltán. Lassú, szívós munkával küzdötte fel magát, s húzott el nemzedéktársai mellett. Mutatis mutandis olyasfajta jelenség ő a román képzőművészetben, mint Kondor Béla a magyarorszáiban. Grafikusnak indult, s csak egy idő után, de akkor feltartóztathatatlanul kezdett teret hódítani művészetében a szín, s aztán az akvarell közvetítésével hozzáfogott, hogy olajban is dolgozzék. Egymásbahatóló emlékképek kivételéseként születnek meg gyöngéd emberséggel telített, költői gondolatokban gazdag táblái. Képei mögül a nagyvárosi létforma hajszolt tempójában intenzíven élő s a természet nyugalmát és szépségét nosztalgikusan föl-fölidező, az örök emberi értékeket mai formájukban fölfedező művész portréja bontakozik ki.

Octav Grigorescu lírai, szubjektív művészete után, már csak az ellentétesség okán is, a tárgyias, egyesek által újrealizmusnak, újfigurativnak nevezett irányzat szárnybontásáról kell szót ejtenünk. Vászonra másolt fotoklisékkal, újság- és képeslap-oldalak képbe illesztésével próbálkozik Ion Bițan (miközben az infantilista rajzzal is kacérkodik), de rajta kívül Vladimir Șetran, a Szász-házaspár és mások szintén foglalkoznak ezzel a lehetőséggel. Munkásságukból azonban hiányolom azt a drámaiságot, amit például a hasonló megoldást alkalmazó amerikai Rauschenberg Bukarestben is bemutatott vásznain érezhettünk, s azt, hogy a fénykép „bevágásakor“ nem mindig gondolnak ennek a technikai elemnek az elidegenítő hatására, amit valamiképpen ellensúlyozni kell, ha nem akarják, hogy a végső hatást olcsónak érezzük. Erre pedig ebben az esetben különösképpen kell vigyáznunk, hiszen másként, mint közéleti indítatással, ezt a technikát alkalmazni szerintem értelmetlen.

Még csak annyit, hogy az új történelmi festészet megteremtéséért sokan dolgoznak. A portréfestészet újjáéledése is nagyrészt innen eredeztethető. Az utóbbiban Brăduț Covaliu és Constantin Piliuță mutatott fel figyelemre méltó eredményeket.

Mezei József

Törvény és összefüggés

Ma, a technika forradalmának korszakában mindenkiben felmerülhet a kérdés: *hogyan értse, hová tegye a rázúduló információk, számok, táblázatok tömkelegét, mi igazít el legjobban, a látszatra esetleg összefüggéstelen adatok dzsungelében. Hírközlő szerveink készen találják az egy-egy gyár, laboratórium vagy akár egy egész gazdasági ág fejlettségére, technikai színvonalára jellemző mércéket. Az egyéni izlés azonban az adatokból leszűrhető, általánosan elfogadott mutatószámok mellé eredeti mértékeket is igyekszik kitálatálni. Se szeri, se száma az ilyen egyéni mércéknek. Egy idős, tapasztalt gépészmérnök barátom mondta egyszer, hogy ő egy ország technikai színvonalára már az első pillanatban következtetni tud, amint megérkezik az illető ország fővárosába és felül a városba vivő villamosra. A fogaskerekek zaja, a motor zümmögése, a sínek csikorgása sok mindenről árulkodik a szakavatott fülnek.*

Itt, Bukarestben, az Atomfizikai Intézetben is sokszor vitatkozunk, hogy mi is legyen a mi egyéni, házi használatra szánt mércénk. Az ötvenes években meglehetősen általános volt az a vélemény, hogy egy magfizikai laboratórium technikai fejlettségének fokát a felhasznált elektroncsövek (rádiólámpák) számával lehet kifejezni. Ma már ez az értékelés a visszájára sülne el, az elektroncsövek száma szinte évnyi pontossággal határozza meg a világszínvonaltól való lemaradást. Új jellemző után kutatva felvetődött, hogy ma talán a felhasznált lyukszalagok és lyukkártyák mennyisége tükrözhetné a technikai színvonalat. Valóban, ma már csak igen „kezdetleges“ magfizikai kísérlet képzelhető el elektronikus számítógép igénybevétele nélkül. Persze, mindjárt jött az ellenérv is. A sors iróniája, hogy épp az egyik szalaglyukasztó gép beindításával foglalkozó mérnök tiltakozott a leghesebben. Szerinte ez nem jellemzi jobban laboratóriumunkat, mint — mondjuk — egy magánkönyvtár köteteinek a száma tulajdonosának műveltségét.

Ebben is, abban is van valami igazság. Akinek egy könyve sincs otthon, az valószínűleg analfabéta vagy majdnem az, míg az ezerkötetes házikönyvtár tulajdonosa minden bizonnyal intenzív szellemi munkát végez.

Mi az a „valami“, ami az ilyen úton-útfélen megállapítható igazságok mögött rejtőzik? Erre csak a matematika képes választ adni. A számok uralkodnak a világon — mondták a régi rómaiak —, és amilyen mértékben hitelt adnak ennek az igazságnak, olyannyira láthatunk tisztán az ilyen kusza, laza összefüggések tömkelegében.

A matematika ugyanis megkülönböztet törvényt és összefüggést. Az első kategóriát a jól ismert — és hányszor elátkozott — képletek írják le. A másodikat — és itt a különbség a köznapi szemlélet és a matematikai között — szintén a képletek. Törvény az, hogy egy vonat egy bizonyos helyről elindulva, ha ilyen és ilyen sebességgel halad, egy adott időpontban itt és itt lesz. Az pedig összefüggés — idegen kifejezéssel korreláció —, hogy az olvasott embernek sok könyve van.

Kiszámolható az úgynevezett korrelációs faktor, mely megmutatja (számalékban), hogy az illető összefüggés mennyiben törvény, azaz egy jelenséget befolyásoló ismert és ismeretlen tényezők összessége milyen mértékben hat

a törvény megszabta irányban. Vagy mondjuk úgy, hogy milyen biztonsággal lehet „esküdni“ egy félig-meddig ismeretlen tényezők meghatározta igazságra.

Klasszikus példa erre a matematikából és fizikából kapott osztályzatok közötti korreláció. Megfigyelték, hogy a jó matematikusok egyben jó fizikusok is, és kiszámították (iskolai adatokból), hogy ennek valószínűsége körülbelül 60%, hogy aki például 9-esre áll matematikából, annak fizikából 10-esre lesz. Látható, hogy ez az összefüggés mily laza, a sok ismert és előrelátható tényező mellett ezer és egy ismeretlen oka lehet annak, hogy egy tanuló 9-es számtanjegye után miért kap fizikából 10-est, vagy — isten őrizz — 4-est. Úgy is lehet mondani, ez a tényező azt mutatja meg, hogy az összefüggésbe hozott két jelenséget előidéző ezer és egy ok közül mennyi a közös. Példánk esetében ilyen közös ok a képletek ismerete, a logikus gondolkodásra való készség, fizikus a családban, a szorgalom. Persze, ezt nem lehet minden esetben alkalmazni.

Magától értetődik, hogy minél több tényezőt ismerünk és kombinálunk bele az összefüggés leírásába, az annál jobban megközelíti a törvény fogalmát. Ez a felismerés nagyon fontos a tudományok számára, hisz mindegyiküknek az a feladata, hogy pontos képet nyújtsanak a valóságról, azaz a jelenségeket ne laza összefüggésekben, hanem törvényekben foglalják össze. Marxi megfogalmazásban ez úgy hangzik, hogy egy tudomány olyan mértékben válik igazán tudománnyá, amilyen mértékben a matematikát alkalmazza.

A természettudományok közül annak idején csak a fizikát jellemezték az említett értelemben vett törvények; a kémia és a biológia csak az első lépéseket tette ezen az úton. Ma már megbízható törvények írják le a kémiában ismert legtöbb jelenséget. Ez szolgálhat kiindulópontul egy sereg más tudományág ugrásszerű fejlődéséhez. Napjainkban például az orvostudomány egyes ágai — a sebészet, a genetika, általában a molekuláris biológia — szinte falják a kémia, biokémia, műszertechnika legújabb törvényszerű eredményeit, miközben önmaguk egyre jobban közelednek az egzakt tudományokhoz, vagyis összefüggéseik rendre-rendre törvényekké válnak.

Ez az egész folyamat egy „láncreakció“ képét nyújtja. A matematikához közelebb és távolabb álló tudományok, sorban a fizika, kémia, biológia és így tovább, egymástól kapják és adják tovább a matematika nyelvén megfogalmazott törvényeket, ugyanakkor igyekeznek megszabadulni pontatlan összefüggéseiktől, illetve törvényerőre emelni őket. Ez a folyamat persze vissza is hat. Az egyes tanok maguk is egy „távolabb“ álló tudományág követelményei szerint csiszolják, fejlesztik törvényeiket. A visszahatás a matematikáig is eljut, azt is továbbfejleszté, és — mint láttuk — éppen a technikai fejlődés és a „peremtudományok“ követelésére válaszolva fejlesztette ki az összefüggéseket leíró mennyiségtani módszereket, a véletlen jelenségek matematikáját.

E fejtegetést azzal az ellentmondó megállapítással lehet zárni, hogy a véletlen jelenségek matematikája a bizonyítalanról mond biztosat vagy legalábbis megfogható. Csak bánni kell tudni vele.

Kemény Péter

Stockholmi látogatás

A liftajtó bezárul, halk kattanás, most visszafelé számol a gépezet. Gondolkodik helyettem. Gyerekes könnyelműségemben egész testsúlyommal rábizom magam. Mitől félnék? Itt benn világos van. Ötödik szint, negyedik szint. Neonfény, halványzöld falak, csönd.

Milyen színű a béke? A Wenner-Gren huszonhárom emeletes üvegtornyában szeszinű, fakó iródk. Huszonháromból két emelet a békekutatásé. Szerény környezet, tudományos disszertációk fedőlapjára emlékeztet. Milyen színű a béke? A Wenner-Grenen nem tanyáznak költők.

Sven Hirdman, a SIPRI aligazgatója, szintén nem költő. Átnyújtja névjegykártyáját és a SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) prospektusát. Kérdi, mit akarok még tudni. Mondom, mindent. Rámutat a prospektusra: abban minden benne van. Belátom, nincs kiút, valami ostobaságot kell kiötlölni, amire nincs előre gyártott válasz. Például, hogy egyáltalán van-e béke? És kinek a békéjét kutatja a békekutató? De aztán mégsem merek ilyesmivel előállni. Sven Hirdman úgy néz rám, mint akinek csak okos kérdéseket lehet feltenni.

Ötödik szint, negyedik szint, harmadik szint. Harmadik szint. Harmadik szint. Mi történt?

Mi történik a békével? — kérdem a Wenner-Gren üvegtornyában. Magam elé képzelem ama nevezetes sajtókonferenciát, melyet a stockholmi békekutató intézet első évkönyvének (SIPRI Yearbook, 1969) megjelenésekor tartottak — ugyanítt. Azt mondják, azon a konferencián senki sem koccintott. Nem volt mire. Elmaradt a szokásos koktélparti, mely a nagyon jelentősnek vagy nagyon népszerűnek ígérkező könyveket illeti. Józan — limonádés, ásványvizés — sajtókonferenciát tartottak. Talán mert eleve nem bíztak a könyv sikerében. De az is lehet, hogy arra gondoltak: jó, ha az ember józanul néz szembe vészes dolgaival.

— Mi nem prédikálunk, hanem tényeket közlünk. A tények pedig fejbevernek — mondta Gunnar Myrdal, az intézet igazgatótanácsának elnöke az újságíróknak. De az újságíróknak, úgy látszik, kemény fejük van. Szemük se rebben, hivatalból veszik tudomásul: a részleges atomcsendegyezmény aláírása óta több jelentős atomkísérletet végeztek, mint 1963 előtt, s a világon jelenleg harminc százalékkal költenek többet katonai célokra, mint 1965-ben. Vagy: a világ országainak katonai összkiadása (180 millárd dollár fölött évente) háromszor akkora, mint az egészségügyre fordított összeg, és egyenlő a világon 1900-ban termelt összes javak értékével. S a genfi leszerelési bizottság egyetlen ülése idején ötvenmillió dollárt költenek — felfegyverkezésre.

A világlapok a sajtókonferencia másnapján hírül adták, hogy megjelent az utolsó ítélet könyve.

Miért állt meg a lift? Miért van ilyen csönd? Mért nem nyílik az ajtó? Hirtelen fölizzik a levegő, sustorgó hangok, a torkom összeszorul. Tűz volna?

Ötödik szint, negyedik szint, harmadik szint. Stockholmban béke van. A lift egyenletesen ereszkedik, jelzőberendezése tökéletes. Ha történne valami,

arról az egész üveggalota tudomást szerezne. Nem fenyeget veszély. Az képzelődik, aki fél. Ön szokott képzelődni, Mr. Hirdman?

— Svédországban 156 éve nem volt háború. Ezért született ez a nemzetközi intézet éppen a mi fővárosunkban. Két és fél millió koronát kapunk évente a kormánytól; intézetünk mégis független, idegen pénzalapokat nem fogad el.

— Ön hisz a függetlenségben, Mr. Hirdman? — kérdezhetném, de hallgatók. Vendéglátóm ezt egész biztosan ostoba kérdésnek tartaná. Így hát nem hivatkozom az évkönyvre, mely „igyekszik kiegyensúlyozottan közvetíteni a tényeket“, s ezért óvatosan csak „gazdag“ és „szegény“ országokat említ, a fegyverkezési költségek „veszélyes növekedéséről“ szól, s furcsa hangsúllyal hallgatja el a lényegét: a politikai és gazdasági érdekeket. A könyvhöz Robert Neild, az intézet angol igazgatója írt előszót. Mr. Neild közgazdász 1968-ig, az intézet megalakulásáig, az angol kormány gazdasági tanácsadója volt. Arra gondolok, egy politikus-közgazdásznak tudnia kellene, mennyi minden múlik politikai és gazdasági érdekeken. Vagy talán azért hallgat, mert nagyon is jól tudja?

Ötödik szint, negyedik szint, harmadik szint.

Az ember mindig képzelődik. Akkor is, ha nem történik semmi.

— A világon egyedülálló ez az intézet — mondja Sven Hirdman. — Béke kutatókkal ugyan mások is foglalkoznak, de a polemológusok nemzetközi összefogásának hasonló példájával máshol nem találkozunk. Négy világrész tizenkilenc szakembere dolgozik itt: van köztük fizikus, biológus, jogász, diplomata, közgazdász, szociológus, vegyész.

Nyugodt vagyok. Az emberiség nem ül ölbetett kézzel. Persze, akik itt dolgoznak, nem költők.

Innen nézve a béke nem fehér. Viszont nem is fekete. Inkább sokszínű. S valóban: kevés dolog van, amivel a béke kutatók ne foglalkoznának. A szeizmológusok azt kutatják, hogyan lehetne 10 kilotonnánál kisebb földalatti nukleáris robbantásokat megbízhatóan észlelni. Az oceanográfusok a tengerek katonai célokra való felhasználásának veszélyeivel foglalkoznak. A szociológusok azt vizsgálják, hogyan tájékoztatják a közvéleményt a genfi leszerelési tárgyalásokról. Feldolgozzák a fegyverszállítások, a fegyverkereskedelem adatait, a fegyverkezési verseny „eredményeit“, a legújabb stratégiai fegyverek erejét, a fegyveres konfliktusok, a fegyverkorlátozási és leszerelési tárgyalások történetét. Svéd, szovjet és csehszlovák mikrobiológusok és immunológusok olyan módszereket keresnek, melyek egy esetleges baktériumháború esetén védelmet nyújtanának az embernek.

Es valamennyi szakértő egyetért abban: a fegyverkezési hajszá korlátlan méreteket öltött.

Nyugodt vagyok és nyugtalan. Vajon jó-e nekem minderről tudni? A könyv nem bestsellernek íródott, stílusa nehézkes, ára magas, tartalma az átlagolvasót nem érdekli. Ez azért van, mert a könyv elsősorban a politikusokra kíván hatni. De vajon a politikusoknak nincs szükségük nyugalomra? Vajon őket nem idegesíti-e, ha állandóan olyat követelünk tőlük, ami megoldhatatlannak látszik? Vajon kell-e nekik ez a könyv?

Különös lift ez. Most meg mintha elvesztette volna az egyensúlyát, zökken egyet, aztán zuhanni kezd. Ejtőernyőm nem nyílik ki, szálai összegubancolódtak, kioldott kő — zuhanok magam is a mélybe. Magasan a fejem fölött

csengő szól. Talán vészcsengő. Nukleáris baleset. Húsz év alatt 33 riadó: vi-
gyázat, sugárzásveszély! Észak-Karolina fölött egy 52-es szuperbombázó elej-
tette huszonnégy megatonnás terhét. A bombát kiásták a földből, és meg-
vizsgálták. A hat biztonsági berendezésből zuhanás közben öt magától kiol-
dódott. Egyetlen kattanas, és egy egész országrész elpusztult volna.

— Hány tonna egy megatonna? — tünődöm. Mintha azt kérdezném:
hány Hirosima ötven Hirosima? Ki tudja ezt kiszámítani? Földünkön annyi
robbanóanyag halmozódott fel, hogy ha mindennap csak egy akkorácska
atom- vagy hidrogénbombát robbantanánk fel, mint a második világháború-
ban elhasznált összes robbanószerke, száznegyven év minden egyes napjára
egy világháborúnyi halál jutna.

Nulla szint. Földet értem. Élek.

Aradi József

Florin Pucă rajza

Elias Nicolai munkássága

Manapság szokássá vált Elias Nicolai (Éliás, Miklós fia) szobrászi tevékenységét a XVII. századi erdélyi kései reneszánsz keretében és ennek kifejezéseként tárgyalni. Nem vitatjuk e felfogás lényeges módosítások nélküli érvényességét annak ellenére, hogy a művész stílusában már a barokk egyes formaelemei is jelentkeznek. Az „erdélyi kései reneszánsz” fogalom tisztázásakor mindenesetre rá kell mutatni nagy általánosságban, hogy a XVII. század továbbviszi a humanizmus korának művelődési hagyományait, a társadalomban azonban 1640—1650 körül ezen a tájon is olyan új életérzés jelei mutatkoznak, amelyek a reneszánszból és a humanizmusból az újabb korba vezetnek át. A művészet szűkebb területén ugyanakkor figyelembe kell venni a manierizmust mint a barokk felé vezető út egyik közbeeső, stílus-átértékelő szakaszát.

Mindezek a meggondolások helyénvalónak tűnnek, ha szem előtt tartjuk azt a tényt, hogy Elias Nicolai a kőfaragó művészet mestereként központi helyet foglalt el Erdélyben az alkotó tevékenységéből ma áttekinthető negyed évszázad során, 1635 és 1660 között. Ebben az időszakban körülrajongott szobrász volt, akinek rendelői között — ez ma már egyre világosabbá válik — ott voltak a délerdélyi nemesek, a szász városok patrícusai, a lutheránus püspökök, a református egyház, a havasalföldi fejedelmi udvar, s valószínűleg I. Rákóczi György fejedelem Székesfehérvárról.

Egyelőre még tisztázatlan kérdés, hogy Elias Nicolai honnan kapott művészi ösztönzést szobrászi tevékenységéhez. Mert nyilvánvalóan nem nagyszebeni származású volt. Amióta L. Sievert utalt az 1636-ból származó szebeni hagyatéki jegyzőkönyv egyik bejegyzésére, mely szerint Nicolai a szepességi Mühlenbachból származó polgári nővel „tartott fenn barátságot”, bizonyítottnak látszik, hogy erről, a Magas-Tátra lábánál elterülő német lakosságú vidékről származik. Ezek szerint a művészeknek, tudósoknak és kézműveseknek ahhoz a hosszú sorához tartozik, amely a XVII. században a Szepességről és a szomszédos vidékekről elvándorolva jelentékeny módon növelte erdélyi városaink, különösen pedig Nagyszeben szellemi és gazdasági erejét, mint például Elias Ladiver tanító, Gabriel Reilich muzsikus, Sebastian Hann aranyműves, Johann Zabanius teológus és sokan mások. Arra sincs bizonyos adat, hogy Elias Nicolai mikor telepedett le Szebenben. Mivel művészi munkájában mind a figurális, mind pedig a heraldikus polgári síremlék elsőrangú helyet foglal el, a Szepességben azonban ilyeneket alig találunk, feltételezhető, hogy Nicolai talán már segédként Szebenben vert tanyát, ahol a vándorlása közben tapasztaltak és tanultak a síremlék-plasztika gazdag szebeni hagyományaival összefonódva az egész művére jellemző, sajátos stílust eredményeztek.

Feltételezzük, hogy Elias Nicolai a XVII. század 30-as éveinek elején nyitotta meg Erzsébet utcai műhelyét, 1635—36-ban ugyanis már olyan elismert mester, hogy a nagy tiszteletnek örvendő almakereki Apafi család megbízza, készítsen a javakorában elhunyt családfő számára az akkori erdélyi viszonyok között szokot-

Lukas Leo
sírkövének
részlete
(1641)

lan pompájú síremléket. Az Apafi-díszkoporsón kívül Nicolai összes eddig ismert művei az 1640—1658 közötti időszakból származnak. A továbbiakban azonban rámutatunk majd arra, hogy a mester már a 30-as évek második felében is sikeres szobrásztevékenységet folytatott.

A forrásanyag tüzetesebb vizsgálata lehetővé tette, hogy lényegesen kibővítsük az Elias Nicolai élettörténetére vonatkozó eddig ismert, szegényes adatokat. Kiderült, hogy Nicolai 1635 körül vagy még korábban kötötte meg első házasságát. A kutatások során eddig teljes ismeretlenségben maradt első felesége, Agnetha, 1639-ben meghalt, és a fiatal özvegyemberre két gyermeket hagyott, Annát és Eliást. Ebből a szobrász születésének évére is következtetni lehet, s aligha tévedünk, ha ezt az évet az 1605—1610 közötti időszakra tesszük. 1639-ban Nicolainak már lakóháza volt az Erzsébet utcában, amelyben bebizonyíthatóan 1660-ig lakott. Az ötvenes években ugyanebben az utcában vásárolja meg második házáat.

Másodízben a Berethalomból származó Katharina Fleischerrel köt házasságot. Ebből a házasságból egy lány, Katharina született, akit 1644. június 24-én kereszteltek meg a Szeben városi evangélikus templomban. A második feleség valószínűleg 1644-ben vagy 1645 elején halt meg, mert az örökség felosztására 1645 júniusában kerül sor. 1649. június 13-án harmadszor köt házasságot, ezúttal Andreas Hegyeschnek (aki krónikaíróként is nevet szerzett magának), a nagy tiszteletben álló brassói városatyának és tanácsosnak a lányával, Annával. A következő évben, 1650-ben a harmadik felesége is meghalt — bizonyára gyermekágyi lázban, mint a XIX. századig annyi fiatal anya —, s Nicolai 1655. február 7-én újabb házasságot köt Margarethe Ehrmann-nal, egy pap özvegyével. A negyedik feleség is rövid életű volt. Az 1660. június 21-én sorra kerülő örökség-felosztás egyúttal az Elias Nicolairól szóló eddig ismert, utolsó híradás. El kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy a művész annak a nagy pestisjárványnak az áldozata lett, amely 1660-ban II. Rákóczi György seregeinek elvonulása után Szebenben kitört, s a lakosságnak csaknem a harmadát áldozatul követelte. Ha még arra is felhívjuk a figyelmet, hogy Nicolai 1648-ban — nem 1638-ban, ahogyan rendszerint említik — a szebeni kőművescéh tagjaként szerepel, s első házasságából született leánya, Anna, 1654. szeptember 27-én férjhez

ment Mathias Schuster szabóhoz, akkor megemlítettük a Nicolai személyére vonatkozó és rendelkezésünkre álló összes adatokat.

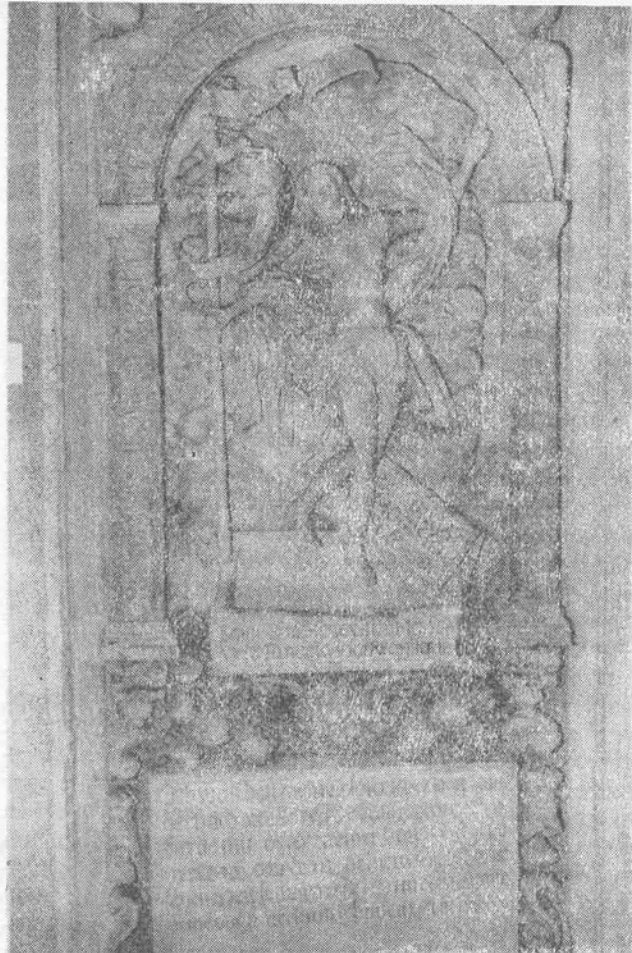
Elias Nicolai eddig ismert legrégebbi munkája, egyben főműve, az 1635-ben elhunyt délerdélyi főnemes, Apafi György díszkoporsója, amelyet ma a budapesti Nemzeti Múzeumban őriznek. Ezt a síremléket valószínűleg csak 1638—1639 körül fejezte be, az Apafi család ugyanis 1639. május 16-án még jelentős összeggel, 160 forinttal tartozott neki, amint az Nicolai első feleségének halála után a közös vagyon jegyzékéből kiderül. Az ösztönzést ennek, az erdélyi városok polgári viszonyai között teljesen szokatlan síremléknek az elkészítéséhez Nicolai a XVII. században Felső-Magyarországon virágzó síremlék-művészettől kaphatta, itt ugyanis a rendelők csaknem kivétel nélkül a vezető társadalmi osztályhoz, a főnemességhez tartoztak (M. Aggházy: *Grabdenkmäler des Hochadels in Oberungarn aus dem 17. Jh. und ihre Stilquellen*. Lásd *Acta historiae artium*, 5. kötet, Budapest, 1958).

Az idézett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Nicolai 1639-ben további három síremléken dolgozott műhelyében, s ezek értékét 45 forintban állapították meg. Az 1638-ban elhunyt szebeni törvényszéki bíró, Georg Werder sírkövéeért esedékes 25 forint tartozásról is szó esik ebben az összefüggésben. Ez a sírkő ma már nincs meg, de Samuel Möckesch még látta és leírta, amikor 1839-ben a szebeni evangélikus templom első monográfiáját elkészítette, ezért Elias Nicolai munkái közé kell sorolnunk. Az 1639-es jegyzőkönyvben említett három sírkő egyike feltehetőleg az 1637-ben polgármesterként elhunyt Johannes Reussner számára készült. Ez a sírkő a szebeni evangélikus templom „ferulának“ nevezett részén áll, további hatvanöt sírlappal együtt, s Pavel Chihai bukaresti műtörténész nemrég stilsztikai okokból Nicolai munkájának nyilvánította (*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 8. kötet. Bukarest, 1965. 65). Az 1639-es jegyzőkönyvben megemlített munkákhoz tartozhat a már 1612-ben elhunyt szebeni városi tanácsos, Dominikus Rosenauer számára 1636-ban készített sírkő, amely stílusát tekintve Lukas Leo és Michael Schwartz síremlékével, valamint egy befejezetlen sírkővel azonos csoportba sorolható. Ezek közül — a Nicolai második feleségének 1645-ben bekövetkezett halála után készült hagyatéki jegyzőkönyv tanúsága szerint — kétségkívül a mester művének bizonyult az 1641-ben elhunyt törvényszéki bíró és aranyműves, Lukas Leo vagy Löw részére készült sírlap.

Nicolai 1640 táján készítette el Georg Heltner segesvári szabó sírjára azt a gazdagon díszített sírlapot, amely felső részének architektonikus keretét tekintve a sírkövek említett csoportjához tartozik. Az eddigi sírkövek közül a művész csupán a Heltnerét látta el kézjegyével.

A negyvenes évek közepéig Elias Nicolai egyetlen más műve sem ismeretes. Alkotótevékenységének ezt a hézagját talán ki lehetne tölteni, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy időközben az erdélyi fejedelmi udvarban, Gyulafehérvárt dolgozott. Erre utal az a tény is, hogy az említett 1645-ös jegyzőkönyv szerint I. Rákóczi György kőfaragómestere, Benedikt Muak (vagy Münk) Nicolainak 90 forinttal tartozott. Feltételezhetjük, hogy Nicolai ezt az összeget a fejedelmi udvar építkezéseihez készített faragásokért kapta.

Az 1645 és 1652 közötti nyolc esztendőből származik a ma ismert és névvel ellátott Nicolai-művek legnagyobb része: az 1645-ös festett fa-epitáfium Michael Agnethler szász gróf számára a „ferulában“, a kolozsvári református templom szószékének felső része 1646-ból, Georg Theilesius (meghalt 1646-ban) és Christian Barth (meghalt 1652-ben) evangélikus püspökök sírkő-portréja a berethalmi vártemplom sírboltjában (az utóbbi még a püspök életében készült), Valentin Frank (meghalt 1648-ban) szász gróf sírkő-portréja a „ferulában“, ajtó- és ablakkeretek, címerkövek

*Befejezetlen
sírkő
(név és keltezés
nélkül)*

és sírlapok a keresdi gróf Bethlen család számára 1649 táján, a Hirscher—Weiss szász patrícius-családok címerköve (ma a Brukenthal-múzeumban látható) és a szebeni Grosser Ring 16. szám alatti ház portálja 1652-ből, valamint az 1651-ben elhunyt szebeni polgármester, Tobias Sifft címerrel ellátott sírköve.

Ezek közé tartozik Michael Agnethler sírköve, amelyet eddig nem tulajdonítottak egyértelműen Nicolainak. Közeli rokonságban van Johannes Reussner sírlapjával, erre utal a címert mindkét esetben körülvevő akantusz levélkoszorú lendülete, a kiegészítő gyümölcs-csoportok azonos elhelyezése, a felirat körüli keretrajz hasonló kiképzése és az azonos szárnyas angyalfejek. E részletek közül néhány az azonos sírkövön is megtalálható, amelyet Chihaiia szerint Nicolai készített Petrus Rihelius, az 1656-ban elhunyt szebeni pap számára, s amelyen Noé bárkája jellegzetes motívumként látható.

Ezekhez a művekhez hozzá kell adnunk a kőkoporsóknak és síremlékeknek azt a csoportját, amelyet Elias Nicolai a havaselvi fejedelmi udvar számára készített. Eredetüket a már említett Pavel Chihaiia tisztázta. Kutatásai eredményeként kiderült, hogy Nicolai Matei Basarab rendelkezésére 1653-ban készítette el a fejedelem fogadott fia, Mateiaș udvarnagy és Elina fejedelemasszony részére ezt a két kőkoporsót, amely az egykori tîrgoviștei udvari kápolnában található. Matei Basarabnak 1654 áprilisában bekövetkezett halála után Nicolai megbízást kap ennek utódától,

Constantin Șerban vajdától az elhunyt fejedelem sírkövének elkészítésére, amelyet csak 1658-ban fejez be. A nagy havasalföldi vajda földi maradványai fölött állították fel az olténiai Arnota hegyi kolostorban. Ezek szerint helyes az a feltevés, hogy a szobrász hosszabb ideig tartózkodott Havaselvén, de nem fogadható el az, hogy itt letelepedett volna, ahogyan Chihaiia állítja. Nicolai állandó lakhelye mindig Nagyszebenben volt. E mellett szól az a tény, hogy 1655-ben itt nősült meg újra, valamint az a körülmény is, hogy Szebenben két olyan további sírkő található, amelyet neki tulajdonítanak. Ezek egyike, az 1655-ben elhunyt Michael Schwartz városatya számára készített sírkő a Feltámadó ábrázolásának polikróm jellegével, a megszokott architektonikus keretben. Új motívumot jelent művészetében. Ez a motívum a szebeni városi templom „ferulájában” őrzött másik sírkövén is jelentkezik, bizonyos mértékben rejtélyes módon, ugyanis a sírlapnak tervezett kövön nem szerepel név. Azt hihetnők, hogy Elias Nicolai ezt a sírkövet a maga számára készítette és a műhelyében őrizte. A név hiánya végül is azzal magyarázható, hogy Nicolai váratlanul a pestis áldozata lett, a családnak pedig a kitört járvány által okozott ijedtség és zűrzavar állapotában nem volt lehetősége arra, hogy elkészíttesse a feliratot, és ezért így helyeztette sírjára. Ez a kő 1853-ig valóban sírhely fölött állt. Viktor Roth véleményével ellentétben a feltámadás jelenetével díszített két sírkövet Nicolai jelentős teljesítményének tartjuk, mivel mindkettő azt bizonyítja, hogy alkotóereje még töretlen volt, s új motívumokkal is kísérletezett.

Várható, hogy az Elias Nicolai munkásságával kapcsolatos kutatások nagymértékben bővítik majd műveinek jegyzékét. Eddig ismert munkáinak világos és határozott szerkezete, mondanivalójának művészi kiegyensúlyozottsága, valamint annak a szuverén jellegnek a következtében, ahogyan a rendelkezésére álló ábrázolóeszközöket — bár egyenként megismételve — egyéni módon kezeli, a XVII. század közepének kiemelkedő erdélyi szobrászat és kőfaragóját látjuk Nicolaiban. A Kárpátoktól délre húzódó területeken is érezhető hatása, az erdélyi művészi alkotómunka területén létrejött ama kölcsönös kapcsolatokra utal, amelyek a hazai aranyművesek tevékenységében oly nyilvánvaló módon kimutathatók.

Gustav Gündisch

Román—magyar művészkapcsolatok a XIX. század derekán

A román—magyar kulturális kapcsolatokra az a kétirányú áramlás jellemző, amely a hasonló helyzetben élők esetében törvényszerűen jelentkezik. Az étellel járó, állandó érintkezés szellemi téren is a fizika jelenségeihez hasonlatos megnyilvánulásokra vezet. Nyelv, szokások, ismeretek, művészi teljesítmények sokszor láthatatlanul, a hajszálcsovesség törvénye szerint szívódnak fel a társnépek szellemi életében, hogy ott új táptalajra leljenek és a nemzeti sajátosság jellemzői szerint tovább fejlődjenek.

A kétirányú művelődésáramlás különösen a múlt század harmadik évtizedétől kezdve nyilvánul meg kítapinthatóan a magyarok és románok életében. Megélenkül a ritmus, elmélyül a tartalom, kialakulnak az igények és újfajta érintkezési felületek keletkeznek a két nép szellemi életében. A román fiatalság — természetesen a vagyonos osztály új nemzedéke — igyekszik jobban megismerkedni a nyugati kultúrával. Sok diák megy külföldre tanulni, s az idegen országokból a tudományok, művészetek szeretetét hozza haza magával. Az átalakulás bámulatosan gyors lefolyású. A fiatalok szívóvak az idősebb korosztályok ellenállásával szemben. Ioan Ghica jellemzően írja azokról az időkről: „Sokat küzdöttünk mi, akkori fiatalok,

Szathmáry Papp Károly: A Radu Vodă kolostor

hogy az előítéleteket és rossz szokásokat megváltoztassuk... és sok modern gondolatot ültettünk el a lelkekbe.“ Az elültetett gondolatok közt tekintélyes helyet foglalt el a szép szeretete és az új időknek megfelelő értelmezése. Ez pedig mindenekelőtt a művészetek pártolását és felvirágoztatását hozta magával. A kor fiataljai megelégtették azt a művészetet, amely addig csaknem kizárólag a vallás és az egyház szolgálatában állott. Ezért fogadták szívesen azokat a nyugat felől érkező művészeket, akik a fejlettebb, több emberi vonást tartalmazó művészi törekvéseket hozták magukkal.

*

Különösen megbecsülték mindkét fejedelemségben a festőket, akikről a közízlés átalakítását várták. A gazdasági fellendülés következtében rohamosan gazdagodó családok körében — mai szóval élve — valóságos hiánycikk volt abban az időben a család legkedvesebb tagjairól festett művészi *portré*. Ennek az igénynek a kielégítése azokra a festőkre várt, akik vagy átutaztak, vagy végképp letelepedtek a dunai fejedelemségekben.

Igy érkezett Brassóból először Craiovába Wallenstein Károly festő is (román forrásokban sokszor: *Valstein*), aki a horvátországi Goszpicban született, és Pesten, Bécsben, Brassóban tanult, 1830-ban Craiovából Bukarestbe költözött, és a Sf. Sava gimnázium rajztanára lett. Mint festőművészt nem lehet az élvonalba sorolni. Képei túlságosan hagyományosak, művészi eszközei szerények. Főképp arcképeket és történelmi tárgyú kompozíciókat festett. Annál jelentősebb szerepet töltött be a művészi oktatásban. Kitűnő pedagógus: értett hozzá, hogy kell a tehetségből művészt formálni. Egyik nagy érdeme, hogy Theodor Aman elindítója volt.

Vele egy időben tűnik fel Schoeff József (román forrásokban *Schöft* vagy *Şeft*), aki egyik tanítványa, Vasile Mateescu könyvének tanúsága szerint német hangzású neve ellenére magyar volt. Több évig élt Bukarestben. A Radu Vodă kolostor egyik nyirkos cellájában lakik és festegét. Főképpen arcképfestő. A bukaresti Művészeti Múzeumban több képe látható, és a iaşi-i képtárban is két kitűnő festménye maradt fenn. Az egyik Sturdza fejedelmet ábrázolja életnagyságban, drapériákkal díszített oszlopok között állva, a másik szintén életnagyságban Veniamin Costache metropolitát. A meleg színekkel festett képek kitűnő rajztehetségről tanúskodnak. Schoeff József Romániában gyűjtött pénzből hosszabb tanulmányutat tett Olaszországban és Franciaországban. Amint a *Curierul Românesc* 1836. május 8-i száma jelenti, utazása alatt készült festményeit Bukarestben, a Sf. Sava intézetben állította ki. Később, amint a két megmaradt festménye is mutatja, Iaşi-ba költözött. Innen indult el Odesszába, majd onnan hosszú keleti útra, melyek során a mai Pakisztánig is eljutott.

A magyar festők közül az első, kirobbanó sikert Barabás Miklós aratta Bukarestben. 1831 novemberében érkezik a román fővárosba, és mintegy húsz hónapon át, 1833 júliusáig tartózkodik ott. Az aránylag rövid idő alatt a székely festőművész olyan népszerűsége tesz szert, amilyenre eddig még nem volt példa. George Oprescu egyetemi tanár, az ismert művészettörténész elismeréssel írja róla: „Első ízben találjuk szemben magunkat egy tagadhatatlan tehetséggel, aki a maga elé kítűzött problémák magasságába tud emelkedni... Abban az időszakban, amelyet közöttünk töltött, elképesztő tevékenységet fejtett ki“ (*Pictura românească in sec. al XIX-lea*. București, 1937). Ennek az állításnak a legfényesebb bizonyítéka, hogy Barabás Miklós 120 festményét hagyta bukaresti tartózkodása emlékéül az akkori, gazdag családoknál. Olajfestmények, akvarellek, ceruza-, kréta-, toll- és szénrajzok bizonyítják e gazdag művészi kollektív terjedelmes skáláját, melyen Barabás már akkor, huszonegy-huszonkét éves korában biztos kézzel uralkodott. Munkatempóját saját feljegyzéseiből, melyeket rendkívül pontosan és aprólékosan vezetett, könnyen ki lehet számítani. Eszerint egy-egy festményének elkészítésére — magán- és kiterjedt társadalmi életét is beszámítva — alig öt nap jut, holott az általa készített és később emlékirataiban nyilvánosságra hozott jegyzék szerint kisebb képeken kívül több életnagyságú festménye és nagyobb kompozíciója is született ez idő alatt.

Barabás mégsem volt mesterember, alkotásain nem érződik a széria-íz. Igazi művész volt, aki a mennyiség mellett, amit termelt, életet lehelt minden alkotásába. Felszabadítja magát az Európában akkor divatban levő olcsó és szinpadias hatások alól, és nemcsak arra törekszik, hogy amit lát, szolgál hűséggel adja vissza, hanem művészetén átszűri s úgy veti papírra, ahogy ő látja. Az emberi alakok és az egyszerű, mindennapi élet tolmácsolásából iskolát teremt az utána jövő román festőnemzedék számára. Nagy változatossággal festett portréival — amint Oprescu idézett könyvében megállapítja — a gazdag román családokban felkelti a művészi alkotás iránti igényességet, fejleszti az ízlést, és ugyanakkor utat mutat az elkövetkezendő román festőknek nemcsak az ember művészi ábrázolására, hanem — román témájú festményeivel — a helyesen értelmezett nemzeti festészetre is.

Kladek Antal már a Barabás kitanapostá utakon indult el Bukarestbe. A Torontál megyei Elemér községben született 1794-ben. Apja gazdag kovácsmester, aki nem sajnálja fiától a tanítatás költségeit. Rajztehetsége korán megnyilvánult, s ezért Milánóba ment, ahol olasz mesterektől tanult. 1826-ban tér vissza Magyarországra, és Pesten telepszik le. Az akkori divat szerint acélba metszett portrékat rajzol ismert társadalmi személyiségekről, színészekről, énekesnőkről. A *Honművész* hasábjain két érdekes rajza maradt meg: egyik Kántornérol, a híres tragikáról, másik pedig Déryné Széppataki Rózáról. Legmaradandóbb alkotása abból az időszakból Kazinczy Ferenc portréja, amely emelkedettségével és a rajta előmlő művészi áhitattal beszédesen vall alkotója tehetségéről.

Kladek mindenekelőtt arcképfestő. Mégis sokoldalú munkásságot fejtett ki, és a román festészetet a portrékon kívül elefántsontra festett miniatűrökkel, szentképekkel, templomi falfestésekkel gazdagítja. 1848-ban tanítványaiul fogadja a Nicolae és Ghiță Grigorescu testvérpárt. A Zamfira-kolostor freskói és képei tanuskodnak hármójuk közös munkájáról, amelyben a kényesebb részt, a szentek alakjának megfestését Kladek vállalta magára. Ghiță Grigorescu éveig maradt öregedő mesterének irányítása alatt. Később tanítómestere volt Elliescunak, a fiatalon elhunyt, jónevű craiovai festőnek is, aki egyebek közt Matei Millót örököltette meg több szerepében, és erdélyi körútjára is elkísérte a rajongott színészt.

Valószínűleg Kladek Antal biztatásának is szerepe volt abban, hogy Szathmáry Papp Károly több ízben ellátogatott Bukarestbe, s azután 1840-ben ott véglegesen le is telepedett. Ők ketten már régebben ismerték egymást, és együttműködtek Pesten is. Érthető tehát, ha Kladek felhívta barátja figyelmét arra, hogy a rohamosan fejlődő Bukarestben milyen kedvező a helyzet a festők számára. Életrajzírói eme gyakorlati magyarázat helyett Szathmáry Papp Károlynak Marițica Văcărescu bojárány, később Gheorghe Bibescu fejedelem felesége iránti szerelmében keresik az okot. Van még egy harmadik körülmény is, amely hozzájárult nyugtalan, helyét nem leelő természetének kialakulásához, s ez édesapjának, Szathmáry Papp Dánielnek a tragédiája. Apja az erdélyi református főkonzisztórium pénztárának felügyelője volt, és élete utolsó éveiben az itálnak adta magát. Ezzel magyarázható, hogy tisztességtelenül bánt a rábízott pénzzel, és amikor ballépése kiderült, öngyilkosságot követett el. A kor előítéletei szerint ez a tragédia súlyos árnyékot vetett az apa ártatlan fiára is, aki emiatt se Kolozsváron, se polgári pályán, amire indult, nem vitte volna sokra. Valószínű azonban, hogy mind a három körülmény, a családi

tragédia, a szerelem és a kedvező konjunktúra együttesen indította Szathmáry Papp Károlyt arra, hogy Bukarestben telepedjék le.

Szárnyazása körül hosszú ideig vita folyt. Dani János azonban 1957-ben a Tudományos Kiadó gondozásában megjelent *Adatok Szathmáry Papp Károly gyermekkoráról és diákéveiről* című dolgozatában minden kétséget kizáróan leszögezte, hogy a Herepei János kutatásai szerint összeállított családja alapján Szathmáry Papp Károly református családból született Kolozsváron 1812. január 11-én, s egyik öse erdélyi püspök volt. Bukaresti kortársainak feljegyzéseiből pedig tudjuk, hogy mindvégig ápolta kapcsolatait ottani magyar honfitársaival, s egyike volt annak a 11 magyarnak, akik az osztrák megszállás alatt álló román fővárosban, amikor a megszálló hatalom ügynökei minden magyar megmozdulást árgusszemmel figyeltek és megtoroltak, megalapították a Magyar Olvasó Egyletet. Mindezek mellett Szathmáry Papp Károlyt tehetsége és új otthona iránti lojalitása magas társadalmi rangra emelte. 1840-től 1888-ban bekövetkezett haláláig minden fejedelemnek udvari festője és belső bizalmi embere volt. Alexandru Ion Cuza fejedelem kétszer is magával vitte Konstantinápolyba, amikor a szultánhoz kihallgatásra kellett mennie. Ilyen alkalmakkor természetesen se rajzolni, se festeni, se később fényképezni nem volt szabad. Szathmáry Papp Károly mégis kijátszotta a törökök éberségét: lerajzolta a kihallgatás egyik jelenetét Abdul Aziz szultánnal és híres miniszterével, Fuad pasával együtt. A vázlatot kalapjába rejtette, úgy csempészte ki a szultán palotájából. Ennek a mesterfogásának köszönhető, hogy a később kidolgozott festmény egyedüli az egész világon, amely eredetiben ilyen jelenetet örökített meg.

Szathmáry Papp Károly alkotásait a feltétlen művészi szabadság jellemzi, amely szinte olthatatlan kíváncsisággal párosul minden iránt, ami új, de egyúttal mindig a jóízű és mértéktartás csapásain halad. Könnyedén és gyorsan készülő alkotásai modernség tekintetében messze előtte jártak a korabeli román festészetnek. Oprescu például újabb könyvében (*Szathmáry*, București, 1954) egyebek közt rámutat arra is, hogy „Szathmáry előtt az akvarellt nagyon ritkán művelték a román festészetben... El kell ismernünk, nehezen találhatnánk másvalakit az egész román művészetben, aki nála tökéletesebb iránymutató lenne ebben a műfajban“. Ugyanakkor mégis az a véleménye, hogy „Szathmáryval a polgári társadalom és kritika igazságtalanul bánt, mert nem érdekelte őket művésze, mely nagymértékben túlkrozi a román nemzeti sajátosságokat... Neve hosszú ideig feledésbe ment, vagy úgy emlékeztek meg róla, mint »fényképész«-ről“. Ennek egyik oka kétségkívül abban keresendő, hogy az 1850-es években művészi fényképészeti szalont nyitott. Végül Oprescu megállapítja azt is: „Ma azonban a Román Népköztársaság igazságot szolgáltatott Szathmárynak, akit a realista román festőművészet legelső és egyik legkiválóbb képviselőjének tekintenek.“

Az 1848-as havasalföldi forradalomban tűnt fel Rosenthal Dávid. Pesti kereskedőcsalád gyermeke, aki Pest után Bécsben tanul festeni, s itt ismerkedik meg Ioan D. Negulici román festővel. Annak hívására megy Bukarestbe, s annyira megszereti új otthonát, hogy pár év múlva már romának vallja magát, s felveszi a Constantin keresztnevet. Tevékenyen részt vesz a forradalomban, majd annak összeomlása után, a török öröket leitatva, ő szabadítja ki és szökteti nyugatra a forrongó Magyarországon keresztül a forradalom vezetőit, Nicolae Bălcescut, Rosettit, a Golescu-fivéreket, Bolintineanut, Bolliacot. Ő maga Svájcba megy, és ott festésből él. 1851 nyarán C. A. Rosetti ismételt sürgetésére elvállalja a román forradalmi komité megbízását, hogy Erdélybe menjen, és a román lakosság körében Habsburg-ellenes lázadást szítson. Az osztrákok azonban Budapesten letartóztatják, kínvallatásnak vetik alá, s börtönében meghal. A bukaresti Művészeti Múzeum őrzi *Románia* című, igen kifejező festményét, amely pompás nemzeti viseletbe öltözött, széparcú nőt ábrázol.

Román részről mozdítja elő az együttműködést Ioan D. Negulici festőművész. A forradalomban Prahova megye „cirmuitor“-a, azaz megyefőnöke, aki a bukaresti megmozdulás leverése után se hagyja abba forradalmi tevékenységét. Később Brassóba menekül, s itt festi legszebb akvarelljét *Kékruhás asszony* címen. Az osztrákok őt is elfogják, és kiadják a törököknek. Fiatalon Konstantinápolyban hal meg 1851-ben internálótáborban.

*

Ami a szobrászatot illeti, kevés a feljegyezni való ebből a korszakból. Színházi téren mindkét oldalról sokkal termékenyebb kapcsolatok alakulnak ki. Az Erdélyben utazó magyar vándortársulatok a vegyeslakosságú városokban már 1830-

Hollósy Kornélia
Erkel Ferenc
Hunyadi László
című operájának
női főszerepében

ban román ének- és táncszámokat iktattak be műsorukba. Sőt Pály Elek Brassóban szereplő színtársulatával más nyelvekből fordított, és eredeti román színdarabokat adott elő, 1840. június 2-án pedig ő ragasztotta ki az első cirillbetűs, román szövegű színlapot, amelyben az *Aldina sau Brashovul în alte parte lumii* című színdarab előadását jelentette be (Orbán László: *Adalékok a brassói színháztörténeleméhez*. Kolozsvár, 1939).

Pály Elek érdekes alakja volt a magyar színháztörténelemnek. A dunántúli Pápán született 1796-ban, Csornán premontrei pap lett, s azután Bécsben a Karinthiai Kapu melletti operában mint tenorista kezdte színészi pályafutását. 1822-ben Nagy Lázár hívására feleségével, Ecsedy Rozáliával együtt a kolozsvári színházhoz szerződött, és 1835–36-ban ő a színház igazgatója. Később vándortársulattal bejárja Erdélyt, és Brassóba jut el. Közben megtanulja a román nyelvet, és társulata tagjait is ráveszi, hogy jól-rosszul ők is elsajátítsák. Brassóban több román nyelvű előadást tart, majd 1840 októberében társulatával Bukarestbe megy, és ott egy hónapon át román, magyar és német nyelvű előadásokkal szerepel. Pály színtársulata volt az első, amelynek ajakáról magyar szó hangzott el a bukaresti színpadon.

A társulat műsorán a kedvelt, korabeli operák, történelmi drámák és Ion Eliade Rădulescu színdarabjai szerepeltek. A román közönség szívesen fogadta a magyar színészek bemutatkozását, akik legelső este *A siklósi lányok* című magyar történelmi darabot adták elő Ion Barac fordításában. A *Cantor de Avis* 1840. október 9-i száma hosszú cikkben számol be az előadásról, és a legmelegebb hangon méltatja. Pályék játéktípusa magán viseli a német színháztörténelem örökségét: a modoros, álpátoszos beszédet, a merev, nehézkes taglejtéseket és mozgást. Maga Pály Elek, habár szép színpadi alak volt, magas termetű, vállas, barna, göndörhajú, nagyszerű tenorhanggal, flegmatikusan, minden tűz nélkül játszott. Déryné naplójában így jellemezte: „hidegebb volt, mint a jégcsap”.

Pály Bukarestben barátságot kötött Ion Eliade Rădulescuval. Ennek a barátságának a folyományaként magával hozta Erdélybe Eliade *Serbare cimpenească* című darabját, s ezt Brassóban, valamint más erdélyi városokban román nyelven, majd magyar fordításban is bemutatta. Pály Elek nemcsak lelkiismeretes színész, kiváló tenorista, hanem fordító is volt: 22 operát és színművet ültetett át magyar nyelvre.

Kolozsváron halt meg 1846. március 4-én. Színészársai nevében Havy Mihály monddta felette a gyászbeszédet.

A magyar—román művészkapcsolatok sikeres úttörőjének tekinthetjük Hollósy Kornélia operaénekesnőt, aki 1845 decemberében mutatkozott be a bukaresti közönségnek. Mindössze 18 éves múlt még akkor, de már a torinói opera tagja, s onnan szerződött el három hónapra Henrietta Karl asszony, a híres énekesnő a bukaresti olasz operatársulathoz. A közönség annyira megszereti, hogy szerződését később tavaszig meg kellett hosszabbítani. Bukaresti sikereire felfigyelt a pesti Nemzeti Színház, és egy próba-fellépés után lírai énekesnőjének szerződött. Bécsben és Varsóban is nagy sikerral szerepel, majd több magyarországi vidéki körút után 1860-ban újra a bukaresti közönség elé lép. A hálás közönség az elmúlt tizennégy év alatt se felejtette el, és kivételes ünnepléssel fogadta. Röplapokon román, magyar és német nyelvű verseket intéztek hozzá és terjesztettek a városban. Két év múlva, 1862-ben a bukaresti olasz operatársulat válságba kerül. Táviratilag hívják Hollósy Kornéliát, hogy a társulatot megmentse. Ő enged a hívásnak, és még egyszer elmegy Bukarestbe. Pár hétre tervezi szereplését, de a közönség szeretete olyan kítőró erővel nyilvánul meg iránta, hogy ismét több hónapig kell Bukarestben maradnia.

Másodszori bukaresti szereplése alkalmával Hollósy Kornélia a kolozsvári Dalszínház együttesével lépett fel, amely 1860 nyarán nagyszerű előadásokat tartott a bukaresti Nemzeti Színházban. A Dalszínház Havy Mihály igazgató és Káldy Gyula karmester vezetése mellett olyan erős együttessel lepte meg a bukaresti közönséget, amelynek művészi teljesítménye általános elismerést és bámulatot váltott ki. Az együttes a *Lammermoori Lucia*, *Trubadur*, *Mártha*, *Sevillai borbély*, *Rigoletto* bemutatásával remekelt, előadta Erkel *Hunyadi Lászlóját*, Császár György akkor divatos *Kunok* című darabját és Doppler *Ilkáját* is. Főbb erőssége Hollósyyn kívül Friedrichné, Pauly, Ormay, Füredi és Aranyvári Emilia primabalerina.

Dimitrie Ollánescu-Ascanio *Teatrul la români* című könyvében lelkes elismeréssel ír a kolozsvári Dalszínház bukaresti előadásairól, dicséri a kitünő együttest, a jól felkészült balettkart, a ragyogó ruhatárt és díszleteket, valamint a gördülékeny, művészi rendezést. Véleményét így összegezi: „A magyar társulat... előadásaival mély benyomást tett a bukarestiekre, akik a legutolsóig minden helyet elfoglaltak az előadások estéin.“ A *Revista Carpaților* hasábjain Nicolae Filimon hosszú cikkben értékeli az előadásokat, és egyebek közt ezt írja: „A magyarok megérdemelték azt a sikert, amelyben a román közönség részesítette őket, mert legjobbak voltak az összes vándortársulatok közül, amelyek eddig az országban megfordultak“ (*Revista Carpaților*, 1860. II. 130—147).

Erdélyben, mint említettük, a magyar vándortársulatok nemcsak román dalokat és táncokat vettek fel műsorukra, hanem román nyelvű színdarabokat is bemutattak. Farkas József aradi színész ennél messzebb ment. „Énekes Színházi Román Társaság“ néven román nyelvű színtársulatot szervezett, melynek tagjai főként hivatásos és műkedvelő román színészek voltak. Ezzel a társulattal 1847—48-ban körutazott Erdélyben. Lugoson, Szászvároson, Nagyszebenben, Fogarason és Brassóban szerepelt a társulat, amely öt román nyelvű színdarabot tűzött műsorára, köztük Vasile Alecsandri *Cuconu Iorgu la Sadagura* című darabját és Szigligeti Ede *Szökött katona* című, románra fordított népszínművét. A közönség rokonszenvét mutatja, hogy Farkas József román társulata Brassóban 12 előadást tartott.

Az első román színjátszó csoport, amely a Kárpátokat átlépte, és Bukarestből Erdélybe jött vendégszerepelni, Fanny Tardini híres román primadonna férjének, Vladicescunak a társulata volt. 1864-ben Brassóban a román gimnázium dísztermében tartottak előadásokat. Ekkorra már az 1852-ben megnyílt bukaresti Nemzeti Színház annyira megizmosodott, hogy művészi rajokat tudott kibocsátani Erdély felé is. Vladicescu társulatának Fanny Tardinin kívül Sachelari, Evolschi, Aleescuné, A. Lacea, Chiricescu, Romanescu és Dumitrescuné voltak az erősségei. A társulat a brassói közönség részéről olyan szívélyes fogadtatásban részesült, hogy 1864-ben megismételte látogatását.

A hatvanas és hetvenes években tehetséges színészekből álló társulatok jöttek azután Erdélybe. 1868-ban Pascaly társulata indult hosszabb körútra, s ezt 1871-ben megismételte. Pascalyon kívül a társulat főerőssége Matei Millo volt. A társulat gazdag műsorral érkezett, s körútja során 12 drámát, 13 komédiát adott elő. A színdarabokat az erősen nemzeti jellegű és különösen a nemzeti törekvéseket felcsillantó művekből válogatták össze. Pascalyék útiránya Nagyszeben — Lugos — Temesvár — Oravica — Arad — Nagyvárad — Szamosújvár — Balázsfalva — Naszód volt, de egyes nagyobb városokba több ízben is visszalátogattak. Ennek a körútnak külön érde-

kessége, hogy a társulat sűgőja Mihai Eminescu, aki valamilyen szerepben bizonyára fel is lépett. Legalábbis azt írták róla, hogy „színészi tehetségről is tanúságot tett“. Matei Millo később saját társulatával is többször megfordult Erdély nagyobb városaiban.

*

A népi zene vonalán már a korai évszázadokban kimutathatók a román—magyar kapcsolatok. Nemcsak a románokkal együttlakó magyarság, hanem annak urai is szívesen szórakoztak a temperamentumos és a magyar kádenciával hasonlóságot mutató román népdalokkal és táncokkal. De a múzenében a kétirányú áramlás, a sajátos körülmények miatt, csak a XIX. század derekán jelentkezhettek. 1833-ban alakult meg a román Filharmóniai Társaság Bukarestben, s ezzel a román zene új, virágzó korszaka nyílik meg. Megszervezik a zenekonzervatóriumot, amelynek vezetője Wachmann A. Johann, a budapesti születésű, de német származású hegedűs és zeneszerző lesz. Őt tekintik a nyugatról bevándorolt, első olyan zeneszerzőnek, aki román „nemzeti hangvételi“ zenedarabokat írt. Bőségesen buzgó zeneszerzői vénáját Eminescu a *Curierul de Iași* hasábjain így jellemezte: „Az idősebbik Wachmann azok közül a tehetséggel és életélményekkel megáldott zeneszerek közül való, akik valósággal az ujjukból rázzák ki az áriákat“ (az „idősebbik“ jelző megértéséhez tudni kell, hogy Wachmann A. Johann fia, Ede, szintén zeneszerző volt).

A korai román múzene rövidesen átjutott Erdélybe is azokkal a szindarabokkal, amelyeket egyrészt a magyar szintársulatok vagy román műkedvelők adtak elő, s később a bukaresti, hivatásos társulatok hoztak magukkal. Wachmann A. Johann nyitányokat, betéteket írt szindarabokhoz, de több darabot teljes zenével látott el, s ezek átkerültek Erdélybe, ahol a román nyelvű előadásokat nemcsak a románok, hanem magyarok is látogatták.

A román—magyar zenei kapcsolatok szempontjából nagy jelentőségű volt Liszt Ferenc romániai hangversenykörútja. Mint ismeretes, 1846 decemberében és 1847 januárjában Liszt három-három estén hangversenyzett Bukarestben és Iași-ban, ezek közül egy ízben Bibescu fejedelem meghívására a fejedelmi palotában és egy ízben Alecu Balș, moldvai fejedelmi kincstárnok iași-i palotájában. Szerepléseinek igazi és maradandó sikere nem az, hogy a román közönség is kimutatta már-már hódolat-számba menő becsülését iránta, hanem egyrészt az ő művészete is megtermékenyült a román népi zene dallamaitól, másrészt pedig irányt mutatott a román múzene tovább fejlődésére. Iași-i, harmadik hangversenyén román népzenei elemekből rögtönzött ráadást adott, s ezzel leírhatatlan sikert aratott. Ez a művészi epizód indította Octavian Beiu utra, hogy a következő megállapítást tegye: „Lisztnek ez a hangversenye a legfontosabb fejezetet nyitotta meg a román zenében. Megmutatta azt az irányt, amely felé haladva természetes módon új horizont nyílik meg a román zene számára: a népzénét mint az ihlet forrását“ (O. Beiu: *Franz Liszt în țara noastră*. Sibiu, 1931). A kölcsönhatás Liszt Ferencnek romániai utazását követő alkotásaiban mutatkozik meg, amelyekben fel-felcsillan a román zene dallamaira való visszaemlékezés. De megszületik a *Román Rapszódia* is, amelyet 40 évvel Liszt halála után Bartók Béla fedezett fel másolatban a weimari Liszt-múzeum egyik poros polcán. Ő hívta fel rá aztán Octavian Beiu figyelmét, aki sok kutatás után a bécsi Zenebarátok Társaságának levéltárában bukkant az eredeti példányra. Liszt a *Román Rapszódia* megírásakor a román népi zene motívumait használta fel, de úgy, hogy megőrizte a népdalok eredeti jellegét és nemzeti színezetét. A művet 1931. december 17-én Aurelia Cionca zongoraművész nő mutatta be először a bukaresti közönségnek nagy sikerrel az Ateneu-teremben.

Liszt Ferenc romániai hangversenyútjának egyik epizódja hosszú ideig volt vita tárgya a román zeneirodalomban. Arról volt szó, hogy találkozott-e egyáltalán, s ha igen, hol s mikor Vasile Alecsandruval és Barbu Lăutaruval, a híres népzeneésszel. A *Materiale de istorie și muzeografie* IV. kötetében dr. I. Weinberg így kezelt pontot tenni erre a vitára. Cáfolja a *La vie parisienne* 1847. november 28-i számában megjelent s ennek nyomán eddig elfogadott, romantikus leírást az Alecsandri mircești-i házában állítólag 1847 januárjában lejátszódott találkozóról, amelyen Barbu Lăutaru is jelen lett volna. Megállapítja, hogy Alecsandri — fentmaradt útlevelének bizonyossága szerint — abban az időpontban Elena Negruval éppen Palermóban tartózkodott, ahonnan csak 1847. május 18-án tért haza. Eszerint a vitatott találkozót csakis május utolsó napjaiban történhetett meg, amikor Liszt Ferenc Kijevből visszatérve másodszorra érkezett Iași-ba.

Valósággal viszonzása volt Liszt romániai hangversenyeinek Ludovic Wiest bukaresti hegedűművész budapesti szereplése. Ez a bécsi származású, tehetséges

hegedűs és zeneszerző 1838-ban telepedett le Bukarestben, ahonnan tizenöt évig ki se mozdult. Itt a konzervatórium hegedűszakjának vezetője volt. 1853 nyarán a pesti Vigadóban hangversenyezett. Liszt *Magyar Rapszódia*ja után *Potpourri Valaque* című saját szerzeményét adta elő, melyet a román népi zene elemeiből állított össze. Wiest olyan nagy sikert aratott, hogy hangversenyét néhány nap múlva meg kellett ismételnie.

Az 1860-as és 1870-es években több magyar hegedű- és gordonkaművész szerepelt a romániai városokban. Legkiemelkedőbb volt azonban Reményi Edének, az 1848-as szabadságharc híres hegedűsének 1867-ben lezajlott művészi körútja. Első ízben Bukarestben lép a közönség elé, majd Galacon és Brăilán hangversenyezik. Műsorát a klasszikus műveken kívül magyar dalokból és a román zene elemeiből felépített, saját szerzeményű fantáziából állította össze. Szereplését mindenütt óriási közönség- és sajtósiker kíséri. Vidékről visszatérve még egyszer fellépett Bukarestben egy jótékony célú előadáson, amelyen a bukaresti arisztokrácia több tagja, így Zoe Sturdza, Ioana Ghica hercegnő, Maria Crețulescu, valamint Matei Millo és Wachmann Ede is közreműködött. A Bukarestben élő magyarok is kinyilvánították szeretetüket a nagy művész iránt. Babérkoszorút nyújtottak át neki, és tiszteletére a Bukaresti Magyar Társulat helyiségében bankettel egybekötött bált rendeztek, amelyre több román előkelőséget is meghívtak. A bálon a magyar nők és férfiak kivétel nélkül nemzeti viseletben jelentek meg.

*

A tárgyalt időszakot illetően bizonyára még sok értékes adat vár feltárássra és elmondásra. Ezek az évtizedek a magyarság és a románság történelmében egyaránt sorsdöntő jelentőségűek voltak, a kölcsönös kulturális kapcsolatokban pedig az addig zárt ajtó szélesre tárását jelentették. Erdemes és érdekes munka tehát bárki számára a kutatásnak minden vonalon a legapróbb részletéig való folytatása, amely a mai feltételek között jóval könnyebb feladat, mint a múltban volt.

Árвай Árpád

Aláírás egy fényképhez

1925. november 10-én Traian Grozăvescu (1895—1927)*, hazánk zenetörténetének egyik legnagyobb művészalakja, a világhírű tenorének rövid, de eredményekben gazdag pályafutása csúcán dr. Gyalui Farkas professzornak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatójának fényképet ajándékozott a következő ajánlással: „Igen kedves dr. Gyalui Farkas igazgató Uramnak, megemlékezésül őszinte tiszteletjé, Traian Grozăvescu, Wien, 10 nov. 925.” A fényképen a művész látható a *Pillangókisasszony* Pinkerton hadnagya szerepében, amelyben a kolozsvári Román Opera színpadán először lépett közönség elé.

A román énekes és a magyar professzor őszinte, igaz barátsága az 1921—1923-as években kezdődött, amikor Grozăvescu a fiatal kolozsvári Román Operában bemutatkozott, és első sikereit aratta. A Bukarest, Bécs, Prága, Berlin, Budapest, Osló, Salzburg és más nagy-

* Bővebb életrajzi adatok találhatóak Mira Demeter-Grozăvescu és I. Voledii Traian Grozăvescu című munkájában (*Editura muzicală. București, 1965.*)

Igen kedves dr. Gyalui Farkas igazgató Uramnak
megemlékezésül őszinte tiszteletjé
Traian Grozăvescu
Wien, 10 nov. 925.

városok színpadain kivívott nemzetközi elismerés után sem felejtette vagy hanyagolta el Grozăvescu az indulás éveiben kötött szoros baráti kapcsolatokat, s ez bizonyítja becsületességét, a nagy emberekre jellemző intelligenciáját és mély emberi együttérzését.

Traian Grozăvescu 75 évvel ezelőtt született Lugoson, e gazdag múlttal és zenei hagyományokkal rendelkező bányai városkában. Itt a románok mellett magyarok és németek is laktak, akik együtt dolgoztak és együtt ápolták a dal, a zene szeretetét.

A román—magyar—német közös hagyományok ápolása a múlt század vége táján is folytatódott, amikor a *Reuniunea română de cântări* mellett a *Lugosi magyar dal- és énekegyetel* s a *Lugoscher Gesang- und Musikverein* is működött. A magyar egyetnek különböző nemzeti-ségű tagokból álló vegyeskórusa volt, amely az osztrák—magyar dualizmus éveiben nagymértékben hozzájárult Lugos és környéke román és magyar lakosainak közeledéséhez. Ebben a dalárdában énekel Grozăvescuval együtt Kálmán Oszkár, Traian gyerekkori barátja, aki később a budapesti Opera neves basszus-énekese lett, Balogh Ferenc, Grozăvescunak ugyancsak gyerekkori barátja s később partnere a kolozsvári Román Opera színpadán, Halmay Tibor magyar tenor-énekese, Elena Boeriu és mások.

A Lugoson töltött gyermekkor éveiben Traian első és legjobb barátja Nagy Pista, az iskolaszolga fia volt. Később, sok évvel a román énekes halála után, a családi ház kertjében elásott, rozsdás badogdobozt találtak. A doboz írást tartalmazott, amely naiv fogalmazásban pecsételte meg két gyermek tiszta barátságát: „Kereszttestvérek vagyunk és megátkozzuk azt, aki ezt a papírt megtalálja és eldobja. Az írás soha el nem múló barátságunk jelképe. — Nagy Pista és Grozăvescu Traian.“

Grozăvescuból, a hű hazafiból, aki büszke volt népére, melyhez lényének minden szála fűzte, hiányoztak a sovén előítéletek, s rövid élete folyamán nemeslelkűségének számtalan bizonyítékát adta. A művészi karrier tövises útján első segítőtársa Ion Vidu, a kiváló pedagógus és karmester, valamint a nagy zenei műveltségű dr. Willer József volt; ez utóbbi 1908-ban telepedett le Lugoson, s rövid idő alatt megtanulta a román nyelvet, hogy könnyebben oktathassa a fiatal lugosi tehetségeket.

Budapesti egyetemi tanulmányai idején Traian Grozăvescu a jogi kar előadásain kívül a Konzervatórium hallgatója is volt,

s itt sok barátságot kötött magyar, német, cseh és szerb diáktársakkal. Az első világháború vége felé az ifjút besorozták az osztrák—magyar hadseregbe, s tüzérialhadnagyként az olasz frontra küldik, amikor pedig az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlik, Budapesten belekerül a polgári demokratikus forradalom, majd a magyar proletárforradalom történelmi eseményeinek forgatagába.

A budapesti Zeneakadémia 1918—1919-es évkönyvének 34. lapján azt olvashatjuk, hogy Traian Grozăvescu beiratkozott a második évfolyamra, Schick tanár osztályába, és ösztöndíjat is kapott. A proletárforradalom leverése után a román diákok százaival együtt Grozăvescunak is el kellett hagynia a horthysta Magyarországot, s visszatérnie hazájába, de ezt megelőzően írást szerzett, amelyben Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán, a budapesti Zeneakadémia vezetői igazolták, hogy Traian Grozăvescu az ének-osztály hallgatója volt, s rendszeresen látogatta az előadásokat.

Bécsi korszaka idején, művészi pályafutása csúcására érve, a Királyi Opera hivatalos meghívottjaként újra járt Budapesten, bár egyesek nem tudták neki megbocsátani, hogy a forradalommal szimpatizált, s ő — az idegen — nem volt hajlandó elhagyni annak idején a vörösek fővárosát.

S éppen e nemes érzések hatására fogadta el 1926. május 1-én, a munka nemzetközi napján, a budapesti munkásszakszervezetek meghívását, hogy a *Bohémek Városi Színház*-beli előadásának Rodolfjaként Ader Rose oldalán és Ábrányi Emil karnagy vezetésével a lelkes munkás- és diákközönség előtt fellépjen. Ennek az estnek forró sikerére emlékezve, a fiatal román művész így ír egyik leveleiben: „Színpadi játékom talán soha nem volt olyan természetes, mint azon az estén... Általában mindig úgy érzem, hogy Rodolfó és én egyetlen lényben egyesülünk, de ez alkalommal igazabb bohém voltam, mint bármikor, egyike a Quartier Latin szegény, de mégis boldog diákezeinek. És talán, nem is talán, hanem bizonyosan, nagyban hozzájárult ehhez az izgalom és lelkesedés, amelyet május elsőjének napján minden alkalommal érezek.“

Traian Grozăvescu mindig szeretettel gondolt Kolozsvárra és lakosaira. Amikor alkalom adódott, ezt hangoztatta: „Bécsben vagyok, ott élek, de lelkem Kolozsvárt maradt.“ S minden alkalmat megragadott arra, hogy Kolozsvárra jöjjön s fellépjen a helyi Román Opera

vagy a Magyar Színház színpadán, szeretett közönsége előtt.

A fiatal román művészt az országban és a határokon túl is szerették mindazok, akik ismerték egyenes jellemét, jólelkűségét, segítőkészségét, kedves, baráti modorát. Testvérének, Olgának írt egyik levelében a következő szavai figyelmet érdemelnek: „Kérted, áruljam el a »titkot«, miért ragaszkodnak hozzám, és barátkoznak velem mindazok, akik megismernek. Tudd meg, hogy ennek okát én sem ismerem pontosan, de feltételezem, hogy egyetlen magyarázata ez lehet: nagyon szeretem az embereket... Általában

mindenkit... Mert mindenki először a jó, pozitív vonásokat látom meg. Miért is nézném a hibákat? Hogy ők is észrevegyék az enyéimet? Mindnyájunknak megvan a magunk jó és rossz oldala. De ha rossz szokásainkon úrrá leszünk s a jókat hagyjuk felülkerekedni, mi is szembé válunk...“

Az itt közölt fénykép alá írt szöveg ismételtén bizonyítja annak a nagy román művésznek az emelkedett gondolkozását, akinek ez év őszén ünnepeljük születése háromnegyed százados évfordulóját.

Gheorghe I. Bodea

*A biharfenyvesi román fatemplom
(Kabay Béla felvétele)*

Művelődési gondok és olvasmányok

„Picasso nagy olasz író volt“ — egy gyergyószentmiklósi bányász-szakiskolás tudomása szerint, amint erről Gaál Péternek a *Hargitában* megjelent cikkéből értesültem. A továbbiakban elmondódik, hogy a tanulók keveset olvasnak, jobbra Vernét, Mayt, Gárdonyit, hogy a művelődés számukra elsősorban filmélményt jelent, meg hogy a megkérdezetteknek csak fele tudott egy-egy zeneszerzőről, sok pedig azt sem volt képes meghatározni, mi a különbség törpe és kisgyermek között. A szomorú láttelelet elhamarkodott konklúzió követi: „Hiába termeljük a kultúrát, ha nincs, aki befogadja.“

Eppen a gyergyószentmiklósi szakiskolások — és feltehetően más diákok és nem diákok — esete igazolja, mennyire nagy szükség van a „kulturális termelésre“. Példánknál maradván, Gaál Péternek és társainak munkájára, a művelődési állapotok megbízható diagnosztizálására. (Legfeljebb a megbízhatóságához férhetne szó; kérdés ugyanis, hogy egy bányász-szakiskolás műveltsége vagy műveletlensége azon műlik-e ismeri Picassót, Beethovent, Hemingwayt.)

Úgy tűnik, hogy a művelődésügyünkről folyó vita előfeltétele a szakszerű és átfogó kulturális-szociográfiai felmérés lenne. Csak így kerülnének felszínre művelődésügyünk *súlyponti* feladatai. Mert ugyancsak Gaál Péter riasztásából kiindulva, ha a közönség érdeklődése filmcentrikus — mint ahogy azt tapasztalhatjuk és McLuhannal értelmezhetjük is —, akkor ebből művelődésügyünk irányítóinak le kellene vonniuk a tanulságokat az iskoláktól a könyvkiadókig menően.

Robbanás állt be az ismeretterjesztő irodalom olvasásában, ha hihetünk Vajnovszky Kázmér olvasólapokból levont következtetésének. És miért is ne hinnénk? Az ismeretterjesztés, általában a dokumentumirodalom világszerte előretörőben van. Ezt tapasztalták nyolcvanezer teszt alapján általános hazai viszonyokban is (lásd a Bukarestben 1968-ban megjelent *Psihosociologia culturii de masă* című tanulmánykötetet), s végül erre vallanak az olvasólapok mögött meghúzódó csíki fiatalok is. A robbanás az igények szintjén végbement ugyan, fedezete azonban alig-alig van. Idei kiadói terveinknek kis hányadát képviselik a népszerűsítő munkák. Nem volna elég vállalkozó? Kötve hiszem, de ha nem volna, abból is csak az adódik, hogy ki kell nevelni. (Vagy szépirodalmunk kezdetei körül nem bábáskodott a szerkesztői segíteni akarás, sokszor az átírásig elmenően?)

Gaál Péter igénytelenségre, Vajnovszky Kázmér arra figyelte fel, hogy bizonyos igényeket — tegyük hozzá, lényegesnek tűnő igényeket — messze lehetőségeink szintje alatt elégítünk ki. Mindkét irányban jó szolgálatot tenne művelődésügyünknek a valóságos helyzet átfogó művelődésszociológiai felmérése.

Világviszonylatban és a román nyelvű könyvkiadásban is megmutakozó jelen-ség a *kulturologia*, a *művelődés tudományos vizsgálata* iránti érdeklődés. A szociológiai megközelítés mellett a lélektan és a filozófia szempontjait, újabban pedig az információelméletet alkalmazzák idevágón. Al. Tănase monográfiája (*Introducere în filozofia culturii*, București, 1968) és D. Troncă esszéje (*Eseu asupra culturii*, București, 1969) egyaránt a hagyományos, filozofikus hozzáállással taglalja a kultúra kérdéseit. Mindkét kultúrfilozófiai írás az alkotásra összpontosít és ahhoz képest a már megalkotott javak közvetítését mellékes mozzanatként kezeli. Ez az értékrend helytálló lehet olyan csoportok esetében, amelyekben belül az alkotó és fogyasztó nem választható szét. Művelődéstörténészként azonban úgy tapasztalom, a két folyamat (az alkotás és a fogyasztás) és a két helyzet (az alkotó és a közönség helyzete) történelmileg távolodóban van egymástól, és a differenciálódással egyenes arányban növekvőben a *közvetítés*, a kulturális javak társadalmisításának fontossága. Amikor a társadalmi vagy kulturális fejlődés irama meggyorsul, vagy ott, ahol egy közösség túl kicsi ahhoz, hogy igényeit egymaga fedezze, a kultúra praxiológiai oldala, a köz-

vetítés elsőrendű művelődési jelentőséget kap. De tér- és idő-koordinátáktól függetlenül is az alapvető művelődési javak társadalmisítása fontosabbnak tűnik számos alkotásnál.

Különös élességgel veti fel a művelődés problematikáját a *jövőkutatás*. Az R. Richta cseh munkaközössége által összeállított *Válaszúton a civilizáció* című kötet (Budapest, 1968), Mircea Malița könyve a kétezredik évről vagy Pavel Apostol kis terjedelmű összefoglalásai (*Să proiectăm omul anului 2000*. București, 1969) egyaránt azt sugallják, hogy szédítő iramú fejlődés előtt állunk, amelyre elsősorban tudatilag kell felkészülnünk. Mert például, ha tíz-húsz éven belül a matematika annyira mélyen és szélesen áthatja majd életünket, hogy — Malița szavaival élve — a matematikusok száma éppen annyira kifejezi majd egy-egy közösség életképességét, jólétét, mint ma az egy főre jutó acél- vagy energiatermelés mutatói, akkor ebből a mai iskolákra, kiadókra, sajtóra vonatkozó következmények adódnak.

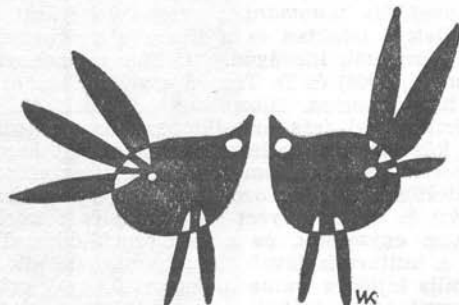
A prospektív (előrelátó) gondolkodás persze elsősorban a pedagógiát érinti. Ha az embernek egész életén végigvonul majd a szakma újratanulásának kényszere, akkor ez a prospektív pedagógia nyelvén azt a követelményt állítja a mai tanár elé, hogy diákjait mindenekelőtt az *önművelés* hajlamával és technikájával lássa el. Ha Apostolnak, Richtaééknak, Malițának, vagy Gaston Bergernek, Jungknak hihe-tünk, akkor kevés fontosabb teendőnk van, mint a jövőre orientált közműveltség előmozdítása, s ezen belül is az iskola és a jövő közötti újszerű kapcsolat, tehát a prospektív pedagógiai szemlélet propagálása.

Az elkészeredésnek is hierarchiája van. Elkészeredhet az ember a gyergyószentmihályi szakiskolások válaszaitól. De még elkészerítőbbek lennének azok a feleletek, amelyeket a tanároktól kapnánk, ha megkérdeznők tőlük, mi is az a prospektív pedagógia? Honnan is tudhatnák?

Közművelődési állapotunk kultúrszociológiai felmérése, az iskolai és iskolán kívüli tömegművelődésügynek a jövőre orientálása s elméleti és gyakorlati, elvi és módszertani támogatása — valahol ebben a fekvésben látom művelődésügyünk *súlyponti feladatait*. Szívem szerint e tájon keresném a *Korunk* sajtós feladatkörét is.

Konkrétan, milyen legyen a *Korunk*? Hozzon több elméleti szinten tartott kultúrológiai, pedagógiai, futurológiai írást. S minthogy a lap terjedelme korlátozott, igyekezzék a feladatok egy részét más lapokkal — elsősorban a *Művelődéssel*, a *Könyvtári Szemlével* és persze a *Tanügyi Újsággal* — megosztani, hozzon több informatív anyagot, recenziót, mindezt természetesen anélkül, hogy felhagyna nemzeti hagyományaink, s az azokból adódó, mához szóló tanulságok feltárásával. Röviden: orientálja a lapot értelmiségünk ama rétegére, amely művelődésügyünk döntő zónájában működik, vagyis tanárainkra.

Dankanits Ádám

Közművelődés — nyelvkultúra

A permanens nevelés, önnevelés, felnőtt-oktatás vagy *androgógia* kifejezései nem véletlenül kezdenek meghonosodni a pedagógiában. A tudomány, technika rohamos fejlődése az iskola elvégzése után is a hivatás gyakorlása szempontjából nélkülözhetetlen, újkeletű ismeretek megértését kívánja az embertől. Ebből következik, hogy az iskolának nemcsak széles körű általános műveltség alapjait kell átszarmaztatnia, hanem olyan eszközökkel is fel kell vértéznie az ifjúságot, amelyek a permanens művelődés és felnőtt-oktatás előfeltételei.

A felvázolt gyakorlati és az attól elválaszthatatlan közművelődési szempont három, egymással kölcsönhatásban álló feladat elé állítja az oktatást: a) olyan *művelődési tartalmak* kiemelése az egyetemes kultúrából, amelyek szelektív jellegük ellenére pedagógiai operativitásúak, azaz tárgyilag éppen azt nyújtják, ami felfogható és olyan egységes rendszerbe foglalható, amely a későbbiekben is alkalmas újabbnál újabb keletű ismeretek beiktatására: b) olyan készségek és képességek kialakítása, amelyek az *alkotó gondolkodásmód* kellékei, és ezért alkalmassá teszik az embert műveltséganyaga általános kiszélesítésére és a hivatás megfelelő gyakorlása szempontjából soron levő új ismeretek megértésére és értékesítésére; c) olyan *nyelv-, illetve beszéd- és íráskultúra* meghonosítása, amely a nyelv kommunikációs jellegét kiaknázva azt a permanens nevelés, önnevelés mindennapi eszközévé avatja.

A harmadik feladat, a beszéd- és íráskultúra kialakítása — közművelődésünk szempontjából — mérhetetlenül fontos. Mindkét előbbi feladattal összefügg. Közvetítési iskoláskorban és azon túl is a művelődési tartalmakat, elősegíti azok megszerzését és jelentős intellektuális képességek kifejlesztését. Ezért látjuk indokoltnak éppen e harmadik feladat egyes vonatkozásaival foglalkozni.

Hazánkban, ahol az óvodától az egyetemig magyar nyelvű oktatás létezik, sokáig a szépirodalmunk, a sajtó- és színház-hálózatunk, s magyar nyelvű rádió- és televízió-adás is van, az anyanyelvi kultúra ápolására egyre gazdagodó lehetőségek kínákoznak. E sokféle lehetőség kiaknázása az iskolát, amely az ifjúság társadalmi beilleszkedését hivatott előkészíteni, sokrétű feladat elé állítja. Széles alapú anyanyelv- és irodalmi kultúrát kell meghonosítania. S miután a román nyelv és irodalom elsajátítása vitathatatlanul társadalmi és egyéni érdekként vetődik fel, az anyanyelvi megalapozású román nyelvkultúra amolyan „ikerstruktúráként” áll előttünk. A mi esetünkben azonban, főleg ma, a tíz- és még több osztályos oktatás feltételei között, a nyelvkultúra tekintetében itt sem szabad megállanunk. A világszerte tömegmozgalommá vált idegennyelv-tanulásból is részt kell vállalnunk. Az így felfogott nyelvkultúra értékes segédeszközt jelent a szocialista tudatosságú ember életében, gyakorlatában, a sokirányú információközlés és -felfogás kiszélesedésében.

A világ „meghódítása” a természet rendje szerint a zsenge gyermekkortól. Comenius szavaival élve, „az anyai iskolában”, a családban kezdődik, és folytatódik az óvodában és iskolában. S bár kezdetben a gyermek számára a szó még nem

fogalmilag eleveníti meg a tárgyat, amelyet hároméves korában is még céltalanul mozgat, mégis a valóság és a mesevilág személyiséget gazdagító elemei, élményei az emlékezetében megragadt szavakba kapaszkodva nyerik el a viszonylagos marandóság állapotát. A beszéd tehát abban a korban — és ez magába foglalja a kisiskoláskort is —, amikor a személyes tapasztalat korlátozott és a gyermek gondolkodása konkrét, a képzettel összenőtt szó útján közvetít emberformáló információkat és emóciókat. Érthető, ha a nagy gondolkodók, írók, pedagógusok — közöttük hazai szakembereink is — nagy jelentőséget tulajdonítanak az anyanyelvnek mint minden valóságismeretet jelző sajátos kötőanyagának, minden újabb közlés felfogására és *raktározására* is alkalmas kommunikációs eszköznek.

A nyelvi kulturáltság összefügg az alkotó gondolkodásmód összetevőiként jelentkező értelmi képességek kialakulásával, rendszeres fejlesztésével. Az elvont gondolkodás — nyelvi gondolkodás. A szavak jelentése (szemantika) a nép eddigi gondolkodási tevékenységét tükrözi. „Épp ezzel gazdagodik értelmi szempontból a gyermek, amikor az oktatás folyamán elsajátítja anyanyelvét: elsajátítja a külvilág jelenségei elemzésének, szintézisének és általánosításának bizonyos rendszerét“ (Sz. L. Rubinstein: *A pszichológia fejlődése*, Budapest, 1967). Amikor az ember fogalmaz, tulajdonképpen gondolatainak szavakban való „elhelyezését“ valósítja meg. Az elhelyezés e folyamatában szükségszerűen bekövetkezik a gondolat újraelemzése, emelkedő szintű tudatosulása. Ezt a folyamatot fejezte ki empirikusan, de igen találóan a régi iskola tanterve, amely külön tantárgyként írta elő „a beszéd- és értelemgyakorlatot“. S hogy mi nem illetünk ezzel a névvel egy meghatározott tantárgyat, annak tulajdonítható, hogy a korszerű tantervelméleti koncepció a beszéd és gondolkodás fejlesztését *valamennyi* tantárgy feladatának tekinti. Nos hát, a beszéd és értelem gyakorlása, az alapvető nyelvi és gondolkodási struktúra a családon és óvodán túl, az iskolában alakul ki, nemcsak az anyanyelv és irodalom oktatása, hanem valamennyi, anyanyelven előadott tananyag nyelvpedagógiaiilag kifogástalan oktatása útján.

Vajon az iskola világszerte meghonosodott eszközei, amelyeket az általános nyelvkultúra és a megalapozó anyanyelvi kultúra szolgálatába állíthat, elegendőnek bizonyulnak-e a kor mai követelményeinek színvonalán?

A különböző pedagógiai törekvések, irányzatok, mint amilyenek a programozott, az audio-vizuális, az exempláris oktatás, a tanulói „felfedezések“ útján történő képzés, arról tanúskodnak, hogy világviszonylatban megnövekedtek az igények az oktatás iránt. Lázasan folyik a jobbnál jobb megoldások keresése.

Az említett didaktikai törekvések közös tartalmi jegy alapján *minőségi* szempontból is figyelmeztetnek. Arról tanúskodnak, hogy szakítottunk azzal a feudális keletű felfogással, amely a gyermeket, serdülőt erkölcsi és intellektuális szempontból egyszerűen receptív (befogadó) tényezőnek tekintette. A régi didaktikai modell ez volt: a nevelő elmondja, a tanuló pedig befogadja, emlékezetébe vési, majd felmondja a leckét. Csakhogy az emberi megismerés ennél gazdagabb és a nevelés útján egyre alkalmasabbá válik, sőt többre is tart igényt. A tanuló nemcsak az egyoldalú — és ebben a formában a cselekvő gondolkozást bénító — emlékezet útján kér részt az általános műveltség, és az ennek részeként jelentkező nyelvismeret megszerzéséből. Valamennyi említett didaktikai törekvés a tanuló érzéki és elvont megismerési készségének sokoldalú mozgósítását célozza. E didaktikai aktivizáció feltétele az, hogy a család, az óvoda és az iskola a kifejlődő anyanyelvi struktúrák adta lehetőségek széles körű kiaknázásával a játék, mese, dal útján olyan *informáló és emóciókat árasztó* nevelési folyamat hullámverésébe állítsa a tanulót, amely a

tudatos állásfoglalás képességét, az elmélyült anyanyelvi műveltség és az anyanyelven túlmutató modern nyelvkultúra igényét alakítja ki.

Az utóbbi évek folyamán a magyar tannyelvű oktatás feltételei között a román nyelv oktatása elmélyült. Bebizonyosodott, hogy a román nyelv tanulására ösztönző legjobb motiváció az érdeklődést keltő, tevékenykedtető oktatásmód. Erős motivációnak bizonyul az is, ha a nevelőnek sikerül demonstrálnia, hogy a román nyelv elsajátításával olyan kiszélesedett nyelvtani alapra és szókincsre tesz szert a tanuló, amely megkönnyíti bármely idegen nyelv, elsősorban a latin nyelvek elsajátítását. Beszéd-motiváció az is, amikor a nyelv szépségeire kiváló magyar és román költők (Áprily, Jebleanu) műfordítói tevékenysége révén is felhívjuk a figyelmet. A román nyelv sikeres elsajátítása tekintetében a tanulói „hozzzáállás” megfontolt nevelői irányítása tehát elengedhetetlen.

Az idegen nyelvek oktatásával kapcsolatban közismert, hogy az összehasonlítás, fordítás kizárólagossága mennyi mechanikus, kimerítő megoldáson, csaláson alapuló eljárást honosított meg. Ezt a siralmas helyzetet, úgy látszott, sikerül a „direkt módszer” bevezetésével megváltoztatni. Valóban, amíg szemléltetés, tevékenykedtetés útján bekapcsolható a tanulók érzelmi megismerése, a direkt módszer eredményesnek bizonyul. Amikor azonban a tankönyvben adott anyag alapján a közvetlenül tapasztalható valóság kereteit meghaladó szókincsre van szükség, a direkt módszer elakad, módosulást szenved. Nem egy esetben nehézkes, unalmas, sok időt igénylő és nem mindig sikerrel záruló körülírásokba, magyarázatokba fullad.

Az utóbbi években a strukturalista nyelvpedagógia elterjedésének lehetünk tanúi. Egyik jeles művelője, a jugoszláv Peter Guberina kutatásai, nyelvpedagógiai eredményei arról tanúskodnak, hogy az öncélú, a nyelv funkciójától elszakított nyelvtan-tanulás erőltetése, és a szókincs gyarapítására irányuló egyoldalú memorizálás, amely a direkt módszer esetében is egy idő után szükségszerűen bekövetkezik, elkedvetleníti a tanulót.

Miben áll a strukturalista nyelvoktatás újszerűsége?

A mondat — és nem a szó — az a legkisebb egység, amely alkalmas valamely gondolat, logikai ítélet kifejezésére. Egy adott nyelv számtalan lehetősége arra, hogy számtalan mondatot alkosson, visszavezethető viszonylag kis számú, mennyiségileg pontosan meghatározható alapstruktúrára (E. Vasilii: *Gramatici generative. Limba română*, 1963. 3). A különbség két nyelv között éppen az alapstruktúrák sajátosságai-ból adódik. Az anyanyelv alapstruktúráit gyermekkorunkban sajátítjuk el. Az idegen nyelv megismerése részben azon múlik, hogy az anyanyelv és az idegen nyelv alapstruktúrái közötti hasonlóság és különbség milyen jellegű és mérvű.

A nyelvben is különböző szintű struktúrák, struktúra-kategóriák, -osztályok, -csoportok jelenléte állapítható meg. Nyelvpedagógiai szempontból a feladat az, hogy ezek fokozatos megismerése révén az egyre magasabb szintű nyelvi modelleket birtokoló tanuló *analógiás* úton mind biztonságosabban és változatosabban tudja hasznosítani, amit tanult.

Amikor a nevelő hangos szóval bemutat egy, a későbbiekben hasznosítható nyelvi modellt, akkor támaszkodnia kell a tanulói tevékenységre, utánzásra, a jelentést jelző tényleges tárgyra, jelenségre, képekre, összefüggő eseményeket ábrázoló rajzokra, vetítésekre, audio-vizuális iskolai apparátusra. Ilyeneket részben maga a tanár is összeállíthat. Ahol a strukturalista nyelvoktatás elterjedt, ott a szemléltető anyag nyomtatásban lát napvilágot. A bemutatást rendszeres gyakorlásnak kell követnie, amelyben szintén következetesen érvényesítendő a strukturalista nyelvpedagógiai szemléletmód.

Az eredményes nyelvtanulás szempontjából igen fontos gyakoroltatni a tanulót

kat a már ismert modellek átstrukturálására. A kijelentő mondat átalakítása óhajtó vagy felkiáltó mondatná nemcsak a rugalmas gondolkodást, hanem a rugalmas nyelvhasználat készségét is fejleszti. A hiányosan adott struktúrák (azaz mondatok) kiegészítését vagy egyszerű mondatoknak bővített, sőt összetett mondatokká fejlesztését már a hagyományos nyelvtanítás is hasznosnak ítélte. Különös gonddal állítandók össze a fokozatosan összetettebb beszédgyakorlatok, amelyek a már ismert modellek alapján, a valóság egyre szélesebb területét fogják át ugyancsak szemléltetés útján. A legmagasabb szintet a szóbeli és írásbeli fogalmazások képviselik, amelyek a tanult modellek alapján, kezdetben nevelői irányítással, majd egyre nagyobb tanulói önállóság útján azt a célt szolgálják, hogy a tanulók nyelvtani ismereteiket változatosabban alkalmazhassák, a ritkábban használt kifejezésekkel élhessenek, a mondatszerkesztésben gyakorolhassák magukat.

A strukturalista nyelvtanítás a nyelvi anyag kiválasztásában, az alapvető struktúrák kidolgozásában számol az anyanyelvi alapstruktúrák sajátosságaival (Robert Lado: *Linguistica Across Cultures? Michigan*, 1967). Csak a legszükségesebb nyelvtani ismereteket nyújtja, azonnal hasznosítva azok nagy integráló erejét. Az öncélú grammatizálás éppen ettől az integráló erőből fosztja meg a nyelvtani ismereteket.

A széles értelemben vett iskolai nyelvkultúra még fennálló hiányosságai operatív tantárgypedagógiai beavatkozásra szorulnak. Valamennyi iskolában, ahol a nyelvművelés akadozik, vagy a tanulói aktivizáció nagymérvű hiánya vagy helytelen iránya észlelhető. Utóbbi esetben kemény memória-munka folyik a befektetett energiához viszonyítva kevés sikerrel (Miroslav Cipro: *A korszerű képzés problémái. Pedagógiai Szemle*, 1966. 2).

Az iskolai nyelvtanítási apparátus kiszélesítése, a tanulónak az oktatás mind a négy mozzanatába való bekapcsolása útján azonban meg lehet teremteni a modern nyelvtanítás objektív és szubjektív feltételeit. Nem célunk a *nyelvi laboratóriumok* nagy jelentőségéről, még kevésbé azok módszertani vonatkozásairól beszélni. Időszzerű azonban újra hangoztatni, hogy semmilyen művelődési tartalom átszármasztatása, így a nyelvművelés eredményes megoldása sem képzelhető el a tanulók olyan széles körű aktivizációja nélkül, amely szerepet biztosít nekik: a) az új ismeretek feldolgozásában, b) a tanultak begyakorlásában, összefoglalásában, c) egyre igényesebb alkalmazásában és d) az eredmények ellenőrzésében. Ez egyrészt azt eredményezné, hogy — ott, ahol ez előfordul — megszűnne a tanulók lefokozott, degradált állapota, amely majdnem kizárólag memorizálásra kényszeríti őket, s megnyílnának a tanulói öntudatosság zsilipjei. Másrészt olyan intellektuális munkamódszerhez szokhatna a tanuló, amely a leendő dolgozó, szülő és közéleti ember tevékenységét előkészíti. Ezzel közműveltségünk és iskolai nyelvkultúránk újabb összefüggése tárul fel, különösen, ha következményeiben és távlataiban tesszük mérlegre az intellektuális munkakészségek és szokások e vonatkozását.

Az a gyakorlat, amely a tanulót majdnem kizárólag a didaktikai számonkérés tárgyának tekinti, vele együtt szükségszerűen lefokozza a tankönyvet is. A tankönyv használata — eltekintve egyes tanulók gyakorlatától — felettetés előtt néhány izgalmas órára korlátozódik. Így aztán a tanulók legtöbb kudarcélménye a felettetéshez és a tankönyv használatához kapcsolódik. A tankönyvhöz fűződő pozitív vagy negatív tanulói kapcsolat jelentőségét aláhúzza az a tény is, hogy a világ évi könyvtermelésének több mint fele tankönyv. A nyelv és irodalom oktatásában — érthető okokból — különösen fontos az aktivizáció és ezzel együtt a tankönyv és más könyvek: szépirodalmi művek, szemelvények, nyelvtani minimumok, szótárak bekapcsolása az oktatás valamennyi mozzanatába. Ugyanis itt az anyag természete

miatt könnyebben sodródik a tanár a deklaratív oktatásmód lejtőjére, mint a természettudományi tantárgyak tanításakor.

Az új ismeretek feldolgozásának első szakasza, azaz a tényanyag bemutatása és vizsgálata során az esetek többségében indokolt bevonní a tanulókat az anyaggyűjtésbe. A tanuló kijelölt vagy tetszés szerinti szövegből, megadott, majd tetszés szerinti rendszerbe, táblázatba foglal nyelvtani, esztétikai alakzatokat, jellemzéseket a főhős személyiségére, alakulására, a téma lényegére vonatkozó adatokat. Annyit és úgy, hogy az inkább sikert ígérő „észtorna“ maradjon, mint sok időt igénylő írásbeli feladat. Lehet ez előzetes házi feladat, de lehet a tanítási óra szerves részeként annak első 10—20 perces mozzanata. A forrásmunka tankönyv, vagy más könyv még nem tanult része, szemelvénye is lehet. Ilyenkor az előre megadott táblázatba való tömör kifejezés vagy éppen megegyezéses jel beírása nem igényel fáradságot, időt. Az így felszabadult energia az adatoknak a szövegből való kiemelésére, azaz megfigyelésére és az adott rendszerbe való gondolati elhelyezésére marad.

Az idegen nyelvek tanulásában ide kívánkozik az az eljárás, amelyet szavak kartotékolása névvel lehetne illetni. Az eljárás alkalmazása gyermekek, egyetemi hallgatók egyéni nyelvtanulásában számukra érdekes anyagból, témakörből — például a pszichológus hallgató esetében pszichológiai szövegből — kiemelt és elemzett ismeretlen szavak könnyed elsajátításával két-három hónap alatt meglepő eredménnyel jár. A szavak 5 × 3 cm-es kartonlapokra, rajzlapokra kerülnek. Egyikre az adott szövegből vett idegen nyelvi kifejezés vagy nyelvtani alakzat (nem szabály), a másikkra az anyanyelvi megfelelő kerül, hátlapjaikon azonos sorszámmal. A mintegy két tucatnyi szó és azok fordítása 3—4-szeri összekeverése és ismételt kirakása után minden különösebb szellemi erőfeszítés nélkül megmarad az ember emlékezetében. Az eljárást Zörgő Benjámín egyetemi tanár kezdeményezte idegen nyelvek egyéni tanulására, s gyermekek, egyetemi hallgatók körében meglepően jó eredményeket ért el (I. Radu: *Psihologia învățării*. București, 1969).

Amikor Bodrogi György kalotaszentkirályi tanárral együttműködve, az említett eljárást csoportos iskolai nyelvtanulásra alkalmaztuk, be kellett illeszteniünk a sajátos feltételek és nyelvtanítási módszerek rendszerébe. A sorra kerülő olvasmány iránti érdeklődést előzetesen ki kellett alakítanunk, hogy a szavak kartotékolása a tanuló előtt is indokolt legyen. Minden tanulóknak megvan a maga karton-sorozata, de az olvasmány tárgyalása idején gyakorlati okokból egy padban csak egyetlen sorozatot raknak ki. Az olvasmány bevezetése, szakaszonkénti megbeszélése során elkerülhető a sok időt igénylő szó- vagy fogalom-magyarázat, hiszen a tanuló akkor tekintenek a kirakott szavakra, amikor éppen szükséges. Így idő marad a lényegi mondanivaló vagy formai szépség megláttatására. A szavak kartotékolása a szókincs nagymérvű gyarapításával „lendületbe“ hozza a nyelvtanulást. Egyoldalúságát osztályszintű, és amikor szükségesnek látszik, differenciált csoport-szintű konverzációkkal lehet elkerülni (P. Petersen: *Der Kleine Jena-Plan*. Braunschweig, 1959; E. Meyer: *Sozialerziehung und Gruppenunterricht international gesehen*. Stuttgart, 1963).

A differenciált nyelvoktatás folyamán, az aktuális szükségletektől függően egy csoport tagjai — akiknél az emlékezet nehezkesebb — egyénekenként vagy tanuló páronként a kartotékoló szavak kirakásával foglalkoznak, és így kevésbé vagy egyáltalán nem unalmas és nem fárasztó memória-gyakorlatot végeznek. A másik csoport tagjai sajátos hangsúly-elhelyezéseket írnak ki, húznak alá vagy a tankönyvvel vagy máshonnan vett szöveggel összekapcsolt, előkészített feladatlapra, tanult nyelvi struktúrák átstrukturálását végzik. Így analízisre-szintézisre „kényszerítve“ a

kiemelt nyelvi jelenségek tudatosulnak. A harmadik csoport tagjai a nevelő *közvetlen* irányításával az idegen nyelvi beszélgetésben gyakorolják magukat. A 10–20 pernyi csoportos munkát megelőzheti és követi az így sokkal változatosabban szervezhető frontális osztály-munka. A csoportokban egyénileg végrehajtott feladat a csoporttagság szükségleteit veszi figyelembe, végrehajtható, tehát sikerrel kecsegtet. Azt gyakoroltatja, ami a tanuló „felzárkózása“ szempontjából éppen a legidőszertűbb, és így a tanuló számára is könnyebben motiválható szükségesség. Amikor az ilyen jellegű gyakorlás lehetőségeit felvillantjuk, tulajdonképpen már az oktatási folyamat második mozzanatában vagyunk, s a begyakorlás, egybefoglalás sokféleképpen kombinálható eljárásaira, illetve szervezési formáira utalunk.

Az oktatás harmadik mozzanata az alkalmazás. Ennek felületes, hiányos összeállítás vagy kihagyása a nyelvtanulás csődjét jelentheti. Ahogyan szókincs hiányában, ugyanúgy alkalmazás hiányában is megtorpan a nyelvtanuló kedve, lendülete. Mindaz, ami előzetesen történik: a tanulók individualizált anyaggyűjtése, a tanult anyag begyakorlása csak *előkészület*. Mindez a tanuló számára csak abban az esetben kaphat végleges értelmet, ha a tanultak fokozatosan emelkedő szintű alkalmazására is sor kerül. Az alkalmazás szintjei, módjai az adott tananyag jellegétől függően csak kellő pszichológiai, pedagógiai mérlegelés útján alakulnak ki és érik el a gyakorlatilag kívánatos határfokot. Csoportos munkára az alkalmazás során is sor kerülhet *alkalmazó* és a kissé lemaradt tanulókkal *begyakorló* csoportok létrehozásával.

Ha az egyénileg, csendben tevékenykedő tanulók „előkészített“ feladatlapokra jegyeznek, az ellenőrzés a csoportos foglalkoztatás befejezése után azonnal és rövid idő alatt elvégezhető. Ez a gyors „visszajelentés“, amely azonnal tájékoztat nevelőt és tanulót az elért siker vagy az elkövetett nyelvi hiba mibenlétéről és mértékéről. felbecsülhetetlen pedagógiai értéket képvisel a további munka szempontjából.

Az oktatási folyamat valamennyi mozzanatának változatos strukturálása s a csoportos és egyéni tevékenység váltakozása éppen az elvontabb munka iránti kedvéré fogékony diákok tanulási kedvét, teljesítményét emeli magasabb szintre.

Bakó Béla

*Hora Coriolan:
Máramarosi mítosz*

A harmadik Valóság

Harmadik, mert volt már előtte kettő. Az elsőre, a József Attilára, a harmadik is hivatkozik *Beköszöntő*jében. „Mindenekelőtt azokat idézzük — olvashatjuk az 1958. november-decemberi első számban —, akik a társadalmi tudományos szemléletének birtokában már nemcsak a valóság megismerését tűzhatték ki célul, hanem utat nyitottak a megváltoztatására is: a tudományos szocializmus harcosait, a kommunistákat és köztük a munkásosztály legnagyobb magyar költőjét, József Attilát. József Attilára emlékezünk, aki egész küzdelmes, harcos életében a magyar valóság lényegének, igazi mozgatóinak művészi megvilágítására, egy új, szabad világ előkészítésére törekedett. Folyóiratának is ezt a címet adta...” Alig született azonban meg a folyóirat, eltaposta a Horthy-fasizmus.

A második *Valóság* a felszabadulás után, 1945 őszén indult és 1948-ig élt. Szabó Zoltán, a *Cifra nyomorúság* írója és egy fiatal szociológus, Márkus István szerkesztették, a Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a MADISZ lapjaként. A folyóirat élénk viták s harcok színtere volt; előbb a lapon belül is különböző nézetek csaptak össze. 1948 elején hivatalosan a népi kollégiumi mozgalom folyóiratává vált, s a NÉKOSZ rövid tündöklése után vele együtt merült el. A forradalmi megújulásért lelkesedő fiatalok lapja volt a *Valóság*, izgalmas frissesége, türelmetlensége s tán időnkénti kíméletlensége is ezzel magyarázható.

A lap beosztása megőrizte a Magyarországon leginkább szokásos keretet: szépróza, versek s tanulmányok testvériesen és egymástól függetlenül osztozkodtak a szűkös és rossz minőségű papíron. A tanulmányok sorában a viták után a legnagyobb tér a szociográfiának jutott; a *Valóság* folytatta az akkor már nagy múltú magyar szépirodalmi szociográfiát (Márkus István, Ifj. Veres Péter, Csizmadia Ernő), s kiterjesztette az üzemek vizsgálatára is (Jászai Ilona, Pintér László). Hasonló nagy hely és szerep jutott a lapban a szomszédos népi demokráciák ismertetésének; egyszerű útirajzoktól szociográfiai igényű felmérésig sokféle cikk szólt az életükről. Teremtett a *Valóság* egy érdekes új műfajt is, a fiatal tudósok fórumát, ahol közérdeklű tudományos eredményekről s kutatásokról számoltak be közérthetően ifjú tudósok. A viták, a szociográfia, a szomszédaink és a tudományos problémák színes váltakozásából kialakuló profil határozta meg a lap tanulmány-részének jellegét, s ez a profil nem maradt hatástalan a második *Valóság* megszűnte után épp egy évtizeddel induló harmadikra sem.

A harmadik *Valóság* tisztán tanulmány-folyóiratnak indult. Indult, mert később, ha többé-kevésbé rejtetten, illetve áttételesen is, fontos szerepet kapott benne az irodalom. Vagy talán helyesebben mondva, nagymértékben e lapnak köszönhető, hogy nálunk is meghonosodhatott az irodalom új, tradicionális kereteket átlépő formája. Ez azonban valamivel későbbi történet, 1958 decemberében a *Valóság* még szabályos esszé-folyóiratként indult, a második világháború után gombamód elszaporodó esszé-folyóiratok honi megfelelőjeként. Azt is mondhatnánk, hogy „szocialista *Apolló*ként”, ha Bóka László és Gál István egykori kitűnő tanulmány-folyóiratának a nevét ismernék a mai olvasók.

A hasonlat már azért is csábító, mert az *Apolló* jó néhány munkatársával találkozunk a *Valóság* első számában; maga Bóka László a terjedelmes szerkesztőbizottságban is szerepel. Szerepel — sajnos — szerzőként is: Szerb Antal újra kiadott remek magyar irodalomtörténetéről írt hosszú, harcos, igazságtalanul elmarasztaló recenziót. Ugyanebben a számban Kardos László a mai (akkori) magyar

líra „anti-intellektuális tendenciáit“ elemzi finoman s találóan, Némédi Lajos Besse-nyei György példájával biztat mai racionalizmusra, Újfalussy József a *Jeanne d'Arc a máglyán* bemutatójához írt Honegger-tanulmányával szolgálja a zeneelméleti racio-nalizmust. 1918 októberéről Mód Aladár értekezik *Magyar prolog* címen, az évfor-dulóhoz csatlakozik Hevesi Gyula *Értelmiségiek a munkások oldalán* című emlékezése, sok fontos és érdekes adattal. Részletes bírálatot közöl a lap *A népi írók történet-szemléletéről* a Történettudományi Intézetben rendezett vita alapján. A „vita“ meg-jelölés túlzás, hisz egyszerűen a népi írók szigorú elítéléséről van itt szó; sokrétűen és a legkülönfélébb szempontból feddik meg őket a résztvevők. A politikai analízist Kubik István arabokról szóló cikke képviseli; *A népgazdaság távlati tervezésének feladatai és módszereiről* Hetényi István értekezik, a moszkvai nemzetközi építész-kongresszusról Major Máté. Két cikk is foglalkozik az akkori idők honi tudomá-nyos-filozófiai újdonságával, a kibernetikával.

Az első szám cikkei mind színvonalasak, ami természetes is, hiszen többnyire tudományos és közéletünk kiválóságaitól származnak, s megjelenhettek volna az akadémiai osztályközleményekben vagy a *Magyar Tudományban* is. A *Valóság* első számában sem új gárda, sem új szempontok jelentkezése nem észlelhető. Pedig új gárda is volt mögötte, s új szempontok is, csak még rejtette az idő.

Nagyjából így telt még el a második, 1959-es évfolyam is: színvonalas, érde-kesen érdektelen tanulmányokkal, a honi társadalomtudományok legjobb képviselői s tanítványaik írásai. Ezeket, noha kiválóak, nem elemezhetjük részletesen, csu-pán Pais Dezső írását említjük meg a „munka“ szó eredetéről szellemessége, és Mód Aladár *Szocialista eszmeiségért* írt cikkét elvi tisztasága miatt. A következőkben pedig a folyóirat új, saját arcára jellemző írásokat próbáljuk nyomon követni, *írá-nyok* jelentkezését keressük, s nem a cikkek „saját értéke“ szerint haladunk.

A *Valóság* egyik fő tendenciája például: meglepően gyenge tanulmánnyal debü-tált. A még a tények és ismert adatok tekintetében is téves cikk Kurt Liebmann föltűnően korlátolt írása *Az expresszionizmus és a valóságról*, viszont ennek az ürügyén került egy Klec-reprodukció a lapba, s tán kárpótlásként két szép magvas esszé, amelyek fontos irányt jelölnek a *Valóságban*: a művészet társadalmi helyét, szerepét, társas-lélektanát firtató írások kezdetét. Nevezhetnők ezt „művészetszo-ciológiai“ iránynak is, ha a „szociológia“ elnevezést nem a szó megszokott szaktudo-mányos értelmében használjuk, hanem azt a szélesebb horizontú, sokféle társada-lomtudomány kölcsönhatásából kibontakozó vonatkoztatási rendszert értjük rajta, mely az utóbbi másfél-két évtizedben a marxista gondolkodók munkásságában több-felé, de lényegében egyféleképpen, a történelmi materializmus alapján, megfogal-mazódott. Ezen a fontos területen a *Valóság* nem csupán jelentős elemző munkát végzett, hanem (például a film esetében) gyakorlatban is segítette a művészek mun-káját.

A másik új, jellegzetes *Valóság*-irány Erdei Ferenc cikkével jelentkezett. Erdei *A mezőgazdasági technika fejlődését* sok részletből összetevődő és sokféle ágazó kérdés-komplexum kereteiben vizsgálta, mely az egész társadalom életére hat, s amelyre — érzékeny visszacsatolásként — erősen hatnak a társadalomból szár-mazó jelzések s tapasztalatok. A paraszti életforma szükségképpeni átalakulása és redukálódása ugyanis nemcsak a falut érinti, a mezőgazdaság szövetkezetesítése országos ügy, nagyobb összefüggésben pedig világlejenség része, amit így, teljes jelentőségében kell megérteni s ilyen távlat szerint kell irányítani. A mezőgazdaság szocialista átalakításából származó nagy problémák föltárásában s elemzésében a *Valóság* vezetett: cikkeivel sokszor országos hullámokat kavart, bátor kritikáival hatásosan segítette a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok fejlődését.

Harmadik irányként *Egy francia kapitány algériai naplóját* kell említenünk. Mondottuk már, hogy a folyóirat, noha szépirodalmi része nincs, mégis megtalálta a neki való irodalmat az ilyenfajta valóságföltáró irodalmat, amit ez a napló is képvisel. Az irodalom funkciója itt a figyelmeztetés: semmiféle számokra és kérdő-ívekre hivatkozó szociográfia nem tudná ilyen meggyőzően bemutatni egy kritikus, szélsőséges társadalmi helyzet lényegét, mint ez a döbbenetes, tömör napló-novella. Az irodalom valóságra döbentő funkcióját azonban a lap mindig gazdaságosan hasz-nosítja; nagy érdeme, hogy a megizmosodó honi irodalommal nyilván jelentkező szép-irodalmi csábításnak máig ellenállott, s megőrizte tanulmány-folyóirat jellegét, szí-kár esszé-arcvonásait.

Negyedik *Valóság*-irányként a *Külföldön* rovatot kell említeni; noha ritkult, ez is megmaradt máig, s ugyanolyan gyengén, ahogyan az 1959-es évfolyamban jelentkezett, ahol az egyik leírás például a kínai „nagy ugrás“ sikerét és példátlan

lehetőségeit dicséri lelkes szavakkal, a másik a bécsi ifjúságot rója meg szigorúan a gitárért, a beat-zenéért és a szabad csókolózásért. „Különös, idegen életformáról vallott ez a mulató — írja a bécsi utas. — Egy kereső s talán tanácstalan ifjúságról, pontosabban ifjú értelmiségről, mely talán számos nemes törekvés hordozója, de ugyanakkor és egyszersmind olcsó divatok rabja.“ A külföldi beszámoló szigorú szerzője — ki hinné — alig egy évtized múlva *A csók metafizikája* című nagy sikerű szexi-esszével örvendeztette meg a honi gitáros ifjúságot, s ez is példázta, hogy a *Valóság* — úgy látszik — saját szerzőit is nevelte.

A második évfolyam rövid ismertetését egy rovat-cím említésével kell zárni: itt jelent meg először fejlécként a *Magyar Világ*, a kibontakozó hatvanas években a *Valóság* „nagy“ rovata és fő büszkesége.

Mint minden esszé-folyóiratban, a *Valóságban* is fontos a könyvismertetések szerepe. Ebben a rovatban jobb-rosszabb könyvek általában nívós, de többnyire jellegtelen recenziója található; a *Valóság* itt nem tudott, tán nem is akart új formát teremteni. Annál értékesebb viszont a *Külföldi folyóiratokból* rovat; bár az első években még nem „futotta“ igazi formáját. Beletelt néhány év, míg a mai jól válogatott, gazdag, tájékoztató és friss szemlévé fejlődött, Magyarország világra nyitott ablakává.

*

A harmadik évfolyamban (1960) a fölsoroltak mellé két új irány s egy többé-kevésbé zárt, önálló probléma-kör csatlakozik. Az egyik új irányt ismét Erdei Ferenc vezeti be, *A tudomány szerepéről és feladatairól* szóló cikkével. „Ahogyan az anyagi termelésben a termelés társadalmi jellege ellenállhatatlan erővel tör érvényre a tulajdonformákon keresztül — írja —, ahhoz hasonlóan a tudományban is a kutatás társadalmi jellege válik uralgóvá. Tehát korunk viszonyai között a tudomány művelője számára is két út van: vagy a társadalmisított termelés munkamegosztásába illeszkedik, vagy magántulajdonban álló, illetőleg kollektív kapitalista termelészervezetek munkásává szegődik. Az a harmadik út, hogy a tudomány művelője saját műhelyében, a függetlenség illúzióját táplálva egyénileg kutasson, mind kevesebb tudományágban, mind kevésbé járható.“ Ahogyan tehát a művészetek esetében, a tudományban is a társadalmi kontextus érdekelte a *Valóságot*; ezt próbálta — s ez nem volt könnyű — honi szerzőkkel föltáratni, nemegyszer szakmai részletkeig merészkedő vitákban s „profiljától“ látszólag távoli területen is. Így születtek később a *Valóság* inspirációjára olyan gyöngyszemek, mint Rényi Alfréd szokratészi dialógusa a matematikáról, Marx György *Szélesedő látóhatára* és Benedek István eligazító esszéje az *Orvosi szemléletekről*. Ez a három név az új magyar természettudományos esszé megteremtését jelzi; a lap kiváló „szimatára“ vall szerepeltetésük, s erejére „befogásuk“ saját céljaira, mely, mint említettük, a tudományt — a természettudományt is — mindig a társadalom aspektusából szemléli.

A társadalom szakszerű, tudományos szemlélete, a szűkebb értelemben vett szociológia is a harmadik évfolyamban jelentkezik, Hegedüs András elvi jelentőségű ismertető cikkeivel és konkrét, adatgyűjtő vizsgálatokkal. Hegedüs András a modern polgári szociológia néhány főbb irányát ismerteti, hangsúlyozva, hogy módszereikben lehetnek hasznos és tanulságos részletek, azonban „az emberi viszonyok gyökeres megjavítása csak egy új társadalmi gazdasági rendszer, a kommunizmus felé haladó szocialista társadalomban válhat reális valósággá“. A konkrét vizsgálatok még a kezdet tapasztalatlanságát és metodikai elmaradottságukat demonstrálják, s ma már csak azért érdekesek, mert mutatják, honnan emelkedett föl alig néhány év alatt a honi adatgyűjtő szociográfia. Akad például szociográfiai tanulmány — méghozzá a később indított nagyszerű *Magyar Világ* rovatban —, amely iskolapéldája lehetne a helytelenül megtervezett, irodalmi inspirációjú kérdőíves vizsgálatnak, azonban mindenképpen a *Valóság* érdeme, hogy vállalta — a gyenge anyag ellenére is — a kezdet.

A kezdet gyengesége jellemzi a *Magyar Világ* többi cikkét is 1960-ban. Ha az ember ma olvassa ezeket az írásokat, nemigen tudja eldönteni, mi bennük a valóság és mi a délibáb. Perczel Károly elképzelése például faluhálózatunk fejlesztéséről mintha feje tetejére állítaná szocialista falvaink jövőjét: 1200—2100 lakosú „átlagos“ falvakkal és 3000 lakosú „központi falvak“-kal képzeli benépesítendőnek az egész országot, Vastól a Nyírségig. A valóságos helyzet, a mezőgazdaság nagyfokú gépesítése, a városba áramlás mind nem zavarja rajztáblán kiagyalt átlagfalu-konceptióját. Az egyik cikkben le is rajzol egy elképzelt faluközpontot: a kép egy modern

afrikai kapitalista mezőgazdasági nagyüzem küzpontjára. emlékezteti az embert. A *Valóság* itt is, mint az adatgyűjtő szociográfia esetében, csupán új szemléleti keretet teremtett, amit szükségképpen az adódó tartalommal kellett megtölteni. Eltelt néhány év, míg a szociográfia és a *Magyar Világ* keretei új tartalommal telítődtek, és kialakították saját szerzői gárdájukat. 1960-ban és 1961-ben a súlypont, az értékes írások zöme kétségtelven a művészet területén található.

Az egyik ok nyilván a hirtelen megélnékülű színházi és irodalmi élet volt, azonban ez egymagában nem magyarázza a gazdag és jól tájékozott tanulmányok csoportos megjelenését. Itt is, akár a mezőgazdasági fejlődés, a szociológia és a *Magyar Világ* rovat esetében, eleve elhatározott keretet sejtethünk, amit a megélnékülű művészi élet megtölteni s nem megteremteni segített. Leginkább Vitányi Iván cikkeiből ismerhetjük meg ezt az új művészetelméleti keretet. Ő fogalmazta meg ugyanis leghatározottabban, hogyan hat a magyar társadalom nagy átalakulása a művészet helyzetére. A világos és egyértelmű fogalmazás kedvéért a zene korlátozza fejtegetéseit, következtetéseit azonban nyilván általánosíthatók. Gondos tanulmányban magyarázza meg például, hogy a népművészet megértéséhez közösségi jellegben találhatunk kulcsot; a kollektivitás volt a fő vonzóereje, s a helyébe lépő új művészetnek is kollektív élményt kell ébresztenie, ha hatni akar: alkalmasnak kell lennie a „folklorizációra”. „A dzsessz nemzetközi népzene” — idézi Vitányi többször is Yehudi Menuhint, s keresi azokat a lehetőségeket, amelyek az új kollektív művészet kialakulását segíthetik. „A parasztművészet pusztulása után — írja — egy ideig a szórakoztató művészetipar termékei töltik be a közös használatú művészi tevékenység funkcióját. Mellette azonban csakhamar megfigyelhetjük a népi alkotóerő spontán megnyilatkozásait, új közhasználatú formák egyelőre csíraszerű megjelenését, majd egyre határozottabb kibontakozását. Később, egy átalakuló társadalom keretében új szervezeti és terjesztési eszközök igénybevételével megkezdődik az addig a néptől teljesen elzárt magasművészet közkinccsé válása.” Ismét ne az esetleg vitatható megállapításokat nézzük, Vitányi cikkei is a keret-alakítás szempontjából fontosak a *Valóság* történetében, a művészet társadalmi funkciójára s a társadalom átalakulásával változó aspektusaira irányították a figyelmet.

A zene területén Vitányi mellett elsősorban Peryne Andrászt kell említeni, aki a hatvanas évek elején egy sor kiváló cikkben elemezte a zeneszerző, az előadó-művész, a zenetörténész, az interpretátor és a közönség sokrétű viszonyát, míg azután a konzervatív kritika védelmére írt tanulmányával elbűsűzött a folyóirattól, s maga is beállott konzervatív zenekritikusnak. A *Valóságba* írt cikkei azonban még a történeti zeneszociológia iskolapéldái; az említett tényezők összjátékát egyensúlyozva ezek a cikkek még rendet teremtettek s világosan demonstráltak — ezért is volt helyük a lapban — a zene társadalmi és társas kötődéseit, részben Molnár Antal korábbi munkáira hivatkozva és azok alapján. De ha a zene a kollektív igényekből, a zenei közkinccsből táplálkozik, „mi hát az alkotó egyéni hozama? — kérdezi a zene szociológiájáról írt cikkében Molnár Antal. — Elsősorban a készség, bátorság, vállalkozás. És miben áll művészi teljesítménye? Főként abban, hogy egységivé hasonítja át a közösség akaratát. Ehhez a társadalmi hivatáshoz kell a legnagyobb tehetség! Technikai módszere hozzá a kombináció. A mondott közkinccset úgy variálja, permutálja, illeszti és fonja formává, hogy közhasznú legyen“.

A zenéhez hasonló részletességgel s elevenen tárgyalta a *Valóság* a hatvanas évek elején az irodalom társadalmi vonatkozásait is. Az első évfolyam akadémikus irodalomtudósai után most porondra léptek a fiatal kritikusok: Sükösd Mihály, Sík Csaba, Fehér Ferenc, Abody Béla. Sükösd Faulkner-esszéjében síkraszáll a hanyatló társadalmi osztályokba zárt egyén reális és tragikus írói ábrázolásának a jogáért, Sík Csaba az irodalom határait tágítja merészen — és Snow hírére is megelőzve — a modern technikai és tudományos világkép befogadására, Fehér Ferenc szigorúan megrója érte, s gondosan kicövekei az irodalomban az „esztétikum sajátosságait“, Abody Béla a kábítószeres alkotást demitologizálja szellemesen elemzett önkisérletek alapján. A cikkek magukban is érdekeseek voltak, az együttesre pedig nem lehetett oda nem figyelni. A *Valóság* kezdett „befutni“, Sík Csaba és Fehér Ferenc vitájára nem kisebb tekintély reagált, mint Mód Aladár.

Új művészet szemlélet körvonalai bontakoztak ki a *Valóságban*? Nem volna célszerű válaszolni a kérdésre, hiszen láttuk, hogy a *Valóság* szükségképpen más eszközökkel dolgozott, mint a művészet, „mivelhogy a valóságban minden hiteles, ami megtörtént, a művészetben viszont hitelesíteni kell mindent. S ezenfelül: a valóságban feltételezhetjük-e a célszerűséget? Ehhez nincs jogunk. De a művészetben, a kompozícióban minden célszerű kell hogy legyen“. Így írt az élmény és a meg-

figyelés szerepéről a lapba Füst Milán, s hogy *írt*, az egyben a fiatal lap rangját s eredményét is jelöli. „Az olyan megfigyelés tehát — folytatja Füst Milán az elemzést a megfigyelés művészetbeli szerepéről —, amely unalmas, amely nem érdekel minket, az érdemtelen megfigyelés, még ha igazat mond is. Mit tanácsolhatnánk tehát neki? Megint csak azt, hogy amennyiben nem eszmél gyerekkora vagy későbbi élete emlékei közt olyanra, amely érdekes volna, vagy meglepően szemléletes, frapáns vagy lenyűgözően igaz, akkor találjon ki ilyet — ezt tanácsoljuk mindenkinek, aki művésze akar lenni az írásnak.“ S mintha csak neki válaszolna, írja Illyés Gyula *A gyökér, mely nem enged* című cikkében: „Azok számát szaporítom, akik gyermekkoruk színterére visszatérve, mindannyszor egyszerűen még két rejtelmes színterre leereszkednek: a múlt alvilágába és nemzetük egy mélyebb televényébe.“ S ez a módszer, mely kétségkívül művészi, miért nem alkalmas a valóság föltárására? Mi kell hozzá, hogy az legyen? „Figyelni örök tanítványként az egyszerűek valóság-érzékeire, mely náluk mintha — ez a szó — finomabb volna; fölfogni igazságérzetüket, amely náluk, akár a gyermekeknél, mintha érzékenyebb volna —, hányszor újult meg ettől az iskolától az irodalom és a társadalom?“

A művészet érzékeny és sokféleképp alkalmazható eszköz lehet a társadalmi valóság föltárására s irányítására, ha ismerjük a természetét; a művészi ábrázolás és az egaakt módszerek egyáltalában nem kizárólagosak, együtt alkalmazandók inkább. A zene s az irodalom gondos és szenvedélyes elemzése a hatvanas évek elején csak látszólag tért el a *Valóság* fő célkitűzésétől, voltaképpen ez is valamiféle szociográfiához vezetett, de a számok és kérdőívek tudományos kötéltánc alá a művészet biztonsági hálóját feszítette ki. Ezekben az években annyira komolyan vette a *Valóság* a művészetet, hogy még a líra sem hiányozhatott belőle. Verseket ugyan nem közölt, de volt lírikusa: Orbán Ottó. Amikor még a *Valóság* lírikusa volt, páratlan érzékkel s csak költészettel megvalósítható tömörséggel írt le fontos helyzeteket; a fiatal költőkét például, vagy a „két kultúra“ közé szorult intellektüeleket.

Ezek az évek, a „két kultúra“-viták eleven és érdekes éve, a *Valóságban* is a tudományos érdeklődés megélnkülését eredményezték. Természettudományos téren már kiemeltük Benedek István, Marx György és Rényi Alfréd esszéit; meg kell még említeni itt Schück Tamás, Kis Tóth Sándor, Müllér Antal, Mile Imre, Buda Béla s végül és elsősorban Tóth Imre (Bukarest) tanulmányait; nehéz fizikai, biológiai, pszichológiai, matematikai kérdéseket hoztak ezek az írások laikusoknak is érthető emberközelségbe, de nem valami ravasz népszerűsítő fogással, hanem megke- resve a téma társadalmi-emberi vonatkozásait. Az így kialakuló emberközpontú tudomány szemléletre kitűnő példa Tóth Imre esszéje a matematika és a gondolkodás összefüggéséről; nem a matematikai gondolkodásról ír — ezt laikusokkal megértetni reménytelen vállalkozás is —, hanem azt keresi s lelezi le, hogy miféle gondolko- zásnak köszönhető az elemi matematika legfontosabb fogalmai, illetve alapesz- kézei. Kaján örömmel észleli az olvasó, hogy zsenge ifjúkora megkeserítői, a számok a hazugság gyermekei, a matematikai fogalmak s eljárások a tagadásból születtek. A kajánság azonban önkéntelenül tiszteletté változik, amint megérti, hogyan épít a matematika egymást követő negációkkal mind gazdagabb rendszert önmagából, s hogyan tükrözi ez a rendszer a létezés fontos vonásait: „A paradoxonok sajátos szó- rakoztató humora annak az élvezetnek a megnyilvánulása, amiben az ember része- sül akkor, amikor új dolgokat alkot a negáció segítségével. A természet tükörben szemléli önmagát. Ez a varázstükrök — az ember.“

Ebben a varázstükrökben mutatták be a dolgokat különféle oldalról a *Valóság* esszéi, s ezért maradandóbbak a „két kultúra“ ürügyén írt sok elmés eszme-futtatás- nál. Természetesen jelentősen megnőtt a vita idején a különféle társadalomtudomá- nyokkal foglalkozó írások száma is, hiszen a lap a „két kultúrából“ mégiscsak a „humánt“ képviselte. A történelem és az irodalomtudomány kezdettől otthon volt hasábjain; a „két kultúra“ vita éveiben megnőtt a közgazdasági tanulmányok száma s kivált értéke; Tolnai György, Andorcsa Rudolf s főleg Ádám György a modern köz- gazdaságtudomány sok részletéről számolt be érdekesen, érthetően; Ádám György a természettudományos esszék szerzőihez hasonlóan emberközpontúan is. Az auto- matizálásról írt, a tudomány és a kutatás szerepéről az iparban, a felsőoktatás sze- repéről a tudomány fejlődésében; de ezek a dolgozatai nemcsak fontos adatokat s összefüggéseket közöltek, hanem fontos építőkövek is voltak egy új közgazdasági diszciplínához, amely a természettudomány és technika ma betöltött s várható sze- repét vizsgálja.

A hasonló tárgyú cikkek felsorolását lehetne folytatni, de talán ennyiből is lát- ható, hogy a *Valóság* már a „két kultúra“-vita éveiben, 1963-ban és 1964-ben inten-

ziven foglalkozott annak az új gondolkodási és vezetési iránynak az előkészítésével, mely napjainkban a gazdasági és társadalmi haladáshoz szükséges műszaki fejlődés tudományos feltételeit igyekszik meghatározni és biztosítani.

Még egy irányban új utat tört a *Valóság* nálunk ezekben az években: az ún. „struktúra-kutatás“ területén. Nem nevezték ugyan így, s valószínűleg a szerzők is tiltakoztak volna az akkoriban errefelé még egyáltalán nem divatos elnevezés ellen, mégis Tőkei Ferenc az ázsiai termelési módra vonatkozó kutatásait és Lendvai Ernő Bartók-vizsgálatait aligha lehet találóbban elnevezni, amint hogy évekkal később, 1968-ban maguk is főszereplők voltak a strukturák vizsgálatáról rendezett első (és elkésett) magyar szimpozionon. A Tőkei-féle ázsiai termelési mód elmélet ma már külföldön közismert, viszont nem volna könnyű összefoglalni; elégedjünk meg itt azért annyival, hogy Tőkei a termelési módban fölismerett három „alapmozzanatot“ — az egyén, a termék s a kettő között közvetítő mindenkori történelmi közösség — különféleképpen kapcsolt háromszög-gráfjaival jellemzi, „modellezi“ a társadalmi alapformákat. Lendvai Ernő a bartóki formaalkotás és harmóniavilág matematikáját fedezte föl a Fibonacci-számok (2, 3, 5, 8, 13 stb.) egyszerű aritmetikájában. A cikkekben nyomon követhető, hogyan fejlődött Lendvai koncepciója a „polaritás“ fölismerésétől a teljes bartóki alkotás-modell megkomponálásáig.

A modellező, szerkezet-kereső gondolkodás ez idő tájt egyébként is előretört a *Valóság* hasábjain. A szétszórta statisztikai adatok és a számsorok formába rendeződtek, a szerzők az eddig többnyire retorikus okfejtésüket mind gyakrabban egészítették ki vagy cserélték föl az adatok és tények között található vagy elképzelhető összefüggések vizsgálatára alapuló érveléssel. Az akkoriban oly gyakori viták egy része is ennek a kétféle gondolkodási formának az összecsapásából keletkezett: a szavakra épülő retorikus okfejtés hívei nem érthették meg a szerkezeti logikára alapított érvelést, az utóbbi szerint gondolkozók a retorikusok okfejtését érezhették szócséplésnek. A viták mindenestre a folyóiratnak is, akárcsak akkori egész szellemi és gazdasági életünknek, erősen használtak; segítették a hibák megtalálását és kigazítást, biztosították a haladás lehetőségét, bővítették a gondolkodás kereteit.

A kubai válság békés megoldása utáni enyhülő világlétkörben megjelenhettek a *Valóságban* a háború és a béke nagy problémáit tárgyaló írások is. Az 1963-as évfolyam első számában Simai Mihály geográfiai, társadalmi, táplálkozásélettani, demográfiai és közgazdasági adatok gondos összevetésével vizsgálja a Föld „éhség-strukturáját“, s végül megmutatja, hogy gyors és hatékony fejlődés az éhség leküzdése terén csak a teljes leszerelés alapján valósítható meg. „A jelenlegi fegyverkezési kiadások a világon ugyanis kb. akkora összeget tesznek ki, mint a gazdaságilag gyengén fejlett országok évi nemzeti jövedelme együttesen, vagyis mintegy 120 milliárd dollárba rúgnak. Ha az így felszabaduló összegnek csak negyedét vagy ötödét fordítanák az elmaradott országok nemzetközi támogatására, már ez is megoldaná problémáink jó részét. Ma a világ hadseregeinek létszáma nem kevesebb, mint 20 millió. Ezenkívül kb. 80 millió ember dolgozik a hadiparban és a fegyveres erők kiszolgálásán. Ezek az emberek a gazdaság békés ágaiban mások által termelt létszükségleti cikkekből élnek, holott nemcsak maguk számára, hanem még 300—500 millió ember számára tudnának termelni létszükségleti cikkeket. Az Északatlanti Szövetség tagállamai a hivatalos adatok szerint 10 év alatt több mint 500 milliárd dollárt fordítottak fegyverkezésre. Az amerikai létminimum alapján ez az összeg elegendő lett volna 40 millió ember megélhetéséhez több mint 10 évig.“ Simai gondolatmenetét Konrád György folytatta *A korszerű háború korszerűtlensége* című nagy tanulmányában. „A háború — állapítja meg — tulajdonképpen már folyik, a lehetőségek síkján. Hadszintere: a legkorszerűbb iparágak, tudományos kutatóintézetek, hírszerző és elhárítószolgálatok egyesített, a nemzeti jövedelemnek mintegy 10—20 %-át felemésztő s a fegyverkezési verseny követelményeinek alávetett rendszere.“ Azonban „minél inkább növekszik a szembenálló hatalmak rakéta-nukleáris ereje, annál inkább csökken a pusztító erő hagyományos értelemben *célszerű* alkalmazásának a lehetősége“. A nukleáris világháborúnak egyszerűen *nem* lesz győztese; az irtózatossá tett pusztítás — a sugárkárosodást nem tekintve is — mindenütt megbénítja az életet. Ebben a fenyegető helyzetben a katonai status quo iránt igen érzékeny állapot alakult ki, a katonai status quo kis megváltozása is világpusztulásra vezethet. Éppen ezért a helyi háborúk doktrínája nemhogy csökkentenén, inkább fokozza a veszélyt, érvel Konrád: „A fegyveres erőszakot nem mérsékelni kell, hanem eltörölni.“ S ő is, mint Simai, a leszerelés gazdasági jelentőségét hangsúlyozza: „A hadseregek s a hadi termelés jelenleg több mint százmillió személyt s a tudományos munkaerőnek világátlagban mintegy 70 %-át kötik le. A nemzetek évenkénti hadi

költségvetése százmilliárd dollár. A háborús készülődések ilyen mérvű terhétől megszabadulva, a gazdasági beruházások értéke egyszerre 50 %-kal emelkednék.“

Konrád György cikkére Főrizs József alezredek válaszolt. A magasrangú katonája a hadtudományi szemzőgéből korrigálta Konrád írását, mindenekelött támadta Konrád termonukleáris „egyensúlyra“ építő érvelését. „Nem kell katonai szakembernek lenni — írta —, hogy valaki belássa a Szovjetunió fölényét a rakéták termelésében. A világűr meghódításában elért eredményei ezt a gyakorlatban igazolják... A Szovjetunió rakétáinak pontosságára is közismert: míg az Egyesült Államok interkontinentális rakétáinak eltérése a céltől 10—12 km, a Szovjetunió rakétáié csak 1—2 km, vagy ennél kisebb. Egyes közlemények szerint az Egyesült Államokban az összes rakétakilövés közül csak 40%-nak sikerességével számolnak. A Szovjetunió elsőknek gyártott hidrogénbombát és jelenleg egyedül gyárt 50—100 megatonnás (egyes közlemények szerint még ennél is nagyobb) termonukleáris bombákat. A Szovjetunióban megoldották az ellenséges rakéták biztonságos elhárítását is.“

A hadászati kérdések tekintetében nyilván a szakembernek volt igaz a vitában, azonban a *Valóság* érdeme, hogy az egész emberiséget érdeklő, életbevágó kérdésben vállalta a nem szakemberek millióiban élő aggodalom és szorongás kimondását, és Konrád érdeme, hogy — akárcsak Simai — földelte a háborús készülődések gazdasági teherterét. Egyébként a vitát nemcsak fontossága miatt ismertették kissé részletesebben, azért is, mert az itt megnyilvánuló minta: a nem szakemberek és szakemberek szempontjainak ütköztetése több *Valóság*-vitában is megfigyelhető. Ilyen volt például a lap — de talán az egész vita-korszak — legfontosabb összecsapása: Zám Tibor és a Hortobágyi Állami Gazdaság párbaja.

*

Zám Tibor az 1964. májusi számban *Tévedések és tanulságok* címmel merész, kritikus összefoglalást közölt a Hortobágyi Állami Gazdaság tizenöt évéről. „Tizenöt év alatt — írta — a gazdálkodás három eszméjét próbálták ki a pusztán: a romantikát, a tapasztalatot, a tudományt. A romantika nagyjából 1955-ig tartott, a tapasztalat (közgazdász-nyelven az empirikus gazdálkodás) 1961-ben zárult, 1962—1963-ban tudományosan gazdálkodtak.“ Sorra veszi az egyes korszakokat, mindegyiknek leírja a fő jellemzőit, s közli az elért — veszteségeket. Az újrromantika 7 millió forintba került, a tudományos gazdálkodás második évében 11,6 millió forint volt a ráfizetés. Elsősorban az utóbbi formát kritizálja, hisz a cikk írása idején az volt aktuális. Részletesen bírálja az ágazati gazdálkodás ott alkalmazott válfáját, az ágazatok öncélúsodását, a kimutatásra és papírra-gazdálkodást, a tényleges termelőmunka és a munkások elhanyagolását.

A cikk nagy föltűnést keltett, s az állami gazdaság vezetősége vitára hívta ki Zám Tibort és a *Valóságot*. A vita 1964. szeptember 29-én zajlott le a borsói kultúrházban. Hegedűs András vezette a vitát, s először is a kritika új feladatát vázolta. „Nem arról van szó — mondotta —, hogy több jót vagy több rosszat, hanem arról, hogy társadalmunk fejlődéséről mélyebb igazságokat, összefüggéseket kell feltárni.“

Mármost Zám Tibor cikke éppen azért volt jelentős, mert ezt az új, a fejlődéshez nélkülözhetetlen hibakereső kritikát honosította meg a *Valóságban*. A fejlődés általános tendenciáit figyelve ugyanis a haladás kétségtelen és vitathatatlan a szocialista Magyarországon, azonban a népgazdaság bonyolult kibernetikájában a hibák idejekorán történő visszajelentése nélkül könnyen tetemes károk — anyagi és emberi károk — keletkezhetnek. Fontos tehát a bajok megkeresése, akkor is, ha csak egyetlen állami gazdaság, tsz. község vagy akár egy iskola esetéről van szó, olyan fontos, hogy a hibakeresés kedvéért még a kritikai nagyítóüveg alkalmazásától sem szabad visszariadni. Ez a hibakeresés lett rövidesen a lap egyik fő feladata. A *Magyar Világ* rovat ettől kezdve talált magára, s találta meg a feladathoz való szerző-gárdát: Zám Tibor, Végh Antal, Varga Domokos, B. Nagy Ernő, Mocsár Gábor, Márkus István, László-Bencsik Sándor, Kunszabó Ferenc, Ferge Sándorné személyében s még egy sor szociológusban és íróban. Újfajta szociográfia született a *Valóság* hasábjain, az újabb szociológiai módszerekhez és a szocialista fejlődés igényeire adaptált marxista folytatása annak a munkának, amelyet a két világháború között a népi írók kezdtek Magyarországon felfedezésére. Ennek az új szociográfiának a kereteiben kezdett kibontakozni a városok vizsgálata is, amit Darvas József már a népi írók szociográfiái munkája idején sürgetett, azonban a hangsúly s a tanulmányok nagyobb — s mindenképpen jelentősebb — része még ma is a falusi viszonyokra és a mezőgazdaság nagy átalakulására vonatkozik. Ennek egyik oka nyilván a folyamat fundamentális jelentősége volt, másik talán az, hogy

a mezőgazdaság szocialista átalakulása terén az elvi kérdéseket Erdei Ferenc és Lázár Vilmos példás tanulmányai kitűnően tisztázták, részben éppen a lap hasábjain.

A városiasodás nagy problémáival viszont a honi gondolkodás máig sem tudott megbirkózni, még elvi szinten sem. A Major Máté képviselte „építészeti” és Granasztói Pál képviselte „településtudományi” szemlélet meg-megjelent néha a *Valóság* hasábjain is, Tőkai Ferenc is megpróbálta az ázsiai termelési mód interpretálásában bevált EKT-gráfjait a városok történeti kialakulására alkalmazni, időnként ijesztgetett a „regionalizmus” kísértete is, amely „kisbudapestt” növelt városok két gyűrűjével akarja övezni az amúgy is túlméretezett nagyot; nagy vita zajlott a családi ház kontra magasházak kérdésében, rideg gazdasági adatokkal s értelmes építész-novellákkal illusztrálva. Néhány konkrét urbanisztikai szakmáról, mint amilyen a lakótelep- és városszociográfia, jelentek meg értelmes beszámolók is. Ez a futó összefoglalás természetesen túlzó, s nagyon is a hibákat hangsúlyozza, azonban a probléma a magyar világ egeőten fontos kérdése, hiszen a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számaránya állandóan csökken, a városba-áramlás elkerülhetetlen, s ha így haladunk, az elslumosodás veszélye fenyeget. S hogy a probléma nemcsak pénzkérdés, azt éppen a *Valóságban* megjelent két cikk demonstrálja: Zám Tibor felelősségteljes írása Debrecenről, s B. Nagy Ernő fontos tanulmánya a vidéki kultúráról. Ez a két cikk — az építésszelkel és a regionalistákkal ellentétben — nem kínál kész megoldást, hanem a feladat s a helyzet rendezetlenségéből következő veszély nagyságát érzékelteti, s jelenleg talán épp erre volna leginkább szükség. Akkor azután Erdei Ferenc régi monográfiája alapján s a közben kialakult új tudomány, az ekiszttika módszereivel hozzá lehetne kezdeni a magyar városok egészséges tervezéséhez is. Talán jó jel, hogy a *Valóság* remek tapogató-csápjá, a külföldi folyóirat-szemle már közölt ismertetést az ekiszttika nemzetközi orgánumból.

A városok sorsával összefüggő nagy kérdés a viszonylag elmaradt országrészek s helyeségek problémája is. Ez a kérdés „közismert” volt, de valahogy mindig „szépmérsen” kezelték; a *Valóság* érdeme, hogy kifakasztotta a göcöt. Márkus István *Nyírkátai szökevény* című szakszerű és okos tanulmányával kezdődött az operáció. „Itt csak olyan kollektív nagygazdaság vívhatja ki fölényét — állapítja meg az alapos gazdaságtörténeti áttekintés után Márkus —, amely a termelőtechnikai fejlődés táji-helyi irányát követve lép előre, s amelynek nemcsak megalakításához és egyszerű fenntartásához, de fejlesztéséhez is legalább oly erejű, egyértelmű, átlátható, érvényesíthető érdek fűzi a tagokat, amennyire az egyéni parasztnak érdeke, hogy a maga kisüzemét kiépítse, fenntartsa, fejlessze.” Azután igazolja a szociográfia pontos módszereivel, „hogy a nyírkátai termelőszövetkezet nem ilyen”. A föltárás Mocsár Gábor szabolcsi jelentésével folytatódott: „Szabolcs-Szatmárban nincs a szükségleteket kielégítő iparitanuló-intézet hálózat sem. S valami általános — és itt most nem részletezhető — ok miatt nem megy úgy, ahogy kéne a mezőgazdasági tanulóképzés sem. A »szabolcsi gyerek« megköpi a markát, s ráteszi a lábát a vonat lépcsőjére. Elmegy segédmunkásnak az építkezésekre, oda, ahol építkeznek. Sokfelé építkeznek.” S azt is részletezi, olasz neorealista filmekhez méltóan, mi lesz velük s belőlük az építkezéseken. Végh Antal a Nyírség legismertebb kincséről, az almáról mutatta meg, hogy annak is megvannak a maga buktatói, Karácsonyi István egy nyírségi termelőszövetkezet problémáit regisztrálta a számok tükrében. A sort többen folytatták, az ország más részeiről is beszámoltak. Így például Végh Antal Kétpőről közölt fontos emberi s gazdasági hibákra fényt derítő riportot. Apáti Miklós a Borsodból Baranyába kényszerült bányászok helyzetéről számolt be. A legtöbb tanulmány mégis a Nyírséggel foglalkozott, s innen származott végül az egész ország figyelmét a problémára irányító cikk is. Végh Antal *Állóvize* vagy amint az alcím mondja *Jelentés Penészlekről, egy elmaradt faluról*, Zám Tibor néhány évvel korábbi Hortobágy-cikkéhez hasonlóan országos vihart kavart. A megye vezetői hivatalosan tiltakoztak, a *Keletmagyarország* ellenriportokat közölt Penészlekről. De a cikk mellett is országos erők mozdultak meg, s Darvas József, az Írószövetség elnöke s egykor Szabolcs-Szatmár országgyűlési képviselője maga is elment Penészlekre, s a látottakról *Magyarország felfedezése* címmel számolt be a *Kortárs* 1968. szeptemberi számában. Néhány helyen helyesbítette Végh túlságosan „hatásosra” fogalmazott riportját, lényegében azonban igazolta a jelentés részleteit. S a lattak és a cikk nyomában keletkezett vita hangulatát egy nagy drámában össze-

gezte. A drámát, melynek a címe *A térképen nem található* 1969. január 10-én mutatta be a Miskolci Nemzeti Színház. Szabolcs-Szatmárból külön autóbusz vitte a megye vezetőit, Pestről az írókat... ez azonban már nem tartozik a *Valóság* történetéhez.

*

A lapra mindebből a *vita* tartozik, a vita vállalása és keresése, a szocialista fejlődés szolgálata az így kapott tisztánlátással. „A nyílt, szembesítő vitaforum bátor és okos fenntartása az — írja a lap tízéves évfordulójára Erdei Ferenc —, amit a *Valóság* legnagyobb érdemének ítélnék. És ez annál nagyobb érdem, mert ez éppenséggel nem könnyű feladat és hivatás.”

Lehetetlen volna felsorolni a vitákat, az egykori elidegenedés-vitától a *Fényes szelek* filmig, s főleges is, hiszen most nem a viták tartalma, hanem a „műfaj” érdekelt minket, amelynek a *Valóság* legfontosabb fóruma volt. A szerkesztőség az 1969. februári számban *Vitákról egy vita ürügyén* címmel összefoglalta a szempontjait. Szerkesztőségi manifesztumok persze ritkán valósulnak meg, s gyakran inkább rejtik, semmint kinyilvánítják a szerkesztőség szándékait. De ha a nyilatkozatnak hinni lehet — s a folyóirat tartalma is igazolja, hogy lehet —, akkor, úgy látszik, a lap vitaforum-jellege lassan-lassan átalakul. A folyóirat — részben legalábbis — elkülöníti magát a benne megjelenő vitáktól. „Természetesnek tekintjük — olvassuk —, hogy ezekben a vitákban mindenki a maga igazának tudatában szenvedélyesen védelmezi álláspontját, vállalva a tévedés kockázatát, az egyoldalúság veszélyét is. A folyóirat felelőssége azonban — különösen, ha ezeket a vitákat szélesebb, a szakmai kérdésekben járatanabb közvélemény elé viszi — nagyobb és bonyolultabb. Mi természetesen nem feledkezhetünk meg a szakemberek számára természetesnek tűnő közös alapok hangsúlyozásáról, és nem lehetünk a vitában kialakult egyetlen irányzat kizárólagos szócsöve sem.”

Elég dononai szavak, lehetnek jelentéktelenek, de az is lehet, hogy akadémikus megmerevedés kifejezői. Csak az nem lehet, hogy egy eleven folyóirat hűvösen és előkelően vita-terepnek tekintse önmagát. Azokban a vitákban, amelyek tényleg eredményesek voltak — mint a termelőszövetkezetekről vagy az elmaradt helyekről szólók —, a *Valóságnak* nagyon is határozott, noha természetesen nem egysíkú volt az álláspontja. Ott pedig, ahol átengedte a terepet a vitatkozó feleknek, nem is ért el semmit. Mert volt ilyen eset eddig is, nem egy. A legfeltűnőbb talán a képzőművészeti rovat, ahol a Sedelmayr-féle nívós konzervativizmus és valami óvatos avantgardizmus között ingadozva növelte a lap a honi általános képzőművészeti tájékozatlanságot. Talán csak Bálint Endre Vajda Lajosról szóló tanulmányát és Patkó Imre egy hozzászólását lehet kiemelni, épp ez a kettő azonban nagyon is határozott és egyértelmű állásfoglalás egy határozott művészetértelmezés mellett. A lap grafikai anyaga szerencsésebben válogatódott a képzőművészeti szövegnél: az első évek klasszicizáló unalma után Papp Oszkár, Hornyánszky Gyula, Maurer Dóra, Bálint Endre, Perhács László neve jelzi a lap intenzív kapcsolatát az élő magyar képzőművészettel.

Tíz év nagy idő egy ember életében is, hát még egy folyóiratéban. Mert ha — legalább részben — valóságos igényeket elégít ki, s valóságos kérdéseket keres, akkor szükségképpen roppant érzékeny rendszer, s ez az érzékenység nemcsak az észlelő-készségben nyilvánul meg, hanem könnyen károsítható is a rendszer miatta. A Horthy-korszakban meg is haltak mind, alig néhány év virágzás után, a jó folyóiratok. E nélkül az érzékenység nélkül azonban nem érdemes folyóiratnak lenni.

Vekerdi László

Zajvédelem az iparban

Nem ok nélkül tartják ma a zajt az emberiség egyik legnagyobb tehertételének. A lárma, amelytől annyit szenvedünk, 99 százalékban a modern technika „vív-mánya“. A zaj elleni küzdelem ma a kultúremler egyik legfontosabb önvédelmi feladata, s e téren a műszaki értelmiségieké a vezető szerep.

A zaj tulajdonképpen olyan hangjelenség, amely az emberben kellemetlen érzeteket kelt. Ez a meghatározás egyben azt is jelenti, hogy a zaj elsősorban pszichológiai, másodsorban fiziológiai és csak harmadsorban fizikai fogalom. Így sok ember egész halk zörejeket is zajnak érzel. Számosan már attól a gépi zajtól is szenvednek, amely szobájukba behatol, noha ennek hangereje 30—40 phon között van, tehát jóval kisebb, mint azok a zörejek, amelyek a mindennapi életben otthon, a háztartási munka folyamán előfordulnak, sőt még a mindennapi társalgás zajszintjénél is alacsonyabbak (a *phon* mértékegysége annak a nyomásnak, amelyet bármilyen hang okoz).

A zaj vagy nem zaj kérdésében lényeges továbbá a hanghatással szembeni beállítottság. Közismert példa, hogy a molnárt nem zavarja, ha a malom dolgozik. Az ifjú motorkerékpározó valósággal élvezi, hogy gépével zajt tud kelteni, pedig az emberek zöme a legelviselhetetlenebb hanghatások közé sorolja a motor „túrázta-tását“. A munkás, aki szövőgépen, csiszológépen vagy akár légkalapács mellett dolgozik, s így állandóan olyan nagy hangerőnek van kitéve, amely foglalkozási nagyothallást vagy akár süketiséget is okozhat, egyáltalában nem biztos, hogy a munkaeszköze keltette zajt szubjektíven is kellemetlennek érzi. Annyira hozzászokhat — s ez nagyon is gyakori jelenség — a munkája okozta zajhoz, hogy az már szinte hiányzik neki, ha valamilyen oknál fogva megszűnik. Az előbb említett példa folytatása: a molnár felébred, ha megáll a malom.

Az elmondottak alapján könnyen arra a megállapításra lehet jutni, hogy nincs is szükség a zaj elleni küzdelemre, elég, ha arról gondoskodunk, hogy „jó kapcsolat“ alakuljon ki a zajban dolgozó ember és a hangforrás között. Hogy ez a felfogás mennyire helytelen, azt nemcsak korunk divatos betegsége, az idegesség mutatja, hanem azok az orvosi vizsgálatok is, amelyeket e tekintetben világszerte végeztek az utóbbi években.

Már elég régóta ismeretes, hogy a zaj az emberben akarától független reakciókat válthat ki. Így például egy 90 phonos zaj hatására a vérkeringésben léphetnek fel változások. Körülbelül 70 phonnál érkezőnk ahhoz a szinthez, amelyen a vegetatív reakciók általában már bizonytalaná válnak. Az ennél kisebb hangerősség már csak „relatív zaj“-nak tekinthető, mivel vegetatív reakciókat csak akkor idéz elő, ha az emberben negatív érzetek is keletkeznek, vagyis hogyha a hanghatás következtében kellemetlen tudatos vagy tudattalan asszociációk lépnek fel, amelyek aztán negatív hatások kiindulópontjává válnak. Élettani szempontból ugyanis ezek a hang hatására bekövetkező reakciók kezdetben csak védekezési reakciók, állandó

jelenlétük azonban az emberi szervezet túlterhelését okozzák. A vegetatív idegrendszer ilyenformán való nagyfokú igénybevétele azonban még mindig nem jelent alapjában véve betegséget, de az emberek nagy részénél rendkívül könnyen válhat betegségek kiindulópontjává, hasonlóan ahhoz az esethez, amikor a szívet terheljük túl. Éppen ezért rendkívül fontos olyan normák megállapítása, amelyeknek bevezetése esetén a zajok hatására a szervezetben tartós változások nem léphetnek fel. Ezt felismerve világszerte széles körű kutatás folyik a legmegfelelőbb *zajnormák* kialakításáért.

A zajnormáknak a többi egészségügyi — például a világítás-, a szellőzéstechnikai — normával szemben az a különlegessége, hogy sohasem az optimális, hanem csak az elviselhető feltételek megteremtését kívánja meg, mivel a nagyon szigorú követelmények esetén fennáll a veszély, hogy a norma a gyakorlatban használhatatlan lesz, mert vagy a gazdaságosságot veszélyeztető beruházásokat, vagy olyan eljárásokat igényel, amelyeket laboratóriumban ugyan igen, de üzemszerűen nem lehet alkalmazni. Éppen ezért normaképpen olyan szint-értéket kell választani, amely a legtöbb emberre — a munkások 90—95 százalékára — még nincs káros hatással.

Néhány zajnorma

Szlavin szovjet kutató vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a zaj káros vagy nem káros volta sokkal jobban függ a zaj frekvenciájának összetételétől, mint ahogyan általában hitték. Azok a zajok, amelyeknek a hangenergiája túlnyomórészt a nagyobb frekvenciák tartományába esik — tehát a nagyfrekvenciás zajok —, általában károsabbak, mint a kisfrekvenciásak. Éppen ezért a zajoknak kizárólag a hangerő alapján történő besorolása káros és nem káros csoportokba nem mondható kielégítőnek.

Lássunk most egy pár engedélyezett zajtípust:

— *Kisfrekvenciás zajok*: a spektrum legmagasabb szintje 350 Hz alatt van. Ilyenek például a halkán forgó aggregátorok, hangszigetelt falakon átjövő zajok (90—100 phon).

— *Közepes frekvenciájú zajok*: a spektrum legmagasabb szintje 800 Hz alatt van. Ilyen a legtöbb szerszám gép ütköző alkatrész nélkül (85—90 phon).

— *Nagyfrekvenciás zajok*: a spektrum legmagasabb szintje 800 Hz fölött van. Ilyenek a sűrített levegővel működő berendezések, ütköző alkatrészeket tartalmazó szerszám gépek (75—85 phon).

A megadott határértékek egy átlagos munkanapra vonatkoznak. Az így kialakított normában mint faktor szerepel még a beszédérthetőség is (a normális hangerő = 1 méter távolságból 65—70 phon). A kiejtett szavakat másfél-két méter távolságig jól kell érteni. Kisebb átlagos zajszintű termekben (például irodaépületekben, ahol szellemi munkát végeznek) a megengedett hangosság szint 40—45 phon.

Az elmondottakból következik, hogy a megengedett hangerő annál kisebb, minél nagyobb a frekvencia, s így a frekvencia valóban meghatározza a zaj osztályát is. Olyan zajoknál, amelyeknek a spektruma 7000—8000 Hz fölött van, a megengedett hangszint ismét emelkedhet, mivel a fül ezekre a nagyobb frekvenciákra már jóval kevésbé érzékeny. Meg kell azonban említeni, hogy idevágóan kutatások még nem folytak, és nem lehetetlen, hogy ezeknek a zajoknak is van kellemetlen fiziológiai hatásuk; erre utalnak egyébként az ultrahangos forrasztópákákkal és ultrahangos tisztítóberendezésekkel végzett vizsgálatok is. E berendezéseknél a használatos frekvencia éppen az átlagos hallásküszöb felett van, és e gépek kiszol-

gálói — különösen a nők — fejfájásról, idegességről panaszkodnak. Itt kívánatos kellő hangszigetelésről gondoskodni.

Bár — ha korlátozottabb mértékben is — az utólagos zajelhárításra is van mód, mégis a legjobb és a leggazdaságosabb, ha a zaj elleni küzdelem már a berendezés tervezésekor megkezdődik. Az említett zajnorma számos olyan körülményre hívja fel a gépszerkesztők figyelmét, amelyek figyelembevételével nemcsak zajtalanabb, hanem ezzel együtt gazdaságosabban működő gépeket lehet szerkeszteni. Általános elvként megállapítható, hogy a zajkeltés annál kisebb, minél jobban megközelíti a kés profilja a vágási felületet. A négyélű késekről teljesen le kell mondanunk, a tengellyel párhuzamos késekről a csavaralakúra való áttérés azt eredményezi, hogy az ütősszerű vágás mintegy lefejtéssé alakul át, ami természetesen zajcsökkenéssel jár. Mindezekon kívül magától értetődően nem lehet lemondani a motorok és a motorburkoló borítások rezgéscsillapításáról sem, hiszen a testhangrezgéseket ezek hangszóró módjára sugározzák ki a környezetbe. Éppen ezért minden egyes géphez *zajbizonylatot* kell adni, amelyben egyrészt a berendezés általános zajszintjét adják meg közvetlenül a gépnél és attól 1, illetve 5 méter távolságban, valamint a zaj szinképét ugyancsak közvetlenül a gépnél, illetve attól 5 és 10 méter távolságra. Így válik ez a zajbizonylat egyben a gép egyik fontos minősítési jellemzőjévé.

Ipari létesítmények építésekor vagy újjáépítésekor az említett norma szerint mindama műveleteket, amelyek nagyobb zajjal járnak, a csendesebb épületektől kellő távolságra kell csoportosítani. Az előbbieket zajelnyelő bokrokkal, túlevelű fákkal vagy sűrűn ültetett lombos fákból álló védősávval kívánatos körülültetni. Az épületek hangszigetelése is úgy oldandó meg, hogy a kiszűrődő zaj a következő határok között maradjon:

— Az igen zajos épületektől 5 méter távolságban a hangosság szint nem lehet 10 phonnal nagyobb a környező épületek hangosság szintjénél, s ezek az épületek legalább 15 méterre legyenek a zajos épületektől.

— A zajos épületektől 5 méter távolságban megengedhető hangosság szint L értéke a következőképpen határozható meg: $L = E + 15 \log a/5 + 10$ phon, ahol E a szomszédos épületek megengedett hangosság szintje phonokban, a a nagyon zajos épületektől való távolság.

— A hangszigetelő építőelemeket oly módon kell alkalmazni, hogy a szigetelő helyiségekben a behatóló léghang az ottani zajszintet 3 phonnal többel ne növelje.

— Az olyan létesítményeket, amelyeknek hangosság szintje a 130 phont a szabadban eléri, a várostól legalább több kilométerre és a főszéllel ellentétes irányban kell telepíteni.

Úgy véljük, szükséges lenne előírni továbbá, hogy azok a munkások, akik a megengedettnél kétszeres zajosabb munkahelyen dolgoznak, évente egyszer, az ennél még zajosabb helyen dolgozók pedig évente kétszer kötelező orvosi ellenőrzésen jelentkezzenek, ahol audiogramot vennének fel róluk, és beszédérthetőségi vizsgálatnak vetnék alá őket. A megengedettnél nagyobb zajban dolgozóknak minden két munkaóra után 10—15 percet zajmentes környezetben kellene pihenniük, sőt, bizonyos esetekben még munkaidő-kedvezményben is kellene részesíteni őket.

A műanyagok szerepe a zajvédelemben

A nagy molekulású műanyagok különösen jelentős segítséget nyújtanak az ipari zaj elleni küzdelemben, ha rugalmas-dinamikus tulajdonságaikat ennek a célnak megfelelően alakítják ki. Erre a technika fejlődése következtében egyre inkább szükség is van, mivel a motoroktól és a gépektől mindig nagyobb és na-

gyobb teljesítményeket kívánnak meg, a mind kedvezőbb teljesítmény—súly viszony eléréseért pedig a könnyű szerkezetek használatára térnek át. Jellemző példaként említjük meg, hogy a nagyobb terhelésnek ki nem tett alkatrészeknél, például az autókarosszériák esetében, ma már túlnyomórészt 0,6 milliméter vastag lemezeket használnak. Zaj szempontjából ez a tény súlyos következményekkel jár. Bizonyos körülmények között ugyanis e lemezfelületek erősen zörögnek. Sajnos, a fémeken kívül egyelőre még nem rendelkezünk olyan anyagokkal, amelyek minden tekintetben hasonló módon munkálhatók meg, s mivel a könnyű szerkezeteket sem lehet egykönnyen feladni, lehetőséget kell találnunk arra, hogy a fémlemezeket olyan mértékben „csillapítsuk“, hogy mint zajközvetítők már ne jöhessenek számításba.

A feladat tehát: a bádoglemez veszteségi számát emeljük legalább a parafa veszteségi számának nagyságrendjébe anélkül, hogy a megmunkálás, illetve a szerkezet szempontjából szükséges tulajdonságait károsan megváltoztatnók. A bádoglemezre vitt, nagy veszteségű műanyagoknak nemcsak szilárdan kell rátapadnia a lemezre, hanem a hajlítási igénybevétellel szemben is bizonyos ellenállást kell tanúsítania, hogy a lemezt rezgésre gerjesztő energiákat hővé alakíthassa át. E célra a legmegfelelőbbek a nagy molekulású műanyagok. Legnagyobb veszteségi értékeik a zajvédelmi szempontból legérdekesebb 50—500 Hz tartományban vannak, de ez a hatás sokszor a kívánatosnál csak magasabb hőmérsékleti szférában jelentkezik. Megfelelő mennyiségben hozzáadott lágyító anyaggal azonban ez a tulajdonság alacsonyabb hőmérsékleti tartományba is eltolható. Az eközben elvesztett merevséget részben durva vagy finomszemcsés szervesetlen töltőanyagokkal lehet a veszteségi szám kedvezőtlen megváltoztatása nélkül helyrehozni. A felvitel kenéssel vagy különleges szórópisztolyokkal történik.

A gumi mint zajcsökkentő

A még néhány évvel ezelőtt megbízhatatlannak tartott gumi a legkorszerűbb zajcsökkentő anyagok közé tartozik, különösen a közlekedés-technikában. Igaz ugyan, hogy nem önmagában, hanem különböző fémekkel kombinálva, mint úgynevezett *gumi—fém* rugó-egység. Ezt a várható igénybevétel természetétől függően különböző módon képezik ki, de a lényeg mindig az, hogy két fémréteg közé kiváló minőségű gumit vulkanizálnak. A kiváló minőség követelménye — s ez látszólag ellentmond az akusztikai szemléletnek —, hogy minél kisebb belső surlódással, vagyis csillapító tulajdonsággal rendelkezze az anyag. E csillapításhoz, tehát nagyon rugalmas gumiféleségek éppen számottevő alakváltozásukkal a zajspektrum nagyobb frekvenciáin, tehát a legzavaróbb frekvenciákon nyelik el a hangot. Így érthető egyre szélesebb körben való elterjedésük. A legnagyobb fokú zajelnyelődést e *gumi—fém* elemekkel akkor lehet elérni, ha meglehetősen vastagok, de átmérőjük viszonylag kicsi, valamint ha a konstrukció olyan, hogy a vele összevulkanizált fémrész a gumi formaváltozásainak tág teret hagy.

Autók, motorkerékpárok kipufogó-zajának csökkentésére már eddig is számos megoldást alkalmaztak. Ezek révén elérhető ugyan a zajcsökkentés, de többé-kevésbé a motor teljesítményét is csökkentik. Ilyen például a „frankfurti fazék“ elnevezésű, a motorkerékpár kipufogó csővére szerelhető zajcsökkentő. Ez a berendezés az összes eddigiektől eltérően nem lemezből, hanem könnyűfémű fröccsöntéssel készült, és két aszimmetrikus részből áll, amelyeket egy közbülső lemez választ el egymástól. A motorból jövő gázáram a labirintus révén számos részre bomlik fel, és így végső soron rendkívül kis nyomással, szinte zajtalanul távozik. A

zajcsökkentés mérve 10 phonnál is nagyobb, és a motorkerékpár teljesítményét sem csökkenti túlságosan.

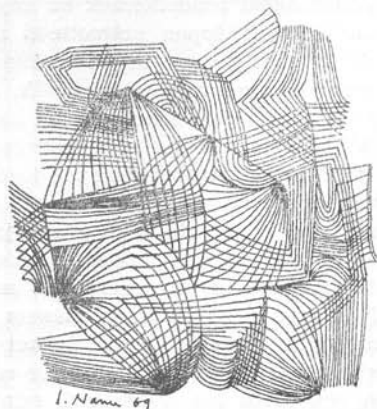
Az ipari zajok közül a legnagyobbakkal ma kétségtelenül a repülőtereken találkozhatunk. A sugárhajtású gépek motorpróba közben 140—160 decibel átlagos zajszintet is okoznak, annak ellenére, hogy a hajtóműveket már eleve különböző zajcsökkentő berendezésekkel szerelik fel. A leghatásosabb védekezési módot, úgy látszik, a svédek találták meg, felépítve Stockholmban a „sükethangárt“. Ez tulajdonképpen acélból és betonból készült hangár, amelybe a repülőgépet majdnem a szárnyakig betolják, és egy olyan, 20 tonnás ajtóval zárják le, amely a repülőgép törzsét teljesen körülveszi, s így belülről hang nem jöhet ki.

A hasznos zaj

Az ellentétek egysége még a zajok esetében is megnyilvánul. A zaj, amely oly sok kellemetlenséget okoz, olykor az ember szolgálatába is állítható. Mint mondtuk, a zajok a vegetatív idegrendszerben — még olyan esetben is, amikor az illető szubjektíve különösebb hatást nem érez — reakciókat idéznek elő. Ezért egyáltalán nem meglepő az a közlemény, amely szerint Ankerbyi dán fizikoterápiás orvos hanglemezre felvett zajokkal bizonyos idegrendszeri megbetegedéseket, krónikus fejfájásokat, emlékezetgyöngüléseket már évek óta sikerrel kezel. Az egyik nagy hanglemezzgyártó cég tervbe is vette, hogy ezeket a hanglemezeket forgalomba hozza.

A nagy intenzitású zajok a repülőgéptervezőknek is sok bosszúságot és kellemetlenséget okoznak, de van eset, amikor éppen ezeket hívják segítségül a jobb és tökéletesebb gépek tervezésekor. Példaként említhető, hogy különleges szirénákat szerkesztenek, amelyekkel 160 vagy még ennél nagyobb általános zajszintű hangteret is létesíthetnek, s ebben vizsgálják a repülőgépek viselkedését váltakozó mechanikai igénybevételekkel szemben. Az eddigi szokásos módszerekhez képest ez az eljárás a vizsgálati időt nagymértékben lerövidíti.

Kiss István

Egy értelmiségi nemzedék útja

Hosszú mezsgye a címe Bányai László nemrég megjelent könyvének*, amely negyven év terméséből válogatott tanulmányait, cikkeit tartalmazza. Nem most találkozom először ezekkel az írásokkal. A kötet olvasása régebbi és újabb emlékeket idéz fel bennem. Gaál Gábor Korunkjának s a MADOSZ-nak küzdelemteli évei elevenednek meg a Hosszú mezsgye első útrészlegének követése során; a zárófejezetek közül pedig többnek a közlésénél magam is közreműködtem az új Korunk szerkesztőségében. Találtam persze olyan (a szerző startját jelző) írásokat is, amelyeket nem ismertem, s most, hogy elolvashattam őket, több lényeges összefüggésében áll össze előttem is a negyven esztendő átfogó pálya.

Együtt jártam a szerzővel e pálya nem egy göröngyös szakaszán. Nem csupán nemzedékeink érintkeztek egymással az időben; sok közös eszményben, törekvésben és — illúzióban osztozhatunk. A beszámoló Bányai László könyvéről éppen ezért nem egyszerű kritikusi feladat számomra. Nem csupán a kötettel és írójával kell szembesítenem magam. A kor s a benne feszülő problémák, amelyekről tudósít, jórészt az enyémeik is. Éppen ezért a velük folytatott szellemi párbeszéd valamiféle párhuzamos monológoknak is beillik.

Nem szenttelen recenziót készítettem tehát írni. Valószínű, nem is vállalkoztam volna ilyen feladatra, noha sejtettem, hogy e tudatos szubjektív hozzáállás inkább nehézséget jelent majd a munkában. Nem szeretném azonban, ha az érzelmi motiváció hangsúlyozása azt a benyomást keltené e sorok olvasójában, hogy a könyv főként Bányai László szűkebb értelemben vett kortársait érdekelheti. E kötet olyan tapasztalatokról, olyan szellemi élményekről számol be, amelyek minden korosztály számára értékes, időszerű tanulságokat közvetítenek. Ezek az erények az autentikus emlékiratok erényei. Bányai tanulmánykötete valójában nem emlékirat e műfaj életrajzi vonatkozásában. Inkább eszmei önéletírásnak, egy értelmiségi csoport világnézeti-politikai curriculum vitae-jének minősíteném. E sajátos meghatározottságában viszont dokumentum-erejű.

Be kell vallanom, nemcsak az élményközösség tette számomra izgalmassá a Hosszú mezsgyét. Bizonyos idő óta ugyanis szenvedélyes memoár-olvasó lettem. Csillapíthatatlan érdeklődéssel merülök el különösen

* Bányai László: Hosszú mezsgye. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970.

azokban az emlékiratokban, önéletrajzokban, amelyeknek szerzői (Sinkó Ervin, Károlyi Mihályné, Arthur London és mások) a haladó értelmiség megpróbáltatásairól és lelkiismereti vívódásairól tudósítanak. Nem holmi mazochista vájkálás ez a közelmúlt tragédiáiban. Az önrevízió parancsa ösztönöz olvasmányaimban s e szenvedélyt egyaránt fűti mind a történelmi igazság hiteles megismerésének, mind pedig a katarzisznak, a forradalmi eszmények és értékek pozitív újraértékelésének szükséglete. Le szeretném már most szögezni: Bányai László könyve sajátos módon találkozik ezekkel az igényekkel. Az előszóban ő maga jelenti ki: „Az írások eszmevilága a neokatolicizmus, majd eklekticizmus állomásain át jut el a marxista szemléletig és harcos antifasizmusig, s a doktrinér balosságokat leküzdve a szocialista humanizmusig.“ Él-e ezeken a tájakon az idősebb nemzedékekhez tartozó olyan haladó írástudó, akinek útja elkerülte volna egyik vagy másik stációt, ezt vagy azt a buktatót? A kötet összeállításának etikuma éppen abban az állásfoglalásban jelentkezik, amellyel a szerző egyrészt vállalja múltját annak minden erényével és hibáival, másrészt pedig a válogatásban érvényesülő mai önkritikával elhatárolja magát mindattól, amivel már nem tud egyetérteni régebbi nézetei közül. Ebben az értelemben a Hosszú mezsgye írásai arról az elért eszmei-erkölcsi magaslatról visszatekintő esszé-íróknak és közéleti embernek a fejlődését példázzák, aki nem törekszik, nem is törekedhet a megtett út minden nekilendülésének, minden megtorpanásának naturalista hűségű rekonstruálására, hanem arra szorítkozik, hogy megvonja pályafutásának alapvető, uralkodó irányát. Ez pedig nem más, mint „a néptömegek igazával való azonosulás törekvése“.

A mai szintről jól kivehetők a Hosszú mezsgye magaslatai. Méltatásuk pedig nem csupán Bányai érdemeinek elismerését jelenti, hanem szociológiai értelmezést is kíván.

Miről van szó?

A vándor, aki a Hosszú mezsgyén talált akadályokat felidézi, megemlékezik mind a hivatásos forradalmár viszontagságos életkörülményeiről, mind arról a fojtogató légkörről, amelyben a társadalmi és nemzeti elnyomás feltételei között gondolkoznia, írnia és harcolnia kellett. Anélkül, hogy „az erdélyi sors“ többé-kevésbé misztifikált meghatározottságára hivatkozna, a szerző önvizsgálata utal a felszabadulás előtti kisebbségi helyzetből származó handicapekre s azokra a szellembénítő hatásokra, amelyek akkor érték, amikor „a szimplista és vulgáris katekizmusba merevített tanok őrei magának a marxi—lenini eszmének szárnyait nyesegették...“.

A Hosszú mezsgye kiemelkedő szakaszai viszont szinte pontosan egybeesnek a marxi—lenini gondolatvilág skolasztikus koloncoktól megszabadult alkotó periódusaival. A fenntartás nélkül elkötelezett írástudó szellemi termésének görbéje szükségszerűen követi az egész mozgalom apályait és dagályait. Nem Bányai Lászlótól (legalábbis nem csupán tőle) kell most számon kérnünk azt az önálló, kritikai magatartást, amely elválaszthatatlan az élő marxizmustól s amelynek feladása, éppen ezért, oly károsan hatott több forradalmár entellektüel-nemzedék munkásságára. E bonyolult kérdés elemzése viszont már értelmiségünk szociológiájának hatáskörébe tartozik. Ez alkalommal elégedjünk meg annak megállapításával, hogy Bányai felszabadulás előtt írt legjobb tanulmá-

nyai és cikkei a régi Korunkban jelentek meg, éspedig abban az időben, amikor a Román Kommunista Párt V. kongresszusa után — Gaál Gábor folyóirata is a népfront-politika jegyében kezdett következetesen foglalkozni a hazai valósággal, a romániai magyarság létkérdéseivel és a nagy antifasiszta összefogás történelmi-kulturális vetületeivel.

A folyóirat és szerzőnk fejlődésében e fordulatnak persze megvoltak a maga előzményei. Már a Párizsi levél és a Nemzetiség, anyanyelv című, az Erdélyi Fiatalokban közölt (1930) cikkekből megtaláljuk, in statu nascendi, azokat a témákat és álláspontokat, amelyek meghatározó jelleggel végigkísérik Bányai László egész tudományos-közírói tevékenységét. Az akkor még az Erdélyi Fiatalok balszárnyához tartozó, de már a marxizmus felé tájékozódó fiatal publicista éles kritikával fordul szembe a „huránizmus“-sal, a Horthy-kurzus ide sugárzó fajmítoszával és határozottan állást foglal az anyanyelv szabad használata, a nemzeti kisebbségek egyenjogúsága mellett. Megfogalmazza a román nép és a magyar nemzetiség egymásraultaltságának, szövetségének gondolatát, azt a hitvallást, amelyet nem szűnik meg képviselni olyan körülmények között sem, amikor e nézetei és ennek megfelelő politikai kiállása miatt üldöztetést kell elszenvednie mind a román, mind a magyar reakció részéről.

A régi Korunkban közölt jelentősebb írások már azt a marxista eszmei vértetben porondra lépő, jótollú esszéírót mutatják, akinek az elvi szilárdsága árnyalt, finom elemzéssel társul, a hazai valóság szociográfiai megragadásának törekvését pedig a nagyobb, kelet-európai és világösszefüggések felmutatása egészíti ki szervesen. A kor problémái iránt tanúsított fokozott figyelem sohasem válik ahistorikusan egyoldalúvá; a történelmi múlt, különösen pedig a közös román—magyar szabadságharcos hagyományok feltárása már e cikkekből is központi helyezésű, hogy továbbra is állandóan előtérben maradjon a felzabadosulás után.

Félreismerhetetlen e cikkek társadalompolitikai funkciója Szerzőjük elméleti fegyvernek szánta őket abban a küzdelemben, amelynek gyakorlatában is fontos, felelős szerepet játszott. A Román Kommunista Párt vezette MADOSZ harca volt ez a nemzeti egyenjogúságért és az ország demokratizálásáért, mindenfajta nacionalizmus ellen. Úgy hiszem, nem tévedek, ha e cikkek tartalmi és formai erőneinek forrását nem csupán a szektarianizmussal szakító népfronti szellemben, hanem az elmélet s a gyakorlat és valóban termékenyítő kapcsolatában keresem, ama ösztönző körülmények összességében tehát, amelyek között Bányai László képességei szabadon érvényesülhettek.

Nem vállalkozhatom most behatóbb elemzésükre. Ám a már jelzett szubjektívitas jegyében ki szeretném emelni azokat az írásokat, amelyek témájuknál és szellemükénél fogva közelebb állnak hozzám, s ugyanakkor — úgy érzem — eligazítónak bizonyulnak mai törekvéseinkben. Bányai Lászlónak köszönhető az egyik első szociográfiai kísérlet az erdélyi magyar értelmiségről. A fiatal értelmiség című tanulmánya (1933) ha még nem támaszkodik is részletes felmérésekre, hiteles képet rajzol erről az ifjúságról, kritikailag vizsgálja különböző politikai és világnézeti áramlatait, és kimutatja összefüggéseiket a nagy nemzetközi irányzatokkal. Bányai optikája elsősorban nemzetiségpolitikai, marxista

műveltsége azonban biztosítja számára a nélkülözhetetlen társadalomtudományi betájolást. Ez az elméleti alapvetés segíti őt később is mind a hazai valóság feltárására irányuló nem marxista vállalkozások (Erdélyi Fiatalok, Hitel) tárgyilagos értékelésében, mind a demokratikus ifjúság egységének megteremtését célzó kezdeményezések felkarolásában (Erdélyi ifjúsági parlament, 1937). Ebben az összefüggésben méltatnám Bözödi György Székely bánja című könyvéről írt cikkét is (A székely sors könyve, 1938), amelyben szerencsésen ötvöződik egy érdemes történeti-szociográfiai munka iránt kifejezett elismerés a marxista bírálattal.

Örömmel olvastam újra a Hosszú mezsgye ideológia-kritikai tanulmányait. Több mint három évtized távlatából ezek az írások (Vigilia, vagy küzdelem a homályért, 1935; A magyar út szegénylegényei, 1935; Makkai Sándor és a kisebbségi jövő, 1937; A katolicizmus útja, 1938) változatlanul friss élményt nyújtanak. Semmit sem vesztek korszak-rűségükből, ami az árnyalt kezelést, az elemzett művek vagy irányzatok hiteles értelmezését illeti. Sőt, mondhatni, szinte anticipálják mai dialógusaink módszertanát és szellemét.

*

A felszabadulás utáni írások tematikája már nem mozog olyan széles skálán, mint az előző korszaké. (Bányai „polihisztorsága“ egyébként a kisebbségi írástudó jellegzetességei közé tartozik, annak minden erényével és fogyatékoságával. E képlékenység a sokféle tájékozódó, polivalens tehetségű értelmiségi válasza is az ugyancsak több irányból érkező társadalmi rendelkezésekre.) A már említett szigorú szelekció következtében ezek a cikkek mennyiségi szempontból kisebb helyet foglalnak el a kötetben, és két alapvető érdeklődést fejeznek ki. A történelmi múlt, különösen a közös román—magyar hagyományok ápolása, valamint a két világháború közötti irodalom újraértékelése foglalkoztatja behatóan a szerzőt, akinek sikerült — magasabb szinten — visszatalálnia a Hosszú mezsgye legjobb szakaszában kialakított szemlélethez és kritikai magatartáshoz. A Kuncz Aladárról (1966) és I. Tóth Zoltánról (1968) írt esszéiben újra azzal a Bányával találkozunk, akinél a világnézeti következetesség nem torzul sommás ítélezéssé, a tudományos igényű elemzés pedig szerves egységben jelentkezik a személyes élménytől átfűtött értékeléssel.

A Hosszú mezsgye végére érve megerősödött bennem a meggyőződés, hogy e negyven esztendő felölelő retrospektíva — szerzőjének eszmei önvizsgálata és mérlege — forrásértékű tanúságtétel mindazok számára, akik a romániai magyar értelmiség változásait kívánják közelebről megismerni. Olyan nemzedéki vallomás egyben, amely — valamilyen szellemi stafétaként — azoknak a népiük, nemzetiségük iránt elkötelezett írástudóknak az üzenetét tolmácsolja, akik elsők között ismerték fel, hogy a romániai magyarság sorsa elválaszthatatlan a románságtól, az ország demokratikus, szocialista jövőjétől, a humánnum nemzetközi erőitől.

Székely György

Néhány kötet fekszik az asztalomon. Régi ismerősök, ha úgy tetszik, „megdolgozott” példányok, széljegyzetekkel, itt-ott aláhúzásokkal, nyilakkal vagy kérdőjelekkel, tehát nemcsak polcom megszo-kott lakói, hanem „barbár” módra birtokba is vettem őket. Hazai termés. A szerzők a román filozó-fiai szakirodalomból ismert nevek, legtöbbjük szociológus, filozófiatörténész vagy a történelemfilozó-fia értője, és a sorozat szerkesztője — mert az Eti-kai kiskönyvtár kötetéről van szó — Nicolae Bellu, az etika egyik hazai művelője.

Hogyan született meg a sorozat, amely 1967 óta egyre több helyet követel a szakemberek könyves-polcán, és tegyük hozzá, nemcsak a legszűkebb ér-telemben vett beavatottak könyvtárában? Lehet, hogy felvillanó szerkesztői ötlet indította el? Vagy néhány kutató vonzódása a megmunkálatlan terüle-tek felé? Az ötletesség sok jó alkotás bábája volt már, de amikor a Tudományos Könyvkiadó kötetait újra a kezembe veszem, a lényeges szempont jut eszembe. Vannak ugyanis témák, amelyek egyene-sen kínálóznak, alkotásba kíváncsoznak. Mert a gondolat mindig akkor és ott merészkedik új ösvé-nyekre, akkor és ott próbálja szélesíteni a már járt utakat is, ahol és amikor a hiányérzet tudatosul, és a fehér foltok megszüntetése szükségessé válik, feladattá lesz. Ez a szellemi élet minden területére jellemző, és távolról sem a filozofálás előjoga, bár kétségtelenül a legszembeötlőbb az utóbbi esetben. Ugyanis a filozófia mindig vállalta és természeté-ből fakadóan vállalnia is kellett az úttörő szerepét. Persze a siker nem mindig bizonyos, számolni kell a tévedés kockázatával is. De az új keresésétől, amely a filozófia elméleti és társadalmi funkcióiból fakad, nem térítheti el sem a spekuláció vádjá, sem a kísérletezés kockázata. Sokan úgy vélik — főleg a pozitivistá szemléletű tudósok és néha még a szép-írók is —, hogy éppen ez a filozófia sebezhető pontja. Lehet, hogy igazuk van, de minduntalan el-felejtik hozzátenni, hogy éppen ebből fakad a filozó-fia életképessége, szépsége és érdekessége.

Nem szeretném, ha az elmondottakból az követ-keznék, mintha az időszerű témák önmaguktól lo-pakodnának a gondolkodásba és az alkotók műhe-lyébe. A „kínálózó” témákat észre kell venni, fel kell fedezni. Ebben a felfedezésben — néha újra-felfedezésben — a rátermettségnek és kezdeménye-zésnek igen nagy a szerepe. A Tudományos Könyv-kiadó sorozata már csak ezért is figyelemre méltó.

Ma már szinte közhelynek tűnik az a megállapít-ás, hogy az etikai kérdésfelvetés az időszerű témák egyike. Arról is sok esett — folyóiratunk hasáb-jain is —, hogy világhíjességről van szó, melyet korunk jellegzetességei, társadalmi problémái indokol-nak. A manipulált társadalomban ilyen jelenség egyebek mellett az elembertelenedés, a felelősségér-

◆ „A kolozsvári 7. számú liceumot Brassai Sámuelről nevezték el” — tudósít a IV. évfolyamában járó Fialat Szív-vel című diáklap 4—5. száma. A nyomtatásban közel száz oldalon megjelenő, Arkossy István és Váczy Margit grafi-káival gazdagon díszített folyó-irat ebből az alkalomból írók és tudósok egész sorát szólat-tatja meg, hogy az utolsó er-délyi polihisztor mellett és a szakbarbárság ellen állást fog-laljanak. Balogh Edgár, Csűrös István és Gergely János, Gálffy Mózes, Jodál Gábor, László Tihamér, Mikó Imre, a matematikus Tóth Sándor ciki-kei nemcsak más-más oldalról vetnek fényt az iskola név-adójára, hanem a névadásban rejülő gazdag nevelői lehetősé-gekre is példát mutatnak. Hogy az egykori unitárius kol-légium demokratikus hagyom-ányai miként élednek újjá s teremtenek kapcsolatot a múlt és a jelen között, azt a Bras-sai-liceum mai testületéből Szöllösy Ferenc, Józsa György és Albu Kamilla bizonyítja a több mint négyszáz éves iskola történetének idézésével. A folyóirat címében jelzett „fialat szív” természetesen nemcsak a múltért doboz. A liceum ma még névtelen tanulói a redlikék és a humaniorák művelésében kelnek versenyre egymással, s az eredményt a nappali és esti tagozat tanulmányi eredmé-nyeinek számoszlopai mutat-ják. „Jelszavunk... — írja a sportbeszámoló végén egy XII. osztályos tanuló —: Hajrá, Brassai!”

◆ Tiszta búzából, Nyárád-köszvényesi népdalok, Népi Alkotások Megyei Háza — Ma-rosvásárhely. Ez olvasható a harmonikaszerűen összehajtott kis kiadvány első oldalán. Ennyi is elég volna ahhoz, hogy jelentős teljesítménynek, mi több, tetsző minősítésük ezt a népdalcsokrot. Értékeink

krónika

felkutatása, megőrzése tekintetében az is sokat számít, ha egyetlen falu még élő dalait összegyűjtik, s ki adják, közkincsé teszik; mert olyan ritka a népdalkiadvány, a hangjegy-füzet; a kórusoknak, szelőénekeseeknek oly kevés értékes anyag áll rendelkezésére. Mi olvasható azonban a második oldalon? „Az 1970. január 18-i gyűjtésünk alapján a dalokat lejegyezték és a rajzokat készítették a marosvásárhelyi Művészeti Líceum XI. B. osztályának tanulói.” Ez az igazi megelégedés: a művészeti líceum tagjai, a holt napi zenészek, énektanárok, festők, szobrászok, rajztanárok népdalt gyűjtenek s régi népi faragványok rajzolatával illusztrált dalos füzetet adnak ki. Mire is vall ez? Arra talán, hogy a beat-zene és az operett, a mambo és a charleston mellett a népdalnak is vannak ifjú hívei? Vagy másról is van szó? Stafétabot-átvételtől? Arról-e, hogy a tizegyhét éves Bíró Ildikó, Hubbes Agnes, Szilveszter András és a többi gyermek megértette, hogy a 70 éves László Menyherthől, a 73 éves Kacsó Ágnestől tanulniuk kell, le kell jegyezniük dalaikat, hogy majdan mint tanárok átadhassák a még ifjabb nemzedékeknek, és a folyamatosságot értekeink megőrzésében, kulturális sajátosságaink ápolásában ily módon is biztosítsuk?

◆ A régebben „paraszi”-nak bélyegzett Kelet-Európa ipariasult mezőgazdaságának jelképeként nyolcnyelvű mezőgazdasági szakszótár jelent meg Prágában. A mű közös alkotása Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és a Szovjetunió mezőgazdasági kiadóinak, s a bolgár, cseh, magyar, lengyel, német, román és orosz nyelven kívül angolul

zet hiánya, az igénytelenség, amely az emberi életvitel egészének vonatkozásában vált problémává.

A marxizmus ma különös figyelemmel fordul az erkölcs kérdései felé. Keveset mondanék, ha csak az etikai jellegű témák érdekességét hangsúlyoznám, bár ez sem lebecsülendő szempont. Az elméleti igazalom önmagában nem elégséges új tudományos rendszer születéséhez. A társadalmi tevékenység szabta feltételek tették „a nap követelésévé” az etikai szükségletet. Nevezetesen az, hogy a társadalom átalakítása és az élet humanizálása egymást kiegészítő folyamatok. Am az osztálytársadalmaktól örökölt emberanyag és hagyomány magában rejtheti a torzulás lehetőségeit, ha csak lehetőségeit is. A személyiségformálásban, és az értéktartalmak tudatos és biztos kezelésében az etikai gondolkodás eszközzé, tegyük hozzá, hogy a szó legtudatosabb értelmében vett eszközzé válhat.

Ne feledjük, a sorozatindító munka — Dumitru Ghişeniek a francia egzisztencializmus erkölcsi nézeteit elemző írása — akkor jelent meg, amikor az etikai gondolkodás nem volt még ilyen nyilvánvalóan „a nap követelése”. Az erkölcs tan körül fellángolt viták akkor nagyjából a dogmatizmus elleni harc jegyében zajlottak, de már korán tisztázták, hogy a marxizmusnak az erkölcs kérdésében önálló álláspontja van, és történelemfilozófiai alapelveire tudományos etikai rendszer építhető. Ezeknek az alapelveknek a hierarchiáját azonban a marxista gondolat kiemelkedő művelői — akkor is, most is — különböző elvi-gyakorlati nézőpontok alapján építették fel. Ez különben természetes, hiszen az elméletet a kutató jelenség sokrétűsége mellett az alkotó egyénisége és személyes látásmódja is meghatározza.

Az alapelvek tisztázása nagyon fontos, de semmiképpen sem helyettesítheti a részletező kutatásokat. Am az erkölcsi kategóriák újraértékelése és a korábban alig érintett területek meghódítása ma nemcsak óhaj, hanem művekben lemérhető eredmény. Beszédese bizonyíték egyebek mellett az Etikai Kis-könyvtár.

A sorozat kötetein, jobban mondva a kiválasztott témákon egészen jól lemérhető az újjászülető marxista gondolkodás néhány lényeges mozzanata. A legszembetűnőbb sajátosságok egyike, hogy a marxizmus művelői új problémákat vontak be az elméleti vizsgálódás körébe. A két kolozsvári filozófus, Kallós Miklós és Roth Endre közös műve, az *Axiologie şti etică* (Axiológia és etika) új elméleti terület meghódítására vállalkozott. Írásuk — amelyet a magyar olvasók is nemcsakára kezükbe vehetnek — nemcsak hiánypótló, hanem új kutatásra ösztönző, magas színvonalú munka. Traian Herseninek a szociológia és az etika kapcsolatát elemző könyve az etikai gondolkodást is új elemekkel gazdagítja. Lényegében azt a — sokszor elfelejtett — marxista gondolatot bontja ki, hogy az erkölcs mindig immanens. Olyan társadalmi viszonyrendszer, amely más viszonyok kötőanyagaként, mozzanataként valóságos. Nyilvánvaló, hogy ettől az elméleti gondolkodás sem tekinthet el, sőt az erkölcsi jelenségek és a konkrét szociológiai kutatások összekapcsolását igényli. Je-

gyezzük meg, hogy a román szakirodalom itt sem maradt adósunk. Az Akadémiai Könyvkiadó gondozásában jelent meg a *Tineretul și idealul moral* (Fiatalság és erkölcsi eszmény) című kötet, Nicolae Bellu igényes előszavával. A bukaresti szociológiai kutatócsoport vállalkozása bebizonyította, hogy az erkölcsi jelenségek kutatása kilépett a jó értelemben vett filozófiai spekulációk műhelyéből, és konkrét szociológiai kutatások — nem is mindig mellékes — tárgya lett.

Az új problémák kiaknázása mellett a marxista gondolkodás már eldöntöttnek vélt kérdéseket is más megvilágításba helyezett. Ezek közé tartozik az erkölcsi norma, egyáltalán az erkölcs normatív jellegének vizsgálata és a kötelesség kategóriája. I. Grigoraș és Pavel Apostol ezekhez a témákhoz nyúlt (*Datoria etică, Norma etică*).

Az etika „újrafelfedezése”, valamint a marxista álláspont részletes kidolgozása nemcsak gondolkodásunk belső ügye. Biztosítja filozófiánk előretörését és életképességét a békés egymás mellett élés kedvező légkörében kibontakozó széles körű eszmecsereben. Annál is inkább, mivel a nem marxista filozófiákkal — főleg az egzisztencializmussal és a keresztény humanizmussal — kialakult párbeszédnek etikai témákat is érintenek. A kortárs marxistákra ma nemcsak a kritikai valóságlátás — amely önbírálatunkat is tartalmazza —, hanem más gondolkodási rendszerek méltányos megítélése is jellemző. A Marx megfogalmazta immanens bírálat igényeiből fakad ez a sajátosság. Dumitru Ghișe már említett írása mellett Liubomira Uroș és Stoica Stelian ezt az igényt elégítették ki a neotomizmus, illetve Durkheim máig is ható etikai nézeteinek vizsgálatával.

Az Etikai Kiskönyvtár-sorozat nem fejeződött be. Legalábbis reméljük, hogy nem. Korai volna tehát végső következtetéseket levonni. Mégis megjegyezhetnénk, hogy az érdeklődési kört bővíteni lehetne. Nem találnám fényűzésnek, ha ugyanarról a témáról több szerzőt is megszólaltatnának, mert így vitaforrámmá is alakulhatna a sorozat. Erre van bőven lehetőség, mert egyre több témába vágó tanulmány jelenik meg. Utalok itt többek között Nicolae Bellu és Gáll Ernő tanulmányaira és esszéire, valamint Bretter György művészi igényességgel megformált mítoszértelmezéseire. Az így kiváltott eszmecsere, a különböző álláspontok egybevetése a forradalmi elmélet és gyakorlat mélyebb megértését szolgálják, nemcsak a szakemberek, hanem mások számára is.

Szegő Katalin

Román szociológiai sorozat

A társadalmi jelenségek széles körű vizsgálata az elmúlt években számottevő empirikus anyagot hozott fel. Ez a módszertani és elméleti kutatásokat sem hagyta érintetlenül. Egyre több szakembert foglalkoztatnak ezek a problémák, és a román

is tartalmazza a növénytermesztés, állattenyésztés, mezőgazdasági ökonómia, gépesítés, öntözés, az állatorvostan, erdészet, vadászat s más idevágó szakterületek 26 000 címszót felölelő terminológiáját. A Lenin születésének századik évfordulójára kiadott szótár kétkötetes, terjedelme 1732 lap, s összesen 19 000 példányban került forgalomba. A nyolcnyelvű szakszótár lényegesen elősegítheti a szocialista országok mezőgazdaságtudományi együttműködését, s mintául szolgál más szakterületek terminológiájának hasonló kiadásához.

Radu Gabor rajza

D. D. Roșca

Studii și eseuri filozofice

A 75. születésnapját nemrég ünneplő kolozsvári filozófusnak a felszabadulás előtt megjelent tizenegy tanulmányát és esszéjét tartalmazza ez a gyűjtemény. A neves Hegel-szakértő és fordító D. D. Roșca a két világháború közötti filozófiai élet egyik legkövetkezetesebb racionalistája. Számára az egyetlen érték az értelem, ezt domborítja ki vagy kéri számon a válogatás első felében (*Általános filozófia*) tárgyalat áramlatok és személyiségek szemléletében. Ez az érték maga a görög „csoda” és szülötte, az európai kultúra. Ha ezt az értéket Pascal és Taine műveiben méltatja, hiányát, meghamisítását vagy éppen tagadását Faquet, Unamuno, Maritain, Blaga műveiben elmarasztalja. A kötet második része (*Politikai filozófia*) a racionalista D. D. Roșca intellektuális alkotásának újabb vonására vet fényt — humanizmusára. A fasiszta őrjöngés viharában hitet tesz a kultúra örök és általános értékei mellett, és figyelmeztet az értelmiség felelősségére. A tanulmányok filozófiai, etikai tartása mellett szembetűnő D. D. Roșca letisztult, szuggesztív, kifogástalan stílusa, amely feltétlenül méltó a gondolat nagyságához, és alkalmas a fogalmak kifejtésére. (Editura științifică, 1970.)

Conducerea științifică a întreprinderii

A Ionița Olteanu szerkesztette szervezési és vezetési sorozat harmadik kötete elsősorban felelős beosztású szakemberek számára hasznos olvasmány. A szerzők a vállalatvezetés főbb kérdéscsoportjaiban tudományos vezetés, szervezeti

szociológiai irodalom ma szintetikus jellegű művekkel is jelentkezik. E törekvések támogatásában jelentős szerepe van a bukaresti Tudományos Könyvkiadónak, amely új sorozatot indított *Sinteze sociologice* címmel. Örömmel üdvözölhetjük a tudományos kiadó kezdeményezését, már csak azért is, mert a hazai szociológiai gondolkodás újabb termését juttatja az olvasóhoz. Az eddig megjelent monográfiák alapján bátran állíthatjuk, hogy nemcsak a szakemberek érdeklődésére, hanem széles értelmiségi olvasóközönségre számíthat a sorozat.

*

A sorozatnyitó könyv D. Troncă *Eseu asupra culturii* (Esszé a kultúráról) című írása, amelynek fő célkitűzése az anyagi és a szellemi, valamint az egyetemes és a nemzeti kultúra összefüggésének tisztázása. Az alkotás folyamatát az ellentmondások szemszögéből vizsgálja meg a szerző: az alkotás a közömbös „anyag” és az alkotó szándék konfliktusának eredménye. A cél és a megvalósulás nem esik egybe, és további ellentmondások forrása a társadalmi csoportok viszonyulása a műalkotáshoz. Az értéket — és joggal — viszonyulásként, az alkotó folyamat és a társadalmilag kialakult eszmény, prototípus folytonos egymásra vonatkoztatásaként kezeli Troncă.

A modern tudomány hatásának és jelentőségének méltatása, korunk kultúrájának és a tudománynak az összefüggése nagy teret kap a könyvben.

A szerző gazdag könyvészeti anyagra támaszkodik, s eredeti elméleti elemzéseivel és megfigyeléseivel tovább gazdagítja ezt az anyagot. A kultúra egyes mozzanatainak megítélésében azonban megállapításai nem mindig lényegretörőek, sőt, helyenként nagyon is vitathatóak.

*

Az ismert román szociológus, Traian Herseni munkája, a *Prolegomene la teoria sociologică* (Prolegomenák a szociológia elméletéhez) sokoldalú, polemikus élel megformált könyv. A szociológia tudományos művelésének alapvető feltételeit és problémáit vizsgálja meg újra. Különös gondot fordít a szociológia tárgyának meghatározására, az általános és a konkrét szociológia összefüggésének tisztázására. Ebből a szempontból is fontosnak tartja az egyén és a társadalom viszonyának elméleti tisztázását, a főbb polgári — individualista és integralista — elméletek kritikai elemzését.

Az individualista elméletek felfogásában az egyén ontológiai és funkcionális szempontból egyaránt önálló valóság, a társadalom pedig csak az egyének egymásmellettiisége, matematikai összessége. Az individualista elméletek körébe utalja Herseni mindazokat a szociológiai irányzatokat, amelyek az egyén szerepét valamilyen formában eltúlozzák. Eltéréseik forrását abban látja, hogy különbözőképpen határozzák meg a — másodlagosként felfogott — össz-társadalmi jelenség természetét. Amíg a mechanizmus képviselői (M. C. Carey, E. Solvay, Spiru Haret, Oswald és mások) a természettudományok törvény-

szérségeit vélik alapvetőnek a társadalmi jelenségek kutatásában és leírásában, addig a pszichológizáló irányzatok (G. Tarde, G. Le Bon, S. Freud, Dewey és mások) az egyéni vagy társadalomlélektani tényezőkből indulnak ki. A relacionisták (Max Weber, M. Stomber, W. J. Thomas) pedig a társadalmat az egyének közötti elvont viszonyokra egyszerűsítik. Herseni a szerződéselméleteket is az individualizmushoz sorolja: szerinte az integralista elméletek sem tisztázhatják elfogadható módon az egyén és a társadalom viszonyát. Ezek a társadalmat minőségileg többnek tartják az egyének matematikai összességénél, az individuumot azonban elhanyagolható tényezőként, legfeljebb absztrakt fogalomként kezelik, nagyon csekély jelentőséget tulajdonítanak neki az össztársadalmi folyamatban. A legismertebb integralista irányzatok: az organicizmus, a historicizmus, a szociologizmus és az univerzalizmus. Az utóbbihoz sorolja Herseni a strukturalista szociológiát is, amelyet célravezetőbbnek és tudományosabbnak talál a többi irányzatnál. A szociológiai elméletek egyre gyakrabban használják a *struktúra* és a *funkció* fogalmát, és joggal, mivel ezek a társadalomnak valóban lényeges mozzanatait tükrözik. A román szociológus véleménye szerint a tudományos igényű szociológia nem nélkülözheti ezeket az alapvető kategóriákat.

*

A *Teoreticieni ai civilizației* (A civilizáció teoretikusai) N. Bagdazar tollából az előző műhöz hasonlóan kritikai, elemző munka. Három polgári gondolkodó — Arnold I. Toynbee, Karl Jaspers és Nyikolaj Bergyajev — és egyben háromféle idealista történelemfilozófiai irányzat bemutatására vállalkozik. Mindhárom gondolkodó tanulmányozásakor N. Bagdazar megpróbál a gyökerekig ásni. Nem marad a tények száraz felsorolásánál, hanem kutatja idealista álláspontjuk elméleti és társadalmi alapjait. A szerző marxista gondolkodásmódja azt is lehetővé teszi, hogy a bemutatott felfogásokból kihámozza az értékeket, azt, ami termékenyítő hatással lehet a mi gondolkodásunkra is. Éppen ezekhez a kétségtelen elméleti értékekhez kapcsolódik az elemzett szerzők haladó politikai magatartása. Elutasítják a fajelmélet minden változatát, az agressziót és a hidegháborús politikát, a békes egymás mellett élés polgári hívei.

*

Végül említsük meg Henri H. Stahl *Organizarea administrativ-teritorială* (Területi-közigazgatási szervezés) és Al. Pescaru *Populație și economie* (Népesség és gazdaság) című könyvét. Mindkettő gazdag tényanyagra támaszkodik, és a hazai valóság mélyebb megértését segíti elő. Stahl írása eredeti megvilágításba helyezi a társadalmi jelenségek és a földrajzi tér összefüggésének elméleti problémáit. Pescaru könyvében érdekes a demográfiai kérdések elemzése: a demográfiai kutatások szélesítésének szükségességét hangoztatja, és kérdésvetéseivel maga is hozzájárul e tudományág fejlesztéséhez.

Pop Liana

felépítés, információs rendszer, vezetési és döntési módszerek, a vezetés lélektana, ésszerűsítése és eredményessége) szintetizálják az 1968-ig világvízeszonylatban elért eredményeket, bemutatják a főbb irányzatokat. Különös figyelmet érdemelnek a vállalatvezetés modernizálásának hazai eredményeit tudományos tárgyilagossággal összefoglaló fejezetek és utalások. A főként leíró jellegű tanulmánygyűjtemény elsősorban hazai vonatkozásaiban válik a vezetők hasznára. Logikus szerkezeti felépítését nem szakember is könnyen követheti. (Editura politică, 1970.)

Illyés Gyula

Dramák

„A dráma a nyilvánosság fő műfaja. Vélemény élesebben, közvetlenebbül sehonnan sem hangzik úgy, mint a színpadról.“ Ha A tú foka írása közben még nem is gondolt a színpadi megjelenítés lehetőségére a szerző, többi drámája még, elsősorban az Ozorai példa, a Fáklyaláng, a Dózsa György, a Malom a Sédén, a Kegycs, a Különc — vagy az e gyűjteményes kötet összeállítása után írt, talán legjobb Illyés-darab, a Tiszták — a legnagyobb nyilvánosság számára, közvéleményformáló műnek készült, a versek, a prózairások, az esszék művészi szintjén. Ugyancsak e kétkötetes, Illyés Gyula munkái sorozatban megjelent szép könyv bevezetőjéből idézzük: „Nincs művész, aki ne dolgoznék boldogan rendelésre; föltéve, ha a szolgáltató ügyben egyformán szentül hisznek, rendelő, alkotó és főleg az, akinek hasznára a mű készül. A katedrálisok kora óta mind ritkábban állt ílehető egységgé ez a három kívánalom. Ezekben a művekben ilyenfajta rendelés megsejtése bujkál.“ (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Az írói gond változásai

Pusztakamarástól — Pusztakamarásig: hosszú az út. Hogy milyen hosszú, azt még csak sejtjük, hiszen az Anyám könnyű álmot ígér főképpen az indulás és a visszaérkezés momentumánál időzik, ennek a visszaérkezésnek az elodázhatatlanságáról vall, őszintén, de szemérmeshalkan, mellverdesés nélkül. Sütő András tehát nem tagadja, hogy közben másfelé járt, de hogy milyen messzeségben (a simának látszó, ünnephez igazított szóval „afféle mennybe vezető“ ösvényen), arról itt kevés szó esik. A rokonok, barátok, szomszédok a hozzájuk újra ellátogatót így köszöntik:

- „— Mégis eljöttél hát!
- Régóta készülsz ugye, hazajönni?
- Régecske.
- Egy-egy irást küldtél magad helyett.
- Nem tudom, hasonlítottak-e rám.
- Sokszor igen, sokszor nem.“

Új könyve epilógusában a valóságnak e vér szerinti elkötelezettje (aki ma is azt vallja, hogy „nincs unalmasabb a fantasztikumnál“) újra azon töpreng, vajon mit szólnak írásához az otthoniak; „régí sebeikről a kötést leszagatva, a magaméit bonyáltam be, ami első pillantásra semmiképpen sem méltányos eljárás.“ Az író aggálya azonban ezúttal fölösleges. Mert igaz ugyan, hogy ebben az emlékező könyvben kikerülhetetlenül önmagáról is vall, mégis az Anyám könnyű álmot ígér elsősorban az otthoniakról szól. Olyan meggyőző erővel, ahogy valamikor régen a Hajnali győzelem, több mint húsz évvel ezelőtt. De az erdélyi parasztság életének művészi képe kiteljesedett: nemcsak azzal, amennyivel többet ölelhet fel a valóságból a regény a novellánál, hanem mindenekelőtt azzal az írói (egyéni és társadalmi) tapasztalattal, amely el két évtized alatt bölcsebb lett a süvölvény újságíróból deres halántékúvá vált szerző, a korán odaítélt Állami Díj birtokosa. Sütő úgy jött el Pusztakamarásról, közvetlenül pedig az enyedi kollégiumból, hogy az irodalom eszközeivel, de másképpen is, társadalmi cselekvéssel, igazságot szolgáltatson falujának, a falu szegényeinek, magyaroknak és románoknak, a letarolt mezőségi tájnak, az anyanyelvnek. És írta egyre-másra novelláit az emberek indulásáról, és meghódította velük az irodalmat. És meghódította az anyanyelvet — ő, aki egy romlott, a tájhoz hasonlóan lekoptatott nyelvváltozatot örökölt, Móriczcal, Tamásival, Illyéssel tanult meg beszélni, olyan szépen, ahogy akkor igazán kevesen, de még ma sem sokan érnek nyomába. És meghódította — legalábbis úgy érezte — hőseinek a világot, egyszer s mindenkorra elvégezte a hon-

foglalást. A hit, az önbizalom pótolta a tudást. Asztalos István kisregényében, a Szél fuvatlan nem indul-ban van egy jelenet a könyv végén: Todorán, az osztályellenséggel sikeresen megvívott csata után, egy négyéves s egy ötéves gyermek játékára lesz figyelmes az utcán, kihallgatja beszédüket, ahogy helyesbítik egymás szavait — és a regényhős a sok súlyos harci probléma közben egy pillanatra emberien felderül: „— Valahogy így vagyunk mi is... Még selypítünk, az igaz, de már oktatjuk egyik a másikat...“

Nem véletlen, hogy Asztalosnak épp ebben a kisregényében akadtam erre az idézetre. Mert a korai Sütő-novelláknál is inkább a Szél fuvatlan nem indul jut eszünkbe, ha az írói gond változásait vizsgáljuk. Ez az oly gyakran idézett, 1949-es kisregény volt a jelképes kezdet, legalábbis a faluábrázolásban, s ha azóta értékei meg is koptak, ma is viszonyítási alap. Különösen az, ha a Mezőségről van szó; igaz, Asztalos nem határolja olyan pontosan körül a cselekmény színhelyét, mint most Sütő (elbeszéléseiben Sütő sem tette ezt, minthogy a szegények „hajnali győzelmére“, a dolgozó parasztság új társadalmi helyzetére, vagyis az „általános“-ra, a „tipikus“-ra koncentrált), de a környező vidék, az utak, a falu összetétele, magyar és román hősei egyértelműen utalnak a földrajzi közelségre, amely Bálint Pali Könyves faluját Pusztakamarással rokonítja. Bálint Pali Könyves, Nyáguj Vaszi, Todorán, Kocsis Kicsi 1947-es küzdelmét a „ki kit győz le?“ kérdése határozta meg, s végül is együtt leplezték le a kulákmesterkedést, amely a falu román és magyar lakosságát egymásra uszítaná. Kételyt nem ismerő, tiszta eszmények, a mindenki számára egyforma jövőt-holdogságot hozó szocializmus közeli győzelmének biztonsága határozta meg ezeknek az embereknek a tetteit — ez a biztonság vezette Asztalos tollát.

Sütő András könyvében már nincs szó kulákmesterkedésről — a múltidézésben sem —, bár a Mezőséget s benne Pusztakamarást ő is teljességében vállalja, mint ahogy a szocializmust is egynek és oszt-hatatlannak akarja tudni. Örökségét pontosan írja körül: „A falut háromnegyedrészből románok, negyedrészt magyarok lakják. Az EGÉSZTŐL kaptam útravalóul a gyermekkor élményvilágát, a negyedrésztől a küszködő nyelvet, s színes bóját a vizek hullámmzásában.“ Az Anyám könnyű álmot ígér ennek az indításnak a szellemében, egészében mezőségi vallomás — a jelző azonban itt nem szűkítő (a provinciába beszűkítő) jelentésű, hanem a probléma újdonságát, súlyát jelzi a Sütő-próza összefüggésében (a korábbi elbeszélések viszonylatában), és a Szél fuvatlan nem indul-hoz s a romániai magyar irodalom régebbi vagy újabb, hasonló kísérleteihez mérten. A mai Sütőtől már idegen a harc vagy idill, illetve a harcban is idill szemlélete — nem a tankönyveit, hanem élményeit faggatja. És ezek az élmények őrzik Pusztakamarás román és magyar parasztjainak atyafiságos (a szó eredeti értelmében: összeházasodás útján atyafiságos) együttélését, hétköznapi és ünnepek természetes, közös emberi melegét, s őrzik a gondokat, amelyeknek megszóllaltatása éppen Pusztakamarás írójára vár.

Az egésznek és a résznek dialektikus viszonyát Sütő nemcsak földrajzi és nemcsak nemzetiségi vonatkozásban érzékeli pontosan s érzékelteti igaz művészettel, hanem könyvének időbeliségében is. Nem él a modern próza rafinált időjátékával, a jelent s a múltat, az emlékeket

és dokumentumokat különösebb írói fogások nélkül szövi egységbe, de a nagy irodalomra jellemző módon valósul meg egy kiragadott időszelést a végtelen idő szintézise: a pusztakamarási Sütő család és rokonsága, szomszédsága egyrészt, másrészt a pillanatnyi társadalmi-politikai időszerezésen túl megnyilatkozó paraszti sors, pontosabban egyén és közösség ismétlődő problémái állnak előttünk. A paraszti élet hétköznapjait, erkölcsét Sütő Veres Péter-i szinten ismeri, de az illyési költészet derűjével vagy filozofikus szomorúságával tudja vonzóvá tenni. Az Anyám könnyű álmot ígér fejezeteit olvasva az élet megszakíthatatlanságának tudata jár át (és ez független az egyén időben szűkre szabott lehetőségeitől), de mindegyre szíven üt a megszakíthatóság lehetősége is — legalábbis egy kisebb közösségben gondolkozva. Mert Sütő András pusztakamarási számvetése többszörös: nem egyszerűen az illyési utat ismétli meg, új könyve nem úgy rímel a fiatalkori novellákra, mint a Puszták népe lírai-szociografikus körképére az Ebéd a kastélyban, hanem bonyolult áttételekkel. Valójában Sütő egyszerre kísérli meg a régi adósság törlesztését, s vállalkozik az új feladatra, a történelmi mélysegeket most tárja fel, most végzi el a nagy szembesítéseket, miközben a jelen s a jövő útjait tapogatja. Így a szülői ház és udvar leírásában is kénytelen feladni a statikusságot, a költőiséget többé nem valósíthatja meg csupán a színek rögzítésével, a különös ízek kóstolgatásával — már e „Biztató” első fejezetben tanúnak kell hívnia az időt, a rációt. Ilyenformán: „A kert fejében három rozoga kaptár meg egy kucsma formájú, agyaggal tapasztott méhkas: a méhész korszak. Ezt a foglalatosságot 1927-ben kezdte apám három családdal. Azóta — negyven év alatt — négyre szaporodott az állomány. Az istállóban egy emlékbeköltözött tehén tejszaga a harmincas évekből; ez a földművelő korszak. A nyári konyha padlásán cséplőgép-alkatrészek: a nagy vállalkozások korszaka. A tornác végében egy széjjelesett kicsi szőlőprés: a szőlősgazda korszak. Megannyi kudarcos életforma jelei. Rímpróbálkozások egy vershez, amelyek boldogság kívánkozik a végére.”

Mégsem ezek az új-módon költői leírások teszik igazán jelentőssé, művészileg is, Sütő „naplójegyzeteit”, hanem azok a fejezetek, amelyekben mintegy újrainja anekdotikus novelláit, „háromnegyedes eszű” és „félrejáró” hőseinek történetét. A „Hétköznapok a keresztfán” és a „Szemirámisz függőkertjei” olvasása közben érezzük egyértelműen, hogy nemcsak egy kiváló tehetségű, de korszerű látással is megáldott író regényét tartjuk a kezünkben. Móricz Zsigmond korabeli olvasói érezhetek ilyesmit az Árvácska megjelenésekor; dokumentumból ihletődött Móricz is — Csibe volt az a dokumentum —, mint ahogy Sütő könyvének legfontosabb alapanyaga a szülői házban halomszámra előkerülő, „tintával, tintaceruzával, géppel írott önéletrajzok, kérvények, azaz könyörgések” sora. „Egy újfajta zsoltáros könyv lapjai.”

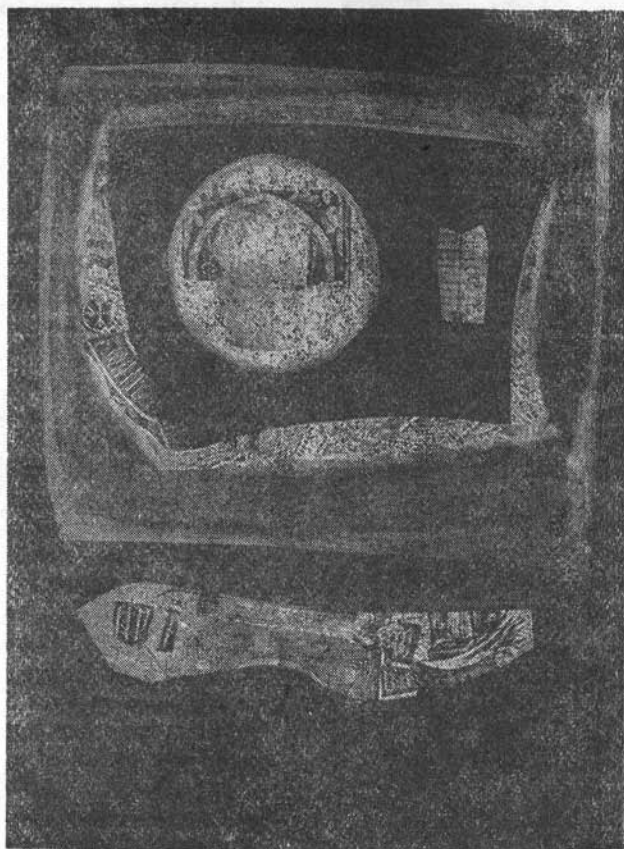
E néhány idézet is mutatja, hogy Sütő legfeljebb a stíliromantikát adta fel, az élet romantikájához, a költészethez változatlanul ragaszkodik. Könyvének címe is erre utal. Na de idézzük teljesebben eredetét. Amikor anyja kéri, írna róluk, „lenne bár egy könyvecske, ó, nem vigasztalónak, hanem tanuskodásképpen egyről és másról, ami megessett velünk”, az író megadóan válaszolja, hogy ez neki is gondja. És innen a „romantika”: „Hallgass arra a gondra, s az álmod könnyebb

lesz!" Milyen messze tűnt a klasszikus és az újabbkeletű álomromantika! A realizmus nyert ezzel az „álmoskönyvvel“ új hadállást.

És Sütő András, ál-mai népszínmű-korszakának lezárásával, visszanyerte bizalmunkat. Az álma persze ezután sem lehet könnyű — egyetlen valódi művésze sem az, mert az adósságok le sosem tudhatók. Pusztakamarás regényének megírása után új feladatok várják. „Lábunkat a hasra-vágtató talajon vissza kell szoktatnunk az egyensúlyozás Bethlen Gábor-i művészetéhez.“ Sok-sok hasonló felismerés sejteti, hogy Sütő megírja a maga utóbbi húsz évét is, megírja azokat a leveleket, amelyek kései, de még mindig nem elkésett válaszoknak tekinthetők majd szülei tizenöt-húsz évvel ezelőtti leveleire.

Válasz

*Illusztráció
Tudor Arghezi
Testamentom
című verséhez*

I. *Allegro intrepido*

sempre ff

A Bärenreiter-Verlag (Kassel—Basel—Párizs—London; monumentális zenetudományos vállalkozások nagytekintélyű kiadója) 1969 végén új kotta-sorozatokat indított *The 19th Century — Das 19. Jahrhundert — Le 19e Siècle* címmel.

A sorozatot megnyitó Schubert-Zongorafantázia és Liszt *Három kései zongoradarabja*: a legutóbbi közelmúltban felbukkant kéziratok első kiadásai s mint olyanok a múlt század nagyjairól alkotott képünket hivatottak teljesebbé tenni, akárcsak a kiadatlan Schubert-dalokat, -dalváltozatokat tartalmazó füzet.

Különösen érdekesek a posztumusz Liszt-darabok. A XIX. század romantikus zongoramuzsikájában gyökereznek, de nyelvezetükben, megformálásuk impresszionisztikus szabadságában kiemelkednek ebből a környezetből. Annak a magányos útkeresőnek, annak a huszadik századot előrejelző Lisztnek a művei, akinek az alkotói portréját Szabolcsi Bence fogalmazta meg *Liszt Ferenc estéje* című tanulmányában. A *Toccata* főrészenek „fehér” C-dúrja Prokofjevét, Sosztakovicsot előlegezi; (többek közt) őket foglalkoztatta az a probléma, lehet-e még a dallam- és összhangrend folytonos továbbkromatizálódása idején eredeti zenét írni a zongora fehér billentyűire. Az is kísérletező, avantgarde vonás ebben a darabban, hogy Liszt tudatosan kerüli a toccatára mint műfajra jellemző harsányságot és — ellenkezőleg — a folytonos piano-játék kísértetiességével ér el különös hatást. (Etől a hatástól fosztanak meg a darabot a közreadó Robert Charles Lee javaslat-értékű, kiegészítő dinamika-jelei. A kiadvány lapalji jegyzetben hozza a befejezésnek egy olyan változatát is, amely crescendo-rinforzando-fortissimo fokozással kulminál; Liszt ezt a szakaszt áthúzta, és a darabot piano folytatta!) Figyelemre méltó továbbá a darab minden konvenciótól elütő hangnemrendje: C-dúrban szóval meg az első szakasz, Esz-dúrban a folytatás, majd a-moll zárószakasz következik, mely semmibe tűnő hangfoszlányokká oldja a darab motorikus tizenhatod-robogását. A második mű (*Caroussel*) szintúgy impresszionisztikus, vázaltszerű darab. Barbár-mód dübörgő első szakaszától kategorikusan elkülönül az áttört rajzú, halk, jóval konvencionálisabb második. Tézis és antitézis ez — szintézis, feloldás nélkül. Az első szakasz kvintorgonapontja és erősen exponált lid-kvartja a Liszt—Bartók-rokonság meggyőző dokumentumai. (Lásd az 1. kottát.)

Terjedelemben és tartalmi súlyban is lényegesen nagyobb a harmadik darab (*Sospiri!*). Alapmotívuma a bevezetésben szűkített szeptim-hangzatok sorát bontja ki; ezek a feloldatlan diszsonanciák olyan predodekafon képleteket eredményeznek, amelyek (tizenegyhangú) nonrepetens kromatikája egyenesen Arnold Schönberg huszadik századára utal. (Lásd a 2. kottát.)

Miután ennek a sóhaj-motívumnak a diatonikus változata a darab főrészenben sorsszerű nyughatatlansággal bolyong hangnemről hangnemre, a zene ugyanazon a feloldatlan szeptim-hangzaton hal el, amely-

lyel indult; így ez a sóhaj-muzsika, az élete alkonyán magára maradt útkeresőnek ez a fájdalmas belső monológja a kilátástalanságot, a keresés hiábavalóságát ábrázolja — az úttörő Liszt differenciált művészi eszközeivel.

Ennek a Liszt-füzetnek az ismertetése csak „pars pro pars” illusztrálja e kiadói vállalkozás célkitűzéseit és profilját: csak a sorozat egyik fővonalát. A megjelent füzetek többsége olyan ismeretlen, illetve kevésbé ismert (félreismert?) szerzők műveit tartalmazza, akiket általában a kismesterség gyűjtő-kategóriájába szoktunk sorolni. A svédek klasszikusát, Franz Berwaldot és Jérôme-Joseph Momignyt, a neves francia zenetudóst egy-egy *Vonósnégyes*, az ismeretebb nevű, de az idők folyamán meglehetősen „kirosztált” Ludwig Spohrt egy *Zongoratrió*, a világirodalom E. T. A. Hoffmannját pedig az A-dúr *Zongoraszonáta* képviseli a sorozatban — hasonló folytatás előlegezései gyanánt. Ezzel válik a kezdeményezés különössé, ha nem éppen kérdésessé!

Mert a jelenkor a XIX. század zenéjét illetően meglehetősen válogatos. Zenei életünk tapasztalata szerint napjainkban egyre szűkül az 1800-as évek „élő” zeneszerzőinek a köre. Talán csak Beethoven és Brahms tekintélye érintetlen — és Verdi népszerűsége. De már Schumannt és Mendelssohnt, Csajkovszkijt és Dvořákot sem fogadjuk el teljes életművükkel kritikátlanul, Berlioz és Chopin híveinek a táborába szemmel láthatóan apadóban van, az olyan nagyságrendűek pedig, mint például Norbert Burgmüller vagy Robert Volkmann, teljesen kiszűrődtek a közönség érdeklődéséből. Ebből a perspektívából nézve nehéz megértenünk, miért időszerű most ismeretlen Chopin-, Grieg-, Smetana- vagy Wolf-művek mellett olyan elfelejtett kismestereket újrafelfedezni, mint például Franz Danzi, François Devienne, Felix Draeske és Johann L. Dussek — hogy csak az előlegezett lista D betűsei közül idézzünk egy pár nevet.

Bár az is meglehet, hogy nem időszerű már az a nézőpont, amelyből kitekintve ezt a kiadói vállalkozást kételkedéssel szemléljük. Lehet, hogy már eléggé eltávolodtunk a XIX. század zenéjétől ahhoz, hogy a gyökeres átértékelés feladata a sürgető aktualitások sorát szaporítsa. Sőt. Az is elképzelhető, hogy a XIX. század zenéje ma olyanszerű reneszánsz előtt áll, amilyent a XII. és XVIII. századé a két világháború között ért meg. Akkoriban tucatjával fedezték fel Corelli, Purcell, Couperin és Bach környékén a tisztes kismestereket, akik ma többé-kevésbé élő zeneszerzők, mindenesetre előbbek, mint Jensen, Moscheles, Pleyel vagy von Winter, akik pedig a múlt században bizony a nagyobbak közé számítottak. Ennek a régizene-redivivusnak fontos tényezője volt a Bärenreiter-Verlag *Hortus Musicus* című, kitűnően szerkesztett, sláger-sikert ért kottasorozata, melyet teljes egészében végiglapozhattunk tavaly a nyugat-német zenei kiállításon. Feltehető, hogy a minden vállalkozásában jól számító, nagy távlatokban tervező cég érzékeny szeizmográfjai most hasonló fordulatot jeleznek előre a XIX. század kismesterzenéire vonatkozólag. Rendkívül meggondolkoztató kilátás!

László Ferenc

II. *Andante espressivo*
p

Vasile Rebreanu

Securi pentru funii

A Talita Kumi című kötetből a magyar olvasó előtt is ismert kolozsvári szerző a mai román próza élvonalához tartozik. Népköltészeti ihletésű és szürrealista jegyeket ötvöző karcolatai, elbeszélései, az eredeti román abszurd megteremtését célzó kísérletei ebben a legújabb könyvében is szép eredményeket hoznak. A novellák s a címadó dráma, a „Tragikus hiány négy részben” mellett újraolvashatjuk benne a sok vitát kiváltott, s azóta az Európa Könyvkiadónál magyarul is megjelent A jó hóhért (Căliul cel bun), ezt a Saint-Exupéryre s Dérýre egyaránt emlékeztető izgalmas kisregényt (Dacia, 1970.)

Lenyinyizim i filozofszkije problemi szovremennosztjy

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete Lenin születésének 100. évfordulóját köszöntötte e 650 lapnyi kötettel, melynek M. T. Jovcsuk vezette szerzői kollektívája felméri a marxista filozófia lenini szakaszának különböző területeit és aspektusait. Elemzi Lenin filozófiai hagyatékának szerepét a materialista dialektika időszerű problémáinak vizsgálatában — a logika, az ismeretelmélet, a forradalmi cselekvés módszere terén és több más vonatkozásban —, kimutatja a lenini eszmék termékenyítő hatását a társadalmi és természettudományos gondolkodás fejlődésére. A szerzők sokoldalúan tárgyalják az ember, a személyiség, a szellemi élet, az erkölcs aktuális filozófiai problémáit is a lenini tanítás fényében. (Izdatyelsztvo „Miszl”, Moszkva, 1970.)

én nyüzsgő hangyaboly-magányom,
nyitott pillájú álmom!

1.

A verskötet* úgy indul, mint a nagyobb terjedelmű zeneművek szoktak általában: az Éjszakák ciklusának előjátékával. Hangulatok és gondolatvillanások, új és régebbi témák kapnak e versekben olykor ideznivalóan szép megfogalmazást, mint például a Fecske-élet címűben:

A frakkjuk egyazon szabótól
került ki, szárnyaik
ugyanazon
aerodinamikai
törvény szerint épültek legvillámlobb,
leggyorsabb repülésre,
ficsérgésük egyformán kedves, és
egyformán értik a fészekrakás
palléri csinját-binját.

E ciklusban található a kötet címéül szolgáló Sors is, egy tartalmas költő- és emberélet nyolc lírai sorba tömörítése. A régebbi témák közül Kiss Jenő családi költészetének egyik szép darabja, a Leányaim. Az igazán jó vers azonban még várat magára, s csak a következő ciklus hosszabb költeményében ölt formát, amely a kötet és Kiss Jenő költészetének egyik kimagasló teljesítménye.

Már a költő előző kötetének (Nem egy életre születtem) talán legértékesebb ciklusa az Arcok és sorok, amelyben a hozzá közel jutott életek elevenednek meg az idő távolából. Ilyen megelevenített élet-darab kötetünk jelzett ciklusa, a Konok tisztesség is, csak hogy ezúttal egy szerelmi „kaland” mozzanatai peregnek le előttünk. Idézőjelbe tettük a szót, mert túl könnyen társul hozzá a frivolitás képze, holott — a cím is sugallja — egészen másról, többről van szó. Hogy miről — mint minden valóban művészi alkotás esetében —, nem is igen lehet megfogalmazni. Ha tudományosak akarunk lenni, azt kell mondanunk, egy frigiditástól megmentett nővel való ifjúkori „kalandját” adja elő a költő, miközben az autótűt alkalmával, felesége társaságában végigjárja — mintegy véletlenül — a kisváros emlékezetessé vált helyeit. S mindez milyen összetett, áttételes, kifinomult — majdhogy azt nem írtam: „rafinált” — előadásmódban áll elénk. Pedig hát újra nem ilyesméről van szó, hanem arról a magas színvonalú művészi ábrázolásról, amely az élet teljességének élményét tudja kelteni az olvasóban, s amely nekem Goethe Naplóját juttatta eszembe. Persze, más a dallam, más a téma (bár több vonatkozásban rokonítható is), előadásmódjában a Goethe-verbó pantagruelizmusa mellett a Kiss Jenőé puritá-

* Kiss Jenő: Sors. Versek. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.

nabb, egy kissé terjedelmesebb is, de a billentyűkön szárnyaló kéz biztonsága s olykor a felbúgó orgonahangok mélysége, teltsége azonos. Ha nem mindenben, hát sok mindenben.

A kötet gerincét az *Együvé zárva a halállal* ciklusa alkotja. Egy súlyos fekélyoperáció, a klinikai kezelés, a fellépő komplikációk története ez a ciklus. Az injekcióstűk és perfúziós szerelések világában ugyancsak kevés a megéneklésre kínálkozó „költői” tárgy, de hogy a költő, a költészet számára minden lehet téma, minden, ami emberi, mi sem bizonyítja jobban, mint ez a ciklus. Minél őszintébben, leplezetlenebbül beszél a költő a betegségeknek kiszolgáltatott állapotáról, annál emlékezetesebbek, megragadóbbak ezek a vallomások. Elmélkedő jellegű részletek (meditációk) és közvetlen érzelmi (érzéki)-gondolati verses reflexiók váltják egymást. A zárójelbe tett *érzéki* szón érzékszervit kell érteni. Kiss Jenő költészetének eddig is egyik sajátja, erőssége volt a plasztikus képekben, hang- s főleg színképzetekben gazdag ábrázolás. E kötetben ezek a képzetek, érzetek még nagyobb szerephez jutnak, s a betegség egyes mozzanatait megjelenítő versekben egy gazdag belső érzelmi élet „értelmes látomásai-ként” vetülnek elénk. Olykor maguk válnak a vers témájává, mint *A hangok képe* címűben:

*mintha látnám az illatot, szelet;
megfoghatóvá
teszi a láz s a képzelet.*

Máskor, mint *A helyretevő* című versben, az emberi szervezet működésére, a szervek összefüggésére vezethetők vissza ezek a képek — s a látomás mintegy az emberi természet önmagát korrigáló belső rendszerének, „belső órájának” jelképévé áll össze. Az *Értelmes látomások* című versben a víziók a külső valóságból „támadnak”, martalócok képében.

Több művészig szép (*Csupa bizarr dolog, Amikor elájultam*) vagy tudományos, orvosi-lélektani szempontból is érdekes megfigyeléseket tartalmazó verset — *Meditáció (Különös érzés...)*, *Valótok bűvös udvara*, *Meditáció (A tárgyak lázadása)* — lehetne, kellene még idézni, amelyeket többnyire ez a „látomásos” állapot hozott létre a költő érzékenyen zendülő hangszerén, testi-szellemi valóján. Mégis hadd említsem itt meg azt a versét is a ciklusnak, amellyel kapcsolatban, érzésem szerint, részletgazdái ellenére, hiányzete támadhat az olvasónak. A költő más címűről van szó:

*... a költő más,
érzékenyebb és nyűgösebb
és vérzőbb, fájóbb, idegducosabb,
messzebbre látó, közelebbre néző,
mindenhol lévő és elrejtő,
ismerője titkos jeleknek,
amik az ismeretlenhez vezetnek,
ember, kit ismeretlen is szeretnek,
talán hívó, talán eretnek...*

Ez mind igaz. De ki nem túlérzékeny, ha beteg? Ki nem kíván gondos ápolást (erről szól a vers)? A költő mégis, akkor más, ha az ilyenkor méltá-

Szőkefalvi Nagy Béla —
Ciprian Foiaş

Harmonic Analysis of Hilbert Space Operators

Ez a könyv a román—magyar tudományos együttműködés egyik legszebb, legmagasabb színvonalú példája. Mindkét szerző a mai matematika legjobbjai közé tartozik. Szőkefalvi Nagy Béla mint a nagy Rész Frigyes munkatársa kezdte tudományos pályafutását, és azóta maga is világ-hírnévre tett szert, többek között a Hilbert-tér kérdéseit új szempontokból felvető kutatásaival. Ciprian Foiaş a második bukaresti matematikai iskola büszkesége, azé az iskolaé, amely egészen fiatal neveltjei között olyan nevekkel dícselkedhet, mint Lustig György és Zsidó László. Ebben a műben, amely az 1967-es francia nyelvű kiadás bővített változata, a szerzők a matematikai fizika számára ma életfontosságú kérdést oldanak meg: kidolgoznak a Hilbert-tér kontrakció-operátoraira egy egyértelmű függvénykalkulust (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Ady Endre

Költészet és forradalom

Az Ady-kutató Varga József szerkesztésében megjelent legújabb Ady-cikkgyűjtemény a költő publicisztikájának növekvő népszerűségére figyelmeztet. Míg az akadémiai Összes Művek kritikai sorozata mára is csak Ady 1906. júniusi cikkeire ért el, a közönség igényét alkalmi összeállítások elérték ki, s hogy a történelmi dokumentummá vált politikai irodalmon túl milyen időszerű Ady — a szerkesztő szavával élve — „életes esztétikája”, arra eléggé következtethetünk

téka

az irodalompolitikai írások 1961-es Magvető-kiadását követő mai, új anyaggal is felfrissült válogatásból. Ady ars poeticájának és esztétikai elveinek bensőséges egységére épülve ez a kötet a költő újfajta irodalomlátását emeli ki, mely lehetővé tette számára, hogy „a konzervatív szemlélettel szemben felfedezze a magyar irodalom igazi haladó tradícióit. Így kerekedik ki Ady magyar irodalomtörténete” — Balassitól Tolnai Lajosig, s Varga József sem sajnálja a költőtől a kétféle kultúra megítélésére vonatkozó „lenini” jelzöt. Az időrendben közölt anyag újdonsága néhány, a Szocializmus számára írt párizsi glossza, két 1908-as nagyváradi megnyilatkozás (piktör-sorsok összehasonlítása a poeta-sorssal egy tárlatismertetésben s egy harcos Holnap-előadás), polémia Ignotusszal Esztéta és poeta címmel és még sok más. A kötet 5000 példányban jelent meg, akár csak a mi 1967-es romániai Ady-cikkgyűjteményünk. (Kosuth Könyvkiadó, 1969.)

Tamási Aron

Rendes feltámadás

Régen várt könyv, több mint félszáz novella, a székelly valóság panteisztikus ábrázolása, mely a maga teljességében a nép mindennapjait és álmait, gondját és örömét, sírását és nevetését már-már dokumentárisan tárja elénk. A kötet — Sütő András igaz-szép előszavával — a cselekvő otthonteremtés, a szülőföld szeretetének érzését ébreszti-gondozza bennünk. Hiszen: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. (Kriterion Könyvkiadó, 1970.)

nyos bánásmódot mindenki számára megköveteli. De hiszen ezt Kiss Jenő nálam sokkal jobban tudja.

Emberileg, etikailag nemes gesztusok az egészsége, élete visszanyeréséért orvosprofesszornak, barátoknak, egy kedves látogató kislánynak és a legszebben-bensőségesebben az önfeláldozóan ápoló feleségnek köszönetet mondó Kiss Jenő-versek:

A kozmikus rend
állt vissza bennem!
A napkeltével és napnyugtával,
a mosoly holdfázisaival,
az elme gravitációs terével,
a tőlem független, objektív paranccsal,
hogy: lennem kell még, lennem!

— — — — —
s ezt meg szeretném köszönni Önnek
(ilyesmit meg ritkán köszönnék),
szeretném megköszönni Önnek,
még akkor is, ha nem lehet.

(Újrateremtés)

Valahogy hallgattak rád
az engedetlen éjek,
szóltál a tigriseknek
és azok visszatértek,
azért lett reggel, mert te
mondtad a napnak: intsen,
azért ment le a lázam,
mert te azt mondtad: nincsen.

(Hívtalak, jöttél)

Van még egy kiemelkedő darabja a kötetnek: a következő ciklus első verse, a *Requiem egy barátért*. A halál karmaiból alig szabadult költő újratálalkozása az ezúttal, sajnos, győztes kaszával, ismét egy hozzá közel álló élet elvesztésekor. Az érzelem, a fölfakadó fájdalom megkapóan szép sorokban zeng föl:

csak azt éreztem: késő, késő,
csak azt éreztem: el kell veszni,
csak azt éreztem: vége, vége,
valami helyrehozhatatlan
hiba csúszott az élet szövegébe...

A vers hatósugara már csak azért is nagyobb a költő hasonló emlékező verseinél, mert egy köztiszteletben álló egyéniségnek, a hazai könyvkiadás jelentős személyiségének, Tóth Samunak a halálára íródott.

Kiss Jenő Sors című kötetét alkotói útjának jelentős állomásaként üdvözölhetjük. Bár amolyan régi értelemben vett „közéleti” vers nincs a kötetben, mégis többet nyújt — úgy érzem — olvasóközönségének amazoknál. Nyilván azért, mert pontos megfigyelései, őszinte vallomásai az emberről beszélnek, még ha önmagáról szól is a költő. Magányát az ember, emberek, természet és társadalom

megszámlálhatatlan sok dolga, gondja-baja-öröme tölti ki. E dolgokkal való foglalkozás közben születnek „nyitott pillájú álmai“.

2.

Ugyancsak Kiss Jenő munkájaként jelent meg a múlt év egyik legszebb-jelentősebb műfordítás-kötete*, a *Novákékról szól az ének*. Ha ennek az összefüggő román balladaciklusnak mindenképpen meg akarjuk keresni a megfelelőjét a magyar költészetben, talán Ilosvai *Tholdi-históriáját* kell megemlítenünk. Persze, a hasonlóság ugyancsak távoli, hiszen, hogy mást ne mondjunk, Ilosvai műve nem népköltészeti alkotás, bár tudjuk róla, hogy java részét a nép ajkán élő mondákból szötte össze. Mégis, alapvető közös vonást, azonos törekvésekből, álmokból testet öltött személyt találunk bennük: a történelmi népi hőst, színes kalandok részesét, az elnyomók ellen vívott küzdelmek győztesét, akit a népi képzület a legszebb, legnemesebb tulajdonságokkal ajándékozott meg. Ahogyan Arany János Ilosvai művében fölfedezte a népi hős köré szövődő eposz megalkotásának a lehetőségét, ugyanúgy egyes román balladagyűjtők a Novák-ciklust egy népi eposz töredékeként fogták föl.

A *Novákékról szól az ének* hősei nemcsak a román, hanem más délkelet-európai népek (bolgár, szerb) folklórájának ismert szereplői is. Ami elsősorban megkülönbözteti tőlük a román balladákat, az a kitalált mesei, fantasztikus elemek gazdagsága, szemben amazok történeti elbeszélő jellegével. De a román Novákék legjelesebb cselekedetei is a török ellen vívott harcokban végezve hőslettek.

Faragó József kitűnő bevezető tanulmányából megtudjuk, hogy a legtöbb román népballadát magyarra fordították le (175-öt). A több mint százestendő múltra visszatekintő műfordítói munkában a Novák-balladák eddig kis számban voltak képviselve. E reprezentatív gyűjtemény, amely a legjellegzetesebb balladatípusokat sorakoztatja föl, a költői, folklorisztikai értékek mellett egy másik tényt is revelál: azt, hogy az említett magyaránny műfordítói tevékenységben az orosz-lánrész a román epikai népköltészet leghivatottabb tolmácsolóját, Kiss Jenőt illeti meg. E kötettel eddig közel ötven román népballadát szólaltatott meg magyarul, az eredeti ízeinek, nyelvi fordulatainak s a magyar népköltészet hagyományainak művészi ötvözeteként.

Külsőalakjára nézve is szép könyv a *Novákékról szól az ének*, méltó párja a néhány évvel ezelőtt megjelent *A báránka* című népballada-kötetnek. Úgy tudjuk, a szakavatott költő-műfordítónak, Kiss Jenőnek és a szakember Faragó Józsefnek gyümölcsöző együttműködése tovább folytatódik, s a román népi és egyházi kolindák gyűjteményét is hamarosan kézhez kapja a magyar olvasó. (Ezek egyike szolgált alapul Bartók Béla *Cantata profana* című zeneművének megalkotásához.)

Jancsik Pál

* *Novákékról szól az ének. Román hősi balladák. Fordította Kiss Jenő. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.*

téka

Antologia literaturii maghiare

A Constantin Olariu szerkesztésében megjelenő sorozat negyedik kötete a XX. század magyar irodalmának talán leggazdagabb korszakából merít; a húszas évektől a negyvenes évek derekáig terjedő periódus immár klasszikussá vált költőt, prózaíróit mutatja be a román olvasónak. Az antológia összeállítói — Lőrinczi László, Majtényi Erik, Szász János — elé, de még inkább a fordítók elé tornyosuló nehézségeket könnyen felmérhetjük, ha bepillantunk a tartalomjegyzékbe, ahol többek között Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, József Attila, Karinthy, Radnóti nevét olvashatjuk. Gondosan adatolt életrajzi jegyzetek, szövegmagyarázat, névmutató könnyíti meg az olvasó tájékozódását, aki azonban a korszak magyar irodalmáról — Kassák, Füst Milán, Németh László életművének bár szemelvényes bemutatása híján, óhatatlanul csonka képet kap. (Editura pentru literatură universală, 1969.)

Horváth Imre

Háromszázharminchárom aforizma

A négy soros és kétsoros miniatűrök művésze a költői forma további lebontását is lehetségesnek tartja? Legújabb kötetébe összegyűjtött gondolatai részben erről tanúskodnak, hiszen „aforizmáinak“ legjobbjai egysoros verseknek tűnnek, formaelemeik, legfőképpen azonban szemléleti sajátosságaik Horváth Imre ismert miniatűrjeivel rokonítják őket. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

TALLOZÁS

Az ellentmondások megoldása a szocialista gazdaságban

(*Probleme economice*, 1970. 4)

A szocializmus politikai gazdaságtanában az ellentmondások tanulmányozását vagy elkerülik, vagy félénken végzik — írja gondolatgazdag cikkének bevezetőjében N. N. Constantinescu professor. Majd hangsúlyozza, hogy a szocialista gazdaságban jelentkező ellentmondás sajátos jellegének tanulmányozása nagy jelentőségű a társadalom fejlődése szempontjából, annál is inkább, mert a dialektika tudatos alkalmazása egyre fontosabb a társadalmi haladás meggyorsításának folyamatában. Lényegükönél fogva a szocializmus gazdasági ellentmondásai nem antagonisták természetűek, következésképpen megvan minden objektív előfeltétele annak, hogy idejében felfedjük és szervezett módon megoldjuk őket az egész társadalom érdekében.

A továbbiakban a szerző rámutat, hogy a szocializmusban a gazdasági ellentmondások hét nagyobb kategóriába sorolhatók. Az első csoportba iktatható a termelőeszközök (a műszaki-anyagi alap) és a munkaerő közötti ellentmondás. Ennek lényege röviden: a termelőeszközök optimális felhasználása feltételezi, hogy megfelelő mennyiségű, szerkezetű és minőségű munkaerő álljon rendelkezésre — és megfordítva. Így a műszaki-anyagi alap elégtelen felhasználása következtében lehetetlenné válik a munkaerő megfelelő értékesítése. Ez megfordítva is érvényes. Az ellentmondás megoldása tehát feltételezi a termelőerők e két oldala közötti összefüggés mind magasabb ívelésű dinamikájának biztosítását. E tekintetben bármilyen eltérés veszteségekkel jár.

Mint hogy a szocializmusban is érvényes az a törvény, hogy a termelőerők gyorsabban fejlődnek, mint a termelési viszonyok, ellentmondások keletkeznek a termelőerők és a termelési viszonyok között. Ezért ez utóbbiak állandó tökéletesítése: tudatos és szervezett módszere az effajta ellentmondások kiküszöbölésének. E tekintetben az időtényező lényeges szerepet

játszik: ugyanis a termelési viszonyok idejében történő összehangolása a termelőerők új szükségleteivel maximális gazdasági előnyöket jelent, a késlekedés viszont károkat okoz a nemzetgazdaságnak.

A szerző a harmadik csoportba sorolja azokat az ellentmondásokat, amelyek a termelőeszközök szocialista tulajdonával kapcsolatosak. Jóllehet a szocializmusban a társadalom tagjai egyenlőek a tulajdonhoz való viszonyban, mégis lényeges különbségek vannak a fizikai és a szellemi munka, az ipari és a mezőgazdasági munka között. E nem antagonisták ellentmondások megszüntetésének objektív útja a termelőerők tervszerű és gyors fejlesztése, az állampolgárok műveltségi, tudományos-műszaki szintjének emelése, a termelőerők ésszerű területi elosztása, hogy gazdasági-technikai szempontból ne legyenek elmaradt zónák. E csoportba tartozik többek között az az ellentmondás is, amely abból adódik, hogy a termelőeszközök a nép tulajdonában vannak, a munkaerő viszont minden dolgozó személyi tulajdona. Ahhoz, hogy a szocialista társadalom reálistan termelhesen, egyésítenie kell az egyéni munkaerőt teljes társadalmi munkaerővé. Mind az egyik, mind a másik vonatkozásban az ellentmondás megszüntetése az ellentétek egyiségéből indul ki, és azon alapszik, hogy minden termelőnek alapvető érdeke működésbe hozni a közös tulajdonban levő munkaeszközöket.

Constantinescu tanulmányában még más ellentmondásokra is felhívja a figyelmet. Ilyen például az az ellentmondás, hogy a bért a munka mennyisége és minősége szerinti elosztás törvénye határozza meg, de a javadalmazás el is tér ettől az elvtől. Befejezésül a szerző hangsúlyozza: az ellentmondások a mozgás, a fejlődés forrásai, s áthatják a termelési viszonyok egész rendszerét és a gazdasági törvényeket. A szocializmusban megvan minden objektív feltétel ahhoz, hogy felismerjük, tanulmányozzuk az ellentmondásokat, megelőzzük kieleződésüket, s tervszerűen megoldjuk őket.

Petőfi és Kossuth élő üzenete

(*Kortárs*, 1970. 3.)

Fekete Sándor, a neves irodalomtörténész rendhagyó módon, nem az ünnepek talapzatára emelő tónusában idézi meg az 1848-as forradalom két kiemelkedő alakját. Nem hőst mondunk, a szerző sem a hősi gesztusokról, hanem a Petőfi és Kossuth örökséget jellemző problémákról ír

— ám nem a deheroizálás szándékával, inkább forradalmi realizmusnak nevezhető tárgyilagossággal. „Petőfi és Kossuth nevét száz év alatt sok rossz szándék öltötte magára csalogató cégérül — írja a tanulmány szerzője. — Az a bizonyos örökség gyakran került család kezekbe. De ez a tény nem érv amellet, hogy a jogos örökösök finnyásan lemondjanak legnagyobb értékeikről. Petőfit és Kossuthot nem nélkülözhetjük.“ Kossuth és Petőfi „eszméi nem pusztán illendőségből elsajátítandó tananyagok, hanem java részükben ma is szüntelen önvizsgálatra, elégedetlenségre és küzdelemre intő *élő üzenetek*“.

Fekete Sándor határozottan sikrasszál a közéleti ilhetésű irodalom mellett, az egyoldalúsító nézetek ellen, amelyek arra hivatkoznak, hogy a fejlett nyugati irodalmakban sincs központi szerepe a politikának; Fekete éppen Kossuthra hivatkozva, a *vagy-vagy* híveivel szemben nemzeti jelleg és egyetemesség bonyolultabb viszonyára hívja fel a figyelmet. Ennek érdekében, a tisztázás igényével, történelmi tanulságul idézi meg tehát Petőfit és Kossuthot. „A tétől megcsömörlött bölcsök »huszadik századiságuk« ormaírói tovább prédikálják majd leckéiket a forradalmárok »szerepjátásáról«, a nemzeteszmény »elavulásáról«, a politika és a »magasrendű kultúra« ösz-sze-e-gyez-tet-he-tet-len-sé-gé-ről, de hiába. Az önáltatók, akik azt hitték, a föld sem fogor tovább, ha ők egyszer heverészni akarnak, elképedve fogják tapasztalni, hogy kedvükért nem állt meg a história. Az jövőre szívesen legyintenek azok, akik már kényelmesen berendezkedtek a jelenben. De vannak és lesznek olyanok, akik nem láthatják oly ragyogónak jelenüket, hogy máris lemondjanak a jövőről. Nem elégitik ki őket sem a hitetlen cinikusok, sem a vakhitek hitetlen prédikátorai —, ésszerű eszményt akarnak keresni maguknak. S akkor a múltból előlépnek a nagyok, akiket idő előtt avattak holt bálványá, illetve túl korán esúfoltak avultnak az avulók. És kiderül, hogy van mit mondaniuk a jelen számára.“

Fekete Sándor a tárgy jó ismeretében veszi sorra Petőfi és Kossuth nézeteit néhány sarkalatos kérdésben, mint amilyen például a sajtószabadság, demokrácia, költő és politikus viszonya. A tanulmányíró nem misztifikál, nem tagadja el Kossuth és Petőfi magatartásának hibáit sem — figyelmeztet az örökség nem-folytatandó oldalaira. Az általános tanulságok mellett irodalomtörténetileg is érdekes Petőfi és Kossuth együttes, egymás melletti vagy egymással szembeállított vizsgálata.

A „Frankfurti Iskola“ kritikai újragondolása

(*Rinascita*, 1970. 14.)

A Nyugat-Németországba látogató Mario Spinella beszámol a *Frankfurti Iskoláról* szóló előadásorozatról, amelyet az ugyancsak Frankfurtban székelő *Marxista tudományok és kutatások intézete* kezdeményezett.

A szerző előláróban hangsúlyozza a *Frankfurti Iskola* marxista jellegét. A reifikáció, az ember eldologiasodása, Marx egyik lényeges felfedezése az, amelyet a *Frankfurti Iskola* új vonatkozásokkal, szempontokkal gazdagított. Ez az iskola erős hatással volt a német fiatalokra. Így a német kommunisták szempontjából is különösen fontos és sürgető lenne, írja Spinella, egy differenciált álláspont kialakítása a „kritikai elmélet“tel szemben.

Spinella szerint ez az álláspont egyelőre eléggé merev és elutasító. Josef Schleifstein, az intézet igazgatója bevezetőjében szembeállította a leninizmust a Frankfurti Iskolával, bár elismerte, hogy egy adott — háború utáni — periódusban az utóbbi hozzájárult a kapitalizmus-ellenes kritikai öntudat kialakításához, azoknak a korlátoknak a zéttöréséhez, amelyek megakadályozták a marxista eszmékkel való kapcsolatteremtést.

Spinella bírálja a rendezvényt, mert szerinte az előadások nagy része nem tükrözi kellőképpen a közvetlen társadalmi-kulturális valóságot. „Miért nem hatott és nem hat még ma sem“ — kérdi — Marx közvetlenül, hanem csak a „kritikai elmélet“-en keresztül? Az összejevetelen válaszképpen az egyetemisták kispolgári jellegét, valamint a német kommunisták objektív nehézségeit hangsúlyozták. Spinella szerint az első túlságosan könnyű érv, a második pedig azért esik el, mert olyan országokban is megfigyelhető e jelenség, amelyekben erős kommunista mozgalom létezik.

Nem elég kijelenteni, írja Spinella, hogy a kritikai filozófia egy „praxistól távol maradó filozófia“. Még kevésbé meggyőző az az érv, amely szerint a kritikai filozófia álláspontja a gyakorlat kérdésében egy olyan idealista ismeretelmélet következménye lenne, amely elveti a lenini tükrözéselméletet. Walter Jopke még Schleifsteinnél is szigorúbb. Szerinte Adorno és Horkheimer a „kulturális pesszimizmus“, az „elvonat és történelmietlen szemantizmus“ képviselői, az antikommunista manipuláció eszközei.

Erich Hahn már sokkal meggyőzőbben

érvél. Szerinte Habermas, a *Frankfurti Iskola* másik képviselője a történelmet a technikára korlátozza, és tagadja az ideológia szerepét a fejlett kapitalista társadalomban. Ezért elhanyagolja az osztályok szerepét, és a forradalmi változást reformizmussá hígítja. De ez nem utolsósorban azért van így, mert Habermas bizonyos mértékben eltávolodott a *Frankfurti Iskola*tól. Erre éppen a német új baloldal egyik képviselője, Oskar Negts mutatott rá, aki el is vetette Habermas téziseit liberalizmusuk miatt.

Nyilvánvalóan el kell végezni a kritikai filozófia kritikáját, de ennek a bírálóknak árnyaltnak kell lennie. Vitathatatlan tény — állapítja meg Spinella —, hogy ez az iskola a társadalom felépítmenyi elemeit helyezi előtérbe, és nyitva hagyja a termelési viszonyok meghatározó szerepének a kérdését. De az a „felépítmenyi elemzés“, amelyet Adorno, Horkheimer és Marcuse végzett el, kidomborított néhány, a fejlett kapitalista társadalomra jellemző jelenséget. Ezzel Adornóék nemhogy eltávolodtak volna a marxizmustól, hanem éppen Marx kritikai előrelátásait erősítették meg.

„Vajon — teszi fel végül a kérdést Spinella —, ezek a részleges elemzések, ha kiegészítenék és egy forradalmi párt révén dialektikusan meghaladnák őket, nem szolgálhatnának-e egyáltalán nem elhanyagolható fegyverül a német munkássztyál harcában?“

Vendégünk: Németh László

(*Igaz Szó*, 1970. 3.)

Három drámájának, *A két Bolyainak*, a *Papucshósnak* és a *Villámfénynél* címűnek a marosvásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, illetve temesvári bemutatója alkalmából hozzánk érkezett írótl szólaltatta meg a marosvásárhelyi folyóirat. Veress Dániel a látogatás állomásait rögzítő útibeszámolója és Illés Jenő harmas színikritikája színezi az *Igaz Szó* Németh László-összeállítását, a szám érdekességét azonban természetesen Németh László tanulmánya jelenti: *Életemről, munkáimról* címen esszéi, szépprózai művei és drámái genezisééről vall itteni olvasóinak.

Írói indulásának, a *Nyugat*-pályázaton való sikeres részvételnek körülményeit tisztázza, a *Horváthné meghal* című novella mellett, sőt azzal szemben az Ady-vers keletkezéséről szóló esszét emeli ki, amelyet azonban kitűnő kritikussai, köztük Babits, Schöpflin „merészen eredeti,

de következetességükben is önkényes feltevések“-ként lényegében mellőztek. Mégis, a következő évek a kritikus Németh Lászlót állították előtérbe; ennek a kritika felé fordulásnak lélektani magyarázatául ezt olvashatjuk: „Pályám első hat évében én voltaképpen azt próbáltam, próbálgattam megvalósítani, amit a pályadíj átvétele után a Nyugat szerkesztőjéhez intézett fölsőlegesen őszinte levelemben, programul állítottam fel. Magyarországon még bizonyára sok olyanféle elátkozott tehetség lappang, mint én voltam, hálából ezeket szeretném felkutatni, egy írói lovagrendbe, kerekasztalba összehozni, s a magyarság fölemelésére mozgósítani. Kritikáimban én elsősorban ennek az új nemzedéknek a tagjait kerestem, az előzőnek az eredményeit leltároztam, az idevezető irodalomtörténeti hagyományra vettem egy-egy fénynyalábot, s különálló nagy tanulmányokban s kisebb ismertetésekben a külföldi irodalom sugallatait igyekeztem a mi szárnybontogatásunkhoz kihasználni.“ Ennek a feladatvállalásnak volt az eredménye a *Tanú*, amelyet a szerző ma is élete főművének nevez. Tanulmányírói-kritikusi munkásságát a maga életművének egészében így látja Németh László: „Mind-en embernek van egy hivatása, olyan tevékenység, amely szinte üdvösségévé vált; számomra ez az esszéírás volt. Móricz Zsigmond szokta mondani, hogy neki a munka: a regény, a tanulmány az csak afféle szórakozás. Ha nem is fordíthatom meg a mondatot, bizonyos, hogy nekem meg a tanulmány volt az elsődleges munka, a közéletben vállalt szerep; az irodalom pedig a másodlagos, az írói kombinát melléküzeme.“

Szépirodalmi munkásságáról, erről a „melléküzemről“ ugyancsak sok jelentős részletet tudunk meg Németh László műhelyvallomásából — elsősorban a társadalmi és történelmi drámák s a tanulmányok, az életpálya összefüggéseiről.

Komputerek „irodalma“

(*Románia literarű*, 1970. 16.)

A *Programozott esztétika* témáról ez év tavaszán nemzetközi tanácskozást tartottak Darmstadtban (NSZK), amelyen 18 ország tudóssai, műkritikusai és művészei egyetlen kérdéssről vitatkoztak: a komputerek „művészeteről“. A *Románia literarű* hasábjain Victor Ernest Maşek *Komputerek „irodalma“* című cikkében a tanácskozás eredményeit vizsgálja a szá-

mítógépek és az irodalmi alkotótevékenység kapcsolata szempontjából.

Bizonyos szókincs és nyelvtani szabályok betáplálásával, irányított programozás alapján szöveget „író” számítógépekkel már több éve kísérleteznek az NSZK-ban és az Egyesült Államokban. 1968-ban a darmstadti Elektronikai Számítóközpontban egy IBM 7090-es komputerbe 1200 szót tápláltak a legszükségesebb nyelvtani szabályokkal együtt, s a gép az előirányzott program szerint a következő verset „szerezte” (megjelent a stuttgarti *Erakte Ästhetik* című folyóiratban):

*Boldog álmok esőznek
A szív megcsókolja a fűszálat
A zöld felkúszik a karcsú szerelmesre.
Távoli és melankolikus a láthatár
A rókák csöndesen alusznak
Az álom simogatja a fenyeket
Képekkel teli álom világot hódít
A báj megfagy ahol ez a csillogás játszik.*

A törekeny pásztor mágiában táncol.

Az eredmény „művészi” jellegéről lehet vitatkozni, össze lehet hasonlítani mai „modern” (pontosabban: ál-modernkedő) költői produktumokkal, s bizonyára akadnak olyanok is, akik a gépnek ítélnék oda a pálmát. De bármint értékeljük is a komputerek által írt „költeményeket”, nem szabad bennük az irodalmi alkotás forradalmasítását, a humán költészet alkonyát látnunk. A számítógép a művészetek területén csupán olyan segédeszköz az alkotónak, amely nagy hasznára lehet különböző variánsok, lehetőségek kiválasztásában. A gép kiválogatja a betáplált esztétikai programnak legmegfelelőbb változatokat, vagyis „művészi” szelekciót végez, amelynek eredményeit a művész felhasználhatja további alkotómunkája építőköveiként. A komputer-művészet tehát nem végcél — állapítja meg a cikk szerzője —, hanem közbeeső fázis, a művészi szép megteremtése felé vezető út egyik állomása.

Az amerikai oktatási rendszerről

(*Esprit*, 1970. 2.)

Civilizációnk átalakulását, amelyet joggal írnak a tudományos-műszaki forradalom számlájára, több, eddig nem is sejtett jelenség kíséri. Napjaink főiskolai oktatásának válságát is így fogják fel egyesek. Bebizonyosodott, hogy az évszázados hagyományokon nyugvó európai egyetem nem képes feladatát teljesíteni

a „posztindusztriális társadalom” emberi és szociális igényeivel szemben. A nemrég életbe lépett francia felsőoktatási reform is e hatalmas ellentmondás felszámolását célozza. Mivel a reform megvalósításában az amerikai oktatási modell vették figyelembe, A. Prost hasznosnak vélte ennek aprólékos bemutatását. Az amerikaiak előnye kétségtelenül az, hogy őket sohasem kötötte valamely tradíció, nyilván, mert ilyen nem is volt. Így oktatási rendszerük könnyen alkalmazkodott az erőteljesen kibontakozó tudományos-műszaki forradalom szakember-igényeihez. Fő előnye a franciáéval szemben, hogy a szelekciót az egész oktatási folyamat *belső* feladatává tette; a vizsga csupán formális befejezésévé vált az oktatási folyamatnak. Az elemi és középiskolában (*junior és senior high school*, ami együttvéve tizenhat év) ez úgy valósul meg, hogy ugyanazon évfolyamon különböző színvonalcsoportok tudatos kialakításával a tanulókat szellemi képességeik maximális kiaknázására serkentik, melőlözve — a szerző szerint helytelenül — egy átfogó „normális” színvonal kialakítását. Az oktatási hierarchia következő foka a négyéves *college*, amelynek elvégzésével a diák most már diplomát szerez (Bachelor of Art vagy Bachelor of Science). A *high school* záró vizsgák — mint már említettük — formálisak, mert a vizsga előtt az egyetemre készülő tanuló kénytelen racionálisan felmérni esélyeit, képességeihez mérten, és ennek megfelelően dossziéját beküldi szokás szerint négy *college*-ba. A dossziét, amely az iskola tanáraitól kapott részletes jellemzést és egy kitöltött, országos érvényű tesztet (*American College Test* vagy *Scholastic Aptitude Test*) tartalmaz, tüzetesen elemzik, és ha összeegyeztethetőnek tartják az egyetem színvonalával, a tanulót meghívják hallgatónak. Ezzel megkezdődik a négy évig tartó finoman burkolt, de idegölő konkurrencia. Mindenki megszerzi ugyan a B.A.-t vagy a B.S.-t, de óriási értékkülönbségekkel. A diploma csak igen keveseket jogosít a „doctor” vagy „master” cím megszerzéséhez szükséges újabb három év elvégzésére. Hogy ez az oktatási rendszer mennyire hozzáigazodott a tudományos-műszaki forradalom legváltozatosabb igényeihez, bizonyítja az a hangsúly, amelyet az általános társadalomtudományi-filozófiai ismeretek elsajátítására helyeznek, mielőtt még megkezdénék a szakoktatást. Ezt kiegészíti az egészen új, úgynevezett *Credits-rendszer*. Ezt a lényegében tanácsadói szolgálatot e célra kismélt tanárok és idősebb diákok végzik,

félig-meddig hivatásszerűen, elősegítve a kezdő vagy haladó diák szakmai irányítását. A *Credits*-nek máris óriási érdemei vannak a tudomány és az ipar legújabb ágaiban keletkező szakemberhiány kiküszöbölésében. A szelekció amerikai rendszerének legfiatalabb, de már felkarolt módozata, az ún. *Comunity College*, még helyi jelleggel ugyan, de átmenetet alkot a *high school* és a *college* között, közvetlenebbé téve ugyanakkor az oktatás és az ipar kapcsolatát is. Népszerűségét annak köszönheti, hogy a *high school* gyengébb tanulóit sikerült összegyűjtenie és képességeiknek megfelelően irányítania. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy míg az első év elején három beiratkozó tanulóból kettő akarta tanulmányait egyetemen folytatni, a második év végén már csak egy diák készült egyetemre, a másik kettő mesterséget választott. A. Prost az amerikai oktatási rendszer sikerének titkát rugalmas pedagógiai módszereiben látja, abban, hogy a tömegoktatás igénye mellett sem téveszti szem elől az egyén reális lehetőségeit.

Vertikális városok?

(*Newsweek*, 1970. 9.)

A washingtoni Corcoran Gallery termeiben tavasszal szokatlan kiállítást tekinthettek meg az érdeklődő látogatók: Paolo Soleri torinói származású, jelenleg Amerikában élő építész „vertikális városképét” bemutató maketteket. A kiállításról, a forradalmian új elképzelés lényegéről Douglas Davis írt elemző cikket a *Newsweek* című folyóiratban.

Soleri vakmerő terveihez — saját bevallása szerint — a jövő előrevetülő rémképe adta az indítékot. A holnap Amerikáját (talán már néhány évtized múlva) egyetlen összefüggő város-tenger borítja el az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig, s az ember a természettől, a zöld-területektől elzárva, „urbanus patkányfogóban” kénytelen leélni szürke életét. Ezért van szükség arra, hogy az építészek vízszintes terjeszkedés helyett függőleges irányban keressenek egyre újabb „életteret” a rohamosan gyarapodó emberiség számára. Ilyen megoldások izgatják Solerit, aki a kiállításon bemutatta tervei egy részét. A 3—D *Jersey* elnevezésű terv például háromszáz emeletes mammutházat mutat be, amelyben lakások, hivatalok, műhelyek, parkok, függőkertek, szállodák, színházak és mozik kapnak helyet, az épületben dolgozó és lakó emberek száma pedig eléri az egymilliót!

Soleri „viziója” teljesen elűt hajdani tanítómestere, a világhírű Frank Lloyd Wright horizontális, tág területre kisu-gárzó építészeti elképzeléseitől. Szülővárosát, Torinót elhagyva először Wright irányításával dolgozott a negyvenes évek végén, majd az ötvenes évek közepe táján szakított a hagyományos módszerekkel, és teljesen a „függőleges város” látomása töltötte el. A vázlatok, rajzok, számítások ezreire volt szükség, hogy lassan körvonalazódjék elképzelése: a vízszonylag kis alapterületet elfoglaló, ember—technika—természet egységét létrehozó „város-házak” megteremtése. Támogatói között vannak híres amerikai építészek, valamint olyan neves alapítványok, mint például a Guggenheim s az Egyesült Államok Lakás- és Városfejlesztési Minisztériuma, amely százezer dollárral járult hozzá a Corcoran Galleryben rendezett kiállítás költségeinek fedezéséhez.

Júniusban Soleri és munkatársai megkezdik az *Arcosantinak* nevezett város felépítését az arizonai sivatagban. Mert az építész bizonyítani is akar: nem légvá-rakat épít, hanem a jövőendő évtizedek eszményi városképét alakítja ki. „Ez az egyetlen megoldás — mondotta a kiállításon —, hogy megmeneküljünk a Föld növekvő szennyeződésétől: Jövőnk csupán elhatározás és pénz kérdése.” Az álmodó építész bízik abban, hogy a társadalom mindkét előfeltételét megteremti, s vertikális városai nemsokára megjelennek az amerikai kontinensen.

Bukaresti színházakról — kiváló tisztelettel

(*Nagyvilág*, 1970. 4.)

Néhány hónappal ezelőtt a budapesti világirodalmi folyóirat ismertette Henry Popkinnek a *Times*ban megjelent cikkét a budapesti és bukaresti színházi életről, amelyben Bukarestet a világsszínház egyik nagy fővárosának nevezte (elsősorban a Lucia Sturdza Bulandra Színház előadásai s a Teatrul Mic-ben látott Sorescudarab, a *Jónás* alapján). Most a *Nagyvilág* munkatársa, Walkó György ugyanilyen elismeréssel, sőt elragadtatással számol be bukaresti élményeiről (*Levéltöredék Bukarestből színházi ügyekben*). „A csemegét... három helyen kínálják ott legtöbbször, ezt a kevésbé tájékozott utas is tudja: a Lucia Sturdza Bulandra Színházban, a Teatrul de Comediében és a Mic (vagyis Kis) Színházban. Ezekre ront rá az utas, ha Bukarestbe ér (és

megcsodálta már az új »Nemzeti« gigan-tikus építkezését), és azt sem kell titkol-nia, hogy *Liviu Ciulei* nevével az ajkán teszi ezt, mint Allahéval egykor az igaz-hítűek, akik egyébként román szomszé-dainkat is többet szorongatták valaha a kelletténél. Meglepetése akkor kezdődik, mikor azon veszi magát észre, hogy Ciulei, az iskolát teremtő, nagyhírű ren-dező (sokoldalú portréját a Nagyvilág megmintázta már 1966 decemberében) meg is hallgatta fohászát, és elküldte an-gyalait és szentjeit mindjárt segítségül. A színházi rendezésnek ezekről az új ta-lentumairól Henry Popkin, a jeles kriti-kus is tudott már persze (elő is számlálta őket: *David Esriget*, *Lucian Pintiliét*, *Andrei Șerbant* és a többiek).“

E bevezető után a szerző elemzően szól több új előadásról. Egy Ibsen-bemutató-ról (*Kísérletek*), a Ciulei rendezte Ten-nessee Williams-darabról, *A vágy villa-mosáról*, Esrig híres rendezéséről, a Ra-meau unokaöccséről, egy Brecht-előadás-ról (*Egy fő az egy fő*, Lucian Giurchescu rendezésében), amely Zürich és Berlin után is tudott újat mondani, végül a *Bér nélküli gyilkos* című Ionesco-műről, Radu Beligannal a főszerepben. Élmé-nyeinek, gondolatainak összegezeként Walkó György a Caragiale-hagyományt szembesíti a Molnár Ferencével — nem fér kétség hozzá, hogy kinek a javára...

Informatika az üzemekben

(*Viața economică*, 1970. 23.)

A X. pártkongresszus irányelvei alap-ján kijelölt program előírja nemzetgaz-daságunk felszerelését számítógépi be-rendezésekkel — állapítja meg cikke be-vezetőjében Constantin Dumitrașcu. En-nek megfelelően 1968-ban megkezdődött nálunk a két műveletet végző elektro-mechanikus számológépek és a négy mű-veletet végző elektronikus számítógépek gyártása. Ezt megelőzően kutató- és ter-vezőközpontokat állítottak fel, és opti-mális gyártási feltételeket teremtettek. A számítógép-állomány megfelelő karban-tartására és javítására vállalatot létesít-tettek, amely korszerű, központosított „szerviz“-hálózattal áll a megrendelők szolgálatára. Jelenleg a vállalatnak az ország 27 városában van fiókja, s a to-vábbi fejlődés nyomán lehetővé válik minden számítógépi felszerelés karban-tartása szerződéses alapon.

A szerző rámutat, hogy a korszerű szá-mítástechnika igénybevételével vállalata-

taink gyors és pontos információk birto-kába juthatnak, s így jobban felhasznál-hatják anyagi és pénzügyi eszközeiket, tervfeladataikat gazdaságosabban teljesít-hetik, késedelem nélkül, ütemesen szállíthatnak megrendelőiknek. Az adatok számítógéppel történő automatikus fel-dolgozása az információ minőségi javu-lását eredményezi, ez pedig lehetővé te-szi, hogy a termelő részlegek vezető szer-vei a lehető leghatékonyabban intézked-hessenek. Az elektronikus számítógép sokkal gyorsabban szállítja a vállalatve-zetőségnek, a felettes szerveknek az opti-mális döntésekhez elengedhetetlenül szükséges statisztikai információkat és adatokat. Felhasználása a gazdasági ügy-intésben egy sereg előkészítő munkála-tot igényel mind a vállalatok, mind a felettes szervek részéről. Ezért a szá-mítástechnika új ágának megjelenésével egyidejűleg szükségessé válik az auto-matizált információáramlás, más szóval az *informatika* megtervezése.

Az informatikának mint folyamatnak megvannak a maga sajátosságai és mód-szerei. Egy vállalatnak a gazdasági ügy-intézkedéshez szükséges információáram-lását szakosított munka-kollektíváknak kell megtervezniük az üzem más szak-embereivel szoros együttműködésben. A termelési folyamat napi adatai több célt szolgálhatnak, például a berendezések leterhelésének megállapítását, a munka-ráfordítást, az anyag- és energiafogyasz-tást, a termék önköltségének meghatá-rozását.

Az automatikus adatfeldolgozás felté-telezi az elektronikus felszerelés „nyelvé-hoz“ idomított programok összeállítását. Ezeknek feltérköznük kell a vállalat gaz-dasági folyamatainak sokrétű és bonyo-lult kapcsolatait. A programozás egyben feltételezi matematikai modellek (algorit-musok) kidolgozását. E modellek mate-matikai összefüggésben megállapítják az üzem gazdasági jelenségeinek komplex vonatkozásait, mint amilyen például a gyártási folyamat beindítása, beszerzés, szerződéskötés, bérmegállapítás, az ön-költség nyilvántartása. Egy vállalat ösz-szetett tevékenysége szükségessé teszi a szoros együttműködést a programok ki-dolgozói és hasznélvezői között, mert csak így valósítható meg a hatékony programozás, csak így hasznosítható ész-szerűen a számítógép munkaideje. Mint-hogy a számítógép memóriája rengeteg adatot tárolhat, az információáramlás megtervezésének alapelvei szerint ugyan-azok az adatok több célra is felhasznál-hatók, kialakulóban van a vállalati „egy-ségesített ügyvitel“. Ez a vállalat szerve-

zeti struktúrájában jelentős módosulást idéz elő, megváltoznak a kapcsolatok a funkcionális osztályok és a termelő részek között.

A szerző hangsúlyozza: az automatikus adatfeldolgozás sikerének első feltétele, hogy a számítógépbe táplált műszaki-gazdasági adatok hűen tükrözzék a valóságot.

Beszélgetés Illyés Gyulával

(*Tribuna*, 1970. 22.)

Az utóbbi időben örömdetesen felfrissült *Tribunában* számol be Fodor Sándor a háromszoros Kossuth-díjas költőnél, a Nemzetközi Pen alelnökénél tett látogatásáról. Előljáróban emlékeztet, hogy elsősorban A. E. Baconsky érdeméből Illyés Gyula lírai, prózai, drámai és műfordítói munkássága nem ismeretlen a román irodalombarátok előtt. Illyés műveiből majd minden európai nyelvre fordítottak már, maga is tolmácsolója többek közt az angol, francia, román líra remekeinek, s a Mioritának eddig legkitűnőbb fordítója. A *Kegeyenc* című drámáját nemrég sikerrel mutatták be Párizsban. De mert Illyés Gyula legkedveltebb kifejezőmódja mégis a líra, Fodor Sándor első kérdése is a költészetre vonatkozik, pontosabban annak újabban sokat emlegetett válságára.

Illyés Gyula elismeri: igen, van ilyen válság. Egyik oka szerinte a gondolati líra elszakadása az olvasótól, még a céhbelleiktől is, akik közül sokan érthetetlennek vagy legalábbis kevésbé érthetőnek érzik a ma írott verseket. Feléledt másfelől egy közhely-líra: a szépség—jószág—igazság—boldogság fogalmaival operál vagy a nem kevésbé elvont halálmitosszal. Ebből éppen a nagy eszmék hiányoznak, márpedig „a költészetnek csak a nagy eszmék biztosíthatnak rangot”.

A kibontakozás útja? „Már észlelhetők a költészet újjászületésének jelei” — mondja Illyés. A gondolati líra a világos kifejezés útján tökéletesedik, finomodik a versolvasók fogékonysága is. De lehet-e a költészetnek társadalmi hatása, ha egyre kevesebben olvasnak verset? — hangzik fel a következő kérdés. Íme a válasz: „Egy nagy költő mondanivalójának hatása közvetve messze túlglyűrűzik az olvasóközönségen. Egyes népek egyébként — s itt elsősorban a Duna-medence népeire gondolok, de nemcsak rájuk — kiváltképp szomjazzák a poézist. Századok

hosszú során át a történelem nem engedte meg nekik, hogy valamelyest is demokratikus, stabil államéletet éljenek: igazukat csak a költészet mondhatta ki. Ezzel magyarázható ezeknek a népeknek a gazdag, mélyen etikus, erős társadalmi töltésű népköltészete. Napjainkban persze a költőnek, ahhoz, hogy hatása legyen, eleget kell tennie egy alapvető követelménynek: tisztességének tehetségével arányban kell lennie, mert az olvasók keresik, mindig is keresték a szó és a tett azonosságát. A költő hitelét tettei is meghatározzák. Ma a költő az olvasó szemében több, mint bármikor a történelemben.”

Diák-költők elismerése

(*Viața Românească*, 1970. 5.)

A kolozsvári diákok tartalmi és grafikai szempontból egyaránt színvonalas folyóirata, a három nyelven — románul, magyarul és németül — megjelenő *Echin* híre már rég túljutott a Szamospart város határain. Más egyetemi központokban is várják megjelenését, olvasók a diáktársak (s nemcsak ők). Hogy jó neve van a hazai egyetemi lapok között, azt bizonyítják azok a sajtóvisszhangok, amelyek az utóbbi időben a diáklappal foglalkoztak. A legutóbbi visszhang: a rangos *Viața românească* májusi mellékletét csaknem egész terjedelmében a fiatal kolozsvári költők verseinek szenteli.

Radu Boureanu főszerkesztő argumentum című meglehangú bevezetőjében köszönti a friss mondanivalóval, egyéni kifejezőmóddal jelentkező *Echin*-költőket, akik máris méltók a figyelemre, mert „ihletük Napja, úgy hisszük, metszi a költészet égi egyenlítőjét, s megfela lírai alkotás napéjegyenlőségének”.

A melléklet hat költő (Nicolae Diaconu, Dinu Flăminiu, Ion Pop, Adrian Popescu, Nicolae Prelipceanu és Aurel Șorobetea) tizenhat versét tartalmazza. Reméljük, hogy a következő hónapokban más diáklapok költői-írói is jelentkeznek az Írószövetség havi folyóiratának szépen illesztélt füzetében.

Végül említsük meg, hogy ugyancsak ebben a mellékletben kapott helyet Ilarie Voronca, a román származású francia költő egyik közöletlen posztumusz verse (Pour glorifier le pied) Sașa Pană fordításában.

Jövők: a megapoliszok kora

(Universitas, 1970. 1.)

„Az atompusztítás totális emberirtást jelentene. Ennek a szörnyű aljasságnak már a pusztá gondolata is merénylet“ — ezekkel a szavakkal kezdi Arnold J. Toynbee, ismert angol történész a nyugatnémet Universitas című folyóiratban megjelent futurológiai esszéjét, amely a rohamos műszaki fejlődés koordináta-rendszerében vizsgálja az emberi élet fejlődésének távlatait.

Toynbee a jelenből indul ki, és leszögezi: a mai korban parancsoló szükségként jelentkezik egyrészt az atomháború, illetve a nukleáris szennyeződés lehetőségeinek az elhárítása, másrészt pedig — a népesség gyors ütemű szaporodása következtében — az éhínség (sőt, éhhalál!) elkerülése. Mindkét potenciális lehetőség nagymértékben a technika világméretű fejlődésének a függvénye, s ezért nemzetközi akciókra van szükség, hogy politikai, gazdasági, családtervezési és más intézkedésekkel megóvjuk az emberiséget az egész Földet sújtó katasztrófától.

A szerző derűlátó feltételezést javasol: képzeljük el, hogy a háborúk minden fajtájának a veszélyét sikerült elhárítanunk, az atomszennyeződés sem fenyeget többé, s a tudományt képessé tettük arra, hogy kielégítő módon biztosítsa a világ állandóan gyarapodó lakosságának élelmezését. Ez optimista, de korántsem utópikus feltevés, ugyanis megvannak hozzá a technikai és szervezeti előfeltételek. Ez a feltételezés azonban csakis akkor válhat valósággá, ha az összes nemzetek külön-külön kifejtett erőfeszítéseit széles körű hatalommal rendelkező világszervezetek egységesítik, koordinálják.

Vajon az örök jólét és boldogság korszakának a küszöbére érkezünk? Toynbee erre nemmel válaszol, s hozzáfűzi: továbbra is rendszeres és kitartó akciókra van szükség, különösen két nagy távlati probléma megoldása érdekében. E két probléma: az emberek élelmezése és lakáviszonyai.

A világ országainak kisebb része — a mérsékelt égövi országok — egy főre számítva elegendő, sőt fölösleges mennyiségben biztosítja lakosai élelmezését, elsősorban a kedvező éghajlati és talajviszonyoknak köszönhetően. Az országok

nagyobb részében (főleg a trópusi vidékeken) gyengék a talajviszonyok, hangsúlyozottabb a demográfiai „robbanás“, s ezért a tudomány leghatékonyabb segítségével ellenére is valószínűleg elégteleneknek bizonyulnak majd a mezőgazdasági hozamok a lakosság igényelte élelem-minimum fedezésére. Ebben az esetben világos tehát a nemzetközi együttműködés, a világméretű termékelosztás ésszerű megszervezésének a szükségé.

A másik probléma: a jövő emberének lakáviszonyai. Általános világjelenség manapság a falusi lakosság városba özönlése. Az elvárosiasodás egyik fő oka az, hogy mind kevesebb munkaerőre van szükség a lakosság élelmezésének biztosítására. Elegendő az Egyesült Államok példájára hivatkozni, itt ugyanis csupán a lakosság 5%-a dolgozik a fejlett gépésztésű mezőgazdaságban! Az utóbbi időben egyre nyilvánvalóbbá válik az óriás-városok, a megapoliszok (Toynbee meghatározása) kialakulásának a tendenciája is. Ennek a jelei mutatkoznak az Egyesült Államok északkeleti részén — Boston és Washington között —, Görögországban, Japánban és sok más országban. A gigási méretű „állandó városok“ sajátos strukturális jellegzetességeivel máris számolnunk kell, különös tekintettel az ember alkalmazkodására, hasonulására az új, eddig szokatlan életformához.

Gondoljunk vissza az emberiség történetére: körülbelül 900 000 évig gyűjtő-gyűjtő életmód és vadászat; mintegy 9000 évig földművelés és pásztorkodás; most pedig új távlat nyílik — a megapoliszok korszaka (persze, ha az emberiség önpusztítását elkerüljük). Ebben a korban — a jelenlegi fejlődés erővonalait a jövő felé meghosszabbítva — állandóan fokozódik a pontosság igénye: egyre növekednek a termelési költségek, tehát az előállított javak értékének, hasznosságának szintén növekednie kell. Ezzel párhuzamosan az ember a szellemi élet területén is mind magasabb régiók felé tör, ami azt jelenti, hogy a gépek, az atomerő, a jólét és a szabad idő kora felé haladva a jövő embere a világegyetem anyagi oldalához való viszonyulása mellett nem hanyagolhatja el a szellemi önmegismerés további elmélyítését sem. Anyagi és szellemi élet arányos fejlődése — Toynbee végső konklúziója szerint — biztosíthatja azt, hogy az ember nyugodtan tekintsen holnapja felé.

Szemüveg és művelődés

Az ember és környezete foglalkoztatta a *Korunk* 1970. 5. számát, s ebben a viszonylatban — úgy érzem — érdemes egy olyan eszközre felhívnom a figyelmet, mely az embert, főleg az öregedő embert (de sokszor a fogyatékos és beteget is) éppenséggel közvetlen környezetével hozhatja rendes kapcsolatba: s ez a szemüveg.

Az öregszeműség, *presbyopia*, tulajdonképpen nem betegség, hanem élettani folyamat, s összefügg a szem közelre való alkalmazkodó képességének fokozatos csökkenésével. Ezt tudnia kell minden 40—45 éven felüli egyénnek, mert előbb-több szemüvegre szorul. Ez pedig nemcsak szorosan vett egészségügyi, hanem kulturális igényeket kielégítő eszköz is.

Egy hónap alatt a poliklinikán 50 olyan személyt vizsgáltam meg, akik még nem használtak szemüveget az írás-olvasáshoz, s szemük alapfénytörése normális vagy kisebb mértékben *hypermetropiás* (túllátó) volt. A legtöbben a 46—50. életévük között jelentkeztek először szemüvegért, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy már +1,50, illetőleg +2-es dioptriájú üveget kellett felírni nekik. Biztató ténynek tekinthető azonban, hogy a jelentkezettek többsége termelősövetkezeti tag és munkás. Minden egyes beteget megkérdeztem, mióta vannak látási panaszai, mióta nem olvas újságot vagy könyvet. A bemondott adatok természetesen elég szubjektívek, ugyanis sokan nem emlékeznek jól, másrészt maga az alkalmazkodás csökkenése is lassú, fokozatos folyamat. Sajnos, lakosságunk egy része elég hosszú ideig nem érzi az írás-olvasás hiányát. A hanyagságon kívül tudatlanság is feltételezhető. Sokan a szüleiktől örökölt vagy másoktól már nem használt szemüveggel próbálkoznak. Két szabómester például úgy oldotta meg a kérdést, hogy a tú befűzéséhez felesége szemüvegét kérte kölcsön. Egy 53 éves falusi asszony elmondotta, hogy férjével együtt körülbelül 10 éve nem olvastak könyvet, s katonai fiuk levelét a szomszédtól kölcsönként szemüveggel olvasták. Egyik betegem az ócskapiacra vette szemüvegét, de rájött, hogy nem lát jobban vele. Nem is csoda, hiszen amikor megmértem, kiderült, hogy ablaküveg volt a keretben. Az illető úgy képzelte előzőleg: a „szemüveg“ már jó látást biztosít, mindegy, hogy milyen. Veszélyes tudatlanság ez, mert ha valaki nem lát jól, és azt gondolja, hogy majd segít a szemüveg, sokszor már későn megy szemorvoshoz, hiszen más oka is lehet a rossz látásnak. Szemüveget tulajdonképpen technikus is felírhat, de a szemüvegrendelés nemcsak egyszerű technikai művelet, hanem egyben szűrővizsgálatra való alkalom is, amikor a szemorvos sokszor egyéb betegséget is felismerhet.

Három betegünk eddig nem tudta, illetőleg nem törődött azzal, hogy egész életében csak *egyik* szemével látott jól. Egy 49 éves tisztviselőnk eddig még nem volt szemorvosnál, pedig jó szemüveggel a rosszabb szeme is használhatóvá vált volna a távollátáshoz is. Nem csodálkozom akkor azon a falusi asszonyon, aki eddig nem tudta, hogy bal szemével egész életében nem látott. Nem is akarta elhinni.

Kétségtelen, betegeknek jó részének fejfájását, rossz közérzetét a szemfáradtság okozza. Megfelelő szemüveggel nemcsak munkakedvünk, hanem olvasó, önművelő kedvünk is visszatérhet. Ez a kérdésnek csak egyik oldala, de az olvasás nemcsak szemüveggel. Szembe kell néznünk a tényekkel, miért nem olvasnak sokan nemcsak falusi, hanem városi viszonylatban sem.

A művelődés vágya, a könyv megszerettetése legalább olyan fontos, mint az írás-olvasás megtanítása az iskolában, 19—20 éves fiatalok szűrővizsgálatokor analábátát is találtam. Kiderült, hogy csak négy elemít végeztek, azóta egyetlen újsá-

got, könyvet nem vettek a kezükbe, s ennek következtében egyszerűen elfelejtettek írni-olvasni. Ezért fontos még a 7—8 elemít végzeteknél is az olvasás gyakorlása, nehogy szakmájukban is lemaradjanak. Ezt bizonyítja az a vizsgaeredmény is, amelyről a *Vörös Zászló* 1970. március 25-i számában olvashattunk abból az alkalmából, hogy a milícia ismét levizsgáztattott 47 gépkocsivezetőt és traktorost. Idézek a cikkből: „Bár hihetetlennek tűnik, csupán harman érték el a hajtási engedély megszerzéséhez szükséges minimális pontszámot.“

Nyilvánvaló, hogy az önképzés elősegítése, az olvasásra való nevelés és az iskola elvégzése utáni felnőtt-nevelés szükséges, nem elhanyagolható, mert sokan a szakmai munkában is lemaradtak. Mi lesz velük 40—50 éves korukban? Az ilyeneknek nemcsak szemüveghiány miatt nem olvasnak, nem művelik magukat.

Magánügy tehát a szemüveg, a művelődés? Értelmiségünknek jut a legnagyobb feladat e téren, hogy megfelelő tanáccsal lássa el felnőtt lakosságunkat nemcsak a kulturális munka, az egészségügyi előadások során, hanem magánbeszélgetések alkalmával is. Csak így tudjuk legyőzni a nemtörődömséget, a tudatlanságot és az ellenszenvet a szemüveggel kapcsolatosan. A szemüveg nem luxus, hanem a művelődés egyik kisegítő eszköze.

Marosvásárhely, 1970. április.

Fugulyán Gergely
főorvos

Megjegyzések egy érdekes űrkutatói cikkhez

Az *Előre* 1970-es naptárában megjelent cikkek közül nagy érdeklődéssel olvastam Xántus János részletes tanulmányát: *Bemutatjuk 1969 sztárját: a Holdat*. Érdekes és újszerű az a mód, ahogyan a szerző a Holdat a mítoszokban és az irodalomban bemutatja. Csupán egyetlen mondatával nem értek egyet: „... a kékesszürke holdfény teljes holdfogyatkozásor gyakori jelenség.“ Hamuszürke, mondhatjuk, kékesszürke fényben látjuk újholdtól kezdve első negyedik a Holdnak a Nap által meg nem világított részét, „földfényben“, teljes holdfogyatkozás idején azonban a földi légkörben sugártörést szenvedő napsugarak egy része behatol a teljes árnyéktűpba. Ezért ilyenkor a Hold korongja erősen tompított, *vörös* fényben látszik.

A „Holdkutató űrhajókkal“ című fejezetben az író szakavatott kézzel vázolja elénk a hatalmas anyagot. Először időrendben, majd a kísérletek sorrendjében mutatja be a szovjet és az amerikai eredményeket. Az adatok közlésében azonban előfordulnak zavarázó elírások és hibák is. A *Luna—4* a cikk szerint mintegy 6000 kilométerre haladt el kísérő égitestünk mellett. A TASZSZ jelentése alapján azonban a *Luna—4* 1963. április 6-án moszkvai idő szerint 4 óra 24 perckor 8500 kilométerre haladt el a Hold felszíne mellett. A *Ranger—7*-et 1964. július 28-án indították, és nem április 28-án, ahogy ezt a cikk feltünteti. Összesen 4316 képet sugárzott a Földre. A *Ranger—8* 7000 képet közvetített, tehát 100-zal kevesebbet, mint amennyit a cikk feltüntet. A legnagyobb eltérést azonban a *Ranger—9*-nél találhatók. A szerző szerinti 5817 televíziós kép helyett csak 1000-et sugárzott (lásd *Lista obiectelor cosmice artificiale lansate in perioada 4 octombrie 1957 — 31 decembrie 1965*. Editura Academiei Republicii Socialiste România).

A Surveyor-program tárgyalásakor nem szerepel a *Surveyor—4*, mely a Hold felszínébe csapódott, a *Surveyor—5*, mely árkot ásott és talajmintát elemzett. Ezenkívül 1900 felvételt közvetített a Földre. Nem szerepel a *Surveyor—6* sem, amelynek irányító rakétáit a Földről bekapcsolták, és ezáltal három méter magasra emelkedve 2,4 méterrel arrébb ért ismét talajt. Több száz felvételt sugárzott a Földre új állomáshelyéről is. A *Surveyor—7* ismertetésénél nem említi meg a szerző, hogy az talajfúrást és vegyelemzést végzett. Ezenkívül 1225 televíziós képet juttatott a Földre.

Meg lehetett volna említeni azt is, hogy a *Lunar-Orbiter programnak* mind az öt tagja teljesítette feladatát. Együttesen lefényképezték a teljes holdfelszínt.

A tanulmány legértékesebb része „Holdkörüli találka“ alcímmel kezdődik. A szerző fordulatosan mutatja be az Apollo-program keletkezését és a holdraszállás három lehetséges tervét. Szinte magunk előtt látjuk, amint a Gemini-űrhajók előkészítik az Apollo-program kibontakozását. Az Apollo-kabin ismertetése után olvas-

hatjuk a következő sorokat: „A második elemet az ún. műszerrekesz vagy service module alkotja, 3,9 méter hosszú hengeralakú testével. Benne foglal helyet a holdra szálló egység, a holdkomp.“ Ennek a szerkezeti egységnek a hossza azonban lényegesen nagyobb. Itt van elhelyezve többek között üzemenyaggal együtt a 10 tonnás tolóerejű rakétamotor. A holdkomp tehát sem mérete, sem a meglévő hely miatt nem férne el ebben a részlegben. A holdkomp az utolsó rakétafokozat csúcsában van elhelyezve. A Hold felé induló Apollo-űrhajó 180 fokos fordulatot téve tengelye körül orr-részeivel összekapcsolja a holdkompot, és egyetlen kozmikus testként halad tovább kitűzött pályáján.

A szerző általában elérte célját: a hatalmas anyagból megismertetett minden lényeges mozzanatot. Részletesen tárgyalja az Apollo-program mindinkább nehezebbé váló lépcsőfokait. A jól sikerült összefoglalás az első holdraszállással és az onnan hozott közetminták vizsgálatával zárul. A „Holdrengések“ és „Hold-rekordok“ alkotják a befejező részt. Az előbbiben hivatkozik a szerző a lézer-tükörre, „amelynek segítségével néhány centiméter pontossággal meg lehet mérni a Föld és Hold távolságát“... Ez azonban nem áll. A legfrissebb tudományos adatok szerint a Hold és a Föld felszíni pontjának távolságát ± 4 méteres pontossággal lehet meghatározni. A Föld felszínének egy adott pontjához tartozó rádiuszvektor értékét azonban eddig még csak néhányszor tíz méteres hibával sikerült meghatározni. A Hold sugarának meghatározásakor előforduló hibalehetőség már néhány száz méteres nagyságrendű. A Föld-Hold távolságot tömegközépponttól tömegközéppontig számítjuk. Ezért az egyes távolságoknál fellépő hibák összeadódnak. Ebből következik, hogy a legújabb módszerekkel meghatározott Föld-Hold távolságnál a tényleges távolság lehet pár száz méterrel nagyobb vagy kisebb. A „Holdrekordok“-nál az égitestenként változó súly helyett a mindenütt állandó tömeget kellett volna szerepeltetni.

A szerző a cím szerint teljesen kifejtett és egységet alkotó tanulmányát itt nem fejezte be, hanem tovább folytatta, mintha címe az „Égitestek kutatása űrrakétákkal“ lett volna. A „Testvérbolygók felé“ című zárófejezetben már súlyos elírások olvashatók. A Venus-kutatással kapcsolatban szerepelnek a következő mondatok: „Annál értékesebb eredménnyel járt az 1967-ben indított Venus-4 küldetése. Ugyancsak eredményes munkát végzett ekkor a Mariner-4 bolygóközi űrhajó is, melyet az Egyesült Államokban indítottak el.“ Nos, ne feledjük, hogy a Mariner-4-et már 1964. november 28-án elindították a Mars bolygó felé. Ezzel szemben a szerző nem említi meg a Mariner-5 űrállomást, amelyet az Egyesült Államok 1967. június 14-én tényleg a Venus kutatására bocsátott fel.

A Mars-kutatás tárgyalásakor a szerző a Mariner-1-et és a Mariner-2-ét a Mars felé küldött űrrakétának tüntette fel, pedig a Venus felé indultak.

E tanulmány megírásához nagy adathalmazt kellett átanulmányozni. Meggyőződésem, hogy a forrásmunkák bírálatának, vagy a másodszori ellenőrzés elmaradásának, esetleg a határidő sürgetésének tulajdoníthatók az elírások. Azonkívül a nyomda „ördöge“ is közbejártshatott például úgy, hogy 5-ös számjegy helyett 4-es számjegy került a Mariner űrhajó neve mellé. Feltevésem az is alátámasztja, hogy pár sorral lejjebb a Mariner-4 már a maga helyén szerepel. Az olvasó azonban a nyomtatott szöveget értelmezi. Ezért vállalkoztam e sorok megírására.

Szatmár, 1970. április.

Czimbalmos László
tanár

Sumar

<i>Tudor Bugnariu</i> : Scrisoare despre menirea revistei Korunk	803	<i>Mezei József</i> : Harta plastică a capi- talei	902
<i>Balogh Edgár</i> : Documentele coexis- tenței	806	<i>Kemény Péter</i> : Legi și interdepen- dențe	906
<i>Nicolae Mărgineanu</i> : Particularitățile etnicului românesc	810	<i>Aradi József</i> : Impresii din Stock- holm	908
<i>Sztrányiczki Gábor</i> : Semnificația unei lucrări sociologice autohtone	815	ISTORIE VIE	
<i>Venczel József</i> : Dimitrie Gusti și din Transilvania	821	<i>Gustav Gündisch</i> : Activitatea lui Elias Nicolai	911
<i>Huszár Andor</i> : Modelul structurii noastre sociale	826	<i>Árvay Árpád</i> : Legături artistice ro- mâno-maghiare în secolul XIX.	915
<i>Adrian Marino</i> : Note despre proza românească de azi	833	<i>Gheorghe I. Bodea</i> : Semnătură la o fotografie	922
<i>Szilágyi Júlia</i> : Fereastră spre lume	840	FORUM	
<i>Adrian Păunescu</i> : Dunărea (poezie, trad. de Ritoók János)	844	<i>Dankanits Ádám</i> : Griji și lecturi	925
<i>Engel Károly</i> : Pilda pontonierilor	845	TINERET — EDUCAȚIE	
<i>Victor Săhleanu</i> : Umanismul natu- raliștilor români	854	<i>Bakó Béla</i> : Cultură de masă — cultura limbii	927
*		DOCUMENTE	
* *: Oameni sănătoși, țară pu- ternică — interviu cu acad. Gri- gore Benetato	859	<i>Vekerdi László</i> : Revista <i>Valóság</i>	933
<i>Jánky Béla</i> : Ion Barbu sau poezia științei	861	TEHNICA ȘI SOCIETATE	
<i>Ion Barbu</i> : Versuri (trad. de Jánky Béla)	862	<i>Kiss István</i> : Zgomote industriale	942
<i>Aurel Stroe</i> : Însemnările unui com- pozitor	864	REVISTA ȘTIINȚIFICĂ	
<i>Ioan Alexandru</i> : Versuri (trad. de Jancsik Pál)	866	<i>Gáll Ernő</i> : Traectoria unei generații de intelectuali (Sub semnul dialo- gului)	947
<i>Sorin Titel</i> : Călătorie de iarnă (trad. de Anavi Ádám)	869	<i>Szegő Katalin</i> : Sinteze etice	951
<i>Augustin Buzura</i> : Descoperiri (trad. de Kántor Erzsébet)	876	<i>Pop Liana</i> : Sinteze sociologice	953
<i>Kacsó Sándor</i> : Memorii (fragment)	880	LITERATURĂ — ARTĂ	
OGLINDĂ		<i>Kántor Lajos</i> : Variante ale răspun- derii scriitoricești (Pietre)	956
<i>Ujvári József</i> : Hidrologul despre inundații	894	<i>László Ferenc</i> : Publicații din muzica secolului XIX.	960
NOTE		<i>Jancsik Pál</i> : Două volume de Kiss Jenő	962
*			
* *: Moștenirea lui Fábry Zol- tán	900		
<i>Lázár József</i> : Gînduri de refacere	901		

Hazai magyar könyvújdonságok

- BARTIS FERENC:** Konok szeretet. Bevezeti **KATONA SZABÓ ISTVÁN** (versek, Forrás)
- BEKE GYÖRGY:** Szerlemcsütörtök (karcolatok)
- BÉLDI MIKLÓS:** Madarász-szemmel a Kárpátokban
- BLAGA, LUCIAN** legszebb versei. Bevezeti **JANCSÓ ELEMÉR**
- B. NAGY MARGIT:** Reneszánsz és barokk Erdélyben (művészettörténeti tanulmányok)
- BRETTNER GYÖRGY:** Eszmék, emberek, istenek (tanulmányok, esszék)
- CSEKE GÁBOR:** Tornác (novellák)
- DREISER, THEODORE:** Amerikai tragédia. Fordította **SZÖLLÖSY KLÁRA** (regény I–II.)
- EGYED ÁKOS** válogatásában: A megindult falu. 1849–1918 (faluirodalmi szemelvények)
- ELIOT, T. S.** legszebb versei. Fordította **LŐRINCZI LÁSZLÓ, SZÁSZ JÁNOS, SZEMLÉR FERENC.** Bevezeti **SZEMLÉR FERENC.**
- ERASMUS VILÁGA.** Válogatta **DANKANITS ÁDÁM** (Téka)
- GARAY JÁNOS:** Az obsitos. **DEÁK FERENC** rajzaival
- Haja, haja virágom. Virágénekek. Válogatta s bevezeti **SZABÓ T. ATTILA.** Illusztrálta **GY. SZABÓ BELA** (II. kiadás)
- HORVÁTH ISTVÁN:** Egy gyöngyszem, két gyöngyszem (népmesék)
- KAFFKA MARGIT:** Levelek a zárdából. Válogatotta és az utószót írta **VARRÓ ILONA**
- KÁNTOR LAJOS:** Alapozás. Klasszikusok, kortársak (irodalomtörténeti tanulmányok)
- KAZAKEVICS, E. G.:** A kék füzet. Fordította **NIKODÉMUSZ ELLI**
- KENÉZ FERENC:** Ólomtánc (versek)
- KOVÁSZNAI SÁNDOR:** Az ész igaz útján. Szerkesztette **KOCZIÁNY LÁSZLÓ**
- MÁRKI ZOLTÁN:** Láthatatlan kesztyű (versek)
- OLTYÁN LÁSZLÓ:** A vészharang elhallgat (kisregény)
- ONODI SÁNDOR:** Tudománytörténeti kaleidoszkóp
- SABATINI, RAFFAEL:** Blood kapitány viszontagságai. Fordította **VARRÓ JÁNOS** (regény)
- SÜTŐ ANDRÁS:** Anyám könnyű álmot ígér (naplójegyzetek, II. kiadás)
- TABÉRY GÉZA:** Két kor küszöbén. **ROBOTOS IMRE** gondozásában
- THACKERAY, W. M.:** Hiúság vására. Fordította **VAS ISTVÁN** (I–II., Horizont)
- VÖRÖSMARTY MIHÁLY:** Költemények. Válogatta és bevezeti **ANTAL ÁRPAD**